

Jean Monnet Module
EPSEI
EU practices of social
and economic inclusion

Co-funded by
the European Union

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

**СОЦІАЛЬНА ТА ЕКОНОМІЧНА ІНКЛЮЗІЯ ЄС:
ДОСВІД ТА НАПРЯМИ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ**

**EU SOCIAL AND ECONOMIC
INCLUSION: EUROPEAN EXPERIENCE AND DIRECTIONS
OF IMPLEMENTATION IN UKRAINE**

*За редакцією
член-кореспондента НАН України
Шинкарук Л.В.*

Монографія

Київ-2026

УДК 364-787.522:330.341(4-6ЄС:477)

Автори:

Шинкарук Л.В. (передмова, п.п.1.1, 1.7); **Алексеева К.О.** (п.п. 1.5); **Балалаєва О. Ю.** (п.п. 2.4); **Вакулик І.І.** (п.п. 2.3.); **Власенко Т.О.** (п.п. 1.1); **Деліні М.М.** (п.п. 1.1, 1.7); **Лобунець Т.В.** (п.п. 1.4); **Мовчун С.В.** (1.4); **Омельяненко В.А.** (п.п.1.6); **Омельяненко О.М.** (п.п. 1.6); **Прушківська Е.В.** (п.п. 2.2); **Ренська І.І.** (п.п. 2.5); **Суханова А.В.** (п.п. 2.1); **Теряєв Д.О.** (п.п.2.6); **Чемодуров О.М.** (п.п. 1.2); **Чернихівська А.В.** (п.п. 1.3).

Рецензенти:

Талавирия М.П., доктор економічних наук, професор, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Пилипенко Г.М., доктор економічних наук, професор, НТУ «Дніпровська політехніка»

Ушенко Н.В., доктор економічних наук, професор, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка

Соціальна та економічна інклюзія ЄС: досвід та напрями впровадження в Україні: колективна монографія. Під наук. ред. член-кор. НАН України, д.е.н., проф. Шинкарук Л.В. Київ : НУБіП України. 2026 р. 340 с.

ISBN 978-617-8928-39-1

Монографія присвячена дослідженню практик соціальної та економічної інклюзії в Європейському Союзі, вивченню її нормативних засад, основних сучасних ініціатив, аналізу статистичних даних, які стають передумовою для подальшої політики в сфері соціальної та економічної інклюзії. Важливим результатом проведеного дослідження стане визначення напрямів застосування досвіду ЄС в Україні, що особливо актуалізується в умовах євроінтеграції.

Монографія може бути рекомендована науковцям, сферою дослідження яких є питання соціальної та економічної інклюзії в ЄС та напрямів її імплементації в Україні, аспірантам, студентам, а також практикам в цій сфері.

The collective monograph is carried out within the framework of implementation of international projects Jean Monnet Module “EU Practices of Social and Economic Inclusion” (Jean Monnet Module 101127466 - EPSEI - ERASMUS-JMO-2023-HEI-TCH-RSCH).

Funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the authors only and do not necessarily reflect those of the European Union or European Education and Culture Executive Agency (EACEA). Neither the European Union nor the granting authority can be held responsible for them.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА (Шинкарук Л.В.)	5
Розділ 1. Економічна складова інклюзії: досвід ЄС та напрями імплементації в Україні	11
1.1. Інклюзивний підхід в забезпеченні продовольчої безпеки та розвитку АПК України в умовах євроінтеграції та Європейського зеленого курсу (Шинкарук Л.В., Дєліні М.М., Власенко Т.О.)	11
1.2. Інклюзивна трансформація сектору критичних мінералів в Україні в контексті ESG (Чемодуров О.М.)	41
1.3. Туризм і сфера гостинності як платформа соціально-економічної інклюзії в умовах євроінтеграції та повоєнного відновлення України: інституційна адаптація практик Європейського Союзу (Чернихівська А. В.)	54
1.4. Таксономія ЄС: умови та інвестиційний механізм управління проєктами зеленого фінансування (Лобунець Т.В., Мовчун С.В.)	99
1.5. Передумови забезпечення інклюзивного регіонального розвитку в Україні в сучасних умовах (Алексєєва К.А.)	118
1.6. Проєктно-орієнтовані інклюзивні підходи до розвитку резилієнтності громад: інтеграція просторових, соціальних та партнерських вимірів відновлення (Омельяненко О. М., Омельяненко В. А.)	135

1.7. Методологічні аспекти моніторингу та оцінки соціальної та економічної інклюзії в громадах (Шинкарук Л.В., Деліні М.М.)	151
Розділ 2. Соціальні та мовні аспекти інклюзії в ЄС: можливості імплементації в українське середовище	168
2.1. Соціальний захист та інклюзія в країнах Європейського Союзу (Суханова А.В.)	168
2.2. Соціальне підприємництво як інструмент соціальної інклюзії в Європі: компаративний аналіз інституційних моделей (Прушківська Е.В.)	188
2.3. Інклюзія як практика: від виховання і комунікації до соціальної реабілітації (Вакулик І.І.)	227
2.4. Практики гендерної рівності у дзеркалі медіа: досвід України в умовах воєнного часу (Балалаєва О.Ю.)	254
2.5. Інклюзивні практики викладання професійно орієнтованої англійської мови в контексті Європейських підходів до соціальної інтеграції: досвід та перспективи впровадження в Україні (Ренська І.І.)	284
2.6. Мовна та освітня інклюзія в Європейському Союзі як інструмент соціальної інтеграції: міжкультурна парадигма, університетські практики та імплементаційний потенціал України (Теряєв Д.О.)	309

ПЕРЕДМОВА

Модель розвитку Європейського Союзу ґрунтується на концепції сталого та інклюзивного зростання, ключовим принципом якої є забезпечення рівних можливостей для всіх членів суспільства незалежно від їхнього соціального статусу, місця проживання, віку, статі чи фізичних можливостей. В умовах цифрової трансформації, кліматичних змін, геополітичної нестабільності та зростання безпекових ризиків традиційні моделі економічного розвитку, орієнтовані переважно на кількісне зростання макроекономічних показників, дедалі більше демонструють свою обмеженість. Вони не здатні повною мірою забезпечити соціальну згуртованість, рівномірний розподіл економічних вигод та довгострокову стійкість розвитку. Саме тому у світовій та європейській практиці формуються інклюзивні підходи до сталого розвитку, відповідно до якого економічне зростання повинно супроводжуватися розширенням можливостей для участі всіх громадян у суспільному та економічному житті. За такого підходу економічна ефективність, соціальна справедливість та екологічна складова розглядаються не як альтернативні цілі, а як взаємодоповнюючі складові конкурентоспроможності та сталого розвитку держави. Соціальна та економічна інклюзія стають стратегічними чинниками підвищення резильєнтності національних економік, розвитку людського капіталу та зміцнення інституційної спроможності країни.

Європейський Союз сформував одну з найбільш ефективних моделей інклюзивного розвитку, яка поєднує принципи ринкової економіки з високими соціальними стандартами, екологічною складовою та механізмами захисту прав людини. Протягом останніх десятиліть у країнах ЄС було створено комплексну нормативно-правову та інституційну систему, спрямовану на забезпечення рівності можливостей, скорочення соціально-економічних диспропорцій та підтримку територіальної згуртованості. Особливого значення набувають сучасні європейські ініціативи, пов'язані з реалізацією Європейського зеленого курсу, цифровою трансформацією, розвитком сталого фінансування, підтримкою інновацій та впровадженням принципів гендерної рівності й безбар'єрності. Об'єднуючим елементом цих політик є принцип «не залишити

нікого осторонь» (Leave No One Behing), який визначає сучасну модель європейського розвитку.

Для України, яка виборює свою незалежність та одночасно здійснює кроки до повноправного членства в європейській спільноті, вивчення та імплементація цього досвіду набувають екзистенційного значення. Воєнна агресія Росії спричинила масштабні людські втрати, внутрішнє та зовнішнє переміщення населення, руйнування виробничої, транспортної та соціальної інфраструктури, поглиблення регіональних диспропорцій і трансформацію ринку праці. За таких умов післявоєний розвиток не може обмежуватися лише відбудовою об'єктів або досягненням макроекономічної стабільності, економічне зростання має ґрунтуватися на принципах соціальної та економічної інклюзії, що підтверджується європейським досвідом імплементації інклюзивного підходу до економічного розвитку.

У сучасних українських реаліях економічна інклюзія має бути спрямована на забезпечення рівного доступу до економічних можливостей для всіх категорій населення, насамперед ветеранів війни, внутрішньо переміщених осіб, осіб з інвалідністю, молоді та жінок, які значною мірою взяли на себе функції економічної підтримки сімей. Це передбачає розвиток малого та середнього підприємництва, підтримку соціального підприємництва, створення механізмів доступного фінансування, стимулювання інноваційної діяльності, професійної перепідготовки та цифрових компетентностей. Залучення максимально широкого кола громадян до економічної діяльності сприятиме не лише відновленню виробничого потенціалу країни, а й формуванню більш конкурентоспроможної та диверсифікованої економіки. Її реалізація передбачає створення безбар'єрного середовища, забезпечення рівного доступу до якісної освіти, медичних, реабілітаційних та соціальних послуг, а також ефективних механізмів інтеграції ветеранів, осіб, які отримали інвалідність унаслідок бойових дій, внутрішньо переміщених осіб та інших соціально вразливих груп у суспільне й економічне життя. У цьому контексті інклюзія виступає не лише інструментом соціальної політики, а й важливим фактором розвитку людського капіталу, який визначає довгострокову конкурентоспроможність держави через повноцінну участь людини в суспільному житті країни.

Платформою для системного дослідження практик соціальної та економічної інклюзії Європейського Союзу став проєкт Еразмус+ напряму Жана Моне – Модуль Жана Моне «Практики соціальної та економічної інклюзії в ЄС» (EPSEI) (Jean Monnet Module 101127466 - EPSEI - ERASMUS-JMO-2023-HEI-TCH-RSCH), який успішно реалізується науковою спільнотою Національного університету біоресурсів і природокористування України. У межах міжнародного проєкту створено освітньо-наукову платформу, де висвітлюються усі заходи проєкту та представлено матеріали навчальних курсів, воркшопів та конференцій, присвячених вивченню досвіду соціальної та економічної інклюзії ЄС. У процесі реалізації проєкту поєднувалося теоретичне засвоєння базових знань, глибоке осмислення категорій інклюзії та ексклюзії, розмежування понять «інтеграція» та «інклюзія», а також детального аналізу стратегії розвитку ЄС європейського підходу до соціальних прав, що базується на 20 ключових принципах. Особливу увагу акцентовано на Стратегічному порядку денному ЄС на 2024-2029 р.р., соціальній політиці ЄС, принципах різноманітності для сталого розвитку, а також практикам інклюзивного проектування та соціальних інновацій. Важливим етапом виконання проєкту став практикум, який забезпечив перехід до формування прикладних рішень і проєктних ініціатив, дозволяючи учасникам не лише аналізувати європейські кейси, а й трансформувати отриманий досвід у власні ідеї, здатні відповідати на сучасні виклики українського суспільства.

Синтез результатів практичних напрацювань, сучасних наукових досліджень, фахових дискусій та міждисциплінарного аналізу авторського колективу знайшов своє відображення у цій колективній монографії. Її підготовка зумовлена необхідністю наукового переосмислення соціальної та економічної інклюзії як одного із стратегічних напрямів забезпечення сталого розвитку, підвищення конкурентоспроможності національної економіки та формування ефективної моделі післявоєнного розвитку України на засадах європейських цінностей і стандартів. Концептуальна структура видання побудована навколо двох взаємопов'язаних тематичних блоків, що комплексно розкривають економічні та соціально-гуманітарні виміри інклюзивного

розвитку крізь призму сучасних глобальних викликів, процесів європейської інтеграції та трансформацій, спричинених війною.

Перший тематичний блок присвячений дослідженню економічних аспектів інклюзії та механізмів їх практичної реалізації. У ньому висвітлено питання забезпечення продовольчої безпеки, розвитку агропромислового сектору та посилення ролі малих і середніх фермерських господарств як важливих елементів формування інклюзивної та стійкої економіки. Значна увага приділяється розширенню економічних можливостей жінок, які в умовах воєнних викликів дедалі активніше стають рушійною силою економічної стабільності та розвитку місцевих громад. Окремий напрям дослідження становить аналіз сектору критичних мінеральних ресурсів, інтеграція якого до європейських та світових ланцюгів створення вартості потребує впровадження сучасних екологічних, соціальних та управлінських стандартів (ESG), що сьогодні є необхідною умовою залучення міжнародних інвестицій. Водночас економічна інклюзія розглядається через розвиток туристичної індустрії та сфери гостинності як важливих інструментів економічного відновлення територій, створення нових робочих місць, соціальної адаптації населення та розвитку місцевого підприємництва. Значне місце відведено аналізу фінансових інструментів таксономії Європейського Союзу та механізмів зеленого фінансування, що можуть стати дієвими інструментами реалізації проєктів сталого розвитку в Україні. Доповнюють цей блок дослідження методологічних підходів до моніторингу та оцінювання інклюзивних процесів, а також партнерських моделей розвитку територіальних громад, які набувають особливого значення в умовах децентралізації та післявоєнної відбудови.

Другий тематичний блок монографії зосереджений на гуманітарних, соціальних та освітніх вимірах інклюзії як фундаментальних складових сучасної європейської моделі розвитку. У ньому досліджуються європейські підходи до соціального захисту населення та розвитку соціального підприємництва як ефективних механізмів інтеграції вразливих категорій громадян, зниження соціальної нерівності та зміцнення суспільної згуртованості. Інклюзія розглядається не лише як нормативно-правовий принцип державної політики, а як комплексна система забезпечення рівних

можливостей, що охоплює процеси виховання, освіти, безбар'єрної комунікації, соціальної адаптації та реабілітації людини. Особливе місце у дослідженні посідає проблематика гендерної рівності та трансформації соціальних ролей у медійному просторі в умовах війни, що відображає сучасні суспільні зміни та актуальні виклики для формування інклюзивної політики. Освітній вимір представлено дослідженнями міжкультурної парадигми розвитку вищої освіти та сучасних університетських практик, зокрема впровадження інклюзивних підходів до викладання професійно орієнтованої іноземної мови як інструменту формування конкурентоспроможного людського капіталу та інтеграції України до Європейського освітнього і наукового простору.

Узагальнення представлених досліджень, представлених за проєктом, свідчить, що соціальна та економічна інклюзія сьогодні виходять далеко за межі традиційної соціальної політики й стають одним із ключових чинників підвищення конкурентоспроможності держави, розвитку людського капіталу та зміцнення економічної стійкості. Досвід Європейського Союзу переконливо демонструє, що ефективна модель розвитку повинна поєднувати економічне зростання із забезпеченням рівних можливостей для всіх громадян та територій.

Саме тому для України, яка одночасно протистоїть військовій агресії та реалізує стратегічний курс на європейську інтеграцію, адаптація найкращих європейських практик інклюзивного розвитку має стати одним із пріоритетних напрямів державної політики. Йдеться не про механічне перенесення європейських моделей, а про їх творчу адаптацію до українських реалій з урахуванням викликів воєнного часу та завдань післявоєнного відновлення. У цьому контексті результати, представлені у монографії, формують цілісну міждисциплінарну платформу для розроблення науково обґрунтованих рішень, спрямованих на побудову конкурентоспроможної, соціально згуртованої та інклюзивної економіки України, інтегрованої до європейського простору.

Сформульовані у монографії теоретичні положення, аналітичні висновки та практичні рекомендації мають прикладне значення й можуть бути використані під час формування та реалізації державної політики у сфері соціальної та економічної інклюзії, розроблення стратегій післявоєнного розвитку, удосконалення механізмів регіонального розвитку та гармонізації

національного законодавства із європейськими стандартами. Представлені результати становлять практичний інтерес для органів державної влади, органів місцевого самоврядування, наукових установ, закладів вищої освіти, бізнес-структур, міжнародних партнерів і громадських організацій, діяльність яких спрямована на забезпечення інклюзивного та сталого розвитку.

Важливим напрямом реалізації результатів дослідження є їх інтеграція в освітній та науковий простір шляхом оновлення освітніх програм, розроблення нових навчальних дисциплін і методичних матеріалів, підготовки аналітичних та експертних рекомендацій, а також поширення отриманих напрацювань через проведення науково-практичних конференцій, круглих столів, семінарів, тренінгів та інших комунікативних заходів. Це сприятиме формуванню сучасної культури інклюзивного розвитку, популяризації європейських підходів до соціальної й економічної політики та розвитку міжсекторальної співпраці між державою, бізнесом і громадянським суспільством.

Водночас реалізація цих підходів потребує консолідації зусиль державних інституцій, наукової спільноти, бізнесу, громадянського суспільства та міжнародних партнерів, оскільки лише комплексна інклюзивна політика здатна забезпечити довгострокову соціально-економічну стійкість країни. Саме тому результати, представлені у монографії, слід розглядати не лише як узагальнення сучасних наукових підходів і європейських практик, а й як методологічне підґрунтя для формування нової моделі розвитку України, у центрі якої перебувають людина, рівність можливостей, інновації та сталий розвиток. У цьому контексті досвід Європейського Союзу стає не об'єктом простого запозичення, а стратегічним орієнтиром для побудови конкурентоспроможної, соціально згуртованої та інклюзивної європейської України.

*Координатор проєкту Модуль Жана Моне
«Практики соціальної та економічної інклюзії в ЄС»,*

*доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НАН України, професор*

НУБіП України

Лідія ШИНКАРУК

РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНА СКЛАДОВА ІНКЛЮЗІЇ: ДОСВІД ЄС ТА НАПРЯМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНІ

1.1. ІНКЛЮЗИВНИЙ ПІДХІД В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРОДОВОЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА РОЗВИТКУ АПК УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО КУРСУ

Лідія Василівна ШИНКАРУК

Марина Миколаївна ДЄЛІНІ

Тетяна Олексіївна ВЛАСЕНКО¹

Інклюзивний розвиток Європейського Союзу (ЄС) передбачає збалансований підхід до включення населення в економічні, соціальні, культурні аспекти життєдіяльності, забезпечення різними ресурсами для існування з метою формування певного рівня життя. Важливу роль в економічній інклюзії ЄС відіграє продовольча безпека населення, так як вона виступає запорукою формування фізичного здоров'я та якості життя населення. З початком повномасштабного вторгнення в Україну з боку росії ситуація з продовольчою як в самій Україні, так й інших країнах світу загострилась. Необхідним є аналіз стану розвитку продовольчої безпеки в Україні, що є важливим й для ЄС, так як забезпечення їжею свого населення, а також можливість експорту до країн ЄС є ваговою складовою повноцінного, збалансованого розвитку населення. Дослідження продовольчої безпеки є неможливим без аналізу розвитку агропродовольчого комплексу (АПК) України, як одного з найбільш важливих секторів економіки для нашої держави та для ЄС зокрема.

---

¹ **Л.В. ШИНКАРУК**, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, професор кафедри виробничого та інвестиційного менеджменту, Національний університет біоресурсів і природокористування України, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7434-1495>
М.М. ДЄЛІНІ, доктор економічних наук, професор, професор кафедри виробничого та інвестиційного менеджменту, Національний університет біоресурсів і природокористування України, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1016-2305>
Т.О. ВЛАСЕНКО, кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри виробничого та інвестиційного менеджменту, Національний університет біоресурсів і природокористування України, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2999-7441>

Дослідження розвитку агропродовольчого сектору України на даному етапі можливе з урахуванням війни, яка відбувається на території нашої держави. В умовах повномасштабної війни в Україні необхідним є збереження не тільки фізичної безпеки населення, але й продовольчої. Це обумовлюється тим, що в умовах бойових дій існує загроза також й голоду, через неможливість проведення агропродовольчих робіт та отримання продуктів харчування. Такими перепонами можуть стати окупація території України, що унеможливорює збір чи постачання зібраної продукції, обстріли територій, активні бойові дії на них, мінування земель також роблять неможливими посівні та збиральні роботи. Дані чинники призводять до того, що виникає дефіцит агропродовольчої продукції на ринку, внаслідок чого підвищуються ціни на існуючу продукцію, а також підвищується імпорт, що частково вирішує проблему продовольчої безпеки, але й має негативний соціально-економічний вплив, так як внутрішній товаровиробник менш захищений та ціни на імпортовану продукцію є вищими за вітчизняну продукцію. Але, в умовах, які були описані вище, в Україні реально постає загроза продовольчій безпеці та голоду населення, що має бути вирішено різними інструментами. Через війну в Україні проблема продовольчої безпеки постала не тільки перед нашою державою, але й перед усім світом, ЄС. Так як велика частина аграрної продукції не могла бути поставлена згідно укладених угод. Проте важливим є вирішення проблеми забезпечення, в першу чергу, власного населення продуктами харчування, а потім вже збут продукції за кордон. Хоча з економічної точки зору, звичайно, важливим є й експорт продукції. Це все має значний негативний вплив на реалізацію економічної інклюзії.

Для вирішення проблеми забезпечення продовольчої безпеки в Україні важливу роль відіграє агропродовольчий сектор та управління його розвитком через інклюзивний підхід. Інклюзивність в даному випадку передбачає збалансований підхід в розвитку агропродовольчого сектору, важливість врахування інтересів різних груп населення, в т.ч. й вразливих, при визначенні напрямків управління ним та стимулювання процесу зростання. Актуальність та

доцільність інклюзивного підходу в агропродовольчому секторі та забезпеченні продовольчої безпеки обґрунтовується тим, що інклюзивність забезпечує баланс різних аспектів, які є важливими для забезпечення сталого функціонування нашої держави, а саме: соціального, економічного та продовольчого. Сучасний світовий розвиток передбачає досягнення сталості через повноцінне залучення всіх членів суспільства в життя країни. Це має важливий соціальний результат: включення різних груп в економічне, соціальне та культурне життя суспільства. Інклюзивність передбачає не тільки врахування потреб людей з інвалідністю, але й досягнення гендерної рівності, активне залучення молоді, максимально можливе залучення людей похилого віку, включення мігрантів, людей, які опинилися за межею бідності тощо. Тобто, намагання залучити всіх членів суспільства. Досягнення цього має значні соціально-економічні переваги, які проявляються позитивними економічними, соціальними, психологічними результатами. В Україні це все наразі актуалізується в значній мірі через війну, яка спричинила шалену хвилю міграції, евакуацію населення в більш безпечні регіони, а також мала значний негативний вплив на економічний рівень населення країни.

Якщо говорити про економічний аспект інклюзивного підходу, то він також передбачає, окрім залучення людей, й збалансований розвиток різних секторів економіки, увагу тим галузям, які мають потенціал для розвитку в певній країні, але через низку причин не розвиваються достатньо, орієнтацію не на моногалузовість, а на багатогалузовість як економіки, в цілому, так й агропродовольчого сектору, зокрема. Це й дозволить забезпечити продовольчу безпеку в Україні в умовах війни. Також, інклюзивність передбачає й врахування в собі парадигми сталого розвитку, орієнтація на його Цілі, а євроінтеграційний шлях України є неможливим без врахування Європейського Зеленого курсу (Green Deal), що веде Європу до кліматично нейтрального континенту. Важливість розвитку екологічно відповідальних аграрних практик також обґрунтовується й необхідністю переходу Україні на альтернативні джерела енергії, що дозволить розвивати енергетичну незалежність, економіку

на нових інноваційних засадах. Саме агропродовольчий сектор стає ланкою, який дозволить досягти енергетичної незалежності та підвищувати рівень продовольчої безпеки.

При дослідженні продовольчої безпеки та агропродовольчого сектору в Україні в сучасних умовах на засадах інклюзивності важливим є співставлення довоєнного періоду та воєнного періоду, що дозволить побачити вплив фактору війни на розвиток агропродовольчого сектору та продовольчої безпеки, а також запропонувати шляхи по їхньому ефективному управлінню з врахуванням сучасних напрямів розвитку країн.

Методологічну основу нашого наукового дослідження становить міждисциплінарний підхід, який поєднує індикативний, порівняльний, структурний та системний аналізи. Вони дозволили дослідити оцінку впливу війни та інших факторів на продовольчу безпеку та стан агропродовольчого сектору на засадах інклюзивного підходу. Для досягнення мети нашого дослідження було використано методи статистичного аналізу (аналіз показників розвитку агропродовольчого сектору України в період 2019-2023 роки, а також оцінки частки зайнятого жіночого населення в сільському господарстві) та порівняльного аналізу (для співставлення довоєнного періоду та в умовах війни в Україні), аналізу індикаторів продовольчої безпеки. А також були використані методи динаміки рядків (розрахунок абсолютних змін індикаторів продовольчої безпеки та абсолютних та відносних змін показників агропродовольчого сектору), а також табличний метод та метод візуалізації даних. Базою дослідження стали джерела статистичних даних Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО), Світового банку, Державної служби статистики України та ін. Відповідно до воєнного стану в нашій країні, збір статистичних даних в Україні з 2022 р. є обмеженим, тому вищенаведений аналіз базувався на тих даних, які є доступними на офіційних світових та національних базах даних.

Вплив війни на продовольчу безпеку

Rudolfson I., Bartusevičius H., van Leeuwen F., Østby G. досліджували, яким чином війна впливає на продовольчу небезпеку в Україні. Ґрунтуючись на інших дослідженнях, вони зазначають, що військові конфлікти є основним рушієм продовольчої небезпеки ².

Vesco P. зі співавторами провели глибоке дослідження впливу військових конфліктів на людський капітал, розглядаючи це в різних аспектах: здоров'я, навчання, дохід та засоби до існування, економічне зростання та інвестиції, політичні інституції, агропродовольчий сектор та продовольчу безпеку тощо. Дослідники зазначають, що військові конфлікти впливають на людський розвиток як напряду, так й опосередковано. Попередні дослідження доводять негативний вплив війни на доступ та наявність продуктів харчування. Вони зазначають, що насильство може знижувати виробництво харчової продукції, що цілком корелює з тим, чим ми стикаємось в Україні сьогодні ³.

Leal Filho W. із співавторами зазначають, що до 2014 р. питання подолання проблеми продовольчої безпеки успішно вирішувались, але після цього почалось погіршення цієї тенденції. Світова спільнота не встигла оговтатись після пандемії КОВІД-19 як почалась війна на території України, розв'язана росією. Це не могло не вплинути на харчові ринки та на продовольчу безпеку ⁴. Таким чином, ми бачимо, що війна в Україні вплинула на всю світову спільноту якраз в частині продовольчої безпеки, адже Україна є світовим виробником та експортером зернової продукції у світі ⁵.

В розвиток нашого подальшого дослідження звернемося до трактування понять продовольча безпека та продовольча небезпека (табл. 1).

---

² Rudolfson, I., Bartusevičius, H., van Leeuwen, F., & Østby, G. (2024) War and food insecurity in Ukraine. *World Development*, 180, Article 106647 <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2024.106647>

³ Vesco, P., G. Baliki, T. Brück, S. Döring, A. Eriksson, H. Fjelde, D. Guha-Sapir, et al. (2025) The Impacts of Armed Conflict on Human Development: A Review of the Literature. *World Development* 187:106806. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2024.106806>

⁴ Leal Filho, W., Fedoruk, M., Paulino Pires Eustachio, J. H., Barbir, J., Lisovska, T., Lingos, A., & Baars, C. (2023). How the War in Ukraine Affects Food Security. *Foods*, 12(21), 3996. <https://doi.org/10.3390/foods12213996>

⁵ Lin, F.; Li, X.; Jia, N.; Feng, F.; Huang, H.; Huang, J.; Fan, S.; Ciais, P.; Song, X.-P. (2023) The Impact of Russia-Ukraine Conflict on Global Food Security. *Glob. Food Sec.*, 36, 100661. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2022.100661> <https://drive.google.com/file/d/126EAQtVnQoXxFExFzaduCxBDrdhYQUE8/view>

Таблиця 1 унаочнює основні трактування понять, які ми зазначили. Важливим було звернення до них, адже вони дозволяють побачити, що в основну продовольчої безпеки закладено не тільки отримання їжі, а їжі безпечної та поживної, яка дозволить вести повноцінне здорове життя.

Таблиця 1.

Основні підходи до трактування поняття «продовольча безпека» та «продовольча небезпека»

Організація - Автор визначення	Категорія	Характеристика
Всесвітній продовольчий саміт 1996 року	Продовольча безпека	Коли всі люди, у будь-який час, мають фізичний та економічний доступ до достатньої кількості безпечної та поживної їжі, яка відповідає їхнім дієтичним потребам та харчовим уподобанням для активного та здорового життя.
Всесвітня продовольча програма		Коли люди мають доступ до достатньої кількості безпечної та поживної їжі для нормального росту та розвитку, а також для активного та здорового життя.
Всесвітня продовольча програма	Продовольча небезпека	Стосується випадків, коли вищезазначене (див. «Продовольча безпека») не існує.
Всесвітня продовольча програма	Хронічна продовольча небезпека	Коли людина не в змозі споживати достатню кількість їжі протягом тривалого періоду для підтримки нормального, активного та здорового життя.
Продовольча та сільськогосподарська організація Об'єднаних Націй (ФАО)	Продовольча небезпека	Коли люди не мають регулярного доступу до достатньої кількості безпечної та поживної їжі для нормального росту та розвитку, а також активного та здорового життя.

Джерело: сформовано авторами на основі ^{6, 7, 8}

Крім того, продовольча безпека включає в себе не тільки можливість отримання їжі, але й фізичну та економічну складову цього процесу. Тобто, людина має мати доступ придбати цю їжу чи фізично її здобути. Продовольча небезпека є процесом зворотнім продовольчій безпеці, тобто, коли людина не має доступу до поживної їжі, немає ресурсів для її отримання, що не дозволяє

⁶ What is Food Security? World Bank Group. Available at: <https://www.worldbank.org/en/topic/agriculture/brief/food-security-update/what-is-food-security>

⁷ Food security – what it means and why it matters. World Food Programme. 2025. Available at : <https://www.wfp.org/stories/food-security-what-it-means-and-why-it-matters>

⁸ Hunger and food insecurity. FAO. Available at: <https://www.fao.org/hunger/en>

їй вести активне та здорове життя. Таким чином, можна виокремити те, що ці трактування спрямовані на забезпечення повноцінного та здорового життя, розвиток людини та зростання.

Важливими аспектами продовольчої безпеки виступають такі її виміри: фізична доступність продовольства, економічний та фізичний доступ до продуктів харчування, споживання їжі, стабільність попередніх вимірів у часі^{9, 10}. Необхідно більш детально розглянути ці виміри, щоб визначити сучасні фактори впливу на продовольчу безпеку в Україні та більш ефективно запропонувати шляхи по управлінню агропродовольчим сектором як сектору, який напряду вирішує проблеми продовольчої безпеки й одного з найважливіших секторів для України в інтеграційному процесі в ЄС. Так, фізична доступність передбачає наявність продукції на ринку, її запаси, щоб забезпечувати потребу в продуктах харчування на постійній основі. Економічний та фізичний доступ до продуктів харчування означає можливість в населення мати доступ до якісної продукції на ринку, а також її своєчасне постачання. Такий вимір як споживання їжі передбачає різноманітність її, максимально насичений раціон, який задовольняє потреби в вітамінах та поживних речовинах. Стабільність всіх цих вимірів у часі має на увазі, що безпечною вважається ситуація, коли люди на постійній основі мають доступ до продовольства, без перебоїв у постачанні, різноманітне, багате на вітаміни та поживні речовини. Якщо порушується цей цикл, то людина може вважатись незахищеною. Аналізуючи вищенаведене та екстраполюючи на ситуацію в Україні, ми розуміємо, що всі ці виміри здебільшого порушені через військові дії. Фермери не можуть забезпечити своєчасне постачання продукції на ринок через складнощі або неможливість в посіві чи зборі врожаю. Також загострюються економічні проблеми в населення, що впливає на якість харчування та спожитої їжі. Таким чином, порушується стабільність у часі, що

---

⁹ What is Food Security? World Bank Group. Available at: <https://www.worldbank.org/en/topic/agriculture/brief/food-security-update/what-is-food-security>

¹⁰ An Introduction to the Basic Concepts of Food Security (2008). FAO. Available at: <https://www.fao.org/4/a1936e/a1936e00.pdf>

призводить до продовольчої небезпеки. В підтвердження наших слів, World Food Programme зазначає, що ключовими драйверами, які спричиняють продовольчу небезпеку, є конфлікти, екстремальні погодні умови та економічні потрясіння, які дуже часто можуть перетинатись та бути взаємопов'язаними ¹¹. В Україні це так само є взаємопов'язаним, так прикладом може стати погодні умови у 2022 р., коли стояла дуже спекотна та засушлива погода, що ще більше загострювало ситуацію з вирощуванням різних рослинних культур. Таким чином, окрім воєнних факторів додалися й погодні, що ще більше погіршило економічну ситуацію в країні. Негативні економічні наслідки обґрунтовуються різними причинами: неможливість підприємствам зібрати або реалізувати свою продукцію має результат в зниженні отриманих доходів або, взагалі, їх відсутності, що знижує рентабельність підприємництва. Також дефіцит продукції на ринку спричинює зростання цін на продукцію, що негативно впливає на економічне положення споживачів. Міграція населення також викликає загострення економічних проблем. Це несе в собі значні соціально-економічні наслідки, які негативно впливають на суспільство. В такому випадку виникає потреба в розробці повноцінної збалансованої політики держави з регулювання агропродовольчого сектору на інклюзивних засадах, тобто з врахуванням інтересів різних груп населення.

Згідно звіту про стан продовольчої безпеки та харчування у світі, приблизно 757 млн людей стикались з хронічним голодом у 2023 р. Оцінки World Food Programme відображають, що станом на листопад 2024 р. 343 млн людей відчували гостру нестачу продовольства у 74 країнах (дані за ті країни, де працює World Food Programme) ¹². За оцінками тієї ж World Food Programme, зазначається, що загалом 5 млн українців потребують продовольчої допомоги та засобів до існування ¹³.

---

¹¹ Food security – what it means and why it matters. World Food Programme. 2025. Available at : <https://www.wfp.org/stories/food-security-what-it-means-and-why-it-matters>

¹² World Food Programme. Available at: <https://www.wfp.org>

¹³ Ukraine. World Food Programme. Available at: <https://www.wfp.org/emergencies/ukraine-emergency>

Інклюзивний підхід у політиці продовольчої безпеки

Для вирішення проблем забезпечення населення продовольством та розвитку агропродовольчого сектору як основи для сталої продовольчої безпеки в суспільстві необхідно будувати агропродовольчу політику на засадах інклюзивності, тобто використовуючи інклюзивний підхід.

Сама ФАО визначає інклюзивність як підхід, який забезпечує повну та активну участь людини в суспільному житті та рівний доступ до всіх благ незалежно від соціального, економічного чи політичного статусу та ідентичності ¹⁴. ФАО передбачає впровадження інклюзивності наступними напрямками: орієнтація на багатогалузеві політики та територіальні підходи задля зменшенні нерівності та ізоляції; інвестиції в стійкі та інклюзивні засоби до існування, диверсифікацію доходів, створення інклюзивних робочих місць, що дозволить залучити людей з різних вразливих груп; надання доступу для вразливих груп до природних та виробничих ресурсів для максимального їхнього залучення в агропродовольчий сектор та ін ¹⁵.

Тема соціальної ізоляції або ексклюзії є достатньо важливою та актуальною при формуванні інклюзивного підходу (як в ЄС, так й у всьому світі), так як сама по собі ізоляція має значні соціальні, економічні та психологічні негативні наслідки для окремого індивіду та суспільства так само. Людина, будучи соціально ізольованою, не має рівного доступу до всіх благ, не є включеною в життя суспільства, має низьку самооцінку тощо. Все це ще більше загострює соціально-економічні проблеми та не дозволяє людині бути повноцінним членом суспільства. Саме тому, політики розвинених держав спрямовані на розірвання циклу неблагополуччя та профілактику соціальної ексклюзії шляхом стимулювання та проведення інклюзивних політик та практик.

Таким чином, ми бачимо, що ФАО приділяє достатньо уваги вирішенню питань продовольчої небезпеки саме на засадах інклюзивності, що є цілком

---

¹⁴ Inclusivity in agrifood systems. FAO. Available at: https://www.fao.org/inclusivity-in-agrifood-systems/en?utm_source=chatgpt.com

¹⁵ Там само

логічним та враховує сучасні підходи розвинених країн світу. Розвиваючи різні напрями та сприяючи залученню різних вразливих груп й не тільки вразливих груп, а й, взагалі, збалансованому розвитку агропродовольчого сектору, вирішуються декілька важливих проблем: люди, отримуючи доступ до ресурсів, технологій, інновацій, підвищують свій соціально-економічний стан, оволодіваючи економічними ресурсами в тому числі, що дозволяє підвищувати якість харчування, отримувати більш корисну їжу та ін.; збалансований розвиток агропродовольчого сектору означає інклюзію в нього підприємств різних масштабів, в т.ч й малого та середнього бізнесу (МСБ), а також розвиток різних галузей, перехід до багатогалузевої орієнтації та виробництва, що дозволяє диверсифікувати ризики та мати більше конкурентних переваг на світовій арені.

Важливість сприяння розвитку МСБ в Україні наразі актуалізується тими реаліями, в яких опинилась наша країна: в умовах погіршення соціально-економічної ситуації, міграції населення, неможливості чи утруднення проведення сільськогосподарських робіт, зростання безробіття та інших причин, малий та середній сектор підприємництва опинились в умовах, коли вони стали на межі виживання. Але його роль в підтримці економіки будь-якої держави є великою, тому що вони забезпечують постійне наповнення бюджету, вирішують проблему самозайнятості населення, створюють інновації та підвищують якість продукції та послуг для підтримки власного іміджу та зростання конкурентоспроможності. Тому, важливим є стимулювання розвитку МСБ в Україні. Також це обґрунтовується тим, що дрібні фермери відіграють важливу роль в вирішенні проблеми продовольчої безпеки в умовах війни, так як ними виробляється до 80% молочних продуктів, фруктів та овочів, які споживаються населенням України, як було зазначено Міжнародним фондом сільськогосподарського розвитку у 2023 р.¹⁶.

---

¹⁶ Ukraine admitted into UN fund that supports small farmers. February 2023. Available at: <https://apnews.com/article/italy-business-poverty-ed8c925d906b3fc66c8ed78488f6d35d>

Також Світовим Банком був розроблений проєкт Ukraine Agriculture Recovery Inclusive Support Emergency Project (ARISE), який передбачає вирішення двох важливих проблем, з якими зіштовхнулась Україна після повномасштабного вторгнення: 1. Забезпечення стабільні та безперервні посівні роботи та збір врожаю, що дозволить оминати потенціальну проблему продовольчої небезпеки; 2. Інклюзивне відновлення агропродовольчого сектору шляхом надання більших можливостей малим фермерам¹⁷. Також цей документ зазначає, що побудова інклюзивної країни лягає в стандарти Європейського Союзу, до якого ми маємо намір вступити. Тому, необхідним є всеохоплюючий розвиток, який передбачає інклюзивний підхід, а саме залучення всіх членів суспільства до повноцінного життя, збалансований розвиток економіки, пропорційне стимулювання різних важливих галузей та врахування стандартів ЄС при формуванні та провадженні вітчизняної політики, в т.ч. й врахування Європейського Зеленого Курсу.

Крім того, ФАО, розуміючи всі загрози, які стоять перед суспільством, а також, що до 2050 року населення планети складе 10 млрд людей, які будуть потребувати продуктів харчування, зазначає, що необхідним є побудова таких продовольчих систем, які зможуть забезпечувати гідні робочі міста та засоби до існування для виробників продуктів харчування. Організація орієнтує держави та інших стейкхолдерів на побудову інклюзивних та сталих продовольчих систем. Причому, ключову роль в цих інклюзивних продовольчих системах, вони віддають гендерній рівності та розширенню економічних можливостей жінок¹⁸. Що цілком корелює наразі з ситуацією в Україні, коли більшість чоловіків несуть службу в ЗСУ та частина попередньої роботи перекладена на жінок. Тому, їхня повноцінна інклюзія є цілком логічним наслідком повномасштабної війни в нашій державі.

---

¹⁷ The World Bank Ukraine Agriculture Recovery Inclusive Support Emergency Project (ARISE). (2023) Project Information Document. Available at: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099072923124580381/pdf/P1807320fca7960a08a3a0ac96e3c3a2e8.pdf>

¹⁸ Gender. FAO. Available at : <https://www.fao.org/gender/learning-center/thematic-areas/gender-and-inclusive-food-systems-and-value-chains/en>

В розвиток нашого дослідження перейдемо до аналізу основних індикаторів, які характеризують стан продовольчої безпеки в Україні. Представимо результати на рис. 1.

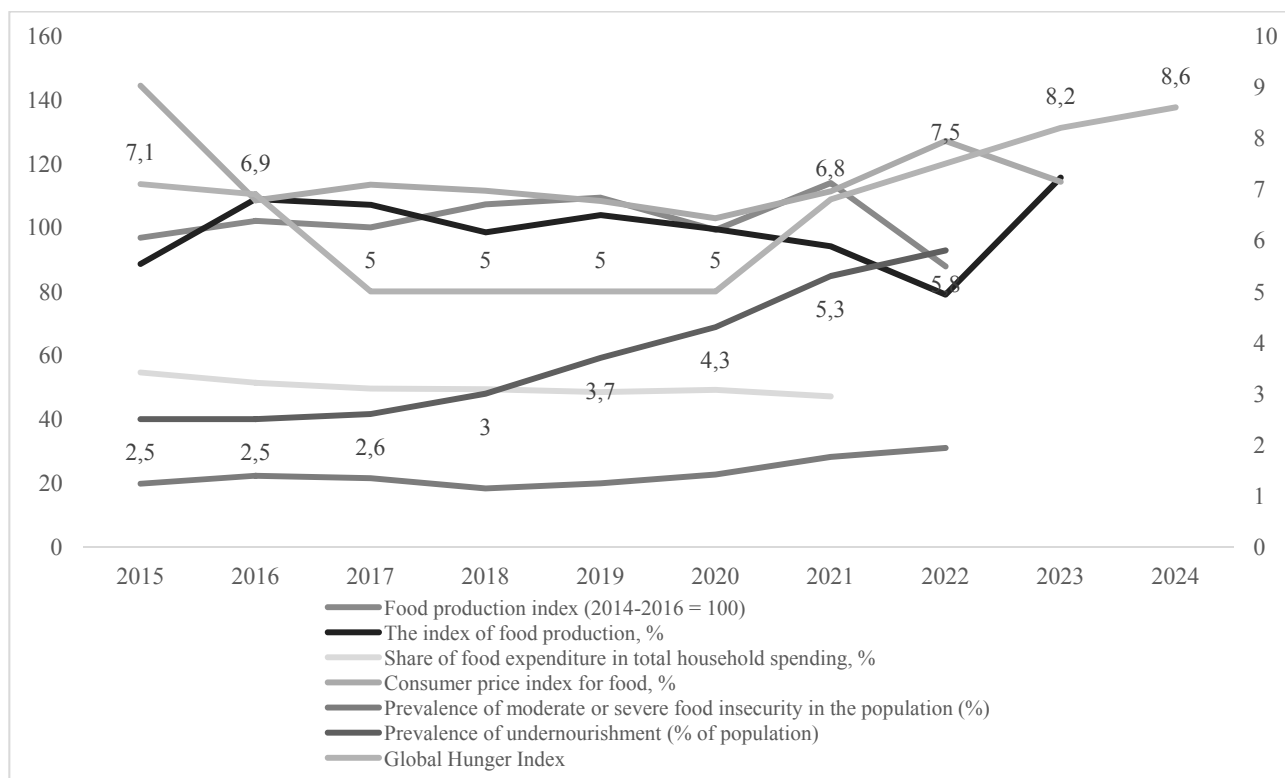

Рисунок 1. Основні індикатори, які характеризують стан продовольчої безпеки в Україні*, **

* Показник Prevalence of undernourishment – 2,5 (2015-2016 р.р.) може бути меншим за 2,5.

**Показник Global Hunger Index – 5,0 (2017-2020 р.р.) є меншим за 5 (<5).

Джерело: створено авторами на основі ¹⁹, ²⁰, ²¹

Отже, нами було проаналізовано 7 індикаторів, які відображають стан продовольчої безпеки в Україні протягом періоду з 2015 р. по 2024 р. Здебільшого, дані наявні станом на 2022 р., після чого світові бази даних не навели оновлених показників по Україні чи взагалі по світу. Індикатор «частка витрат на харчування в загальних витратах домогосподарств, %» наводиться до 2021 р., після чого дані не наводились, що пов'язано із повномасштабним

¹⁹ World Bank Group. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/SN.ITK.DEFC.ZS>

²⁰ Global Hunger Index. Available at: <https://www.globalhungerindex.org>

²¹ 17 goals to transform our world. Available at: <https://sdg.ukrstat.gov.ua>

вторгненням в Україну та відсутністю проведення опитування органами державної статистики у зв'язку із цим.

Спочатку проаналізуємо дані показника поширеність недоїдання (Prevalence of undernourishment (% of population) (PU), який означає відсоток населення, споживання їжі якого недостатнє для забезпечення того рівня енергії, яке потрібне для нормального активного та здорового життя, що корелює із поняттям продовольчої безпеки. Як бачимо, показники України з 2015 р. мали тенденцію до зростання. Показник 2022 р. більше ніж в 2 рази більше показника 2015-2017 р.р. Варто зауважити, що результат 2,5% можуть означати результати й нижче 2,5%, згідно методики ФАО. Найбільше зростання цього показник спостерігається у 2021 р., коли він зріс на 1% в порівнянні з 2020 р. (5,3% та 4,3% відповідно). У 2022 р. його результат сягнув 5,8% населення України. Подальші дані не були наведені. Показник недоїдання (undernourishment % of population) також вимірюється як складова іншого важливого індексу – Global Hunger Index, проте методика його розрахунку не дозволяє ототожнити результати від ФАО та показника цього Індексу.

Global Hunger Index (GHI) є інструментом, який вимірює голод на глобальному, регіональному та національному рівнях. Він розраховується на основі чотирьох показників, які віддзеркалюють багатовимірну природу голоду. Складається з таких компонентів: undernourishment, child stunting, child wasting, child mortality. Дані, які беруться для розрахунку цього індексу, наявні в різних базах даних, в тому числі й ФАО, проте, особливістю даного індексу є те, що він розраховує показник року на основі попередніх 3-х-4-х років (в середньому). Саме тому, ми не можемо результат недоїдання за цим індексом, співставити з показником безпосередньо ФАО за якийсь конкретний рік (Methodology of Global Hunger Index). Показник, який чисельно є меншим 5,0, зазначається як <5. Відповідно, на рис. 1 дані результати в Україні відображені як 5, проте вони є меншими за 5, але відповідно до візуалізації в MS Excel, наведений як 5. Аналіз цього індексу в Україні відображає нерівномірні тенденції протягом аналізованого періоду. Так, у 2015 р. він був вищим за 2016 р. й в подальшому

спостерігався стійкий низький рівень протягом результатів 2017-2020 р.р. Проте, нагадаємо, що згідно методики, ці результати є відображенням усереднених показників за попередні роки. З 2021 р. даний індекс відмічається достатньо помітним зростанням, яке відбувається до 2024 р. включно. Так, в порівнянні з результатом 2020 р., показник 2024 р. більше ніж на 3,6 більше (8,6). Зростання цього індексу, починаючи з 2021 р. пояснюється настанням пандемії КОВІД-19, результати якої вже могли бути включені до цього показника. Подальші результати України також обґрунтовуються пандемією, а з 2023 р. й початком повномасштабної війни, яка відобразилась на результатах 2022 р. Саме тому, ми можемо спостерігати дану тенденцію. В звітах з цього індексу наголошується, що війна в Україні негативно відображається на забезпеченні продовольчої безпеки по всьому світові та результується у погіршеннях показника даного індексу. Хоча, варто відмітити, що показник нижче 10, вважається, за методикою розрахунку та інтерпретації даних, низьким. Так що Україна має все одно цей показник на низькому рівні. У 2024 р. Україна за цим індексом посіла 46 місце з 127 країн, які наявні в звіті²².

Індикатор Prevalence of moderate or severe food insecurity in the population (%) (PMSI) характеризує відсоток населення, де хоча б одна доросла людина у домогосподарстві повідомляє про харчування низькоякісною їжею, зменшенням її кількості, ніж потрібно для споживання, через недостатність грошей чи інших ресурсів. Результат України має нерівномірну тенденцію до змін, але й не відрізняється великими флуктуаціями. Найнижчий показник спостерігається у 2018 р. (18,3%), а найвищий у 2022 р. – 31%. Починаючи з 2019 р. відбувається стійке підвищення цього показника, що обумовлюється також пандемією з 2020 р. та подальшим повномасштабним вторгненням. Варто відзначити, що 31% є достатньо вагомим показником зниження якості життя населення. Якщо порівняти з показником 2018 р., то він на 12,7 п.п. перевищує його. Це негативно характеризує стан продовольчої безпеки в українському суспільстві.

---

²² Global Hunger Index. Available at: <https://www.globalhungerindex.org>

Варто проаналізувати також показник Індексу виробництва продуктів харчування (Food production Index, FPI), який включає в себе виробництво всіх харчових культур, які можна споживати. Методом його розрахунку є середньозважена. А базовим періодом є період 2014-2016 р.р. Результат України за цим індексом відображає про нерівномірні зміни протягом аналізованого періоду: відмітне зростання у 2016 р. на 5,25 з подальшим зниженням, яке знову змінюється зростанням до 2019 р. У 2020 р. помітне зниження на 10 в порівнянні з 2019 р., що пояснюється настанням пандемії КОВІД-19, яка значно вплинула роботу підприємств у зв'язку із карантинними обмеженнями. Подальше значне зростання 2021 р. змінилось спадом у 2022 р. на 26,09. Це обґрунтовується початком повномасштабного вторгнення у 2022 р. та окупацією значної частини території, що унеможливило посів та збір врожаю, а також утруднило виробництво готових продуктів харчування. Подальші оновлені дані по Україні наразі не наведені, тому проаналізувати динаміку цього показника після 2022 р. не представляється можливим.

Проте, ми вважаємо необхідним дослідити інший Індекс виробництва харчових продуктів (The index of food production, %, IFP), який розраховується Державною службою статистики України. Згідно цього індексу, тенденції на початку аналізованого періоду є дещо схожими з попереднім показником, проте у 2018 р. спостерігається його доволі значне зниження – на 8,6%, з подальшим зростанням у 2019 р., яке, починаючи з 2020 р. знизилось й індекс мав тенденцію до зменшення протягом 3-х років. У 2022 р. був його найбільший спад – до 79%, яке, проте, змінило тенденцію у 2023 р, відобразивши приріст на 36,6%. Це є позитивною тенденцією та відображає певні зрушення всередині країни по виправленню ситуації в аграрному секторі. Також необхідно зазначити, що два індекси виробництва харчових продуктів, які аналізуються в нашому дослідженні не є тотожними, а відрізняються за методиками розрахунків, тому доцільно розглядати їх обидва.

Частка витрат на харчування в загальних витратах домогосподарств, % (Share of food expenditure in total household spending, SFE) наводить дані по 2021

р. включно, після чого статистичні органи не мали можливість проводити опитування з урахуванням війни на території України. Проте, даний показник є дуже важливим для оцінки продовольчої безпеки в нашій державі, так як він відноситься до показників, які вимірюють Цілі сталого розвитку (ЦСР). Як бачимо, цей показник мав тенденцію до зниження протягом аналізованого періоду (за виключенням 2020 р.). Найменший показник у 2021 р., що на 7,5% менше найбільшого показника 2015 р. Це свідчить про те, що домогосподарства стали менше витрачати кошти на харчування в силу різних причин.

Ще одним показником, який ми дослідили при аналізі стану продовольчої безпеки в Україні в сучасних умовах, є індекс споживчих цін на продукти харчування (%), Consumer price index for food, CPIF). Даний індекс так само розраховується Державною службою статистики та може бути розглянутий в якості індикатора ЦСР, за яким можна виміряти волатильність цін на продукти харчування. Це є важливим показником соціально-економічної інклюзії, адже волатильність означає коливання цін, тобто нестабільність чи незбалансованість. Тобто, основним орієнтиром є зниження волатильності цін на продукти харчування, що дозволить збалансовано прогнозувати та планувати свої витрати. Даний індекс відображає достатньо високий показник у 2015 р., після якого відбулось значне зниження та невеликі коливання майже протягом всього аналізованого періоду. Значне зростання (на 15,8%) спостерігалось у 2022 р., що є цілком очікуваним з урахуванням дефіциту продуктів на ринку через недостатність виробництва та зростання цін на продукти харчування, відповідно. Проте, вже у 2023 р. відбулось зниження даного індексу, що є позитивною динамікою. Також відмітним є низький результат цього показника у 2020 р. – 102,9%, що є найменшим протягом аналізованого періоду, яке потім змінилось значним зростанням (на 8,4%), а результат 2022 р. перевищує 2020 р. на 24,2%.

Таким чином, дослідивши показники, які характеризують стан продовольчої безпеки в Україні та які впливають на її динаміку, ми можемо зробити висновок, що показники недоїдання чи голоду в Україні, хоча й

зростають протягом певного періоду, проте вони не є значними, а за показником GHI Україна відноситься до країн із низьким показником. Безумовно, це позитивно характеризує стан продовольчої безпеки в Україні, проте, варто відзначити тенденцію до зростання даних показників. Значна кількість показників не наведена після 2022 р., але відображає зростання показників, які негативно характеризують стан продовольчої безпеки в Україні з початком повномасштабного вторгнення. Так, знижуються обидва аналізовані індекси виробництва продуктів харчування, також показник поширеності помірної або сильної продовольчої небезпеки серед населення. Проте, є й позитивна динаміка показників продовольчої безпеки у 2023 р. – зростання індексу виробництва харчових продуктів, який розраховується Держслужбою України, зниження волатильності споживчих цін на продукти харчування. Це позитивно характеризує стан продовольчої безпеки в Україні.

Узагальнити динаміку наведених вище показників можна у таблиці 2.

Таблиця 2.

Динаміка показників продовольчої безпеки України, 2016-2024 р.р.*

	<i>PU</i>	<i>GHI</i>	<i>FPI</i>	<i>IFP</i>	<i>SFE</i>	<i>CPIF</i>	<i>PMSI</i>
2016	0	-0,20	+5,25	+20,3	-3,20	-35,90	+2,5
2017	+0,1	-1,90	-2,06	-1,80	-1,80	+4,90	-0,80
2018	+0,4	0	+7,22	-8,60	-0,20	-1,90	-3,20
2019	+0,7	0	+2,1	+5,40	-0,90	-3,20	+1,6
2020	+0,6	0	-10,09	-4,40	+0,70	-5,40	+2,8
2021	+1	+1,8	+14,68	-5,40	-2,10	+8,4	+5,5
2022	+0,5	+0,7	-26,09	-15,10	-	+15,8	+2,8
2023	-	+0,7	-	+36,6	-	-12,80	-
2024	-	+0,4	-	-	-	-	-

* ”-“ відсутні дані за цей рік

Джерело: розраховано авторами на основі статистичних даних

Для аналізу передумов динаміки продовольчої безпеки в Україні проаналізуємо основні індикатори розвитку аграрного сектору (рис. 2-4, табл. 3). Для цього ми обрали в межах нашого дослідження такі ключові для продовольчої безпеки показники, як площа зібрана однорічних і дворічних сільськогосподарських культур, обсяг виробництва (валовий збір) однорічних і

дворічних сільськогосподарських культур, урожайність однорічних і дворічних сільськогосподарських культур в Україні в період 2019-2023 р.р., які наводяться Державною службою статистики України. Дані показники дозволяють оцінити сільськогосподарський потенціал, ефективність виробництва, продовольчий баланс країни. Для аналізу за видами нами обрано різні культури, які мають значення як напряму для забезпечення продовольчої безпеки, так й для розвитку тваринництва (тобто опосередковано впливають на продовольчу безпеку), а також важливі для інклюзивного сталого розвитку та сталого виробництва. Так, нами обрано такі культури як: культури зернові та зернобобові, пшениця, кукурудза, ячмінь, жито, соя, ріпак (озимий та яровий (кольза)), соняшник.

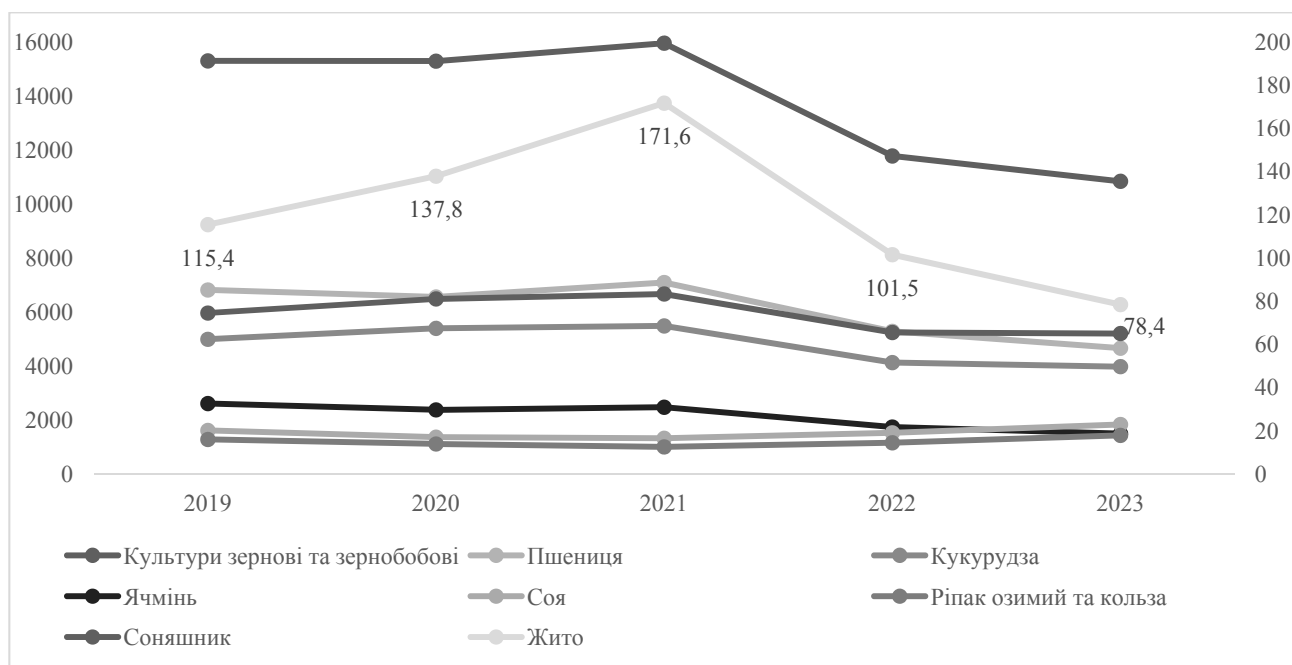

Рисунок 2. Площа зібрана однорічних і дворічних сільськогосподарських культур в Україні, 2019-2023 р.р. (тис га)

Джерело: сформовано авторами за даними²³

Так, аналіз показника площі зібраної однорічних та дворічних сільськогосподарських культур (тис. га) протягом періоду 2019 - 2023 р.р. дозволяє побачити відносно сталу динаміку протягом періоду 2019-2021 років за всіма обраними культурами, окрім сої та ріпаку, зібрані площі яких зростали

²³ Держстат. URL : <https://stat.gov.ua/en>

протягом наведеного періоду. Ці обидві культури є важливою складовою експорту України, а також відіграють значущу роль при переході до сталого виробництва та розвитку біоекономіки. В 2023 р. динаміка цього показника зберігала ті самі тенденції – за всіма культурами, окрім цих двох відмічалось зниження. Соя та ріпак, навпаки, достатньо помітно збільшили свої площі (на 20,09% та 23,82% відповідно).

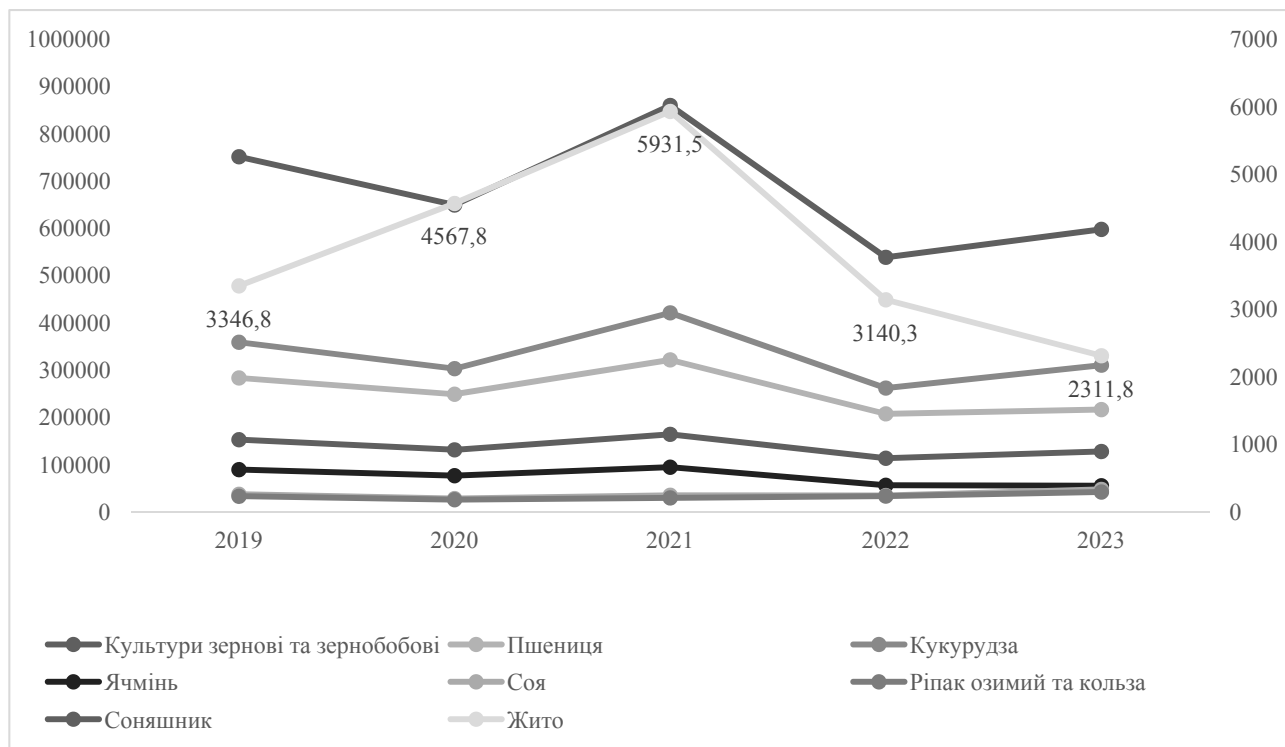

Рисунок 3. Обсяг виробництва (валовий збір) однорічних і дворічних сільськогосподарських культур в Україні, 2019-2023 р.р. (тис ц)

Джерело: сформовано авторами за даними²⁴

Важливим показником, який впливає на продовльчу безпеку в державі та характеризує агропродовольчий сектор, є обсяг виробництва або валовий збір культур. Тенденції даного показника не збігається із динамікою попереднього: у 2020 р. всі культури мали негативну динаміку зі валовим збором, а вже у 2021 р. абсолютний приріст обсягу виробництва був позитивний. У 2022 р. спостерігається зниження валового збору майже всіх аналізованих культур,

²⁴ Держстат. URL : <https://stat.gov.ua/en>

окрім ріпака, обсяг виробництва якого зріс на 12,9% в порівнянні з попереднім роком. В сої показники виробництва є негативним (зниження на 1,41%), не дивлячись на збільшення зібраних площ. Динаміка 2023 р. є позитивною майже за всіма культурами, окрім ячменя та жита (зниження на 1,8% та 26,38% відповідно).

Для більш ґрунтовного аналізу розвитку агропродовольчого сектору та передумов розвитку продовольчої безпеки в Україні дослідимо також показник урожайності культур, які ми обрали (рис. 4).

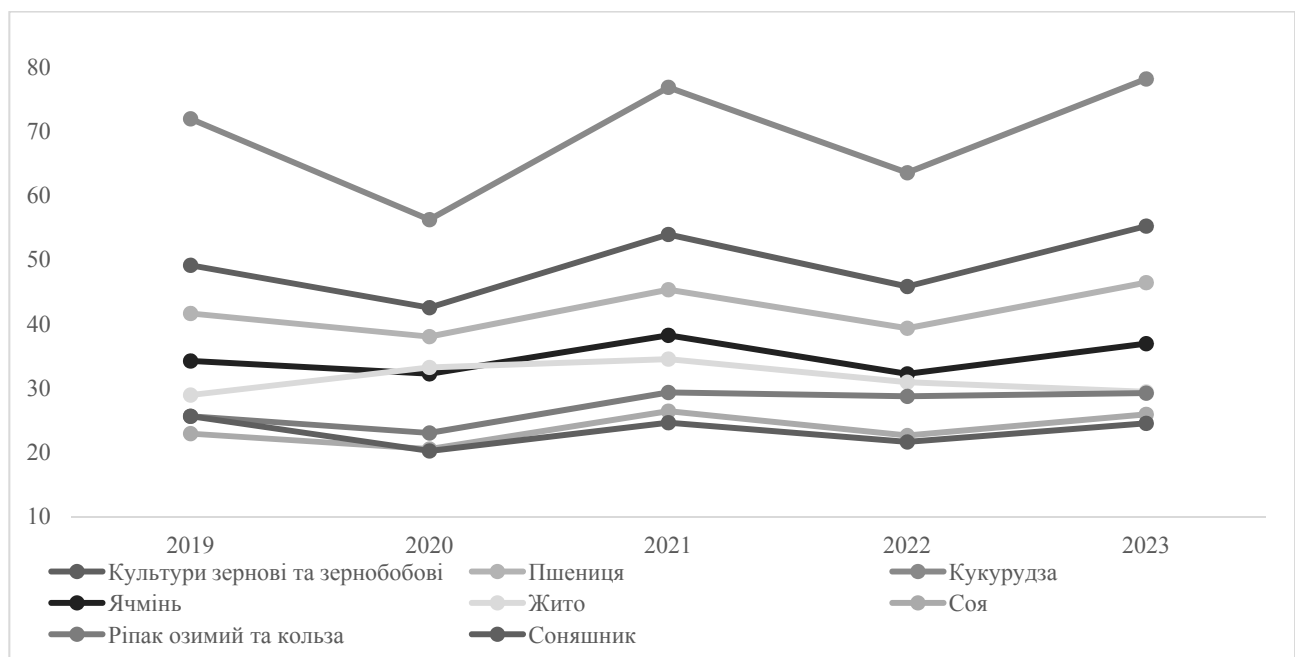

Рисунок 4. Урожайність однорічних і дворічних сільськогосподарських культур в Україні, 2019-2023 р.р. (ц/га)

Джерело: сформовано авторами за даними²⁵

Дані відносно динаміки урожайності досліджуваних культур дещо відрізняються від попередніх показників. Так, у 2020 р. можна відмітити зниження врожайності за всіма культурами, за виключенням жита (зростання на 14,88%). Зниження врожайності є нерівномірним по культурах: найбільше зниження врожайності було у кукурудзи та соняшнику (21,84% та 21,09% відповідно), а найменше – в ячменя та пшениці (5,85% та 8,65% відповідно). В 2021 р. врожайність усіх культур зросла з мінімальним показником 3,92% в

²⁵ Держстат. URL : <https://stat.gov.ua/en>

жита та максимальним 36,65% в кукурудзи. 2022 р. відмітився зниженням за всіма аналізованими культурами (мінімальне зниження в ріпаку – 2,05% та максимальне в кукурудзи – 17,32%). В наступний рік після повномасштабного вторгнення – 2023 р. всі культури (окрім жита) відмітілись зростанням врожайності до попереднього року й поверненням до допандемічних показників. У табл. 3 ми навели розрахунок показника абсолютних змін до попереднього року (приріст) та показника річної відсоткової зміни у % до попереднього року.

Отримані результати свідчать про вплив факторів пандемії та війни на розвиток агропродовольчого сектору України (зниження показників у 2020 р. та 2022 р.). Проте, можемо спостерігати швидке повернення до позитивних динамік в роках, які є наступними після настання кризових станів. Це позитивно характеризує потенціал українського сільського господарства. Важливо відмітити зростання показників не тільки тих, які напряму забезпечують населення основними продуктами харчування (напр., пшениця чи зернові та зернобобові взагалі), але й тих, які відіграють велику роль в експорті країни, забезпечуючи грошові надходження, а також ті, які можуть стати основою для розвитку біоекономіки та переходом до сталого виробництва. Такими культурами є ріпак, соя, соняшник, кукурудза ²⁶. Важливо відмітити, що серед факторів, які негативно впливали на врожайність та обсяг виробництва культур сільського господарства України, були й вимкнення електроенергії через атаки на критичну інфраструктуру, порушення ланцюгів постачань не тільки через обстріли й блокування, але й через дефіцит палива. Відключення електроенергії несуть загрозу ще й через неможливість зберігання продуктів харчування, які потребують зберігання в різних умовах (наприклад, овочі, фрукти та ягоди). Саме для цього Україні варто розвивати свій біоенергетичний потенціал та переходити також на електромобільний транспорт, що дозволить знизити подібні ризики, а також більш швидко інтегруватись у Європейський Союз.

---

²⁶ Шинкарук Л.В., Кондратьєв Ю.В. Сучасний стан розвитку ринку олійних культур в Україні: основні тенденції та фактори впливу. *Актуальні проблеми економіки*. 2024. №12. Том 2(282/2). С. 83-90. URL : https://eco-science.net/wp-content/uploads/2024/12/12.2.24._topic_Lidia-Shynkaruk-Yurii-Kondratyev-83-90.pdf

Таблиця 3.

Динаміка ключових показників агропродовольчого сектору за основними культурами, 2020-2023 р.р.

Вид культури	2020		2021		2022		2023	
	Приріст	Зміна до поперед. року, %	Приріст	Зміна до поперед. року, %	Приріст	Зміна до поперед. року, %	Приріст	Зміна до поперед. року, %
Площа зібрана однорічних і дворічних сільськогосподарських культур, тис га								
Культури зернові та зернобобові	-9	-0,06	+665,5	+4,35	-4175,5	-26,18	-937	-7,96
Пшениця	-257,9	-3,79	+535,7	+8,17	-1808,7	-25,51	-623,1	-11,80
Кукурудза	+405,2	+8,13	+89,7	+1,66	-1357,3	-24,76	-149,3	-3,62
Ячмінь	-234,7	-9,00	+97,6	+4,11	-731,9	-29,61	-245,9	-14,13
Жито	+22,4	+19,41	+33,8	+24,53	-70,1	-40,85	-23,1	-22,76
Соя	-248,5	-15,41	-41,4	-3,03	+204,3	+15,44	+306,8	+20,09
Ріпак озимий та кольза	-166,7	-13,03	-108	-9,71	+151,7	+15,10	+275,4	+23,82
Соняшник	+522	+8,76	+184,2	+2,84	-1427,1	-21,41	-36,4	-0,69
Обсяг виробництва (валовий збір) однорічних і дворічних сільськогосподарських культур, тис ц								
Культури зернові та зернобобові	-102098,1	-13,59	+210770,5	+32,46	-321467	-37,38	+59085,1	+10,97
Пшениця	-34504,4	-12,18	+72736	+29,24	-114218	-35,53	+8959,3	+4,32
Кукурудза	-55897,1	-15,58	+118195,1	+39,02	-159229	-37,81	+48435,1	+18,50
Ячмінь	-12804,4	-14,36	+18006,8	+23,58	-38288,5	-40,57	-1009,8	-1,80
Жито	+1221	+36,48	+1363,7	+29,85	-2791,2	-47,06	-828,5	-26,38
Соя	-9010,4	-24,36	+6955,3	+24,86	-494	-1,41	+12987,5	+37,71
Ріпак озимий та кольза	-7231,2	-22,04	+3817,4	+14,93	+3790,4	+12,90	+8656,7	+26,09
Соняшник	-21436,9	-14,05	+32819,8	+25,03	-50636,7	-30,89	+14309,5	+12,63
Урожайність однорічних і дворічних сільськогосподарських культур, ц/га								
Культури зернові та зернобобові	-6,6	-13,44	+11,4	+26,82	-8,1	-15,03	+9,4	+20,52
Пшениця	-3,6	-8,65	+7,3	+19,21	-6	-13,25	+7,1	+18,07
Кукурудза	-15,7	-21,84	+20,6	+36,65	-13,3	-17,32	+14,6	+22,99
Ячмінь	-2	-5,85	+6	+18,63	-6	-15,71	+4,7	+14,60
Жито	+4,3	+14,88	+1,3	+3,92	-3,6	-10,43	-1,5	-4,85
Соя	-2,4	-10,48	+5,9	+28,78	-3,8	-14,39	+3,3	+14,60
Ріпак озимий та кольза	-2,6	-10,16	+6,3	+27,39	-0,6	-2,05	+0,5	+1,74
Соняшник	-5,4	-21,09	+4,4	+21,78	-3	-12,20	+2,9	+13,43

Джерело: розраховано авторами на основі статистичних даних

Для повноцінного розкриття теми перейдемо до аналізу інклюзивності агропродовольчого сектору, що дозволить досягти продовольчої безпеки та збалансованого розвитку економіки України. Критерієм інклюзивності є включення МСБ, так, в сільському господарстві у 2022 р. малі підприємства становили 18,77% від загальної кількості підприємств галузі. Вони забезпечували 25,1% зайнятості найманих працівників. Обсяг реалізованої продукції цих підприємств склав 33,6% в загальному обсягу. Середні підприємства забезпечили 45,7% обсягу реалізації продукції. Це все свідчить про значний внесок цього сектору у продовольчу безпеку країни²⁷.

У зв'язку з війною нові статистичні дані по Україні, які стосуються теми дослідження інклюзивності, відсутні, а дані світових організацій мають похибку та носять експертний характер, що також пов'язано з війною. Якщо характеризувати зайнятість жінок в сільському господарстві, то можна знайти дані, що на початок 2021 р. 20,8% фермерських господарств очолювалось жінками, а за даними 2024 р. частка органічних ферм, які очолювали жінки, дорівнювала 27%²⁸.

Наведемо рисунок 5, де представлена статистика зайнятого жіночого населення у віці 15-70 років за професійною групою «кваліфіковані робітники сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства, жінки» в період 2010-2021 р.р.

Даний рисунок дозволяє побачити динаміку зміну показника як частки зайнятого в сільському господарстві населення, яке Державна служба статистики України класифікує в професійній групі «кваліфіковані робітники сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства». Період, за який наявна статистика 2010-2021 р.р. Як видно, динаміка частки жіночого населення в сільському господарстві до 2020 р. була нижча за чоловічу. У 2020 р. змінилась доля зайнятого жіночого населення саме в сільському господарстві

---

²⁷ Ковбаса О., Максичка А. Сучасний стан розвитку малого підприємства в аграрному секторі економіки України. *Економіка та суспільство*. 2024. №61. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-26>

²⁸ Gender study of the organic sector in Ukraine (2024). Available at: <https://organicinitiative.org.ua/wp-content/uploads/2024/03/Gender-study-in-organic-sector-of-Ukraine-EN.pdf>

в зайнятому жіночому населення взагалі – вона стала перевищувати частку чоловічої зайнятості в цій професійній групі. Частка саме зайнятості саме в сільському господарстві жінок стала перевищувати чоловіків у 2021 р. Наразі, в умовах війни та мобілізації чоловічого населення, ця тенденція може продовжуватись. Саме тому зараз велика кількість міжнародних донорів надає гранти та різноманітні програми підтримки саме аграрним підприємствам, якими керують жінки.

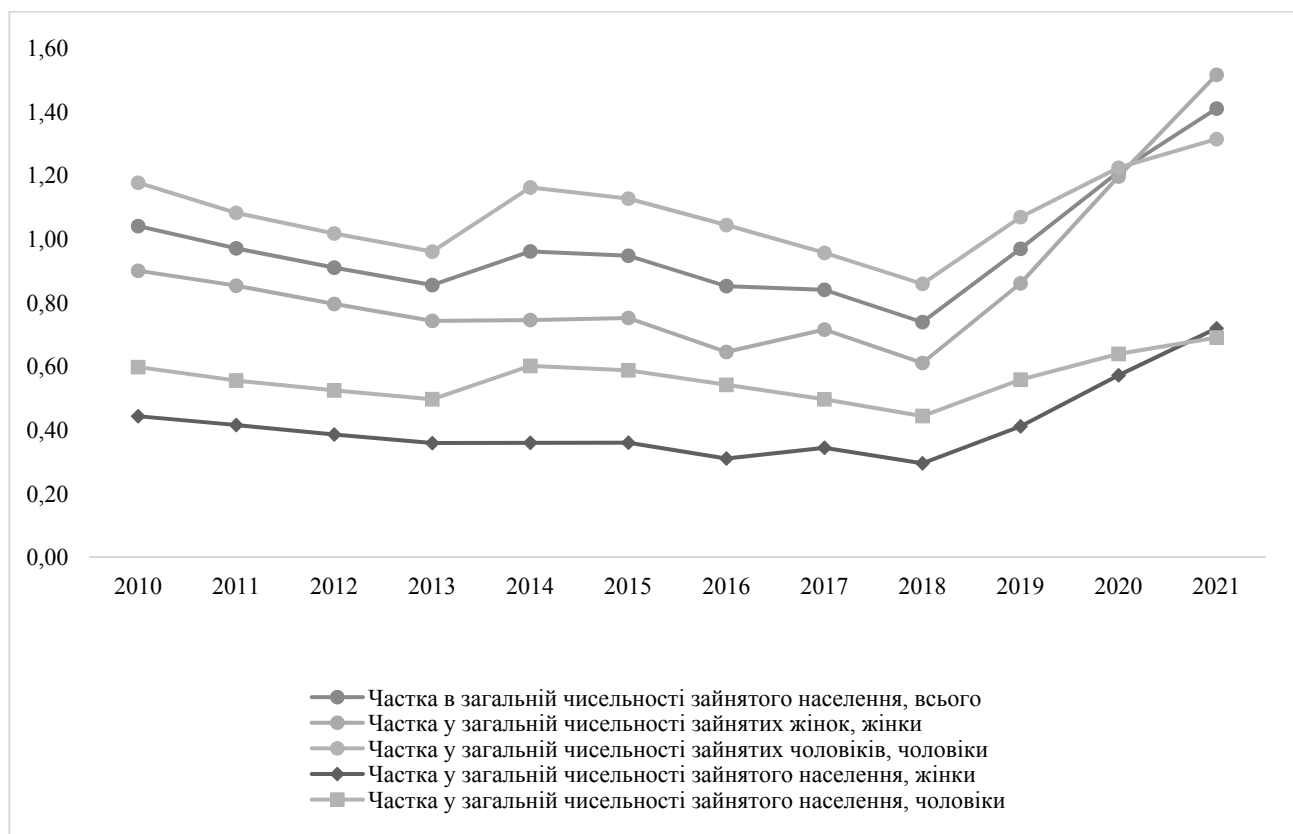

Рисунок 5. Частка зайнятого в сільському господарстві населення за статтю, 2010-2021 р.р.

Джерело: розраховано авторами на основі статистичних даних

Наші дослідження показали, що повномасштабна війна, яка ведеться в Україні з боку росії, має значний негативний вплив на розвиток агропродовольчого сектору, так й продовольчої безпеки нашої країни, загрожуючи й продовольчій безпеці у світі. Це пояснюється багатьма причинами, серед яких можна виділити як такі: окупація територій, активні

бойові дії не дають можливості провести посівні та збиральні роботи; блокада наших портів, а також обмеження на кордонах з боку певних країн ЄС також спричинюють неможливість виконання контрактних зобов'язань; обстріл критичної інфраструктури значно ускладнює процес роботи сільськогосподарських підприємств та зберігання продуктів харчування; міграційні потоки спричинили значний відтік робочої сили; підприємства були вимушені покинути свої потужності та розпочинати бізнес в іншому регіоні, що вимагає часу для розвитку нових видів діяльності тощо. Це все обґрунтовує ті напрями, за якими має розвиватись агропродовольчий сектор України в подальшому, забезпечуючи продовольчу безпеку нашої країни. Його розвиток має відбуватись на інклюзивних засадах, з врахуванням світової орієнтації на Цілі сталого розвитку та Європейського зеленого курсу, адже українські євроінтеграційні амбіції мають бути підкріплені відповідними діями та політиками з боку держави. Для цього варто максимально створювати підґрунтя для розвитку МСБ, який є ключовим в розвитку економіки будь-якої держави, забезпечуючи робочими місцями населення, вирішуючи проблеми самозайнятості, створюючи інновації та підтримуючи ринкову економіку. В даному аспекті ми не можемо не погодитись з M. Nehrey and R. Finger, які визначають підприємства малого та середнього бізнесу як один з перспективних напрямів для посилення ²⁹. Це є одним з вимірів інклюзивного підходу до управління агропродовольчим сектором. Для цього необхідно впроваджувати різні економічні стимули, поширювати інформацію по доступу до фінансування та участі в різноманітних програмах від міжнародних донорів.

Також важливим аспектом має стати залучення жінок до агропродовольчого сектору, що є також й відповіддю на виклики сьогодення. Підвищення їхньої ролі в управлінні фермерськими господарствами дозволить відновити малі та середні підприємства, які вимушені були закритись через бойові дії, евакуацію населення, мобілізацію керівників та іншого персоналу чоловічої

---

²⁹ Nehrey, M. & Finger, R. (2024) Assessing the initial impact of the Russian invasion on Ukrainian agriculture: Challenges, policy responses, and future prospects. *Heliyon*. 10, e39208. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e39208>

статті. Це дозволить відновити темпи розвитку агропродовольчого сектору та забезпечить продовольчу безпеку в Україні.

Проведене наукове дослідження відобразило значний потенціал агропродовольчого сектору в забезпеченні власного економічного зростання, можливості вирішення проблем енергетичної безпеки та отримання енергетичної незалежності, що обмежить залежність від інших. В попередніх роботах наших авторів вже піднімалось питання створення продовольчого суверенітету нашої держави, виробництво продукції агропродовольчого сектору з високою доданою вартістю ³⁰. В даному дослідженні в розвиток цього ми пропонуємо необхідність інклюзивного розвитку агропродовольчого сектору з урахуванням викликів сьогодення та Європейського зеленого курсу, а саме орієнтації на вирощування тих культур які можуть бути використані як біомаса та стати основою для виробництва біопалива та інших альтернативних джерел. Розвиток цього та орієнтація в своїй діяльності на ЦСР дозволяє сформувати нові ринки в Україні (наприклад, ринок електромобілів), розвинути біоекономіку, що забезпечить енергетичну незалежність нашої держави, підвищить якість життя, дозволить забезпечувати продовольчу безпеку шляхом диверсифікації ризиків та виробництвом продукції з використанням нових інноваційних та енергозберігаючих технологій тощо. Все це є складовими інклюзивного підходу в управлінні продовольчою безпекою та агропродовольчим сектором України.

Таким чином, наше дослідження відобразило, що продовольча безпека України наразі знаходиться під загрозою через війну на території нашої держави. Якщо визначати продовольчу безпеку як можливість населенню отримати продукти харчування, достатні для активного та здорового життя, то наразі виникає проблема в цьому, про що свідчать чисельні показники продовольчої небезпеки та індикатори виробництва продуктів харчування. В основному, важливі показники, які засвідчують рівень продовольчої безпеки в

---

³⁰ Інклюзивний розвиток агропродовольчого сектору України: можливості та ризики: колективна монографія. Під наук. ред. Член-кор. НАН України, д.е.н., проф. Шинкарук Л.В. Київ: НУБіП України. 2023 р. 356 с.

нашій країні, у 2022 р. зазнали значного зниження, що обґрунтовується початком повномасштабної війни на території нашої держави. Через війну виникає проблема в забезпеченні населення продуктами харчування через неможливість проведення сільськогосподарських робіт чи їхнє утруднення. Це спричинює дефіцит продуктів харчування та подальше зростання цін на них, що має значні соціально-економічні негативні наслідки для населення. Дослідження стану розвитку агропродовольчого сектору протягом 2019-2023 р.р. підтвердило, що в 2022 р. ключові аграрні індикатори зазнали зниження. Також ми отримали свідчення про негативний вплив пандемії на розвиток цього сектору. Помітним було позитивна динаміка індикаторів в післяпандемічний 2021 р. та рік після початку повномасштабної війни - 2023 р., що свідчить про швидку реакцію наших аграріїв та відновлення цього сектору. Також, ми побачили значний потенціал вітчизняного агропродовольчого сектору в забезпеченні інклюзивного та сталого виробництва та можливості розвитку біоекономіки, що є сучасним підходом та відповідає євроінтеграційним амбіціям України та лягає в напрямок Європейського зеленого курсу. Розвиток використання агропродовольчих культур як біомаси з метою подальшого виробництва біопалива та інших біо продуктів, дозволить вирішити значну проблему, з якою стикнулася Україна під час бойових атак на критичну інфраструктуру – енергетична криза та залежність. Розвиток альтернативних енергетичних джерел дозволить забезпечити сталий розвиток України та енергетичну незалежність. Використання альтернативних видів транспорту (електромобілі) дозволить значно покращити навколишнє середовище, підвищити якість життя, досягти зниження рівня викидів CO₂ тощо. Важливим стає розвиток агропродовольчого сектору також задля забезпечення продовольчої безпеки на інклюзивних засадах, що має проявлятися в стимулюванні розвитку МСБ як ключового фактору розвитку ринку праці та економіки країни, забезпечення підтримання конкурентоспроможності вітчизняної аграрної продукції, більш активне залучення жінок до ринку праці в аграрному сектору, зокрема, в управлінні компаніями, що дозволить відновити

кількість МСБ, які вимушені були закритись через початок бойових дій та вимушену міграцію населення. Також варто враховувати інтереси й інших груп населення як-то молодь, ВПО та ін. Максимальне залучення всіх груп населення в агропродовольчий сектор дозволить підвищити його ефективність та покращить якість життя населення України. Врахування світових тенденцій надасть можливість побудувати розвинену країну, орієнтовану на стале виробництво та сучасні підходи в управлінні.

ЛІТЕРАТУРА

1. 17 goals to transform our world. Available at: <https://sdg.ukrstat.gov.ua>
2. Держстат. URL : <https://stat.gov.ua/en>
3. Інклюзивний розвиток агропродовольчого сектору України: можливості та ризики: колективна монографія. Під наук. ред. Член-кор. НАН України, д.е.н., проф. Шинкарук Л.В. Київ: НУБіП України. 2023 р. 356 с.
4. Ковбаса О., Максичка А. Сучасний стан розвитку малого підприємства в аграрному секторі економіки України. *Економіка та суспільство*. 2024. №61. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-26>
5. Шинкарук Л.В., Кондратьєв Ю.В. Сучасний стан розвитку ринку олійних культур в Україні: основні тенденції та фактори впливу. *Актуальні проблеми економіки*. 2024. №12. Том 2(282/2). С. 83-90. URL : https://eco-science.net/wp-content/uploads/2024/12/12.2.24._topic_Lidia-Shynkaruk-Yurii-Kondratyev-83-90.pdf
6. An Introduction to the Basic Concepts of Food Security (2008). FAO. Available at: <https://www.fao.org/4/al936e/al936e00.pdf>
7. Food security – what it means and why it matters. World Food Programme. 2025. Available at : <https://www.wfp.org/stories/food-security-what-it-means-and-why-it-matters>
8. Gender study of the organic sector in Ukraine (2024). Available at: <https://organicinitiative.org.ua/wp-content/uploads/2024/03/Gender-study-in-organic-sector-of-Ukraine-EN.pdf>

9. Gender. FAO. Available at : <https://www.fao.org/gender/learning-center/thematic-areas/gender-and-inclusive-food-systems-and-value-chains/en>
10. Global Hunger Index. Available at: <https://www.globalhungerindex.org>
11. Hunger and food insecurity. FAO. Available at: <https://www.fao.org/hunger/en>
12. Leal Filho, W., Fedoruk, M., Paulino Pires Eustachio, J. H., Barbir, J., Lisovska, T., Lingos, A., & Baars, C. (2023). How the War in Ukraine Affects Food Security. *Foods*, 12(21), 3996. <https://doi.org/10.3390/foods12213996>
13. Lin, F.; Li, X.; Jia, N.; Feng, F.; Huang, H.; Huang, J.; Fan, S.; Ciais, P.; Song, X.-P. (2023) The Impact of Russia-Ukraine Conflict on Global Food Security. *Glob. Food Sec.*, 36, 100661. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2022.100661>
<https://drive.google.com/file/d/126EAQtVnQoXxFExFzaduCxBDrdhYQUE8/view>
14. Nehrey, M. & Finger, R. (2024) Assessing the initial impact of the Russian invasion on Ukrainian agriculture: Challenges, policy responses, and future prospects. *Heliyon*. 10, e39208. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e39208>
15. Rudolfsen, I., Bartusevičius, H., van Leeuwen, F., & Østby, G. (2024) War and food insecurity in Ukraine. *World Development*, 180, Article 106647
<https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2024.106647>
16. The World Bank Ukraine Agriculture Recovery Inclusive Support Emergency Project (ARISE). (2023) Project Information Document. Available at: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099072923124580381/pdf/P1807320fca7960a08a3a0ac96e3c3a2e8.pdf>
17. Ukraine admitted into UN fund that supports small farmers. February 2023. Available at: <https://apnews.com/article/italy-business-poverty-ed8c925d906b3fc66c8ed78488f6d35d>
18. Ukraine. World Food Programme. Available at: <https://www.wfp.org/emergencies/ukraine-emergency>
19. Vesco, P., G. Baliki, T. Brück, S. Döring, A. Eriksson, H. Fjelde, D. Guha-Sapir, et al. (2025) The Impacts of Armed Conflict on Human Development: A

Review of the Literature. *World Development* 187:106806.
<https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2024.106806>

20. What is Food Security? World Bank Group. Available at:
<https://www.worldbank.org/en/topic/agriculture/brief/food-security-update/what-is-food-security>

21. World Bank Group. Available at:
<https://data.worldbank.org/indicator/SN.ITK.DEFC.ZS>

22. World Food Programme. Available at: <https://www.wfp.org>

1.2. ІНКЛЮЗИВНА ТРАНСФОРМАЦІЯ СЕКТОРУ КРИТИЧНИХ МІНЕРАЛІВ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ESG

Олександр Михайлович ЧЕМОДУРОВ¹

1. Критичні мінерали у глобальній трансформації економіки

Сучасна світова економіка перебуває у фазі глибокої трансформації, зумовленої цифровізацією, автоматизацією виробництва, розвитком штучного інтелекту та переходом до низьковуглецевої енергетики. Ці процеси, які часто пов'язують із концепцією Індустрії 4.0 та глобальним «зеленим переходом», формують нову структуру попиту на природні ресурси. Особливого значення у цих умовах набувають критичні мінерали – група елементів, необхідних для розвитку відновлюваної енергетики, виробництва акумуляторів, електроніки, систем зберігання енергії, а також високотехнологічної промисловості.

До цієї групи належать, зокрема, літій, графіт, кобальт, титан, рідкоземельні елементи та низка інших металів, які відіграють ключову роль у виробничих ланцюгах сучасної економіки. Обмеженість їхніх запасів, концентрація видобутку у невеликій кількості країн та високі ризики постачання призвели до того, що провідні економіки світу, передусім Європейський Союз та США, визначили ці ресурси як стратегічні для забезпечення технологічного розвитку та економічної безпеки.

У рамках реалізації Європейського зеленого курсу (European Green Deal) Європейський Союз здійснює масштабну трансформацію енергетичного та транспортного секторів, спрямовану на досягнення кліматичної нейтральності до 2050 року. Одним із ключових елементів цієї політики є електрифікація транспорту. Зокрема, планується поступова відмова від автомобілів із двигунами внутрішнього згоряння та перехід до електромобілів, виробництво яких значною мірою залежить від літій-іонних акумуляторів. За оцінками

---

¹ **О. М. ЧЕМОДУРОВ**, кандидат економічних наук, доцент кафедри виробничого та інвестиційного менеджменту Національного університету біоресурсів та природокористування України, ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-3583-5196>

Міжнародного енергетичного агентства, попит на літій до 2040 року може зрости у кілька разів порівняно з поточним рівнем, що створює суттєві виклики для формування стабільних та диверсифікованих ланцюгів постачання² (рис. 1).

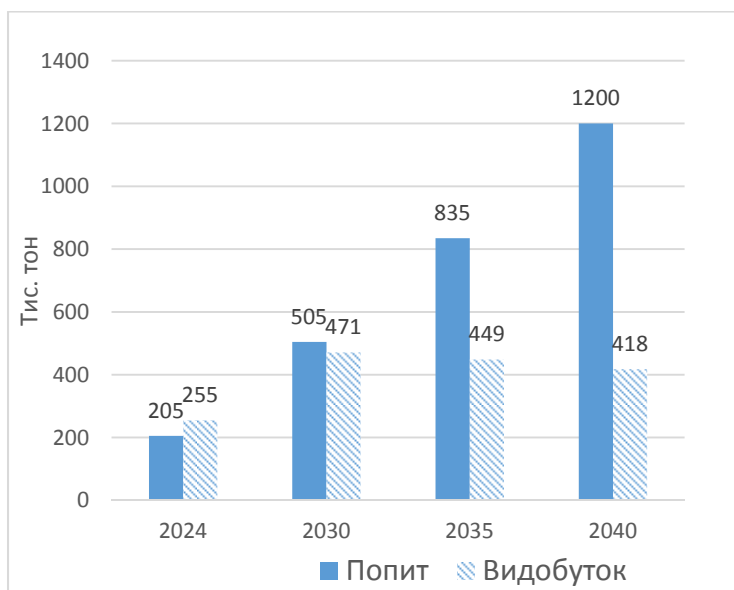

Рис. 1. Попит і пропозиція літію у 2024-2040 рр.

Джерело: побудовано авторами за даними Міжнародного енергетичного агентства

URL: <https://www.iea.org/reports/global-critical-minerals-outlook-2025>

У цих умовах питання забезпечення доступу до критично важливих мінеральних ресурсів набуває не лише економічного, але й геополітичного значення. Багато держав прагнуть зменшити залежність від обмеженої кількості постачальників та формувати нові партнерства у сфері видобутку і переробки стратегічної сировини.

2. Потенціал України у видобутку критичних мінералів.

Україна має значний потенціал у видобутку 25 із 34 критичних мінералів, визначених ЄС³, та входить до списку пріоритетних партнерів Євросоюзу у сфері видобутку та переробки літію, графіту та рідкоземельних елементів (РЗЕ). Організація економічного співробітництва та розитку (ОЕСР) і Світовий банк

² Global Critical Minerals Outlook 2025, The International Energy Agency (IEA), URL <https://www.iea.org/reports/global-critical-minerals-outlook-2025>

³ Framework for ensuring a secure and sustainable supply of critical raw materials and amending Regulations (EU) 168/2013, (EU) 2018/858, 2018/1724 and (EU) 2019/1020. COM (2023) 160 final. Brussels, European Commission. EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52023PC0160#document2>

вказують, що реалізація цього потенціалу може стати рушієм економічного зростання і післявоєнної відбудови⁴. США, ЄС та Китай вже змагаються за вплив на українські ресурси⁵.

За наявними оцінками, на території України зосереджено близько 5% світових мінеральних ресурсів та понад 20 тис. родовищ корисних копалин⁶. Країна має значний потенціал у видобутку титану, графіту, літію, берилію, марганцю, цирконію, нікелю та інших стратегічно важливих елементів. Українські родовища графіту становлять близько 20% світових ресурсів, а запаси титану є найбільшими в Європі⁷. До початку повномасштабної війни Україна також забезпечувала значну частку світового виробництва високочистого неону, необхідного для напівпровідникової промисловості.

Окрему увагу привертають перспективи розвитку літієвої сировинної бази. За наявними геологічними оцінками, запаси літію на Шевченківському родовищі у Донецькій області можуть становити близько 500 тис. т. Водночас складна геологічна будова родовища, а також потреба у сучасних технологіях видобутку і переробки зумовлюють необхідність значних інвестицій та застосування передових екологічних і технологічних рішень⁸.

Наявність значного ресурсного потенціалу створює для України можливість інтеграції у нові глобальні ланцюги постачання критичної сировини. У межах політики Європейського Союзу щодо критичних матеріалів Україна розглядається як один із потенційних партнерів, здатних сприяти диверсифікації джерел постачання стратегічних ресурсів та зменшенню

---

⁴ OECD Economic Surveys: Ukraine 2025, URL: https://www.oecd.org/en/publications/oecd-economic-surveys-ukraine-2025_940cee85-en.html

Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment, February 2022–2023, World Bank, URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099184503212328877/pdf/P1801740d1177f03c0ab180057556615497.pdf>

⁵ Baranowski M., Jabkowski P., Kammen D. From the Russian invasion of Ukraine to the battlefield of the future: The geopolitical fight for Ukraine's mineral wealth. *Energy Research & Social Science*. 2025. Vol. 113. Article 104043. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2025.104043>

⁶ Бабій К. В., Бубнова О. А., Малеев Є. В., Рюміна Д. М., Левченко К. С., Ікол О. О. Ресурси стратегічних корисних копалин України: монографія. Дніпро: ПБП «Економіка», 2024. 324 с. URL :

https://www.researchgate.net/publication/390199010_Resursi_strategicnih_korisnih_kopalin_Ukraini

⁷ Katser-Buchkovska M. The future of critical raw materials: How Ukraine plays a strategic role in global supply chains. *World Economic Forum*. 2024. URL:

<https://www.weforum.org/stories/2024/07/the-future-of-critical-raw-materials-how-ukraine-plays-a-strategic-role-in-global-supply-chains/>

⁸ Abdurasulov A., Plummer R. What minerals does Ukraine have and what are they used for? *BBC News*. 2022. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-60506682>

залежності європейської промисловості від імпорту з обмеженої кількості країн. Реалізація цього потенціалу передбачає не лише розвиток видобувної діяльності, але й формування виробничих ланцюгів із більш високою доданою вартістю, включаючи переробку мінеральної сировини та виробництво компонентів для високотехнологічних галузей.

Водночас реалізація ресурсного потенціалу України супроводжується низкою складних викликів. Серед них – недостатній рівень геологічної розвідки⁹, обмеженість переробної інфраструктури¹⁰, значні інвестиційні потреби, а також наслідки повномасштабної війни, що ускладнюють доступ до частини родовищ¹¹. Важливими залишаються і питання екологічної безпеки, соціального впливу видобувної діяльності та прозорості управління природними ресурсами¹².

У сучасних умовах залучення міжнародних інвестицій у розвиток сектору критичних мінералів значною мірою залежить від відповідності національної галузі міжнародним стандартам сталого розвитку. У цьому контексті дедалі більшого значення набуває концепція ESG (Environmental, Social, Governance), яка передбачає інтеграцію екологічних, соціальних та управлінських принципів у діяльність компаній і державну політику у сфері природокористування. Провідні міжнародні фінансові інституції та інвестиційні фонди розглядають дотримання ESG-стандартів як важливу передумову для фінансування проєктів у видобувному секторі.

---

⁹ Mykhailov V. A., Hrinchenko O. V., Malyuk B. I. Exploration and mining perspectives of the critical elements for green technologies in Ukraine. *Geological Society of London, Special Publications*. 2023. Vol. 526. P. 267–287. <https://doi.org/10.1144/SP526-2021-133>

¹⁰ Nygaard A. Circular economy and supply chain vulnerabilities of critical minerals from Ukraine. *Circular Economy and Sustainability*. 2022. Vol. 3. P. 1099–1126. <https://doi.org/10.1007/s43615-022-00181-x>
Grabovskiy A., Rudenko O., Zhuk P. Infrastructure readiness and strategic mineral exploitation: Ukraine's gap. *Journal of Cleaner Production*. 2022. Vol. 345. Article 131076. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2022.131076>

¹¹ Groves D. I., Santosh M., Müller D. The heterogeneous distribution of critical metal mineral resources: An impending geopolitical issue. *Geosystems and Geoenvironment*. 2025. Vol. 4, No. 1. Article 100093. <https://doi.org/10.1016/j.geogeo.2024.100288>

¹² Disner G. R., Tareq S. M. Emerging water contaminants in developing countries: Detection, monitoring, and impact of xenobiotics. *Frontiers in Water*. 2025. Vol. 7. Article 1584752. <https://doi.org/10.3389/frwa.2025.1584752>
Шинкарук Л. В., Деліні М. М., Кендус Д. І. Напрямки соціально-відповідального управління аграрних підприємств в умовах сталого розвитку. *Інтернаука*. 2022. № 1 (57). С. 93–99. URL: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/16469064946895.pdf>

Для країн, що прагнуть інтегруватися у європейські ланцюги постачання критичної сировини, відповідність таким стандартам стає необхідною умовою доступу до ринків та інвестиційних ресурсів¹³. Саме тому питання адаптації української гірничодобувної галузі до сучасних екологічних, соціальних та управлінських (Environmental, Social, Governance, ESG), вимог набуває особливої актуальності в умовах післявоєнного відновлення економіки та поглиблення економічної інтеграції з Європейським Союзом.

3. ESG-стандарти як інституційна основа розвитку сектору критичних мінералів.

Значення ESG для видобувної галузі.

У сучасній міжнародній практиці ESG-підхід розглядається як одна з ключових рамок оцінювання сталості інвестиційних проєктів і корпоративної діяльності. Його зміст охоплює три взаємопов'язані складові: екологічну (Environmental), соціальну (Social) та управлінську (Governance). У сукупності вони відображають не лише здатність підприємства дотримуватися вимог екологічної безпеки, забезпечувати належні умови праці та взаємодію з громадами, але й формувати прозору систему управління, стійку до корупційних ризиків і репутаційних втрат.

Для сектору критичних мінералів значення ESG є особливо високим. Видобуток і переробка стратегічної сировини пов'язані з підвищеним екологічним навантаженням, істотним впливом на локальні спільноти, значними капіталовкладеннями та довгими інвестиційними циклами. За таких умов недотримання екологічних, соціальних або управлінських стандартів створює не лише суспільні ризики, але й безпосередньо впливає на фінансову життєздатність проєктів. Екологічні інциденти призводять до матеріальних збитків і зростання витрат на відновлення довкілля, соціальні конфлікти

---

¹³ Yemelyanov V., Levchenko N., Ravliuk V. State regulation of the extraction of critical minerals as a dominant component of achieving the goals of sustainable development and strengthening the economic security of the state. *Public Administration and Regional Development*. 2024. No. 25. Article 14. <https://doi.org/10.34132/pard2024.25.14>
Toba N., Jamsab T., Sen A. Unpacking critical mineral value chains and competitiveness for sustainable investment. CSEI Working Paper. Copenhagen: Copenhagen Business School, Department of Economics. 2025. No. 03-2025. URL: <https://research.cbs.dk/files/114523051/WP-03-25.pdf>

можуть блокувати реалізацію інвестиційних рішень, а непрозоре корпоративне управління знижує довіру кредиторів, інвесторів і міжнародних партнерів.

У зв'язку з цим ESG сьогодні виступає не лише як елемент добровільної корпоративної відповідальності, а як реальна передумова доступу до фінансування, участі у транснаціональних ланцюгах постачання та інтеграції до європейського ринку. Для України це має особливе значення, оскільки залучення інвестицій у розвиток сектору критичних мінералів дедалі тісніше пов'язується з відповідністю видобувних і переробних проєктів вимогам сталого розвитку, простежуваності походження сировини, дотримання трудових прав і прозорості управління надрами.

Для країни-кандидата на вступ до Європейського Союзу ESG-стандарти мають подвійне значення. З одного боку, вони є вимогою для доступу до європейських програм, інвестиційних механізмів та «зелених» ланцюгів постачання. З іншого – вони формують практичну основу для більш збалансованої моделі післявоєнного відновлення, у якій ресурсний потенціал використовується не лише як джерело сировини, але і як чинник модернізації виробництва, підвищення якості інституцій та розвитку територій.

Основні вимоги ЄС у сфері ESG.

Нормативна база Європейського Союзу у сфері сталого розвитку, корпоративної відповідальності та регулювання видобувної діяльності формує комплекс взаємопов'язаних вимог, які поступово стають орієнтиром для держав-партнерів і компаній, що прагнуть інтегруватися у європейський економічний простір. Для українського сектору критичних мінералів найбільше значення мають акти, які визначають екологічні параметри виробництва, правила розкриття інформації, вимоги до належної перевірки постачальницьких ланцюгів, а також критерії доступу до сталого фінансування.

У загальному вимірі ці вимоги можна згрупувати за трьома основними складовими ESG.

Екологічний компонент. Екологічна складова охоплює декарбонізацію виробництва, контроль промислових викидів, управління відходами, охорону

водних ресурсів, рекультивацію земель та впровадження ресурсоефективних технологій. У цьому контексті ключове значення мають European Green Deal і пакет Fit for 55, які задають загальний вектор переходу до кліматичної нейтральності, а також EU Taxonomy Regulation, що визначає критерії віднесення економічної діяльності до сталої. Для гірничодобувної галузі це означає необхідність доведення того, що видобуток і переробка сировини не суперечать екологічним цілям ЄС і супроводжуються мінімізацією шкоди для довкілля.

Важливими є також Carbon Border Adjustment Mechanism, який стимулює облік і верифікацію викидів парникових газів по всьому виробничому ланцюгу, Waste Framework Directive, що встановлює ієрархію поводження з відходами, Water Framework Directive, спрямована на охорону поверхневих і підземних вод, та Industrial Emissions Directive, яка вимагає застосування найкращих доступних технологій для скорочення промислових викидів. Для українських підприємств це означає необхідність переходу від фрагментарних природоохоронних заходів до інтегрованих систем екологічного менеджменту, заснованих на постійному моніторингу, технологічній модернізації та підтвердженій звітності.

Соціальний компонент. Соціальний вимір ESG у секторі критичних мінералів пов'язаний передусім із захистом трудових прав, забезпеченням безпеки праці, взаємодією з місцевими громадами та врахуванням ширшого соціального ефекту видобувної діяльності. Вимоги цього типу особливо посилюються у тих випадках, коли інвестиційні проєкти впливають на структуру зайнятості, стан здоров'я населення, умови проживання або перспективи розвитку територій.

У правовому полі ЄС важливу роль тут відіграють Corporate Sustainability Due Diligence Directive, яка закріплює підхід належної перевірки щодо прав людини та екологічних наслідків у ланцюгах постачання, а також Corporate Sustainability Reporting Directive, що вимагає розкриття інформації про умови праці, охорону здоров'я, рівність, взаємодію з громадами та соціальні ризики. Додаткове значення мають міжнародні трудові стандарти ІЛО та підходи, пов'язані з принципом Just Transition, відповідно до якого структурна

перебудова ресурсних регіонів має супроводжуватися перекваліфікацією працівників, створенням нових робочих місць і підтримкою місцевих спільнот.

Для України соціальний вимір ESG є особливо важливим з огляду на післявоєнні виклики, нерівномірність регіонального розвитку та необхідність запобігання конфліктам між інтересами держави, бізнесу та громад. Саме тому інтеграція соціальних стандартів у політику освоєння критичних мінералів повинна включати не лише вимоги до безпеки праці, але й механізми консультацій з громадами, оцінку соціального впливу проєктів, підтримку локальної інфраструктури та забезпечення справедливого розподілу вигод від використання природних ресурсів.

Управлінський компонент. Управлінська складова ESG охоплює прозорість корпоративної діяльності, підзвітність, якість внутрішнього контролю, антикорупційні механізми та відкритість інформації про ліцензування, платежі і ланцюги власності. Для видобувної галузі саме ці питання часто є визначальними, оскільки інвестиційна привабливість ресурсних проєктів значною мірою залежить від рівня довіри до регуляторного середовища і правового захисту капіталу.

У цій площині особливе значення мають CSRD та ESRS як стандарти розкриття нефінансової інформації, Sustainable Finance Disclosure Regulation, що стимулює інвесторів враховувати ESG-ризики у своїх портфелях, а також CSDDD, яка поширює вимоги належної перевірки на весь ланцюг постачання. Додатковими орієнтирами виступають Керівні принципи ОЕСР для багатонаціональних підприємств, антикорупційні підходи acquis ЄС та механізми прозорості, пов'язані з практиками EITI.

Для українського сектору критичних мінералів це означає потребу у запровадженні сучасної моделі корпоративного управління, яка поєднує прозору звітність, незалежний аудит, антикорупційні інструменти, цифрову відкритість даних та належний контроль над використанням надр. Умовою інтеграції до європейського ринку стає не лише наявність ресурсної бази, а й

здатність держави та компаній гарантувати законність, передбачуваність і підзвітність усіх ключових рішень у сфері надрокористування.

Напрями адаптації української політики та практики.

В гірничодобувній галузі України ESG-стандарти, на сьогоднішній день, визначаються Загальнодержавною програмою розвитку мінерально-сировинної бази (МСБ) України до 2030 року (затверджена Законом України №1176-IX від 02.02.2021). Ця програма містить окремі положення, дотичні до екологічної безпеки, виробничої модернізації, регіонального розвитку та підвищення прозорості. Водночас її зміст поки що не забезпечує повної інтеграції тих вимог, які сьогодні формують європейський підхід до ESG-регулювання у секторі критичних мінералів.

Насамперед це стосується екологічного блоку. Українське регулювання потребує більш чіткого закріплення норм щодо обліку та верифікації викидів парникових газів, впровадження найкращих доступних технологій, системного моніторингу водних ресурсів, сучасного управління відходами та обов'язкової рекультивациі порушених земель. Без такої адаптації українські проекти з видобутку і переробки критичних мінералів ризикують не відповідати вимогам європейського ринку ще на етапі попередньої оцінки інвестором.

Не менш суттєвими є прогалини у соціальному компоненті. Хоча на рівні загальних підходів в українській політиці присутні положення про зайнятість, безпеку праці та розвиток територій, недостатньо розвиненими залишаються механізми консультацій із громадами, оцінки соціального впливу, закріплення міжнародних трудових стандартів та практичної реалізації принципів справедливого переходу. Розвиток сектору критичних мінералів не може розглядатися як інклюзивний без належного врахування інтересів працівників, місцевого населення та територій, на які безпосередньо впливатимуть видобувні проекти.

В управлінській площині основними завданнями залишаються впровадження стандартів нефінансової звітності, сумісних із CSRD/ESRS, посилення антикорупційної політики у сфері надрокористування, підвищення

прозорості ліцензування та платежів, а також інтеграція ESG-критеріїв у державні й корпоративні інвестиційні рішення. Йдеться не лише про формальне узгодження законодавства з нормами ЄС, а про зміну самої інституційної логіки управління ресурсним сектором – від адміністративно-дозвільної моделі до моделі, орієнтованої на підзвітність, довіру та довгострокову стійкість. Наведений аналіз узагальнено у табл. 1.

Таблиця 1.

Ключові розриви між вимогами ЄС у сфері ESG та чинними підходами до розвитку мінерально-сировинної бази України.

Вимоги ЄС	Положення Програми	Необхідні доповнення для інтеграції до ЄС
Екологічні (E)		
Облік і скорочення CO ₂ (CBAM, EU Green Deal)	Згадка про зменшення техногенного навантаження, але без CO ₂ -обліку	Ввести облік CO ₂ і систему верифікації викидів
Застосування найкращих доступних технологій (НДТ) для зменшення SO ₂ , NO _x , пилю (Industrial Emissions Directive)	Немає вимоги щодо НДТ	Вимоги НДТ для скорочення викидів
Охорона водних ресурсів (Water Framework Directive)	Загальна екологічна безпека, але без стандартів по воді	Інтеграція стандартів моніторингу вод
Ієрархія управління відходами (Waste Framework Directive)	Передбачено переробку відходів, використання вторинних ресурсів	Повна відповідність Waste Framework Directive
Соціальні (S)		
Дотримання прав працівників, ILO Conventions	Є підвищення безпеки праці, але не в контексті ILO	Пряме закріплення дотримання ILO Conventions
Just Transition – соціальні програми для шахтарських регіонів (Fit for 55)	Є створення робочих місць, але не прописано Just Transition	Впровадження Just Transition для шахтарських регіонів
Взаємодія з громадами та права людини (CSDDD)	Розвиток регіонів, але немає обов’язкових консультацій з громадами	Обов’язкові консультації та звітність перед громадами
Управлінські (G)		
ESG-звітність за CSRD/ESRS	Немає вимог щодо нефінансової ESG-звітності	Запровадити CSRD/ESRS стандарти звітності
Інтеграція у SFDR – прозорість для інвесторів	Немає інтеграції у SFDR	Враховувати ESG у фінансуванні згідно SFDR
EITI – прозорість платежів та ліцензій	Є прозоре ліцензування і цифровий моніторинг, але не EITI	Приєднання до EITI для прозорості платежів
Антикорупційна політика, корпоративна етика (OECD Guidelines)	Є намір удосконалювати законодавство, але без антикорупційних механізмів	Ввести чітку антикорупційну політику

Джерело: сформовано автором

У цьому контексті доцільно виокремити кілька пріоритетних напрямів адаптації. По-перше, необхідним є формування національної рамки ESG-регулювання для видобувної галузі, узгодженої з європейськими актами та специфікою українського післявоєнного відновлення. По-друге, важливо забезпечити інституційне та кадрове підґрунтя для впровадження цих підходів, включаючи освітні програми, підвищення кваліфікації персоналу та розвиток професійних компетентностей у сфері екологічного менеджменту, соціального діалогу та нефінансової звітності. По-третє, потрібне фінансування сучасних систем моніторингу, цифрових платформ відкритих даних та механізмів незалежного аудиту. По-четверте, слід посилити постійний діалог між державою, бізнесом і громадами як базову умову інклюзивного управління природними ресурсами.

Отже, адаптація українського сектору критичних мінералів до ESG-вимог ЄС має розглядатися не як суто технічне виконання зовнішніх регуляторних критеріїв, а як складова ширшої трансформації моделі розвитку галузі. Йдеться про перехід до такої системи надрокористування, у якій економічна ефективність поєднується з екологічною відповідальністю, соціальною включеністю та прозорим управлінням. Саме за таких умов реалізація мінерально-сировинного потенціалу України може стати не лише джерелом інвестицій і валютних надходжень, але й інструментом довгострокового, інклюзивного та інституційно стійкого розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Global Critical Minerals Outlook 2025, The International Energy Agency (IEA), URL <https://www.iea.org/reports/global-critical-minerals-outlook-2025>

2. Framework for ensuring a secure and sustainable supply of critical raw materials and amending Regulations (EU) 168/2013, (EU) 2018/858, 2018/1724 and (EU) 2019/1020. COM (2023) 160 final. Brussels, European Commission. EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52023PC0160#document2>

3. OECD Economic Surveys: Ukraine 2025, URL: https://www.oecd.org/en/publications/oecd-economic-surveys-ukraine-2025_940cee85-en.html
4. Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment, February 2022–2023, World Bank, URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099184503212328877/pdf/P1801740d1177f03c0ab180057556615497.pdf>
5. Baranowski M., Jabkowski P., Kammen D. From the Russian invasion of Ukraine to the battlefield of the future: The geopolitical fight for Ukraine's mineral wealth. *Energy Research & Social Science*. 2025. Vol. 113. Article 104043. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2025.104043>
6. Бабій К. В., Бубнова О. А., Малєєв Є. В., Рюміна Д. М., Левченко К. С., Ікол О. О. *Ресурси стратегічних корисних копалин України: монографія*. Дніпро: ПБП «Економіка», 2024. 324 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/390199010_Resursi_strategicnih_korisnih_kopalin_Ukraini
7. Katser-Buchkovska M. The future of critical raw materials: How Ukraine plays a strategic role in global supply chains. *World Economic Forum*. 2024. URL: <https://www.weforum.org/stories/2024/07/the-future-of-critical-raw-materials-how-ukraine-plays-a-strategic-role-in-global-supply-chains/>
8. Abdurasulov A., Plummer R. What minerals does Ukraine have and what are they used for? *BBC News*. 2022. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-60506682>
9. Mykhailov V. A., Hrinchenko O. V., Malyuk B. I. Exploration and mining perspectives of the critical elements for green technologies in Ukraine. *Geological Society of London, Special Publications*. 2023. Vol. 526. P. 267–287. <https://doi.org/10.1144/SP526-2021-133>
10. Nygaard A. Circular economy and supply chain vulnerabilities of critical minerals from Ukraine. *Circular Economy and Sustainability*. 2022. Vol. 3. P. 1099–1126. <https://doi.org/10.1007/s43615-022-00181-x>

11. Grabovskyi A., Rudenko O., Zhuk P. Infrastructure readiness and strategic mineral exploitation: Ukraine's gap. *Journal of Cleaner Production*. 2022. Vol. 345. Article 131076. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2022.131076>
12. Groves D. I., Santosh M., Müller D. The heterogeneous distribution of critical metal mineral resources: An impending geopolitical issue. *Geosystems and Geoenvironment*. 2025. Vol. 4, No. 1. Article 100093. <https://doi.org/10.1016/j.geogeo.2024.100288>
13. Disner G. R., Tareq S. M. Emerging water contaminants in developing countries: Detection, monitoring, and impact of xenobiotics. *Frontiers in Water*. 2025. Vol. 7. Article 1584752. <https://doi.org/10.3389/frwa.2025.1584752>
14. Шинкарук Л. В., Деліні М. М., Кендус Д. І. Напрямки соціально-відповідального управління аграрних підприємств в умовах сталого розвитку. *Інтернаука*. 2022. № 1 (57). С. 93–99. URL: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/16469064946895.pdf>
15. Yemelyanov V., Levchenko N., Ravliuk V. State regulation of the extraction of critical minerals as a dominant component of achieving the goals of sustainable development and strengthening the economic security of the state. *Public Administration and Regional Development*. 2024. No. 25. Article 14. <https://doi.org/10.34132/pard2024.25.14>
16. Toba N., Jamasb T., Sen A. Unpacking critical mineral value chains and competitiveness for sustainable investment. *CSEI Working Paper*. Copenhagen: Copenhagen Business School, Department of Economics. 2025. No. 03-2025. URL: <https://research.cbs.dk/files/114523051/WP-03-25.pdf>

1.3. ТУРИЗМ І СФЕРА ГОСТИННОСТІ ЯК ПЛАТФОРМА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ІНКЛЮЗІЇ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ ТА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ: ІНСТИТУЦІЙНА АДАПТАЦІЯ ПРАКТИК ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Анна Володимирівна ЧЕРНИХІВСЬКА¹

Вступ

Повномасштабна війна спричинила глибокі структурні трансформації соціально-економічної системи України, суттєво вплинувши на функціонування туризму та сфери гостинності як взаємопов'язаних складових національної сервісної економіки. Руйнування туристичної інфраструктури, порушення логістичних та економічних зв'язків, зміна просторової структури туристичних потоків і масштабні демографічні зрушення сформували принципово нові умови розвитку галузі. Водночас повоєнна відбудова туристичної інфраструктури та закладів гостинності постає не лише як процес відновлення зруйнованих об'єктів, а як стратегічна можливість модернізації сектору на засадах соціально-економічної інклюзії та принципів безбар'єрності.

У сучасному європейському науковому та політичному дискурсі туризм і сфера гостинності розглядаються як важливі інструменти економічної стабілізації, територіального розвитку та формування соціальної згуртованості. Особливе значення при цьому надається концепції інклюзивного туризму, що передбачає створення доступного туристичного середовища для людей з інвалідністю, осіб похилого віку, сімей з дітьми, внутрішньо переміщених осіб та інших соціально вразливих груп.

Для України, яка перебуває у процесі поглиблення євроінтеграції повоєнна трансформація може виступати не лише драйвером економічного зростання,

---

¹ А. В. ЧЕРНИХІВСЬКА, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанного бізнесу, Київський національний університет технологій та дизайну, Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9642-8471>

але й важливим механізмом реалізації принципів соціально-економічної інклюзії.

1. Теоретико-концептуальні підходи до розвитку соціально-економічної інклюзії у туризмі та сфері гостинності

Формування концепції соціально-економічної інклюзії у туризмі та сфері гостинності відображає трансформацію сучасної парадигми розвитку від екстенсивного зростання до людиноцентричної моделі, орієнтованої на забезпечення рівного доступу до ресурсів, послуг та економічних можливостей.

У сучасній практиці *інклюзія* трактується як системна інтеграція різних соціальних груп у процеси виробництва, споживання та управління, що забезпечує зменшення соціальних бар'єрів, підвищення економічної активності та посилення соціальної згуртованості².

Еволюція підходів до інклюзії в туризмі та готельно-ресторанному сервісі проходила декілька етапів. Початковий характеризувався фрагментарним впровадженням принципів доступності, що переважно зводилися до архітектурної адаптації об'єктів. Подальший розвиток пов'язаний із переходом до системного бачення, коли інклюзія почала розглядатися як складова соціальної політики підприємств та держави.

Сучасний етап визначається інтеграцією соціальної та економічної складових, що передбачає поєднання доступності, рівних можливостей працевлаштування, підтримки малого й середнього бізнесу, розвитку локальних осередків і формування інклюзивних туристичних продуктів.

На глобальному рівні нормативною основою інклюзивного підходу виступають документи Організації Об'єднаних Націй³, зокрема Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року, який закріплює принцип «leave no one behind», що означає не залишати жодної людини поза увагою,

---

² Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD). Inclusive Growth Framework. Paris : OECD Publishing. URL: <https://www.oecd.org/inclusive-growth>

³ Організація Об'єднаних Націй. Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року. New York : United Nations, 2015. URL: <https://sdgs.un.org/2030agenda>.

забезпечуючи рівні можливості для участі всіх, особливо найбільш вразливих, у соціальному, економічному та політичному житті.

Цей механізм передбачає комплексну інтеграцію маргіналізованих груп у соціально-економічні процеси та гарантування рівного доступу до ресурсів, послуг і можливостей. На практиці це означає вихід за межі одноразової фінансової підтримки та впровадження системних політик, які сприяють працевлаштуванню, освіті та соціальній участі вразливих груп.

У науковій літературі сформувалися три домінуючі підходи до трактування соціально-економічної інклюзії⁴:

1. Соціально-правовий, який акцентує на недискримінації та правах людини.
2. Економічний, що розглядає інклюзію як фактор зростання продуктивності та розширення ринків.
3. Інституційно-системний, у межах якого інклюзія трактується як властивість соціально-економічної системи забезпечувати залучення різних груп до процесів виробництва, споживання та управління.

Для сфери гостинності й туризму найбільш релевантним є інтегрований інституційно-економічний підхід, оскільки галузь одночасно виконує функції сервісного сектора, ринку праці та простору соціальної взаємодії.

У сучасній економіці сфера гостинності та туризму функціонує як багаторівнева екосистема, що поєднує транспорт, розміщення, харчування, культурні послуги, цифрові платформи та локальні спільноти, що систематизує:

- інклюзивність туристичного продукту;
- інклюзивність ринку праці;
- інклюзивність інфраструктури та середовища;
- інклюзивність управлінських механізмів.

Готельно-ресторанний сектор виконує функцію базової інфраструктури, тому інклюзивність у цій сфері визначає загальний рівень доступності.

---

⁴ Герасименко Т. В., Бондаренко Л. А. Вплив інклюзивного туризму на досягнення цілей сталого соціально-економічного розвитку. *Причорноморські економічні студії*. 2024. Вип. 90. С. 169–176. DOI:10.32782/bses.90-26

Концептуальне осмислення інклюзії у сфері гостинності передбачає аналіз трьох взаємопов'язаних площин:

- інфраструктурної доступності – фізична безбар'єрність, адаптація номерного фонду, універсальний дизайн, цифрова навігація;
- трудової інклюзії – залучення осіб з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб, молоді та людей старшого віку до зайнятості в галузі;
- культурної інклюзії – врахування мовних, релігійних та етнокультурних особливостей гостей.

У рамках зазначеного, соціально-економічна інклюзія набуває подвійного змісту, оскільки забезпечує доступність туристичних і готельно-ресторанних послуг для різних категорій населення, а також створює умови для їх повноцінної участі у трудових, підприємницьких та управлінських процесах. Тому, інклюзія виходить за межі фізичної доступності та охоплює економічні механізми розширення зайнятості, підприємництва, локального розвитку та справедливого розподілу доходів.

У сучасних підходах соціальна інклюзія розглядається як процес усунення структурних бар'єрів, зокрема фізичних, інформаційних, культурних і соціальних, які обмежують доступ окремих груп населення до суспільних благ та економічної активності.

Соціальна інклюзія у сфері гостинності та туризму⁵ є системною характеристикою галузі, що відображає рівень її здатності забезпечувати повноцінну та рівноправну участь усіх соціальних груп у споживанні та виробництві необхідних послуг. Вона ґрунтується на принципах рівності можливостей, недискримінації, доступності, людської гідності та соціальної згуртованості.

Для готельно-ресторанного бізнесу соціальна інклюзія означає інтеграцію принципів безбар'єрності, універсального дизайну, культурної чутливості та рівності у внутрішні управлінські процеси. Це передбачає не лише адаптацію

---

⁵ Журило М. А., Антонов С. В., Ткачек В. В. Формування інклюзивного туристичного середовища в Україні. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2024. Т. 9, № 4. С. 288–291. DOI: 10.36887/2415-8453-2024-4-43

матеріально-технічної бази, а й трансформацію корпоративної культури, стандартів обслуговування і системи управління персоналом, а також виступає елементом стратегічного розвитку підприємств гостинності та невід'ємною складовою сучасної системи туристичної дестинації.

Інклюзивний туризм орієнтований на усунення фізичних, соціальних, інформаційних бар'єрів, оскільки сприяє розширенню туристичних потоків, диверсифікації ринку послуг та формуванню більш стійкої і соціально орієнтованої моделі розвитку (таб. 1).

Таблиця 1.

Соціальна інклюзія у сфері гостинності та туризму

Компонент соціальної інклюзії	Теоретичний зміст	Практична реалізація	Соціальний ефект	Показники оцінювання
Безбар'єрність середовища	Усунення фізичних та просторових бар'єрів для рівної участі	Пандуси, адаптовані номери, універсальний дизайн, доступний транспорт	Підвищення мобільності та автономності осіб з інвалідністю	% доступних об'єктів; сертифікація доступності
Інформаційна доступність	Рівний доступ до інформації незалежно від фізичних чи когнітивних особливостей	Адаптовані вебсайти, шрифт Брайля, сурдопереклад, багатомовність	Зменшення інформаційної ізоляції	Відповідність стандартам доступності
Культурна різноманітність	Визнання етнокультурної та релігійної багатоманітності	Мультимовний сервіс, адаптоване меню, культурно чутливий сервіс	Соціальна толерантність, міжкультурний діалог	Рівень задоволеності іноземних гостей
Гендерна рівність	Недискримінація та рівні можливості	Політика рівної оплати праці, кар'єрне просування	Соціальна справедливість	Співвідношення жінок/чоловіків на керівних посадах
Вікова інклюзія	Залучення різних вікових груп до участі та зайнятості	Гнучкі умови праці, спеціальні туристичні програми	Міжпоколінна інтеграція	Вікова структура персоналу та споживачів
Інтеграція вразливих груп	Забезпечення повноцінної участі ВПО, ветеранів, осіб з інвалідністю	Програми працевлаштування, соціальні ініціативи	Соціальна реінтеграція	Частка працевлаштованих із вразливих груп

Джерело: сформовано автором

Отже, соціальна інклюзія має комплексний характер і охоплює різні аспекти. Забезпечення фізичної та інформаційної доступності створює умови для інтеграції осіб з інвалідністю, людей похилого віку та інших маломобільних груп у простір гостинності та туризму, що формує соціально справедливе середовище та підвищує якість суспільного життя.

Враховання культурного різноманіття, мовних потреб і релігійних особливостей гостей сприяє розвитку міжкультурної комунікації та зменшенню соціальної напруги. Готельно-ресторанні підприємства, котрі інтегрують принципи гендерної рівності та вікової інклюзії у кадрову політику, формують більш стабільний і мотивований трудовий простір та якісний сервіс.

Залучення місцевих громад до готельно-туристичних ініціатив підвищує рівень соціальної згуртованості та сприяє формуванню довіри між бізнесом і суспільством. В даному аспекті соціальна інклюзія набуває значення механізму соціальної стабілізації, який забезпечує баланс інтересів різних груп та сприяє сталому розвитку територій.

Економічна інклюзія – це складова стратегічного розвитку, що поєднує ефективність господарювання з соціальною справедливістю та реалізується через формування відкритого ринку праці, підтримку малого та середнього підприємництва, забезпечення фінансової доступності послуг і стимулювання регіонального розвитку.

Економічна інклюзія у сфері гостинності та туризму⁶ визначається як забезпечення рівного доступу різних соціальних груп до економічних можливостей, що виникають у процесі функціонування галузі. Вона передбачає участь населення у створенні доданої вартості через зайнятість, підприємницьку діяльність, інвестиційні процеси та доступ до фінансових ресурсів (таб. 2).

Отже, економічна інклюзія у сфері гостинності та туризму сприяє підвищенню рівня зайнятості населення, особливо в регіонах із обмеженими альтернативами працевлаштування. Інтеграція вразливих груп до ринку праці

---

⁶ World Tourism Organization. International tourism highlights 2024 edition. URL: <https://www.unwto.org/international-tourism-highlights>

дозволяє розширити трудовий потенціал та зменшити соціально-економічну напруженість.

Таблиця 2.

Економічна інклюзія у сфері гостинності та туризму

Компонент економічної інклюзії	Теоретичний зміст	Практична реалізація	Економічний ефект	Показники оцінювання
Інклюзивна зайнятість	Рівний доступ до ринку праці	Інклюзивний рекрутинг, адаптація робочих місць	Зменшення дефіциту кадрів	Рівень зайнятості вразливих груп
Доступ до підприємництва	Підтримка малого та соціального бізнесу	Локальні постачальники, підтримка МСП	Мультиплікативний ефект у регіоні	Частка локальних закупівель
Фінансова доступність туристичного продукту	Доступність послуг для різних соціальних груп	Диференційовані тарифи, соціальні програми	Підвищення завантаженості	Рівень завантаженості у міжсезоння
Цифрова економічна інтеграція	Доступ до цифрових платформ і ринків	Онлайн-бронювання, цифрові платіжні системи	Розширення ринку збуту	Частка онлайн-продажів
Територіальна диверсифікація	Розвиток туризму в периферійних регіонах	Регіональні програми підтримки	Зменшення регіональної нерівності	Частка туризму у ВРП регіону

Джерело: сформовано автором

Підтримка локального підприємництва та кооперації з місцевими виробниками формує мультиплікативний ефект у регіональній економіці, а витрати перетворюються на джерело розвитку суміжних галузей, що підсилює економічну самодостатність територій.

Фінансова доступність туристичного продукту та готельно-ресторанних послуг сприяє розширенню внутрішнього попиту і зменшенню сезонних коливань доходів підприємств. Водночас цифровізація забезпечує інтеграцію суб'єктів господарювання у глобальні ринки та підвищує прозорість економічних процесів.

Варто зазначити, що економічна інклюзія у взаємодії із соціальною формує цілісну модель розвитку, в якій поєднуються принципи рівності можливостей

та ефективного використання ресурсів. Такий підхід відповідає сучасним європейським орієнтирам розвитку сфери послуг та сприяє підвищенню її конкурентоспроможності.

Особливість сфери гостинності та туризму полягає у високій трудомісткості та безпосередньому контакті з гостем, що обумовлює значний потенціал для соціальної інтеграції. Готелі, ресторани, туристичні оператори та інші суб'єкти галузі виступають не лише постачальниками послуг, а й соціальними інституціями, здатними формувати нові стандарти рівності, толерантності та недискримінації.

Сучасна трансформація відбувається в умовах високої турбулентності глобального середовища, що зумовлює необхідність перегляду традиційних механізмів та принципів розвитку галузі.

Якщо раніше акцент робився переважно на зростанні туристичних потоків та економічній ефективності, то наразі у центрі міжнародних досліджень перебувають категорії інклюзії (*inclusion* – включеність), резильєнтності (*resilience* – стійкість), сталого розвитку (*sustainability* – сталість) та регенеративності (*regeneration* – відновлювальний розвиток). Їх доцільно розглядати не ізольовано, а як взаємопов'язані етапи еволюції базової основи розвитку туристичних і готельно-ресторанних систем⁷.

Інклюзія (inclusion) у сфері туризму та гостинності розглядається як модель розвитку, що сприяє зниженню соціальної нерівності, розширює базу зайнятості та формує довіру між учасниками ринку.

Йдеться не лише про фізичну доступність інфраструктури, а й про ширшу інтеграцію вразливих груп, локальних громад, малих і середніх підприємств у туристичний ланцюг створення вартості (*tourism value*).

У цьому аспекті інклюзія виконує функцію соціального фундаменту, на якому вибудовуються більш складні механізми стійкості. Без широкої участі

---

⁷ World Tourism Organization. Tourism for Development – Volume I: Key Areas for Action. Madrid : UNWTO, 2018. URL: <https://www.unwto.org/publications>

зацікавлених сторін (stakeholders) туристично-готельна система залишається соціально крихкою та вразливою до кризових впливів.

Таким чином, інклюзія формує соціальний капітал, який виступає ключовим ресурсом адаптації та розвитку в умовах невизначеності.

Наступним рівнем трансформації є *резильєнтність* (resilience) – здатність адаптуватися до зовнішніх змін (шоків), зберігати функціональність та відновлюватися після криз. Готельно-ресторанне господарство та туризм як галузі особливо чутливі до глобальних викликів, зокрема пандемій, військових конфліктів, економічних спадів, кліматичних ризиків.

Резильєнтність включає декілька взаємопов'язаних вимірів:

- економічну, яка проявляється у диверсифікації джерел доходів та гнучкості бізнес-моделей;
- соціальну, пов'язану зі здатністю громад підтримувати взаємодію та зайнятість;
- інституційну, що забезпечує координацію політики та швидкість реагування.

Інклюзивні практики посилюють резильєнтність, оскільки ефективне залучення суб'єктів господарювання та громад зменшує концентрацію ризиків і підвищує адаптивний потенціал системи.

Сталість (sustainability) розширює логіку резильєнтності, переводячи її у довгострокову площину. Якщо резильєнтність відповідає на питання «як пережити кризу», то сталість фокусується на забезпеченні міжпоколінної відповідальності та балансі між економічними, соціальними та екологічними інтересами, а саме:

- раціональне використання природних ресурсів;
- збереження культурної спадщини;
- підтримку локальної економіки;
- мінімізацію негативного екологічного впливу.

Сталі туризм та сфера гостинності інтегрують екологічну відповідальність у сервісні моделі, стимулюють розвиток циркулярної економіки та орієнтують на довготривалу рівновагу між потребами туристів і можливостями території.

Найвищим рівнем концептуальної еволюції виступає *регенеративність* – це трансформаційний перехід від мінімізації шкоди до створення позитивного впливу. Регенеративні туризм та гостинність спрямовані не лише на збереження ресурсів, а на їх відновлення та посилення.

У практичному вимірі це означає:

- активну підтримку локальних спільнот;
- відновлення природних екосистем;
- розвиток соціального підприємництва;
- формування освітніх і культурних ініціатив.

Послідовність *«інклюзія → резильєнтність → сталість → регенеративність»* демонструє поступовий перехід від забезпечення участі до формування трансформаційного потенціалу.

Інклюзія формує соціальну основу розвитку, забезпечуючи рівний доступ різних соціальних груп до економічних можливостей, ресурсів, інфраструктури та послуг. У туризмі і сфері гостинності це допомагає залучити до економічної активності соціальні групи населення, включаючи осіб з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб та ветеранів.

Резильєнтність забезпечує здатність соціально-економічної системи адаптуватися до зовнішніх шоків, швидко відновлюватися після криз та зберігати функціональну стабільність.

Сталість поглиблює попередні етапи, поєднуючи економічні, соціальні та екологічні компоненти розвитку. На цьому рівні забезпечується довготривала рівновага між економічним зростанням, збереженням природних ресурсів та соціальною відповідальністю бізнесу.

Найвищим етапом цієї еволюції виступає регенеративність, яка передбачає не лише збереження існуючих ресурсів, а й їх відновлення та примноження.

Такий підхід розглядає туризм і гостинність як динамічні соціально-економічні системи, які здатні реагувати на виклики, що дозволяє планувати нові траєкторії розвитку (таб. 3).

Таблиця 3.

Концептуальна еволюція розвитку туризму та гостинності: від інклюзії до регенеративності

Концепт	Ключова мета	Тип розвитку	Роль у трансформації
Інклюзія Inclusion	Забезпечення рівної участі та доступу	Соціально-інтеграційний	Формує соціальний капітал і розширює коло учасників туристичного ринку
Резильєнтність Resilience	Адаптація та відновлення після криз	Адаптивний	Підвищує здатність підприємств і територій реагувати на зовнішні шоки
Сталість Sustainability	Баланс економічних, соціальних та екологічних інтересів	Довгостроковий	Забезпечує стабільність ресурсної бази та стратегічну рівновагу
Регенеративність Regeneration	Створення позитивного відновлювального впливу	Трансформаційний	Формує нову модель гостинності, орієнтовану на розвиток територій і громад

Джерело: сформовано автором

Представлена концептуальна систематизація досліджує розвиток туризму та гостинності як багаторівневий процес еволюції управлінських і соціально-економічних підходів. Інклюзія забезпечує розширення участі та формування соціального капіталу, що є передумовою стійкості. Резильєнтність перетворює цю соціальну основу на механізм адаптації до кризових впливів. Сталість інтегрує адаптивні практики у довгострокову стратегічну систему розвитку. Регенеративність, у свою чергу, формує трансформаційний вектор, спрямований на активне відновлення та посилення соціально-екологічних систем (рис. 1).

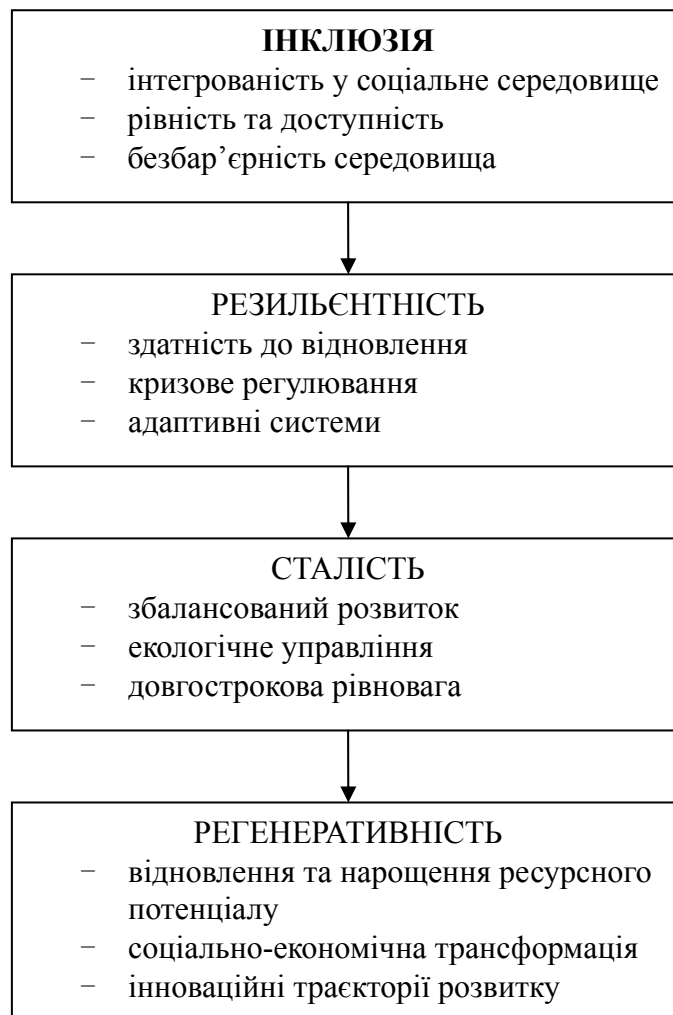

Рис. 1. Модель трансформації туризму та гостинності

Джерело: сформовано автором

Наукова новизна сучасного осмислення інклюзії полягає у переході від вузького розуміння доступності до комплексної моделі інклюзивної екосистеми туризму та гостинності. У межах цієї моделі підприємства розглядаються як відкриті соціально-економічні механізми, які взаємодіють із регіональним середовищем та формують мультиплікативний ефект розвитку.

Таким чином, в умовах післякризової відбудови та структурних трансформацій економіки України інклюзивний підхід набуває стратегічного значення. Він сприяє не лише розширенню зайнятості та підтримці соціальної стабільності, а й формуванню нових моделей підприємництва, орієнтованих на інтеграцію вразливих груп у процес створення послуг.

2. Європейські та національні нормативно-правові засади формування соціально-економічної інклюзії

У другому десятилітті XXI століття соціально-економічна інклюзія трансформується з нормативного принципу у стратегічний імператив глобальної та регіональної політики. Геополітична нестабільність, повномасштабні воєнні конфлікти, енергетична та продовольча кризи, прискорена цифровізація і кліматичні ризики суттєво поглибили структурні дисбаланси у доступі до ресурсів, праці, освіти й соціального захисту.

Актуалізація інклюзивної проблематики пов'язана з переходом від вузького трактування «соціальної інтеграції» до комплексного розуміння інклюзивного розвитку, що охоплює інституційну, економічну, цифрову та територіальну складові.

На рівні Європейського Союзу інклюзія дедалі більше інтегрується у політику стратегічної автономії та післякризового відновлення. В ініціативах Європейської Комісії акцент переноситься з пасивної соціальної підтримки на активну участь громадян у процесах економічної модернізації, зеленого переходу та цифрової трансформації.

Нормативне закріплення соціально-економічної інклюзії сформувалося у межах багаторівневої системи міжнародних договорів, декларацій та стратегічних документів, що визначають рівність, недискримінацію, доступність і справедливу участь як універсальні принципи суспільного розвитку.

Ключовим міжнародно-правовим актом, який заклав універсальні стандарти інклюзії є Організація Об'єднаних Націй та прийнята нею Конвенція про права осіб з інвалідністю (2006 р), ратифікована Україною у 2010 р⁸.

Конвенція закріплює перехід від медичної моделі інвалідності до соціальної, відповідно до якої бар'єри створюються не фізичними обмеженнями особи, а середовищем, що не враховує різноманіття потреб. Стаття 3 визначає принципи поваги до гідності, недискримінації, повної та ефективної участі в суспільстві, рівності можливостей та доступності. Особливого значення

---

⁸ Конвенція про права осіб з інвалідністю: Конвенція ООН від 13.12.2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

набувають положення статей 9 (Доступність), 27 (Праця та зайнятість) та 30 (Участь у культурному житті, відпочинку, дозвіллі та спорті), які безпосередньо пов'язані з функціонуванням туристичної та готельно-ресторанної інфраструктури.

Стратегічним орієнтиром розвитку соціально-економічної інклюзії в межах ЄС визначено European Pillar of Social Rights (2017)⁹ – Європейський стовп соціальних прав.

У структурі аналізованої політики туризму та готельно-ресторанного бізнесу його положення формують нормативну основу забезпечення рівного доступу до працевлаштування, професійного навчання, безпечних умов праці та соціального захисту працівників, які становлять одну з найбільш мобільних і водночас вразливих категорій зайнятого населення в ЄС. Документ закріплює 20 принципів, структурованих за трьома взаємопов'язаними блоками:

- 1) рівні можливості та доступ до ринку праці;
- 2) справедливі умови праці;
- 3) соціальний захист та інклюзія.

Для секторів гостинності та туризму особливої ваги набувають ті принципи, які безпосередньо впливають на кадрову, освітню та соціальну політику підприємств.

Принцип 1 гарантує право на якісну та інклюзивну освіту і навчання протягом життя, що є критично важливим, де кваліфікація персоналу визначає якість сервісу та конкурентоспроможність дестинації.

Принцип 4 передбачає активну підтримку зайнятості, що створює передумови для інтеграції молоді, мігрантів і внутрішньо переміщених осіб у туризм та готельно-ресторанний бізнес.

Принцип 10 стосується здорових і безпечних умов праці – аспекту, який має підвищене значення через сезонність, інтенсивність робочих процесів і фізичне навантаження.

---

⁹ European Pillar of Social Rights. Brussels : European Commission, 2017. URL: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1226>

Принцип 14 щодо мінімального доходу формує соціальні гарантії для працівників із нестабільною зайнятістю.

Принцип 17 акцентує на інклюзії осіб з інвалідністю, що безпосередньо пов'язано з розвитком доступної туристичної інфраструктури та впровадженням універсального дизайну в готелях і ресторанах.

Документ наголошує, що інклюзія не може зводитися до механізмів соціальної допомоги, вона передбачає створення умов для економічної самореалізації, професійної мобільності та рівного доступу до якісних послуг.

У сфері туризму це означає перехід від моделі низькооплачуваної сезонної зайнятості до стійких моделей розвитку людського капіталу, інвестування в професійну підготовку та цифрові компетентності персоналу.

Відповідно, принципи недискримінації, гендерної рівності, активної підтримки зайнятості та доступності професійної освіти набувають не лише соціального, а й економічного виміру, оскільки прямо впливають на продуктивність і людиноцентричний капітал підприємств гостинності.

Інституційно реалізація положень Європейського стовпа інтегрується в механізм координації економічної політики ЄС через систему моніторингових індикаторів Social Scoreboard (Соціальна система моніторингу), що дозволяє оцінювати прогрес держав-членів у сфері зайнятості, доходів, соціального захисту та освіти.

Подальшу конкретизацію принципів забезпечує План дій – Action Plan on the European Pillar of Social Rights (2021)¹⁰, котрий встановлює кількісні орієнтири до 2030 року:

- підвищення рівня зайнятості населення віком 20–64 років,
- зменшення частки осіб під ризиком бідності та соціального відчуження,
- розширення участі дорослих у навчанні протягом життя.

У сфері туризму ці орієнтири трансформуються у стимулювання стабільної зайнятості в готельно-ресторанному бізнесі, розвиток програм перекваліфікації,

---

¹⁰ Action Plan on the European Pillar of Social Rights. Brussels : European Commission, 2021. URL: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1226&langId=en>

підвищення кваліфікації персоналу та інтеграцію принципів соціальної відповідальності в управління туристичними дестинаціями.

План дій демонструє інституційний перехід від декларативної моделі соціальної інтеграції до індикативно-керованого управління, де інклюзія вимірюється через статистичні показники та інтегрується у бюджетне планування ЄС.

У системі довгострокового стратегічного планування соціально-економічна інклюзія еволюціонує з окремого соціального напрямку у структурний елемент інтегрованої моделі глобальних Цілей сталого розвитку до 2030 року.

Ця політика координується Європейською Комісією та впроваджується у широкий спектр економічних і соціальних програм, що передбачають узгодження економічного зростання з принципами соціальної справедливості та екологічної стійкості.

У межах цієї проблематики соціально-економічна інклюзія виконує такі функції:

- підвищення соціальної стійкості громад;
- зменшення просторової та доходної нерівності;
- інтеграція вразливих груп у локальні економічні ланцюги;
- формування довгострокової довіри між бізнесом і суспільством.

Для України, яка перебуває у процесі глибокої трансформації економіки та гармонізації законодавства з нормами ЄС, формування інклюзивної політики сфери гостинності та туризму набуває особливої актуальності.

Концепція «туризму для всіх» (Tourism for All)¹¹ розглядається як напрямок сталого розвитку, що має на меті забезпечення рівних можливостей доступу до продуктів і послуг для різних груп населення незалежно від їх фізичних можливостей, віку чи соціального статусу.

У європейській практиці це часто пов'язують із поняттями доступного туризму та інклюзивності, що формують основу стратегії створення

---

¹¹ World Tourism Organization. Tourism for All: Promoting Universal Accessibility. Madrid : UNWTO, 2013. URL: <https://www.unwto.org/accessibility>

безбар'єрного туристичного середовища, здатного задовольнити потреби людей з обмеженою мобільністю, осіб з інвалідністю або літніх мандрівників.

Нормативно концепція «туризму для всіх» підтримується міжнародними організаціями. Всесвітня туристична організація акцентує, що інклюзивна політика є важливою складовою сталого розвитку дестинацій і повинна забезпечувати не лише фізичну доступність об'єктів, але й створення інформаційних, сервісних та цифрових рішень, що розширюють участь усіх категорій туристів у туристичному процесі.

У документах Організації Об'єднаних Націй досягнення інклюзії в туризмі та сфері готельно-ресторанного сервісу розглядається у контексті Цілей сталого розвитку (ЦСР)¹²:

- ЦСР 8 (гідна праця та економічне зростання) передбачає розвиток секторів, що створюють стабільну зайнятість і сприяють економічній участі різних верств населення, у тому числі через розвиток туризму та гостинності;
- ЦСР 10 (зменшення нерівності) орієнтує на усунення бар'єрів, що обмежують доступ окремих груп до економічних і соціальних благ, що є важливою передумовою для розбудови інклюзивного середовища;
- ЦСР 11 (сталі міста та громади) підкреслює важливість створення доступної інфраструктури, яка забезпечує безперешкодний доступ до громадських, культурних і туристичних об'єктів для всіх мешканців і гостей.

У сфері гостинності поняття інклюзії стає важливим елементом конкурентної стратегії. Наукові дослідження, які аналізують практики готельних і ресторанних підприємств, звертають увагу на те, що забезпечення доступності не лише для фізичних потреб гостей, а й для інформаційних та цифрових сервісів впливає на задоволеність, рівень повторних звернень та імідж бренду.

Таким чином, концепція «туризму для всіх» постає як системна категорія, що інтегрує соціальні, економічні та технологічні аспекти туристичного й

---

¹² Організація Об'єднаних Націй. Концепція Цілей сталого розвитку. New York : United Nations, 2015. URL: <https://unstats.un.org/sdgs>.

готельно-ресторанного секторів, направлені на розширення прав і можливостей усіх груп населення без дискримінації.

У перспективі до 2030 року соціально-економічна інклюзія виступає не лише політичним пріоритетом, але й інструментом стратегічного управління. Її інтеграція у політику ЄС дозволяє формувати динамічні, стійкі та конкурентоспроможні економіки, які здатні ефективно реагувати на глобальні виклики, мінімізувати соціальні ризики та забезпечувати рівноправну участь населення у житті суспільства.

Концептуальні засади реалізації принципів інклюзії у ЄС відбувається через низку директив, що регламентують права споживачів, стандарти та умови надання послуг на внутрішньому ринку.

Директиви ЄС інтегрують юридичні механізми принципів доступності у туристичні продукти та сервіси, створюючи нормативне підґрунтя для впровадження універсального дизайну та соціально відповідального туризму.

Директива (ЄС) 2015/2302 Європейського Парламенту та Ради про пакетні туристичні послуги та пов'язані туристичні послуги (Directive of the European Parliament and of the Council on package travel and linked travel arrangements)¹³ визначає стандарти для організації пакетних туристичних послуг у межах ЄС, підвищуючи захист споживачів і встановлюючи фінансові гарантії на випадок невиконання зобов'язань туроператорів.

У сфері інклюзії директива передбачає:

- обов'язок надавати точну інформацію про фізичну доступність маршрутів, готелів та транспортних засобів до укладення договору;
- організацію підтримки туристів з особливими потребами під час подорожі, включно з наданням допоміжних засобів та персональної підтримки;
- інтеграцію стандартів доступності у всі етапи надання туристичних послуг для забезпечення рівного доступу всіх категорій населення.

---

¹³ Directive (EU) 2015/2302 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2015 on package travel and linked travel arrangements. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32015L2302>

Директива (ЄС) 2019/882 Європейського Парламенту та Ради про вимоги доступності продуктів та послуг (Directive of the European Parliament and of the Council on accessibility requirements for products and services)¹⁴ встановлює обов'язкові вимоги щодо доступності товарів та послуг у ЄС, поширюючи стандарти універсального дизайну на туристичний сектор.

Для готельної та туристичної галузі директива забезпечує:

- фізичну доступність готелів, туристичних об'єктів та інфраструктури транспорту;
- надання інформації у доступних форматах для людей з порушеннями зору, слуху та когнітивними обмеженнями;
- забезпечення допоміжних засобів та персональної підтримки туристам з обмеженими можливостями.

Директива 2019/882 створює нормативну основу для системного впровадження принципів інклюзії, забезпечуючи рівні можливості та соціальну інтеграцію осіб з інвалідністю у сфері гостинності та туризму.

Директива 2006/123/ЄС Європейського Парламенту та Ради про послуги на внутрішньому ринку (Directive of the European Parliament and of the Council on services in the internal market)¹⁵ регламентує умови надання послуг у межах внутрішнього ринку ЄС, сприяючи гармонізації правил, зниженню адміністративних бар'єрів та створенню рівних умов для суб'єктів господарювання.

У контексті інклюзії готельного сектору та туризму директива забезпечує:

- моніторинг та контроль дотримання прав споживачів, включаючи осіб з обмеженими можливостями;
- стимулювання впровадження інноваційних рішень для підвищення доступності туристичних і готельних послуг;
- створення сприятливого регуляторного середовища для системного інтегрування принципів доступності у діяльність підприємств.

---

¹⁴ Directive (EU) 2019/882 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on accessibility requirements for products and services. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32019L0882>

¹⁵ Directive 2006/123/EC of the European Parliament and of the Council of 12 December 2006 on services in the internal market. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32006L0123>.

Порівняльний аналіз директив ЄС щодо інклюзії

Директива	Основна мета	Сфера застосування	Механізми забезпечення
Directive (EU) 2015/2302	Регулювання пакетних туристичних послуг; захист споживачів	Туроператори, готелі, транспорт, пакетні подорожі	Інформування про фізичну доступність; підтримка осіб з інвалідністю під час подорожі; фінансові гарантії
Directive (EU) 2019/882	Встановлення мінімальних вимог доступності для товарів і послуг	Готелі, туристичні об'єкти, транспорт, інформаційні технології	Фізична доступність об'єктів; доступна інформація; допоміжні засоби та персональна підтримка туристам з обмеженими можливостями
Directive 2006/123/EC	Гармонізація правил надання послуг на внутрішньому ринку	Туристичні підприємства, внутрішній ринок	Контроль дотримання прав споживачів; стимулювання інновацій для доступності; мінімізація адміністративних бар'єрів

Джерело: сформовано автором з використанням^{16, 17, 18}

В Україні інтеграція міжнародних стандартів доступності здійснюється через офіційне прийняття європейських та міжнародних норм як національних стандартів (ДСТУ ISO). Це забезпечує правову та організаційну базу для впровадження принципів соціально-економічної інклюзії у сфері туризму та гостинності.

Концепція «Tourism for All» («Туризм для всіх») проектує стратегічну парадигму інклюзивного туризму, орієнтовану на забезпечення рівного доступу до туристичних продуктів і послуг для всіх категорій населення. Вона охоплює людей з обмеженими фізичними або сенсорними можливостями, літніх осіб, сім'ї з дітьми та інші вразливі групи.

Стандарт ISO 21902:2021, «Туризм та пов'язані з ним послуги – Доступний туризм для всіх» (Tourism and related services – Accessible tourism for

¹⁶ Directive (EU) 2015/2302 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2015 on package travel and linked travel arrangements. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32015L2302>

¹⁷ Directive (EU) 2019/882 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on accessibility requirements for products and services. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32019L0882>

¹⁸ Directive 2006/123/EC of the European Parliament and of the Council of 12 December 2006 on services in the internal market. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32006L0123>

all)¹⁹, є нормативним інструментом реалізації концепції «Tourism for All» на практиці. Нормативний акт регламентує комплекс взаємопов'язаних вимог до організації інклюзивного сервісу, які конкретизуються через такі компоненти:

- Фізичну доступність об'єктів: готелі, екскурсійні маршрути, розважальні заходи та транспортні засоби повинні бути адаптованими для туристів з обмеженою мобільністю, використовуючи пандуси, ліфти, ширші дверні проходи, контрастне маркування сходів та допоміжні елементи орієнтації.
- Організаційну доступність: планування та проведення екскурсій, туристичних програм і культурних заходів із урахуванням різного рівня фізичної або когнітивної спроможності учасників. Це включає розробку спеціальних маршрутів, адаптованих програм та можливостей для персоналізованої підтримки туристів.
- Інформаційну та цифрову доступність: забезпечення адаптованої комунікації на вебсайтах, у мобільних додатках та електронних ресурсах, включно з форматами для людей з порушенням зору, слуху або когнітивними обмеженнями.
- Комунікаційну компетентність персоналу: навчання співробітників методам професійного обслуговування людей з особливими потребами, включаючи використання зрозумілих інструкцій, правильних вербальних і невербальних стратегій комунікації та індивідуального підходу до споживачів.

Інтеграція ISO 21902:2021 у практику готельно-туристичних підприємств забезпечує:

- системне впровадження принципів інклюзії у фізичне, організаційне та цифрове середовище;
- підвищення безпеки, комфорту та задоволеності туристів;
- формування соціально відповідальної корпоративної культури та конкурентних переваг на внутрішньому та міжнародному ринках.

---

¹⁹ ISO 21902:2021 Tourism and related services — Accessible tourism for all — Requirements and recommendations. URL: <https://www.iso.org/standard/70717.html>

Стандарт ДСТУ ISO 21542:2025 «Будинки та споруди. Доступність і зручність використання урбанізованого середовища»²⁰ визначає вимоги до проектування, будівництва та облаштування будівель, орієнтованих на забезпечення доступності для всіх категорій населення, включно з людьми з інвалідністю, літніми особами та сім'ями з дітьми.

Основні положення стандарту:

- архітектурні рішення для фізичної доступності: пандуси, сходи з контрастними смугами, ліфти та дверні проходи з урахуванням ширини для колясок;
- акустичні та світлові характеристики приміщень, що сприяють орієнтації та комунікації людей з порушеннями слуху чи зору;
- візуальна навігація, включно з маркуванням скляних дверей та інформаційними панелями, що підвищує безпеку та комфорт пересування.

У сфері готельного та туристичного бізнесу впровадження ДСТУ ISO 21542:2025 дозволяє створювати інклюзивні номери, загальні приміщення та об'єкти інфраструктури, що відповідають міжнародним стандартам доступності, підвищуючи конкурентоспроможність об'єктів гостинності та рівень задоволеності туристів.

Таким чином, Стандарти формують нормативно-методичну основу для розвитку інклюзивного туризму та готельного бізнесу в Україні. Їхнє впровадження сприяє гармонізації національної практики з міжнародними стандартами та забезпечує соціально-економічну інклюзію у туристичному секторі, створюючи доступне середовище для всіх категорій споживачів.

У сучасному туристичному та готельному бізнесі цифрові сервіси, включно з вебсайтами, мобільними додатками та онлайн-системами бронювання, є критично важливими для забезпечення доступності послуг.

---

²⁰ ДСТУ ISO 21542:2025 Будинки та споруди. Доступність і зручність використання урбанізованого середовища. URL: <https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page>

Базовим міжнародним орієнтиром у сфері цифрової доступності виступає *Web Content Accessibility Guidelines (WCAG) 2.1* (Керівництво з доступності вебконтенту), розроблені World Wide Web Consortium (W3C)²¹.

Стандарт визначає принципи створення цифрового контенту, який доступний для всіх категорій користувачів, включно з людьми з порушеннями зору, слуху, моторики та когнітивними обмеженнями.

В Україні його положення застосовуються в процесі цифровізації публічних послуг і рекомендовані для суб'єктів господарювання туристичної та готельно-ресторанної галузей.

WCAG 2.1 базується на чотирьох фундаментальних принципах:

Perceivable (Сприйнятність) – контент повинен бути сприйнятним для користувачів через різні канали сприйняття:

- альтернативний текст для зображень;
- субтитрування та транскрипти для аудіо- та відеоматеріалів;
- контрастність тексту та елементів інтерфейсу для користувачів із порушенням зору.

Operable (Керованість) – користувачі повинні мати змогу ефективно взаємодіяти з інтерфейсом:

- навігація клавіатурою та підтримка допоміжних технологій;
- уникнення елементів, що викликають неконтрольовані дії або атаки на чутливі групи (наприклад, миготливі ефекти).

Understandable (Зрозумілість) – інтерфейс та контент повинні бути логічно структурованими та передбачуваними:

- чіткі підказки та інструкції;
- послідовна структура меню та форм;
- прості тексти та підтримка адаптивних форматів для людей з когнітивними порушеннями.

---

²¹ ДСТУ ISO/IEC 40500:2019 «Інформаційні технології. Веб-контент. Вимоги доступності (WCAG 2.1)». Київ: Держспоживстандарт України, 2019. URL: <https://standart.gov.ua/ISO-IEC-40500-2019>.

Robust (Сумісність) – контент має бути сумісним із різними браузерами, платформами та допоміжними технологіями:

- забезпечення стабільної роботи вебсайтів і додатків на різних пристроях;
- підтримка сучасних стандартів HTML, ARIA та CSS.

Впровадження WCAG 2.1 у цифрові сервіси туристичних компаній та готелів має комплексне значення:

- забезпечує доступність інформації про послуги та умови бронювання для людей з обмеженими можливостями;
- підвищує зручність користування вебсайтами та мобільними додатками для всіх груп споживачів;
- формує соціально відповідальний імідж підприємства, що дотримується принципів інклюзії та універсального дизайну;
- сприяє гармонізації національних цифрових практик з міжнародними стандартами, підвищуючи конкурентоспроможність туристичних об'єктів на міжнародному ринку.

У контексті інтеграції з іншими стандартами, таким як ISO 21902:2021, WCAG 2.1 дозволяє створювати цілісні інклюзивні послуги, де фізична, організаційна та цифрова доступність взаємодіють у межах однієї системи туристичного обслуговування.

Підсумовуючи, WCAG 2.1 є фундаментальним нормативним орієнтиром для розвитку інклюзивного та універсального цифрового середовища в туристичній та готельній галузі, забезпечуючи рівний доступ до інформації та сервісів для всіх категорій споживачів.

В Україні стандарти цифрової доступності закріплені в нормативно-правових актах та національних стандартах, що формують правову основу забезпечення безбар'єрного доступу до електронних ресурсів.

Закон України «Про електронні комунікації» ухвалений 16.12.2020 року (набрав чинності 01.01.2022 року)²² – нормативний акт, що гармонізує

---

²² Закон України «Про електронні комунікації». Київ: Верховна Рада України, 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1085-IX>

національне законодавство з положеннями Європейського кодексу електронних комунікацій та встановлює вимоги щодо доступності електронних комунікаційних послуг для осіб з інвалідністю, зокрема у частині рівного доступу до інформації та сервісів.

Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» прийнятий 22.05.2003²³ року, визначає правові засади створення, передавання та зберігання електронних документів і забезпечує нормативну базу функціонування електронної взаємодії суб'єктів господарювання та органів державної влади, що стало передумовою розвитку доступних електронних сервісів.

ДСТУ ISO/IEC 40500:2019 набув чинності 01.07.2020 року є ідентичним міжнародному ISO/IEC 40500:2012 та адаптує рекомендації WCAG 2.0 до національної системи стандартизації, а також визначає технічні критерії вебдоступності на основі чотирьох принципів: сприйнятності, керуваності, зрозумілості та надійності вебконтенту.

Методичні рекомендації щодо забезпечення цифрової доступності офіційних вебресурсів були розроблені Міністерством цифрової трансформації України у 2021–2022 роках у межах реалізації державної політики безбар'єрності та цифрової трансформації²⁴.

У прикладному вимірі надається гарантія того, що вебсайти суб'єктів туристичної діяльності – готелів, туроператорів, онлайн-платформ мають відповідати вимогам достатнього колірного контрасту, альтернативного текстового опису нетекстових елементів, повноцінної клавіатурної навігації, сумісності з допоміжними технологіями (екранними читачами, програмами збільшення зображення тощо), а також стають доступними мультимедійний контент через субтитрування, аудіоопис та текстові транскрипції.

У межах національної політики питання соціально-економічної інклюзії отримало офіційне закріплення на державному рівні через *Національну*

---

²³ Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг». Київ: Верховна Рада України, 2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-IV>

²⁴ Методичні рекомендації щодо забезпечення цифрової доступності офіційних вебресурсів. Київ: Міністерство цифрової трансформації України, 2021–2022. URL: <https://www.mindigital.gov.ua/digital-accessibility>.

стратегію із створення безбар'єрного простору до 2030 року у квітні 2021 року розпорядженням Кабінет Міністрів України № 366-р²⁵.

Цей документ вказує на ключові напрями забезпечення рівних можливостей для всіх громадян, зокрема для людей з інвалідністю, літніх осіб та груп, які перебувають у соціально вразливому становищі.

Стратегія передбачає комплексне поєднання нормативно-правових заходів із розвитком інфраструктури та технологій, що здатні забезпечити повноцінну участь у соціальному, економічному та культурному житті країни.

Туризм і сфера гостинності в цьому контексті стають не лише сферою надання послуг, а й ключовим інструментом реалізації принципів інклюзії.

Готельно-ресторанний сектор, як найбільш інтенсивно взаємодіючий з кінцевим споживачем, має стратегічну роль у забезпеченні доступності туристичних послуг. За даними досліджень, інклюзивна інфраструктура підвищує не лише соціальну цінність об'єктів, але й їх конкурентоспроможність на внутрішньому та міжнародному ринках.

При цьому забезпечення безбар'єрного доступу вимагає комплексного підходу: адаптації будівель і номерного фонду готелів, створення доступного громадського простору, підготовки персоналу щодо стандартів обслуговування людей з різними потребами, а також цифрової трансформації сервісів для інтерактивної комунікації та бронювання.

Наприклад, впровадження сенсорних навігаторів, мобільних додатків для людей із вадами зору та систем голосового управління у ресторанах і готелях дозволяє значно підвищити рівень інклюзивності.

Національна стратегія до 2030 року також передбачає розвиток туристичних маршрутів та культурних подій із урахуванням потреб людей з обмеженими можливостями. На практиці це означає створення доступних екскурсійних програм, адаптованих транспортних систем та спеціалізованих туристичних сервісів, що враховують різні форми обмежень.

---

²⁵ Національна стратегія із створення безбар'єрного простору на період до 2030 року : Розпорядження КМУ від 14.04.2021 № 366-р. Київ: Кабінет Міністрів України, 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-p>.

Ключовим аспектом реалізації інклюзивної політики є підготовка та навчання персоналу. Працівники готелів, ресторанів та туристичних агентств повинні володіти компетенціями з інклюзивного обслуговування, враховувати культурні, фізичні та когнітивні особливості гостей.

Дослідження показують, що впровадження таких програм підвищує рівень задоволеності туристів та формує позитивний імідж бренду, що у свою чергу сприяє сталому розвитку галузі. Крім того, застосування цифрових платформ для навчання персоналу та обміну кращими практиками створює ефект системної трансформації у готельно-ресторанній сфері.

В цілому, інтеграція Національної стратегії безбар'єрного простору в туристичну та готельно-ресторанну сферу України є багаторівневою і комплексною задачею. Вона охоплює інфраструктурні перетворення, підготовку кадрів, цифровізацію сервісів та розробку адаптованих культурних продуктів. Ефективне впровадження інклюзії сприяє досягненню Цілей сталого розвитку до 2030 року, підвищує соціальну справедливість і відкриває нові економічні можливості для регіонів країни.

Отже, туристична галузь і сектор гостинності стають ключовим механізмом реалізації державної політики інклюзії, створюючи безбар'єрне середовище для всіх категорій населення.

Наближення законодавства України до стандартів ЄС у сфері туризму та готельного бізнесу здійснюється в межах зобов'язань, визначених Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом²⁶. Йдеться про системне приведення національних норм у відповідність до права ЄС, зокрема у частині регулювання ринку послуг, захисту прав споживачів, соціальної політики, недискримінації та технічних вимог. Такий процес має не формальний, а структурний характер, оскільки впливає на інституційні механізми функціонування туристичної галузі та стандарти надання послуг.

---

²⁶ Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Київ : Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011.

Аналітичний вимір нормативної гармонізації дозволяє виокремити три ключові рівні її впливу:

- правовий, що передбачає імплементацію директив та регламентів ЄС у національне законодавство;
- економічний, пов'язаний із підвищенням прозорості ринку та конкурентоспроможності підприємств;
- соціальний, спрямований на забезпечення рівного доступу до послуг і можливостей зайнятості.

Оригінальність отриманих результатів полягає у переході від формальної адаптації окремих норм до інтегрованої моделі правового регулювання, де інклюзивність стає системною характеристикою ринку туристичних послуг та готельно-ресторанного сервісу.

Гармонізація із правом Європейського Союзу створює підґрунтя для підвищення інституційної спроможності держави, посилення довіри споживачів та формування інклюзивної конкурентної моделі розвитку сфери гостинності та туризму в Україні.

3. Інституційні та управлінські механізми адаптації практик ЄС для розвитку інклюзивного туризму та сфери гостинності в Україні

Розглянувши нормативно-правову базу соціально-економічної інклюзії в туризмі та гостинності, що включає державні стандарти доступності, сертифікаційні програми та економічні стимули для бізнесу, переходимо до аналізу управлінських механізмів (*governance*), які забезпечують координацію, контроль та ефективну реалізацію нормативних інструментів на практиці.

Феномен *governance* (управління, механізми управління)²⁷ у сучасній європейській інтеграції трактується як комплекс теоретико-методологічних підходів та практичних інструментів, що забезпечують координацію дій державних органів, приватного сектору та громадянського суспільства (*multi-*

---

²⁷ OECD. Principles of Public Governance. Paris : OECD Publishing, 2015. URL: <https://www.oecd.org/governance/principles>

level governance) для реалізації стратегій соціально-економічної інклюзії у сфері туризму та гостинності.

У сучасній практиці governance визначається як система правил, процедур, інституцій та взаємодій, яка дозволяє перетворювати нормативно-правові акти (normative-legal acts) та стандарти (standards) на ефективні соціально-економічні результати на рівні підприємств, регіонів та держав.

У рамках євроінтеграції governance виступає механізмом трансформації політичних та нормативних директив у практичні моделі функціонування туристичного та готельного сектору, що передбачає узгодження інтересів між різними рівнями управління, від Європейської Комісії та національних урядів до локальних адміністрацій та приватних операторів. Це особливо важливо у сфері соціально-економічної інклюзії, де ефективність впровадження програм залежить від синергії між законодавчими нормами, ринковими стимулами та організаційними практиками підприємств.

Ключовим принципом governance у європейському контексті є *multi-level governance* (багаторівневе управління), що передбачає одночасну участь європейських інституцій, національних урядів та локальних органів влади. Це дозволяє:

- формувати узгоджені політики соціально-економічної інклюзії;
- стимулювати бізнес до впровадження інклюзивних практик через регуляторні та економічні механізми;
- забезпечувати системний контроль та моніторинг результатів на рівні регіонів і підприємств.

Методологічно governance у сфері інклюзії можна розглядати через три взаємопов'язані компоненти:

- 1) Інституційний рівень (Institutional dimension) – охоплює законодавчі акти, директиви, стандарти доступності та програми сертифікації туристичних об'єктів. Це формує формальні рамки для дій суб'єктів господарювання та місцевих органів влади.

- 2) Організаційний рівень (Organizational dimension) – включає внутрішні політики підприємств, корпоративні стандарти сервісу та навчальні програми персоналу. Саме тут нормативні вимоги трансформуються у практичні дії, що впливають на якість послуг і соціальну відповідальність бізнесу.
- 3) Соціально-технологічний рівень (Socio-technical dimension) – поєднує цифрові інструменти (мобільні додатки для моніторингу доступності, онлайн-сервіси, інформаційні платформи) із соціальними ініціативами, забезпечуючи прозорість, контроль і зворотний зв'язок від користувачів.

Ця трирівнева модель дозволяє пояснити, чому нормативно-правова база не завжди ефективна без належної координації і контролю: відсутність governance-механізмів призводить до фрагментації практик, низького рівня інклюзії та обмеженого економічного ефекту.

Наприклад, у країнах, де стандарти доступності існують формально, але відсутні корпоративні політики та навчання персоналу, рівень задоволеності маломобільних туристів значно нижчий.

У теоретичному плані governance у туризмі та гостинності також пов'язано з концепціями *adaptive governance* (адаптивне управління) та *network governance* (мережеве управління), що передбачають гнучке реагування на зміни ринку, демографічні виклики та соціальні потреби. Адаптивне управління дозволяє коригувати програми інтеграції вразливих груп у реальному часі на основі емпіричних даних, а мережеве управління забезпечує взаємодію між державними органами, асоціаціями та підприємствами.

Таким чином, теоретико-методологічні засади governance в умовах європейської інтеграції формують системний підхід до реалізації соціально-економічної інклюзії в туризмі та готельному секторі, де нормативно-правові акти, економічні стимули, корпоративні стандарти та цифрові технології взаємопов'язані через механізми координації, контролю та адаптації.

Соціально-економічна інклюзія розглядається як стратегічний інструмент забезпечення рівних можливостей для всіх учасників ринку праці та підвищення

його ефективності в умовах демографічних змін і соціальних викликів. У країнах Європейського Союзу реалізація інклюзивних практик здійснюється через комплексні моделі інтеграції вразливих груп населення, включаючи біженців, осіб із інвалідністю та соціально маргіналізовані категорії громадян.

Досвід Німеччини та Польщі розкриває ефективність системного підходу до інтеграції біженців у сферу готельно-ресторанного обслуговування. Основні компоненти таких програм включають професійну підготовку, менторство та безпосереднє працевлаштування, що забезпечує одночасно економічну активність та соціальну інтеграцію осіб, які пережили переміщення.

Соціальне дослідження 2022–2025 рр. свідчать про успішну інтеграцію значної частки жінок-біженок з України у сектор accommodation & food services, що зменшує соціальні ризики та підвищує стійкість ринку праці²⁸.

Всесвітня туристична організація акцентує увагу на досліджені різноманітних практик інклюзивності в різних країнах²⁹ (таб. 5).

Таблиця 5.

Порівняльний аналіз підходів соціально-економічної інклюзії у туристичному секторі ЄС

Країна	Основний фокус інклюзії	Інструменти впровадження	Соціально-економічний ефект
Німеччина	Прозорість та інформаційна доступність	Державний стандарт маркування «Reisen für Alle»; сертифікація об'єктів для різних видів інвалідності	Розширення ринку туристичних послуг; підвищення довіри споживачів; зростання економічної активності в регіонах
Польща	Інтеграція біженців у сектор accommodation & food services	Програми «Welcome Jobs», «Hospitality for Refugees»	Підвищення стійкості локального ринку праці; економічна активність у регіональних центрах
Іспанія	Фізична доступність міської та туристичної інфраструктури	Сертифікація «Q для якості», муніципальні стандарти; Access City Award	Підвищення конкурентоспроможності готелів; розвиток соціального капіталу; зміцнення корпоративної репутації

²⁸ OECD. What are the integration challenges of Ukrainian refugee women?. OECD Publishing, Paris, 30 May 2023. URL: <https://doi.org/10.1787/bb17dc64-en>

²⁹ World Tourism Organization. Recommendations on Accessible Tourism for All. Madrid: UNWTO, 2016. URL: <https://www.unwto.org/accessibility>

Італія	Соціальні підприємства та адаптація робочих процесів	Наставництво, професійне навчання персоналу; інклюзивні бізнес-моделі	Зростання лояльності клієнтів; економічна стабільність регіональних підприємств
Швеція, Данія	Універсальний дизайн готельної інфраструктури	Корпоративні стандарти мереж готелів (Scandic Hotels); barrier-free accessibility	Комплексна інтеграція фізичної та цифрової доступності; підвищення соціальної відповідальності бізнесу
Великобританія, Ірландія	Соціальний престиж та економічні стимули	сертифікаційні програми VisitEngland Access for All Awards	Стимулювання інвестицій у інклюзивну інфраструктуру; підвищення соціальної відповідальності підприємств
Португалія	Фінансова підтримка та цифрові інструменти	Програма «All for All» (субсидії, м'які позики); мобільний додаток Tur4all	Інтеграція цифрових інструментів у соціальну політику; підвищення якості туристичного сервісу; економічна стимуляція бізнесу

Джерело: сформовано автором з використанням³⁰

У Польщі програми «Welcome Jobs» та «Hospitality for Refugees» поєднують навчальні модулі, стажування та наставництво, що знижує соціальні ризики та зміцнює економічну стабільність регіонів.

У Німеччині стандарт маркування доступності «Reisen für Alle» охоплює рухові, сенсорні та когнітивні порушення, передбачаючи детальний опис технічних параметрів об'єктів. Це підвищує прозорість для споживачів, стимулює довіру та розширює ринок туристичних послуг.

Іспанія та Італія демонструють ефективні моделі соціальних підприємств, де персонал із вразливих груп підвищує економічну стабільність бізнесу та розвиток соціального капіталу. Іспанія також лідирує у фізичній доступності інфраструктури, зокрема місто Кастельйон-де-ла-Плана отримало Access City Award, міські автобуси оснащено пандусами, а громадські об'єкти адаптовані для маломобільних груп, готельна сертифікація «Q для якості» стимулює інвестиції у доступність.

³⁰ World Tourism Organization. Recommendations on Accessible Tourism for All. Madrid: UNWTO, 2016. URL: <https://www.unwto.org/accessibility>

У Португалії програма «All for All» передбачає субсидії та м'які позики для модернізації інфраструктури, а застосунок Tur4all інтегрує цифрові технології для оцінки доступності в реальному часі.

У Швеції та Данії принцип універсального дизайну інтегровано у стандарти мереж, таких як Scandic Hotels, включаючи адаптацію фізичного простору, меню з QR-кодами та доступні номери.

У Великобританії та Ірландії сертифікації VisitEngland Access for All Awards мотивують готелі впроваджувати інклюзивні практики через репутаційні та економічні стимули, підвищуючи якість обслуговування та економічну ефективність сектору.

Отже, практика європейських країн демонструє, що соціально-економічна інклюзія у туристичній та готельній сфері ефективно поєднує фізичну, цифрову та сервісну складові, забезпечуючи доступність для широкого кола користувачів та стимулює економічну стійкість сектору.

Системний аналіз практик ЄС дозволяє виокремити ключові закономірності:

- інтеграція вразливих груп найбільш ефективна за умови поєднання нормативних стандартів, навчання персоналу та фінансових стимулів;
- цифрові інструменти підвищують прозорість;
- інклюзія, інтегрована у туризм та готельну індустрію, формує довгострокову конкурентну перевагу.

Для України інтеграція подібної моделі має стратегічне значення, оскільки сприяє формуванню системи незалежного аудиту інклюзивності та відкритого реєстру доступних готелів і туристичних об'єктів.

В українських реаліях важливу роль відіграє доступ до фінансових ресурсів для модернізації й повоєнного відновлення, тому використання грантових програм, пільгових кредитів та міжнародних фондів підтримки може значно прискорити процес формування інклюзивного туристичного середовища та зменшити фінансові бар'єри для бізнесу.

Створення інтегрованих цифрових платформ із детальною інформацією дозволить туристам отримувати об'єктивні дані під час планування подорожі. Узагальнення європейського досвіду впровадження інклюзивних практик в Україні представлено у (табл. 6).

Таблиця 6.

Модель адаптації європейських практик соціально-економічної інклюзії для українського готельного сектору

Етап впровадження	Джерело практики	Напрямок адаптації для України	Очікуваний ефект
Проектування інфраструктури	Швеція, Данія	Використання принципів універсального дизайну	Формування безбар'єрного середовища для різних груп споживачів
Інституційна сертифікація	Німеччина	Створення системи аудиту та реєстру доступних готелів	Підвищення прозорості та довіри споживачів
Маркетингова підтримка	Великобританія, Ірландія	Використання репутаційних та економічних стимулів	Зростання туристичної привабливості та іміджу
Фінансове стимулювання	Португалія	Гранти та пільгове кредитування модернізації	Зниження інвестиційних бар'єрів для бізнесу

Джерело: сформовано автором з використанням³¹

Адаптація європейських моделей соціально-економічної інклюзії до українського контексту, зокрема в умовах відбудови готельного сектору та інтеграції у європейський туристичний ринок, є перспективною стратегією формування стійкої інклюзії (рис. 2).

Впровадження національних стандартів сертифікації, державних програм субсидій, цифрових інструментів моніторингу доступності та навчання персоналу забезпечить одночасно економічну ефективність та соціальну згуртованість, що відповідає принципам сталого розвитку та міжнародним практикам.

³¹ World Tourism Organization. Recommendations on Accessible Tourism for All. Madrid: UNWTO, 2016. URL: <https://www.unwto.org/accessibility>

Рис. 2. Система адаптаційних європейських моделей соціально-економічної інклюзії до українського контексту

Джерело: сформовано автором

Одним із ключових напрямів подальшого розвитку має стати системна гармонізація національного законодавства з правом Європейського Союзу. Для України важливо забезпечити поетапну імплементацію європейських норм у сфері універсального дизайну туристичної інфраструктури, стандартизації готельних і ресторанних послуг, а також цифрової доступності туристичних сервісів.

Не менш важливим є інституційне посилення механізмів державного та регіонального управління розвитку туризму, спрямованих на реалізацію інклюзивної політики. Доцільним є створення міжсекторальних координаційних платформ, що об'єднуюватимуть органи влади, туристичний бізнес, громадські організації та міжнародні інституції.

Важливою перспективою виступає структурно-економічна модернізація сфери гостинності та туризму. У процесі післявоєнної відбудови необхідно інтегрувати стандарти безбар'єрності у проектування готелів, транспортних вузлів, туристичних маршрутів і культурних об'єктів. Паралельно доцільно стимулювати розвиток малого та середнього підприємництва через програми грантової підтримки, податкові стимули та механізми державно-приватного партнерства.

Перспективним напрямом залишається впровадження цифрових платформ доступності туристичних об'єктів, використання «розумних» сервісів у готелях і ресторанах, а також розвиток інклюзивних туристичних продуктів, орієнтованих на людей з інвалідністю, літніх туристів, сім'ї з дітьми та ветеранів війни. Такі рішення здатні розширити внутрішній туристичний ринок і водночас підвищити міжнародну привабливість українських DESTINATION.

Окремої уваги потребує розвиток людського капіталу, що передбачає модернізацію освітніх програм у сфері туризму та готельно-ресторанної справи. Необхідно інтегрувати в освітні стандарти компетентності, пов'язані з інклюзивним сервісом, управлінням доступністю, цифровими технологіями. Підготовка фахівців нового покоління сприятиме формуванню професійного середовища, здатного ефективно реалізовувати принципи інклюзивності у практичній діяльності підприємств.

У стратегічній перспективі реалізація зазначених напрямів дозволить Україні запровадити інклюзивну модель розвитку туризму та сфери гостинності, яка поєднуватиме соціальну орієнтованість, економічну ефективність та інноваційний потенціал галузі.

У 2025 році стан інклюзивного туризму та доступності готельної інфраструктури в Україні залишається системно проблемним і суттєво відстає від більшості країн ЄС. На формування такої ситуації впливають комплексні чинники: воєнні дії, переорієнтація бюджетних ресурсів на безпекові потреби, знищення та пошкодження інфраструктури, а також історично недостатній рівень інтеграції принципів універсального дизайну у сферу гостинності.

За даними Державного агентства розвитку туризму України (ДАРТ)³² станом на початок 2025 року лише 3,42 % готельних номерів адаптовані для гостей, які користуються колісними кріслами. Це один із найнижчих показників у Європі.

Для порівняння³³: Португалія – 7,61 %, Італія – 6,99 %, Іспанія – 6,85 %, Франція – 4,49 % та Німеччина – 4,13 % (рис. 3).

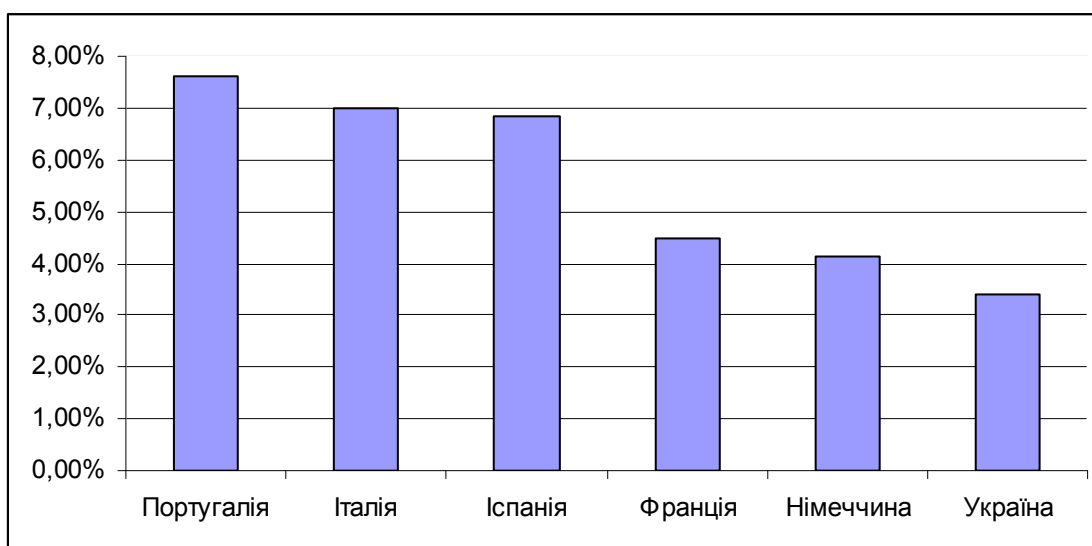

Рис. 3. Доступність інклюзивної готельної інфраструктури в європейських країнах (%)

Джерело: створено автором на основі³³ із застосуванням Microsoft Excel

У державах Південної Європи (Португалія, Італія, Іспанія) частка адаптованих номерів удвічі вища. Це свідчить про структурне відставання України за критеріями фізичної доступності готельної інфраструктури.

³² Державне агентство розвитку туризму України (ДАРТ). Київ : ДАРТ, 2025. URL: <https://tourism.gov.ua/statistics>

³³ Businesses in the accommodation and food services sector. Eurostat. Statistics Explained .URL: [Eurostat Statistics Explained](https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&plugin=1)

Водночас за опитуванням ДАРТ (2024–2025 рр.) близько 23 % засобів розміщення декларують наявність спеціально обладнаних номерів для осіб з інвалідністю, а ще 26 % – часткову або універсальну доступність.

У 2025 році розвиток інклюзивного туризму та надання послуг гостинності в Україні відбувається в умовах воєнної трансформації економіки, зміни соціально-демографічної структури населення та зростання кількості осіб з інвалідністю, зокрема ветеранів війни та внутрішньо переміщених осіб.

Це зумовлює переосмислення ролі безбар'єрності як соціальної політики, складової конкурентоспроможності туристичної дестинації та якості готельного господарства.

Водночас розвиток інклюзивності в українських містах: Києві, Львові, Дніпрі, Одесі та курорті Буковель³⁴ має нерівномірний характер і залежить від рівня муніципального управління, інвестиційної активності та інтеграції міжнародних стандартів.

Київ виступає ключовим центром апробації державної політики безбар'єрності у сфері туризму та гостинності. Столиця концентрує адміністративні ресурси, міжнародні партнерства та пілотні проекти. У межах міського туристичного простору основний акцент зосереджено на забезпеченні доступності культурних і сакральних об'єктів, центральних пішохідних маршрутів та транспортних вузлів. Паралельно відбувається модернізація готельного господарства, насамперед у сегменті засобів розміщення середньої категорії (3–4 зірки), де поступово інтегруються елементи універсального дизайну: безбар'єрні входи, адаптовані санітарні приміщення, ліфти з тактильними позначеннями та розширені дверні прорізи. Водночас частка повністю адаптованих засобів розміщення залишається відносно низькою (менше 20 %), що свідчить про недостатню інституціоналізацію системи сертифікації та аудиту доступності.

Львів демонструє більш комплексну модель розвитку інклюзивного туризму, яка поєднує інфраструктурні, цифрові та освітні інструменти. Створення інтерактивної мапи Accessible City із маркуванням понад 100

---

³⁴ Державна служба статистики України, 2025. URL: <https://ukrstat.gov.ua>.

доступних об'єктів підвищує інформаційну прозорість туристичного середовища та спрощує планування подорожей для осіб з інвалідністю. Важливим елементом є також підготовка персоналу готельно-ресторанної сфери в межах освітніх програм інклюзивного сервісу. У готельному господарстві впроваджуються адаптовані номери, санвузли з поручнями, інклюзивна навігація та цифрові сервіси. Включення міста до шорт-листа European Capital of Smart Tourism 2025 підтверджує інтеграцію принципів інклюзивності у стратегію «розумної» туристичної спеціалізації.

У Дніпрі інклюзивність реалізується переважно через модернізацію відкритих рекреаційних просторів і громадської інфраструктури. Реконструкція набережної, облаштування пандусів та доступних зон відпочинку свідчать про орієнтацію міської політики на забезпечення просторової доступності. У готельному секторі спостерігається тенденція впровадження принципів універсального дизайну в нових об'єктах, що знижує витрати на подальшу адаптацію. Водночас рівень комплексної доступності залишається обмеженим через фінансові обмеження та відсутність чітких муніципальних стандартів сертифікації.

Одеса інтегрує інклюзивність у розвиток морського та культурного туризму. Міська політика спрямована на підвищення доступності історичного центру, культурних об'єктів і частини прибережної інфраструктури. Окремі заклади готельного господарства декларують відповідність міжнародним стандартам доступного туризму, зокрема рекомендаціям та положенням ISO 21902:2021. Водночас модернізація інфраструктури ускладнюється особливостями історичної забудови та значними витратами на реконструкцію.

Карпатські курорти, зокрема Буковель, реалізують іншу модель розвитку, що передбачає інтеграцію принципів універсального дизайну на етапі первинного проектування туристичної інфраструктури. Нові готельні комплекси включають безбар'єрні маршрути, адаптовані підйомники, тактильні інформаційні елементи та санітарні приміщення з поручнями. У результаті курортний сегмент поступово формує інклюзивність як складову сучасного туристичного сервісу, дані представлено у таблиці 7.

Таблиця 7.

Узагальнена оцінка розвитку інклюзивного туризму та готельного господарства в містах України (2025 р)

Місто	Частка адаптованих номерів (%)	Рівень інтеграції принципів універсального дизайну	Ключова характеристика
Київ	< 20 %	Часткова інтеграція у реконструкцію та нові проекти	Адміністративний центр імплементації стандартів
Львів	20–25 %	Системна інтеграція (інфраструктура + цифрові рішення)	Найбільш комплексна муніципальна модель
Дніпро	10–15 %	Інтеграція переважно у новому будівництві	Рекреаційно-просторовий акцент
Одеса	15–20 %	Адаптація існуючого історичного та курортного фонду	Курортно-культурна модель
Буковель (Карпати)	20–30 % (новий фонд)	Повна інтеграція у нових комплексах	Інклюзивність як складова сучасного курортного продукту

Джерело: сформовано автором з використанням^{35, 36}

Проведене дослідження демонструє, що ключовим фактором міжміської диференціації є не лише частка адаптованого номерного фонду, а й рівень інтеграції універсального дизайну у проектування та реконструкцію готельних об'єктів. Найвищу системність демонструє Львів, тоді як у Києві та Одесі процес має поступовий характер. Карпатський регіон вирізняється впровадженням універсального дизайну саме на етапі нового будівництва, що формує відносно вищі показники доступності в сучасному фонді (рис.4).

Інклюзивний туризм та готельне господарство у провідних містах України перебуває на етапі структурної трансформації: від точкових адаптацій до формування системної політики універсального дизайну. Київ виступає адміністративним центром імплементації стандартів, Львів – прикладом комплексної муніципальної моделі, Дніпро – просторової інтеграції, Одеса – курортно-культурної адаптації, Карпатський регіон – інноваційного підходу через нове будівництво.

³⁵ Державне агентство розвитку туризму України (ДАРТ). Київ: ДАРТ, 2025. URL: <https://tourism.gov.ua/statistics>.

³⁶ Державна служба статистики України, 2025. URL: <https://ukrstat.gov.ua>.

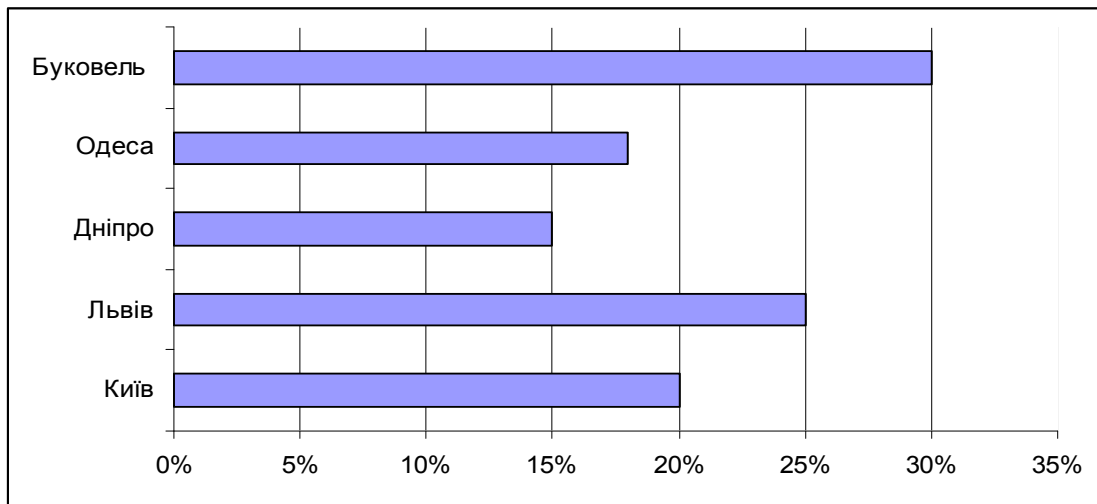

Рис. 4. Частка інклюзивно-адаптованих номерів (%)

Джерело: створено автором на основі^{35, 36} із застосуванням Microsoft Excel

Висновки та пропозиції

Проведений аналіз засвідчив, що повоєнний розвиток туризму та сфери гостинності України потребує системних змін, що виходять за межі простого відновлення зруйнованої інфраструктури. Війна суттєво змінила економічні умови функціонування туристичного сектору, структуру туристичних потоків та роль внутрішнього туризму у формуванні регіональних економік. У цих умовах туризм, готельне господарство та інші сегменти індустрії гостинності можуть стати ключовими інструментами економічної активізації, розвитку підприємництва, створення нових робочих місць і відновлення локальних громад за умови врахування принципів соціальної та економічної інклюзії.

Дослідження засвідчило, що адаптація національної політики туризму та сфери гостинності до європейських стандартів інклюзії є критичною умовою трансформації галузі та її інтеграції до європейського простору.

Гармонізація нормативно-правового регулювання, впровадження принципів безбар'єрності у готельній інфраструктурі, підвищення якості туристичних та готельних послуг, а також дотримання міжнародних стандартів доступності, створюють передумови для формування інклюзивного туристичного середовища, розвитку конкурентоспроможного готельного господарства та поглиблення інтеграції українського туристичного ринку.

Встановлено, що великим міським туристичним центрам та регіональним культурним DESTИНАЦІЯМ належить провідна роль у відновленні туристичної активності. Значний потенціал розвитку туристичної інфраструктури, готельного господарства та закладів ресторанного сервісу зберігають такі міста, як Київ, Львів, Одеса, Дніпро та курорт Буковель, які мають розвинену готельно-ресторанну базу, культурно-історичний потенціал та сформовану туристичну інфраструктуру. Їх подальший розвиток може стати основою для формування нових туристичних маршрутів, активізації внутрішнього туризму та забезпечення рівного доступу до туристичних послуг для різних соціальних груп населення у післявоєнний період.

На основі отриманих результатів пропонуються наступні практичні напрями розвитку інклюзивного туризму та гостинності України:

- Гармонізація нормативно-правової бази туризму та сфери гостинності з європейськими стандартами доступності, якості послуг та сталого розвитку.
- Модернізація туристичної та готельно-ресторанної інфраструктури з урахуванням принципів універсального дизайну, безбар'єрності та екологічної відповідальності.
- Підтримка малого та середнього підприємництва у сфері гостинності через фінансові стимули та сприяння створенню інклюзивних робочих місць.
- Цифрова трансформація туристичних сервісів, включаючи доступні електронні платформи бронювання, мобільні додатки та інформаційні ресурси для людей з різними потребами.
- Розвиток спеціалізованих видів туризму, таких як культурний, медичний, реабілітаційний та екологічний, із врахуванням потреб людей з обмеженими можливостями.
- Забезпечення соціальної та економічної інклюзії, що гарантує рівні можливості участі у туристичній діяльності для різних соціальних

груп населення, зокрема осіб з інвалідністю, літніх людей та внутрішньо переміщених осіб.

Реалізація зазначених напрямів сприятиме формуванню сучасної, інноваційної та інклюзивної моделі розвитку туризму та сфери гостинності в Україні, підвищенню конкурентоспроможності національного туристичного продукту, модернізації готельно-ресторанної інфраструктури, активізації міжнародної туристичної співпраці та поглибленню інтеграції України до європейського простору. Крім того, впровадження принципів інклюзивності та безбар'єрності сприятиме розширенню доступу до туристичних і готельних послуг для різних соціальних груп населення, розвитку внутрішнього туризму та забезпеченню сталого соціально-економічного відновлення регіонів у післявоєнний період.

ЛІТЕРАТУРА

1. Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD). Inclusive Growth Framework. Paris: OECD Publishing. URL: <https://www.oecd.org/inclusive-growth>
2. Організація Об'єднаних Націй. Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року. New York: United Nations, 2015. URL: <https://sdgs.un.org/2030agenda>.
3. Герасименко Т. В., Бондаренко Л. А. Вплив інклюзивного туризму на досягнення цілей сталого соціально-економічного розвитку. *Причорноморські економічні студії*. 2024. Вип. 90. С. 169–176. DOI:10.32782/bses.90-26.
4. Журило М. А., Антонов С. В., Ткачек В. В. Формування інклюзивного туристичного середовища в Україні. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2024. Т. 9, № 4. С. 288–291. DOI: 10.36887/2415-8453-2024-4-43
5. World Tourism Organization. International tourism highlights 2024 edition. URL: <https://www.unwto.org/international-tourism-highlights>

6. World Tourism Organization. Tourism for Development – Volume I: Key Areas for Action. Madrid: UNWTO, 2018. URL: <https://www.unwto.org/publications>.
7. Конвенція про права осіб з інвалідністю : Конвенція ООН від 13.12.2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
8. European Pillar of Social Rights. Brussels : European Commission, 2017. URL: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1226>.
9. Action Plan on the European Pillar of Social Rights. Brussels: European Commission, 2021. URL: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1226&langId=en>
10. World Tourism Organization. Tourism for All: Promoting Universal Accessibility. Madrid: UNWTO, 2013. URL: <https://www.unwto.org/accessibility>
11. Організація Об'єднаних Націй. Концепція Цілей сталого розвитку. New York: United Nations, 2015. URL: <https://unstats.un.org/sdgs>.
12. Directive (EU) 2015/2302 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2015 on package travel and linked travel arrangements. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32015L2302>
13. Directive (EU) 2019/882 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on accessibility requirements for products and services. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32019L0882>.
14. Directive 2006/123/EC of the European Parliament and of the Council of 12 December 2006 on services in the internal market. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32006L0123>.
15. ISO 21902:2021 Tourism and related services — Accessible tourism for all — Requirements and recommendations. URL: <https://www.iso.org/standard/70717.html>
16. ДСТУ ISO 21542:2025 Будинки та споруди. Доступність і зручність використання забудованого середовища. URL: <https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page>

17. ДСТУ ISO/IEC 40500:2019 «Інформаційні технології. Веб-контент. Вимоги доступності (WCAG 2.1)». Київ: Держспоживстандарт України, 2019. URL: <https://standart.gov.ua/ISO-IEC-40500-2019>.
18. Закон України «Про електронні комунікації». Київ: Верховна Рада України, 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1085-IX>.
19. Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг». Київ: Верховна Рада України, 2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-IV>
20. Методичні рекомендації щодо забезпечення цифрової доступності офіційних вебресурсів. Київ: Міністерство цифрової трансформації України, 2021–2022. URL: <https://www.mindigital.gov.ua/digital-accessibility>.
21. Національна стратегія із створення безбар'єрного простору на період до 2030 року : Розпорядження КМУ від 14.04.2021 № 366-р. Київ: Кабінет Міністрів України, 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-p>.
22. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Київ: Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011.
23. OECD. Principles of Public Governance. Paris: OECD Publishing, 2015. URL: <https://www.oecd.org/governance/principles/>
24. OECD. What are the integration challenges of Ukrainian refugee women? OECD Publishing, Paris, 30 May 2023. URL: <https://doi.org/10.1787/bb17dc64-en>
25. World Tourism Organization. Recommendations on Accessible Tourism for All. Madrid: UNWTO, 2016. URL: <https://www.unwto.org/accessibility>
26. Державне агентство розвитку туризму України (ДАРТ). Київ: ДАРТ, 2025. URL: <https://tourism.gov.ua/statistics>.
27. Businesses in the accommodation and food services sector. Eurostat. Statistics Explained. URL: [Eurostat Statistics Explained](https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&code=sdg_8_4_1)
28. Державна служба статистики України, 2025. URL: <https://ukrstat.gov.ua>.

1.4. ТАКСОНОМІЯ ЄС: УМОВИ ТА ІНВЕСТИЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ ПРОЄКТАМИ ЗЕЛЕНОГО ФІНАНСУВАННЯ

Тетяна Валеріївна ЛОБУНЕЦЬ, Світлана Вікторівна МОВЧУН³⁷

Глобальний перехід до низьковуглецевої моделі розвитку та реалізації кліматичної політики в межах European Green Deal зумовлюють необхідність формування ефективних механізмів сталого фінансування, спрямованих на підтримку екологічно орієнтованих інвестицій та модернізацію економіки. Адже зміна клімату та забруднення довкілля стали першочерговими викликами сьогодення, над якими працює не лише Європейський Союз, а й вся наукова спільнота світу загалом. Людство, яке втрутилося в життя природи і всесвіту стало перед глобальними негативними наслідками своєї недбалої діяльності, яка призвела до дисбалансу природних законів. У цьому контексті зелене фінансування – це дорожня карта до розвитку інклюзивної зеленої економіки, яка ґрунтується на нових можливостях і механізмах забезпечення сталого економічного розвитку. Відтак, це реальність нашого буття, відповідальність за майбутнє якого лежить на провадженні політики урядів країн щодо пріоритизації екологічної складової, а також соціальних та економічних чинників, що впливають на сталий розвиток.

Слід зазначити, що усвідомлення цього світом не є новиною, а історію визнання феномену зміни клімату, а також його урахування з відповідними поясненнями та прийняттям нормативних актів, що розпочалося з 1979 року в Швейцарії, подано в таблиці 1.

---

³⁷ **Т.В. ЛОБУНЕЦЬ**, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри виробничого та інвестиційного менеджменту, Національний університет біоресурсів і природокористування України, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1973-4181>

С.В. МОВЧУН, кандидат економічних наук, доцент кафедри виробничого та інвестиційного менеджменту, Національний університет біоресурсів і природокористування України, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8268-8985>

Історія визнання феномену зміни клімату

Рік	Країна	Захід	Результат
1	2	3	4
1979	Женева (Швейцарія)	Перша Всесвітня кліматична конференція	Представлено широкий перелік дисциплін, серед яких сільське господарство, водні ресурси, рибальство, енергетику, довкілля, екологію, біологію, медицину, соціологію та економіку ³⁸
1992	Ріо-де-Жанейро	Саміт Землі	Затверджено Рамкову конвенцію ООН про зміну клімату. Наступними стали: Конвенція ООН про біологічне різноманіття і Конвенція ООН про боротьбу з опустелюванням
1995	Берлін (Німеччина)	Перша Конференція сторін Конвенції (COP1)	120 урядів визнали серйозність ситуації та необхідність зменшити викиди парникових газів внаслідок діяльності людини
1997		Киотський протокол	Встановлено систему квот на вуглекислий газ, які використовуються в Європі, Китаї, Кореї та Північній Америці
2005	Монреалі (Канада)	Перше засідання сторін Киотського протоколу	Набрання сили протоколу, в якому йшлося про зменшення викидів шести парникових газів у 41 країні. У період 2008-2012 років ЄС повинен був скоротити викиди на 5,2 % нижче рівнів 1990 року
2010		Конференція сторін Конвенції (COP16)	Складено та ухвалено Канкунські угоди
2012	Ріо-де-Жанейро (Бразилія)	Конференція ООН з питань сталого розвитку	Уперше були запроваджені концепції «зеленої економіки» і «зеленого зростання»
2012	Нью-Йорк	Саміт ООН зі сталого розвитку	Погоджено новий план - «Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року». В якому зазначено 17 цілей сталого розвитку (ЦСР)
2015	Париж (Франція)	Конференція сторін Конвенції (COP21)	Встановлено амбітні цілі щодо скорочення викидів вуглекислого газу в атмосферу. Проте зусиль урядів після COP21 було недостатньо, тому вони не змогли скоротити шкідливі викиди в глобальному масштабі
Грудень 2019-1-ше півріччя 2020		Винесення уроків з COVID-19. Засідання Європейської комісії під керівництвом Урсули фон дер Ляєн	Стрімке зниження викидів вуглекислого газу протягом декількох тижнів. Представлено Європейський Зелений курс (European Green Deal) – план дій та законодавчих ініціатив щодо трансформації економічних процесів і побуту до більш сталих практик. Основний документ – Комюніке від Комісії, яке містить дорожню карту ключових завдань

³⁸ Тотева Е. Зелена таксономія в Україні. Звіт 2022 <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2022-08/UNDP-UA-green-taxonomy-report-UKR.pdf>

1	2	3	4
2021	Глазго (Шотландія)	Остання Конференція учасників Конвенції COP26	Уперше в історії COP була домовленість між країнами про поступове використання вугілля. Країни погодилися переглянути, а також посилити свої національні цілі щодо викидів до кінця 2022 року, щоб відповідати цілі 1,5 ⁰ C.
2024	Баку (Азербайджан)	Конференція ООН зі зміни клімату (COP29)	1. Нова фінансова ціль – виділення до 300 млрд дол США щорічно до 2035 року. 2. Забезпечення фінансування у розмірі до 1,3 трильйона дол США на рік до 2035 року з державних і приватних джерел на фінансування заходів з пом'якшення наслідків та адаптації до змін клімату. 3. Таксономія ЄС – головний документ ЄС, який визначає екологічно та кліматично сталі інвестиції, цілі та критерії зеленого фінансування ³⁹

Джерело: узагальнено авторами за ^{2, 3}

Отже, зазначена інформація актуалізує тему подолання кліматичної кризи, а саме глобального потепління яке спровоковано понаднормовими викидами в атмосферу. Результатом чого є поступове зростання температури Землі, що призводить до збільшення природних аномальних явищ таких як повені, спека, лісові пожежі, зсуви, смерчі тощо. За цих умов уряди країн дійшли консенсусу, що необхідно запроваджувати термінові колективні дії задля скорочення рівня парникових газів, акцентуючи увагу на декарбонізації та розвитку відновлювальної енергетики.

Відтак, повертаючись до Європейського Зеленого Курсу (European Green Deal), який був ініційований у грудні 2019 року, зазначимо, що – це комплексна стратегічна програма, в якій представлено конкретний план дій, а також нормативно-правовий базис, що передбачає трансформації економічних моделей і суспільної життєдіяльності до більш сталих практик. Ключовим документом European Green Deal є Комюніке від Комісії, що визначає дорожню карту реалізації ключових реформ. Водночас пріоритетними векторами направлення стратегії є:

³⁹ Прикладний посібник з використання Таксономії ЄС для залучення сталого фінансування.URL: <https://gto.dixigroup.org/assets/images/files/eu-taxonomy-guide-a4-ds1.pdf>

- декарбонізація економіки, що передбачає досягнення кліматичної нейтральності до 2050 року та зменшення викидів парникових газів на 55 % до 2030 року (відносно базового рівня 1990 року);
- імплементація моделі сталого зростання, спрямованої на раціональне використання природних ресурсів, а також збереження екосистеми;
- соціальна інклюзивність, а саме підвищення стандартів та якості життя населення⁴⁰

Зважаючи на зазначене, очевидним є те, що перший пункт дорожньої карти передбачав розроблення пропозицій щодо ухвалення Європейського кліматичного закону. Мета останнього полягала у встановленні декарбонізаційних цілей ЄС, а також забезпеченні зростання адаптації до змін клімату, відповідно до статті 7 Паризької угоди.

Досягнення кліматичної нейтральності передбачає залучення великих фінансових ресурсів, які спрямовані для забезпечення сталого відновлення економіки. Відтак у березні 2018 року Європейською Комісією задекларований План дій зі сталого фінансування, в якому окреслені передумови створення Таксономії ЄС. Очевидним є те, що зазначений документ цілеспрямований на:

1. Релокацію капіталу в екологічно релевантні сектори економіки (розробка уніфікованої системи класифікації сталих видів економічної діяльності, впровадження стандартів і маркування фінансових продуктів, а також інтеграцію критеріїв сталого розвитку у процеси інвестиційного консультування та формування бенчмарків).

2. Інституціоналізацію факторів сталості в системі ризик-менеджменту (імплементація ESG-критеріїв у практику ринкових досліджень і методологію кредитних рейтингів, а також розширення довірених обов'язків інституційних інвесторів та управителів активами).

3. Прозорість та довгостроковість ринків капіталу⁴¹.

---

⁴⁰ Прикладний посібник з використання Таксономії ЄС для залучення сталого фінансування. URL: <https://gto.dixigroup.org/assets/images/files/eu-taxonomy-guide-a4-ds1.pdf>

⁴¹ План дій зі сталого фінансування. *Єврокомісія*. URL: https://commission.europa.eu/topics/eu-solidarity-ukraine/timeline_uk

Відповідно до цього плану Європейською комісією було створено експертну групу з питань сталого фінансування (TEG). Одним, із ключових завдань якої була розробка уніфікованої системи класифікації Таксономії ЄС. Де з однієї сторони було визначено початковий перелік екологічно сталих економічних видів діяльності, а з іншої – розроблені Технічні Критерії Скринінгу, що визначають умови їх відповідності принципам сталості⁴². Відтак діяльність експертної групи була сфокусована на двох кліматичних цілях ЄС: пом'якшенні наслідків глобальних кліматичних змін і розробці стратегій адаптації до них. Результати діяльності TEG були оприлюднені у липні 2020 року у вигляді принципів, що забезпечують стале відновлення економіки після пандемії COVID-2019. При цьому експертна група рекомендувала використовувати Таксономію ЄС для сталого економічного відновлення, зважаючи на її ознаки, рисунок 1.

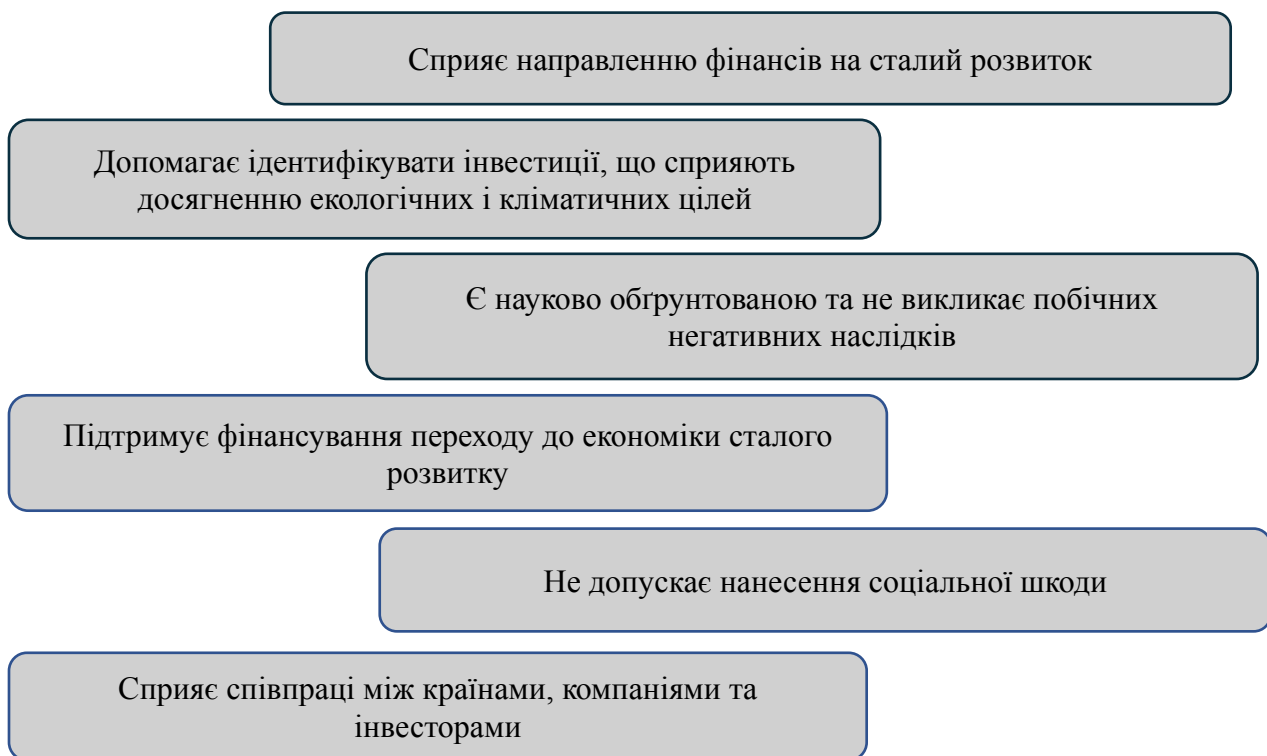

Рис. 1. Ознаки Таксономії ЄС для сталого економічного відновлення
Джерело: сформовано авторами за ⁴³

⁴² Прикладний посібник з використання Таксономії ЄС для залучення сталого фінансування. URL: <https://gto.dixigroup.org/assets/images/files/eu-taxonomy-guide-a4-ds1.pdf>

⁴³ Там само

Відтак, Регламент (ЄС) 2020/852 (Регламент Таксономії ЄС) набув чинності 12 липня 2020 року і став основним документом у системі Таксономії ЄС, у якому «...визначено засади підтримки інвестицій у сталий розвиток шляхом чіткого пояснення того, які економічні діяльності і, за яких умов сприяють досягненню екологічних цілей ЄС». Очевидним є те, що «Таксономія ЄС – це система класифікації, яка встановлює перелік екологічно сталих видів економічної діяльності та критеріїв до них з метою запровадження орієнтирів для інвестування»⁴⁴. Водночас у Регламенті Таксономії ЄС встановлені вимоги до суб'єктів господарювання та інвестування. Зокрема, передбачено обов'язкове розкриття інформації про частку економічної діяльності, що відповідає Таксономії ЄС, оскільки у подальшому ці показники можуть вплинути на інвестиційні рішення учасників ринку.

Отже, зазначене чітко ілюструє потребу в проведенні оцінки відповідності суб'єктів господарювання регламенту Таксономії ЄС, що ґрунтується на декомпозиції операційної діяльності компанії та пооб'єктному аналізі кожного її виду. Процедура оцінки діяльності здійснюється шляхом відповідності технічним критеріям перевірки (Technical Screening Criteria), які систематизовані й прописані у нормативних актах Європейської Комісії окремо для кожної із шести екологічних цілей, а саме: 1) пом'якшення наслідків зміни клімату – передбачає оцінку 94 видів діяльності; 2) адаптація до зміни клімату – охоплює оцінку 101 виду діяльності; 3) стале використання та охорона водних і морських ресурсів – здійснює оцінку 6 видів діяльності; 4) перехід до циркулярної економіки – охоплює оцінку 21 виду діяльності; 5) запобігання забрудненню та його контроль – здійснюється оцінка 6 видів діяльності; 6) охорона та відновлення біорізноманіття та екосистем – оцінка 2 видів діяльності⁴⁵.

Така фактична і змістовна оцінка економічної діяльності суб'єктів господарювання є нормативним орієнтиром, спрямованим на встановлення

---

⁴⁴ Кожокару К. Регламент ЄС про Таксономію пояснює, 03.2023. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32020R0852>

⁴⁵ Прикладний посібник з використання Таксономії ЄС для залучення сталого фінансування. URL: <https://gto.dixigroup.org/assets/images/files/eu-taxonomy-guide-a4-ds1.pdf>

відповідності діяльності вимогам Таксономії ЄС. Адже, зосередження оцінки на діяльності – це більш глибокий рівень деталізації, який сприяє прийняттю виважених рішень інвесторів щодо розміщення своїх зелених активів у діяльність компаній при цьому уникаючи ризиків непослідовності та блокування потоків капіталу. Тому увага потенційних інвесторів в умовах сьогодення акцентується на діяльності компаній, які відповідають критеріям Таксономії ЄС і мають у своїй стратегії розвитку впровадження заходів, що сприяють досягненню хоча б однієї із кліматичних цілей та екологічної сталості. Відтак, відповідність не лише діяльності, а й проєктів, вимогам Таксономії ЄС виступає своєрідним індикатором його екологічної та інвестиційної надійності, що підвищує рівень довіри міжнародних фінансових організацій, донорів і потенційних інвесторів, і водночас розширює можливості залучення інструментів зеленого фінансування⁴⁶.

В умовах викликів, що кардинально вплинули на загострення екологічного стану і майбутні посилення кліматичних ризиків суттєво зростає роль фінансової системи, а саме її трансформації. Цей процес потребує значних зусиль і ресурсів, що розкривається не лише через призму формування ефективних інструментів управління інвестиційними потоками, а й досягненні екологічних і соціально-економічних цілей. У такий спосіб відбувається поступовий перехід від традиційних моделей інвестування до моделей, які формують сутність і склад фінансової системи, яка поєднує екологічну безпеку та соціальну відповідальність, що безпосередньо впливає на її економічну ефективність. Впровадження Таксономії ЄС визначає нові умови функціонування інвестиційного середовища, зокрема через встановлення чітких критеріїв класифікації економічної діяльності як екологічно сталої, забезпечує

---

⁴⁶ Мовчун С. Програмно-цільове бюджетування та Таксономія ЄС як інструменти управління проєктами зеленого фінансування. [«Сталі бізнес-моделі як драйвер трансформації інституційного середовища розвитку підприємництва»] : Міжнародна наук.-практ. конференція, 27 лютого 2026 року, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. С. 439–440. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/14254>

підвищення прозорості фінансових рішень та сприяє запобіганню практикам «грінвошингу»⁴⁷.

Резолюцією Конференції ООН зі зміни клімату (COP29) 2024 року було збільшено обсяги фінансування кліматично та екологічно орієнтованих проєктів. Нова глобальна фінансова ціль (NCQG) передбачає акумуляцію до 300 млрд дол США щорічно до 2035 року, а також перспективне розширення сукупного обсягу державного та приватного фінансування до 1,3 трил. дол США на рік до 2035 року⁴⁸. Зазначені фінансові ресурси мають цілеспрямований характер – для забезпечення заходів, спрямованих на зменшення негативних наслідків, послаблення сили впливу або зниження ймовірності реалізації ризиків, катастроф чи шкідливих процесів, а також адаптації. За цих умов інституційна спроможність суб'єктів публічного і приватного секторів щодо залучення «зеленого» фінансування неопосередковано корелює з рівнем імплементації міжнародних стандартів.

У цьому контексті особливої актуальності набуває розробка комплексного інвестиційного механізму управління проєктами зеленого фінансування, який дозволяє інтегрувати вимоги таксономії ЄС у процеси формування, відбору, фінансування та реалізації інвестиційних проєктів. Такий механізм виступає системною основою узгодження інтересів держави, бізнесу та суспільства, а також створює передумови для підвищення ефективності використання інвестиційних ресурсів.

Під інвестиційним механізмом управління проєктами зеленого фінансування розглядається сукупність взаємопов'язаних інструментів, принципів, учасників та управлінських процедур, спрямованих на залучення, розподіл і контроль використання фінансових ресурсів відповідно до критеріїв екологічної сталості, визначених Таксономією ЄС. Його ключовою особливістю

---

⁴⁷ Макарова Ю.С., Завербний А.С. Проблеми та перспективи грінвошингу за глобалізаційних умов та розвитку циркулярної економіки. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку*. № 1 (7). 2022. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/jun/28244/220373menedzhment-127-139.pdf>

⁴⁸ Конференція ООН з клімату КС-29 узгодила триразове зростання кліматичного фінансування для країн, що розвиваються. Це захистить життя та засоби для існування. URL <https://unfccc.int/news/cop29-un-climate-conference-agrees-to-triple-finance-to-developing-countries-protecting-lives-and>

є поєднання трьох базових компонентів – економічної ефективності, екологічної доцільності та соціальної інклюзії, що забезпечує досягнення мультиплікаційного ефекту від реалізації проектів (рис. 2).

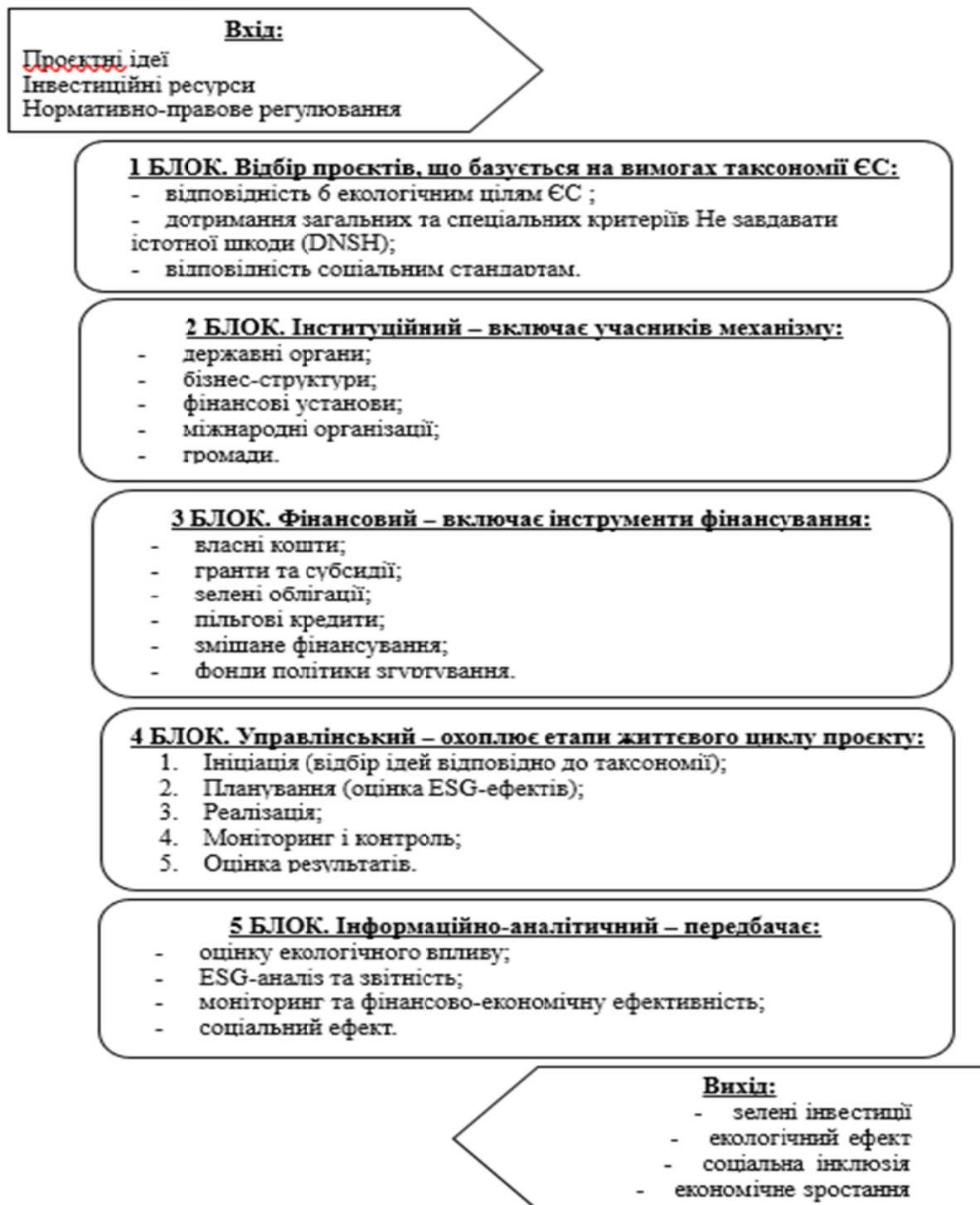

Рис. 2. Інвестиційний механізм управління проектами зеленого фінансування

Джерело: авторська розробка на основі даних⁴⁹

⁴⁹ Прикладний посібник з використання Таксономії ЄС для залучення сталого фінансування. URL: <https://gto.dixigroup.org/en/assets/images/files/eu-taxonomy-guide-a4-ds1.pdf>

На рисунку 2 представлено структурно-логічну модель інвестиційного механізму управління проектами зеленого фінансування, побудовану на основі системного підходу. Відповідно застосування системного підходу передбачає комплексну взаємодію між її елементами у цьому випадку це: відповідність критеріям Таксономії ЄС; прозорість і підзвітність; інклюзивність та орієнтація на сталий розвиток; ефективність використання ресурсів, а також використання ризико-орієнтованого та програмно-цільового підходів.

Модель передбачає виділення трьох взаємопов'язаних частин – входу (початкових даних), процесу та виходу (результатів), що відображають логіку трансформації інвестиційних ресурсів у заплановані результати. У межах основної процесної частини реалізуються ключові функціональні блоки, кожен із яких виконує специфічну роль у механізмі.

1 БЛОК. Його мета полягає у проведенні відбору проектів, що відповідають критеріям Таксономії ЄС, основна вимога яких спрямування діяльності, що сприяє кліматичним змінам або досягненню однієї із екологічних цілей. Відповідно суб'єкти господарювання повинні у своїй діяльності враховувати принцип «не завдавати значної шкоди», а також дотримуватися соціальних стандартів, що враховується при розробці проекту. У такий спосіб забезпечується якісний відбір проектів, які містять екологічну складову.

2 БЛОК. Відповідає за координацію взаємодії між інституціями (банками, державними органами, міжнародними інвестиційними фондами і бізнес-структурами), а також корелює та управляє фінансово-інвестиційними потоками. Відтак за допомогою гармонійного поєднання ризико-орієнтованого та програмно-цільового підходів досягається підвищення узгодженості, ефективність розподілу коштів і контроль за їх використанням.

3 БЛОК. Визначає джерела фінансового забезпечення та формування ресурсної бази проектів, а саме розглядаються різноманітні інструменти фінансування, що дозволяє залучати як публічні, так і приватні інвестиції. До основних інструментів зеленого фінансування належать зелені облігації, зелені

кредити, вуглецеве ціноутворення. Як бачимо кожен вид представлених інструментів має цільове направлення щодо його використання.

4 БЛОК передбачає ефективне управління життєвим циклом проекту, в якому гармонійно поєднуються критерії відбору проектів відповідно до Таксономії, а також конкретні якісні та кількісні чинники, за якими оцінюють вплив бізнесу на навколишнє середовище, соціальний аспект та якість управління компаніями – ESG-критерії. У такому тандемі розкривається взаємозв'язок двох нормативних документів ЄС, критеріям яких повинні відповідати інвестиційні проекти, що у подальшому допомагає збільшити можливість міжнародного фінансування.

5 БЛОК забезпечує прозорість, доступність інформації, підзвітність та інформаційну відкритість інвестиційного процесу, а також здійснення контролю з боку інвесторів і стейкхолдерів. Він включає механізм звітності, моніторингу та оцінки ефективності реалізації проектів.

Це говорить про цілісність інвестиційного механізму управління інноваційними проектами за рахунок: 1) визнання взаємодії і координації між блоками, що передбачають у своїй діяльності екологічну складову; 2) відносної незалежності цих блоків, на яку впливають оновлені підходи до структурування активів із урахуванням залучення зелених фінансових потоків; 3) дотримання критеріїв Таксономії ЄС на усіх етапах реалізації механізму (життєвого циклу проекту), що дозволяє забезпечити екологічну спрямованість інвестицій, підвищити їх ефективність, а також оцінити та мінімізувати ESG-ризики.

Таким чином, розроблений інвестиційний механізм є комплексним інструментом управління проектами зеленого фінансування, який забезпечує інтеграцію екологічних, економічних і соціальних аспектів розвитку, а також узгодження інтересів держави, бізнесу та суспільства. Його застосування сприяє підвищенню якості інвестиційних рішень, забезпеченню прозорості фінансових потоків і формуванню довгострокової стійкості економічних систем.

В умовах євроінтеграції та повоєнного відновлення України впровадження цього механізму має стратегічне значення, оскільки дозволяє

забезпечити доступ до міжнародних фінансових ресурсів, підвищити інвестиційну привабливість національної економіки та сприяти формуванню сучасної моделі сталого розвитку, узгодженої з європейськими стандартами.

Запропонований інвестиційний механізм управління проєктами зеленого фінансування формує концептуальну основу для ефективного відбору, фінансування та реалізації проєктів відповідно до вимог Таксономія ЄС. Водночас практична реалізація такого механізму потребує наявності відповідних фінансових інструментів та інституційного середовища, здатного забезпечити масштабування інвестицій та їх спрямування на досягнення цілей сталого розвитку.

У цьому контексті особливої уваги заслуговує Політика згуртування ЄС, яка виступає одним із ключових інструментів реалізації інклюзивних інвестицій у країнах Європейського Союзу. Саме вона забезпечує фінансову та організаційну базу для впровадження проєктів, що відповідають основам сталості, інклюзивності та ефективності, закладеним у розробленому механізмі. Тобто, якщо інвестиційний механізм визначає логіку та інструментарій управління проєктами зеленого фінансування, то політика згуртування забезпечує ресурсну підтримку та інституційні умови для його практичної реалізації, що дозволяє досягти синергії між екологічними, економічними та соціальними цілями розвитку.

Політика згуртування (Cohesion Policy) виступає важливим інструментом реалізації інклюзивної та водночас екологічно орієнтованої політики в Європейському Союзі, що безпосередньо корелює з умовами впровадження Таксономія ЄС та розвитком механізмів зеленого фінансування. Сфера її впливу спрямована на підтримку менш розвинених регіонів, розвиток людського капіталу, стимулювання зайнятості та формування передумов для сталого економічного зростання. Її реалізація дозволяє не лише скорочувати регіональні диспропорції, а й забезпечувати більш рівномірний соціально-економічний

розвиток із урахуванням екологічних пріоритетів. До основних цілей Політики згуртування належать⁵⁰:

- створення додаткових робочих місць;
- підвищення конкурентоспроможності бізнесу;
- забезпечення економічного зростання;
- досягнення цілей сталого розвитку;
- покращання якості життя громадян.

Для досягнення зазначених цілей у межах програмного періоду 2021–2027 рр. на реалізацію Політики згуртування передбачено 392 млрд євро, що становить майже третину загального бюджету ЄС. Вона виступає одним із ключових рушіїв економічного зростання та інструментом фінансування трансформаційних змін, пов'язаних із зеленим і цифровим переходом. У довгостроковій перспективі очікується, що кожен євро, інвестований через Політику згуртування, до 2043 зросте втричі і це еквівалентно середньорічній нормі прибутку близько 4 %. За оцінками експертів, завдяки цій Політиці до 2027 року в ЄС буде створено 1,3 млн додаткових робочих місць, зокрема у сферах, пов'язаних із зеленою економікою⁵¹.

Фінансову основу реалізації Політики згуртування формує система структурних та інвестиційних фондів ЄС, зокрема:

Європейський фонд регіонального розвитку (ERDF), заснований для інвестування в соціальний та економічний розвиток усіх регіонів і міст ЄС.

Фонд згуртування (CF), створений для інвестування в довкілля та транспорт у менш розвинених країнах ЄС.

Європейський соціальний фонд+ (ESF+) – забезпечує підтримку зайнятості, розвиток людського капіталу та створення справедливого та соціально інклюзивного суспільства в країнах-членах ЄС.

Фонд справедливого переходу (JTF), призначений для підтримки регіонів, які найбільше постраждали від переходу до кліматичної нейтральності.

---

⁵⁰ Signs of Cohesion Policy. URL:<https://cohesionpolicystandsbyeu.eu/cohesion-policy/>

⁵¹Європейська політика згуртування: концептуальні засади та досвід для громад: практ. посібник / за ред. проф. Т. О. Зінчук. Київ: Видавництво «Центр учбової літератури», 2025. С. 67.

Кошти із фондів ERDF та ESF+ диференційовано розподіляються між трьома категоріями регіонів залежно від рівня їхнього соціально-економічного розвитку (менш розвинені, більш розвинені, країни з перехідною економікою), деякі країни отримують допомогу з Фонду згуртування, деякі регіони з особливими потребами отримують цільове фінансування і всі країни отримують допомогу з Європейського фонду регіонального розвитку⁵². Розподіл коштів Політики згуртування наведено на рис. 3.

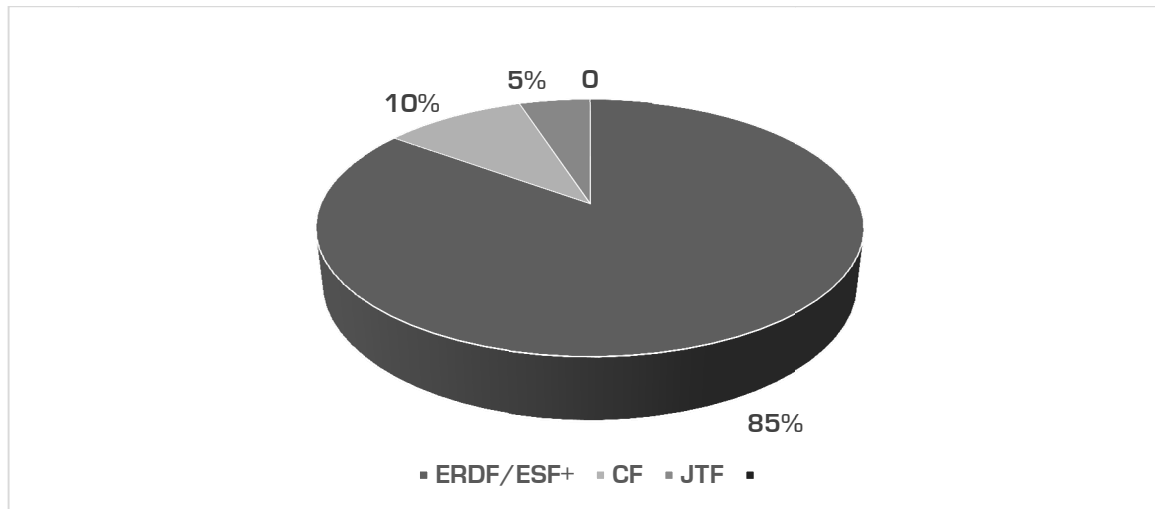

Рис. 3. Структура розподілу коштів Політики згуртування

Джерело: ⁵³

У сучасному програмному періоді ЄС спостерігається суттєве посилення екологічної складової Політики згуртування, що проявляється у спрямуванні інвестицій на досягнення цілей сталого розвитку та реалізацію «зеленої» трансформації економіки. У цьому контексті Політика згуртування тісно інтегрується з інструментами сталого фінансування, зокрема Таксономією ЄС, яка визначає критерії віднесення економічної діяльності до екологічно сталої. Таким чином, Політика згуртування формує фінансову основу для реалізації інвестиційних проєктів, тоді як Таксономія ЄС забезпечує їх якісну екологічну верифікацію та орієнтацію на досягнення кліматичних і екологічних цілей.

Взаємозумовленість цих інструментів проявляється через такі ключові аспекти:

⁵² Available budget of Cohesion Policy 2021-2027. URL:https://ec.europa.eu/regional_policy/funding/available-budget_en

⁵³ Там само.

1. Уніфікація критеріїв сталого інвестування. У цьому аспекті Таксономія ЄС виступає нормативним фільтром для проєктів, що фінансуються в межах фондів згуртування (ERDF; Cohesion Fund). Це забезпечує відповідність регіональних ініціатив принципу «не завдати значної шкоди (DNSH – Do No Significant Harm), що є обов'язковою умовою для отримання бюджетної підтримки.

2. Стимулювання «зеленого» переходу в менш розвинених регіонах. Маркування проєктів згідно з Таксономією ЄС підвищує їхню інвестиційну привабливість для приватних інвесторів, що дозволяє залучати додаткові ресурси до програм регіонального розвитку, які традиційно базувалися на грантовій підтримці.

3. Інституційна конвергенція. Політика згуртування забезпечує фінансову основу для адаптації локальних економік до жорстких вимог Таксономії, мінімізуючи ризики нерівномірного технологічного розвитку між країнами-членами.

Відповідно, для України особливого значення в умовах воєнного та повоєнного відновлення країни, набуває інтеграція кліматичних та екологічних аспектів у систему управління публічними інвестиціями, коли переважна частина фінансових ресурсів формується за рахунок міжнародних «зелених» активів. Відтак формування стратегії і такти відбудови країни у подальшому повинні бути інтегрованими у документи, що орієновані на фінансування сталого розвитку, відповідно до регуляторних норм і директив ЄС у сфері сталих фінансів і зеленого відновлення. У цьому контексті важливим інструментом реалізації цієї політики є Таксономія ЄС, критерії якої з одного боку змінюють підходи до оцінки, вимірювання та звітування про сталий розвиток, а з іншого – є прозорими і зрозумілими для залучення зеленого фінансування. Тому для України, яка тяжіє до євроінтеграції саме імплементація Таксономії ЄС має ключові стратегічні вектори направлення: по-перше, це гармонізація законодавства України та ЄС на шляху до євроінтеграції; по-друге, якщо законодавство є частиною зеленого курсу ЄС, воно також повинно бути

імplementовано; по-третє – це міжнародна співпраця з партнерами, завдяки чому вже наразі є можливість залучення міжнародних «зелених» фінансів у країну для її відбудови та підтримки економіки.⁵⁴

Відповідно, що успішне впровадження Таксономії ЄС і механізмів залучення сталого фінансування для відбудови України неможливо без інституційної спроможності держави управляти публічними інвестиціями, на яку покладено за це відповідальність. Результатом останнього є створення Кабінетом Міністрів України комплексної системи управління, до якої входять: Стратегічна інвестиційна рада та Міжурядова координаційна група під керівництвом ключових міністерств.

Осторонь реформ, що розробляються та запроваджуються в Україні, міжнародна спільнота не стоїть, а уважно стежить і в будь-який момент готова надати допомогу. Водночас акцентуючи увагу на важливості врахування кліматичних аспектів у інвестиційних проєктах, що забезпечує державним інвестиційним проєктам бути стійкими до впливу змін клімату, економічно ефективними для Уряду країни, а також сприяє узгодженню цілей України з цілями ЄС. Наразі Світовим банком запроваджено програму SURGE, де передбачено фінансову підтримку України саме для інтеграції кліматичних міркувань у систему управління державними інвестиціями.

Сьогодні досить показовим є практичне впровадження реформи публічних інвестицій, яка розпочалася у лютому 2025 року результатом чого стало затвердження трьох постанов, в яких визначено порядок формування середньострокового плану пріоритетних публічних інвестицій та інші важливі процедури. Нові підходи передбачають обов'язковий аналіз впливу на довкілля, кліматичні ризики та інші аспекти сталого розвитку. Ключовою зміною є перехід від реактивного підходу до стратегічного планування. Ще одним із ключових елементів Таксономії ЄС, що свідчить про інтеграцію кліматичних та екологічних критеріїв у реформу публічних інвестицій є принцип «Do No

---

⁵⁴ Таксономія ЄС змінює правила гри: Україна трансформує систему публічних інвестицій. *Міжнародний фонд відродження*. URL:<https://www.irf.ua/taksonomiya-yes-zminyuye-pravyla-gry-ukrayina-transformuye-systemu-publichnyh-investytczij/>

Significant Harm» (не завдавати істотної шкоди). Критерії оцінки якого застосовуються до кожного визначеного виду діяльності і не перешкоджають досягненню шести екологічних цілей ЄС⁵⁵. Адже повоєнне відновлення України буде відбуватися за принципом «відбудувати зеленіше, ніж було», створюючи таким чином передумову доступу до зовнішнього фінансування⁵⁶

У цьому аспекті важливим є розуміння перспектив впровадження Таксономії ЄС, яке можна усвідомити ґрунтуючись на міжнародному досвіді. Згідно представленої статистики Європейської Комісії у 2023 році фінансування та інвестиції, узгоджені з таксономією досягли 250 млрд Євро в ЄС, що на 30 % більше ніж у попередньому році. При цьому акцентовано увагу на викликах, з якими стикаються фінансові установи, а саме під час збору та обробки даних про сталість.

Відповідно банківський сектор України готується до нових реалій сталого фінансування. Відтак з 2024 року в діяльності банків спостерігається підвищена увага банків до впровадження принципів ESG і сталого фінансування. Проте, головною проблемою на часі є брак кваліфікованих експертів, обізнаних у специфіці сталого фінансування⁵⁷.

Також вагомого значення набуває адаптація вимог для малих і середніх підприємств, так як стале фінансування є глобальним, а тому не обмежується лише кордонами ЄС. Сьогодні невелика кількість компаній є присутньою на ринках ЄС і за результатами своєї діяльності повинні обов'язково звітувати відповідно до Директиви щодо корпоративної звітності зі сталого розвитку (CSRD), яка також з-поміж всього зобов'язує компанії-суб'єктів звітності розкривати інформацію відповідно до показників передбачених Таксономією ЄС.

---

⁵⁵ Таксономія ЄС змінює правила гри: Україна трансформує систему публічних інвестицій. *Міжнародний фонд відродження*. URL:<https://www.irf.ua/taksonomiya-yes-zminyuye-pravyla-gry-ukrayina-transformuye-systemu-publichnyh-investyctzij/>

⁵⁶ Мовчун С. Програмно-цільове бюджетування та Таксономія ЄС як інструменти управління проектами зеленого фінансування. [«Сталі бізнес-моделі як драйвер трансформації інституційного середовища розвитку підприємництва»] : Міжнародна наук.-практ. конференція, 27 лютого 2026 року, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. С. 439–440. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/14254>

⁵⁷ Таксономія ЄС змінює правила гри: Україна трансформує систему публічних інвестицій. *Міжнародний фонд відродження*. URL:<https://www.irf.ua/taksonomiya-yes-zminyuye-pravyla-gry-ukrayina-transformuye-systemu-publichnyh-investyctzij/>

Усвідомлена інтеграція екологічних і кліматичних критеріїв у систему управління публічними інвестиціями відкриває шлях до сталого відновлення України. При цьому значимість Таксономії ЄС стає не просто вимогою для євроінтеграції, а й практичним інструментом для залучення зеленого фінансування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Європейська політика згуртування: концептуальні засади та досвід для громад: практ. посібник / за ред. проф. Т. О. Зінчук. Київ: Видавництво «Центр учбової літератури», 2025. С. 67.

2. Кожокару К. Регламент ЄС про Таксономію пояснює, 03.2023. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:320220RO852>

3. Конференція ООН з клімату КС-29 узгодила триразове зростання кліматичного фінансування для країн, що розвиваються. Це захистить життя та засоби для існування. URL: <https://unfccc.int/news/cop29-un-climate-conference-agrees-to-triple-finance-to-developing-countries-protecting-lives-and>

4. Макарова Ю. С., Завербний А. С. Проблеми та перспективи грінвошінгу за глобалізаційних умов та розвитку циркулярної економіки. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку*. № 1 (7). 2022. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/jun/28244/220373menedzhment-127-139.pdf>

5. Мовчун С. Програмно-цільове бюджетування та Таксономія ЄС як інструменти управління проектами зеленого фінансування. [«Сталі бізнес-моделі як драйвер трансформації інституційного середовища розвитку підприємництва»] : Міжнародна наук.-практ. конференція, 27 лютого 2026 року, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. С. 439–440. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/14254>

6. План дій зі сталого фінансування. *Єврокомісія*. URL: https://commission.europa.eu/topics/eu-solidarity-ukraine/timeline_uk

7. Прикладний посібник з використання Таксономії ЄС для залучення сталого фінансування. URL: <https://gto.dixigroup.org/en/assets/images/files/eu-taxonomy-guide-a4-ds1.pdf>

8. Таксономія ЄС змінює правила гри: Україна трансформує систему публічних інвестицій. *Міжнародний фонд відродження*. URL:<https://www.irf.ua/taksonomiya-yes-zminyuye-pravyla-gry-ukrayina-transformuye-systemu-publichnyh-investyczij/>

9. Тотєва Е. Зелена таксономія в Україні. Звіт 2022 <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2022-08/UNDP-UA-green-taxonomy-report-UKR.pdf>

10. Available budget of Cohesion Policy 2021-2027. URL:https://ec.europa.eu/regional_policy/funding/available-budget_en

11. Signs of Cohesion Policy. URL:<https://cohesionpolicystandsbyeu.eu/cohesion-policy/>

1.5. ПЕРЕДУМОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Катерина Андріївна АЛЕКСЕЄВА¹

Соціально-економічні диспропорції у розвитку різних регіонів в межах окремих країни змушують приділяти увагу питанням збалансування розвитку регіонів, що, у свою чергу, пов'язано з питаннями інклюзивного розвитку регіонів. Часто «багаті» природними запасами регіони забезпечують фінансову та економічну стабільність країни загалом, однак при цьому можуть характеризуватися нижчим рівнем життя порівняно з «нересурсними» регіонами, тобто не забезпечувати інклюзивний розвиток. Бізнесу вигідніше займатися експортом продукції з низькою доданою вартістю, аніж інвестувати у переробку в межах країни, що, безперечно, іде врозріз з соціальними цілями регіонального розвитку. Водночас, на теперішній час показники економічного зростання регіону не відображають реального розвитку регіону, оскільки можуть забезпечуватися сировинними факторами та виробництвом продукції з низькою доданою вартістю. Натомість використання показників інклюзивного зростання дозволяють розширити уявлення про економічне зростання та подати його з позиції розподілу матеріальних та нематеріальних благ для населення, сталого розвитку та дотримання принципів екологічної безпеки.

Загалом, питання регіонального інклюзивного розвитку займають на сьогодні одне з найважливіших місць при формуванні стратегії соціально-економічного розвитку країни та розвитку аграрного сектору України. Тривалий період головними рисами територіальної політики в Україні були зростання територій великих міст. Саме великі міста мали переваги, конкуруючи з іншими регіональними суб'єктами за отримання державної підтримки. З позицій регіонального розвитку, даний факт зумовив активний розвиток територій,

---

¹ К. А. АЛЕКСЕЄВА, доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри виробничого та інвестиційного менеджменту, Національний університет біоресурсів і природокористування України, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1129-0771>

прилеглих до великих міст та деяке відставання територій більш віддалених. Повномасштабна війна, яка розпочалась на території України в лютому 2022 року, продемонструвала всі слабкі і сильні сторони розвитку регіонального розвитку. Окупація значної частки територій, пошкодження та руйнування інфраструктури поряд із замінуванням угідь, придатних для сільськогосподарської діяльності, а також блокування морських портів, створили безпрецедентні труднощі, які не лише завдали прямих збитків виробництву, але й створили умови для глибокої структурної трансформації економіки.² У регіональному розрізі це означає, втрату конкурентних переваг регіонами, які до цього були розвиненими. Потрібно також відмітити, що РФ часто спрямовувала свої повітряні атаки точково, руйнуючи найбільші скупчення промислових та енергетичних потужностей, тобто ті фактори, які донедавна були факторами економічного зростання регіонів, перетворилися на детермінанти їх вразливості.

У сучасних умовах в Україні та світі активно поширюються теорії інклюзивності у всіх сферах людського розвитку, зокрема, піднімаються питання інклюзивного зростання економіки та інклюзивного зростання регіонів. Поки що відсутнім є єдине визначення поняття інклюзивного регіонального розвитку, але можна виділити три підходи до розуміння даного поняття. По-перше, це підхід, заснований на дотриманні справедливості при розподілі матеріальних та нематеріальних благ, по-друге, це підхід, що передбачає активізацію соціальної складової розвитку, та, по-третє, це підхід, за якого інклюзивний розвиток наближується у трактуванні до сталого розвитку, тобто ідеться про тріаду економічних, соціальних та інвайронментальних складових розвитку. Загалом, інклюзивний регіональний розвиток можна розуміти як сталий розвиток регіону, при якому зростання забезпечується з врахуванням потреб наступних поколінь при недопущенні нерівності розвитку

---

² Сікачина О., Гагалюк Т. Оперативний агрополітичний звіт – APD/APB/10/2025. Регіональна спеціалізація, концентрація та системна стійкість аграрного сектору України в умовах війни та євроінтеграції . Київ : Deutsch-Ukrainischer Agrarpolitischer Dialog (АПД), 2025. 66 с. URL: https://www.apd-ukraine.de/fileadmin/user_upload/APD_Bericht_UA_251222.pdf

на сучасному етапі. (Рис. 1) Тобто, якщо забезпечується інклюзивний розвиток регіону у короткостроковій перспективі, у довгостроковій перспективі можна говорити про забезпечення сталого розвитку регіону.

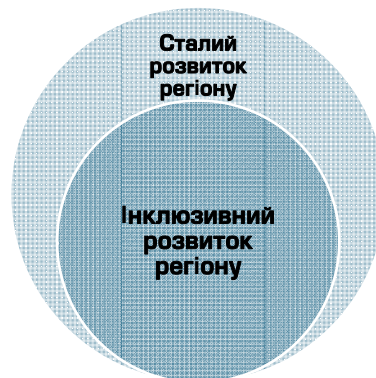

Рис. 1. Взаємозв'язок понять «інклюзивний розвиток регіону» та «сталий розвиток регіону»

Джерело: розроблено автором

На перетині економіки та соціальної географії сформувався науковий напрямок – регіональна економіка – галузь знань, яка вивчає закономірності та особливості розміщення виробництва та ефективність секторів національної економіки на різних рівнях (населений пункт, адміністративний район, область або країна в цілому). Предметом регіональної економіки є економічний розвиток регіонів, який відображається в певних соціально-економічних показниках, що характеризують територіальну організацію економічних процесів у даному регіоні, соціально-економічну ефективність та кінцеві результати діяльності підприємств та організацій, розташованих у регіоні. Регіональна політика є невід'ємною частиною національної стратегії розвитку. Успіх реалізації регіональної політики безпосередньо залежить від успішного визначення регіонів та ступеня їх відповідності системі адміністративно-територіального устрою країни, а також сформульованих критеріїв їх розвитку. Головною метою регіональної політики є зменшення відмінностей у рівні життя населення регіонів, забезпечення соціальної справедливості в територіальному аспекті.

В Україні поняття «регіон» часто трактують наближено до поняття «область», тобто під регіонами розуміють територіальні підрозділи або структурні компоненти національної економіки, які функціонують у межах певної території. Наприклад, Державна стратегія регіонального розвитку України на 2021-2027 роки³ реалізується саме через планування по областях, що і вказує на розуміння регіону як області. Однак, межі регіону часто не збігаються зі звичайними адміністративними межами областей, а радше утворюють однорідну просторову одиницю в межах більшого просторового цілого. У рамках національної економіки регіони виступають як певний територіально-виробничий комплекс взаємозалежних підприємств, домогосподарств та різних елементів інфраструктури незалежно від форм власності. Відомий український вчений М. Долішній, який вважається одним із засновників української школи досліджень територіального та регіонального розвитку, також визначав «регіон» як адміністративно-територіальну одиницю зі спільними соціально-економічними, природними й інфраструктурними особливостями.⁴ Потрібно розуміти, що регіони як цілісні соціально-економічні територіальні утворення можуть мати характерні риси розвитку, економічної структури та національно-господарської спеціалізації, властиві лише їм та які є ознаками їх унікальності. Також регіони можуть мати свої специфічні проблеми, оскільки регіональні економіки є менш складними та більш спеціалізованими порівняно з національною економікою.

Взагалі, регіональна економіка як науковий напрямок є відносно молодим. Більшість вчених пов'язують її виникнення з початком ХІХ століття, коли в 1826 році було опубліковано перше видання праці німецького дослідника І. Тюннена «Ізольована держава у її зв'язку з сільським господарством та національною економікою. Дослідження впливу цін на зерно, багатства ґрунтів та накладних

---

³ Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>

⁴ Долішній М. І., Злупко С. М., Вовканич С. Й. та ін. *Регіональна політика та механізми її реалізації* : монографія. і Київ : Наукова думка, 2003. 504 с.

витрат на сільське господарство». ⁵ Оскільки на той час Німеччина ще була аграрною країною, І. Тюннен розглядав особливості раціонального розміщення сільськогосподарського виробництва. І. Тюннен приділяв особливу увагу трьом основним факторам розміщення сільськогосподарського виробництва: відстані від ферми до ринку збуту, цінам на різні види сільськогосподарської продукції та орендній платі за землю. І. Тюннен побудував модель розміщення сільськогосподарської продукції по концентричних колах (зонах, поясах) навколо ринку збуту продукції. На його думку, таким ринком було місто або велике переробне підприємство. Завдяки вдалому розміщенню можна було отримати найбільший прибуток (рис. 2).

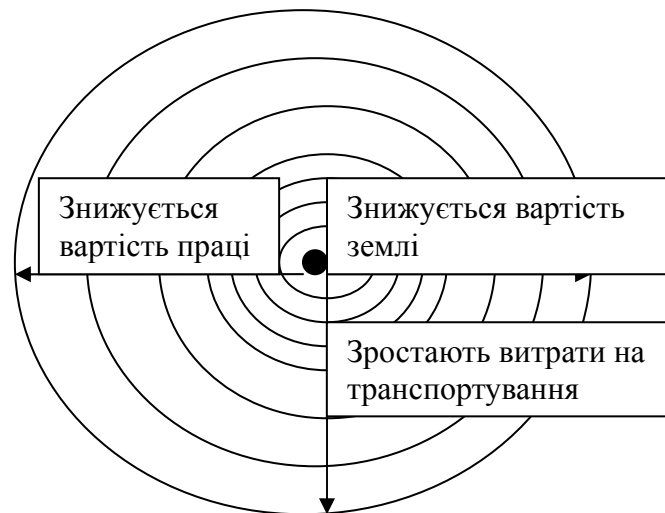

Рис. 2 Теорія «концентричних кіл» І.Тюннена

Джерело: сформовано автором з використанням ⁶

У 1909 році німецький вчений А. Вебер представив «Теорію Штандорта» (розташування, розміщення). ⁷ У книзі «Теорія Штандорта промисловості» він виклав концепцію, що промисловість розміщується на території країни за принципом найменших витрат і визначається трьома факторами – транспортними умовами, наявністю робочої сили та агломерацією (природними умовами). Це означає, що підприємство може ефективно функціонувати за

⁵ Тюннен І. Ізольована держава у її зв'язку з сільським господарством та національною економікою: дослідження впливу цін на зерно, багатства ґрунтів та накладних витрат на сільське господарство. Пер. з нім. К.: КНЕУ, 2006. 322 с.

⁶ Там само

⁷ Weber A. Theory of the Location of Industries. Chicago: University of Chicago Press, 1929. 250 с.

наявності вдалого розташування, добре розвинених транспортних сполучень та наявності робочої сили як творця матеріальних благ.

Німецький географ В. Крісталлер висунув теорію центральних місць у 1933 році. Як відправну точку для своїх структур він обрав однорідну поверхню з рівномірним розподілом ресурсів та однаковою купівельною спроможністю населення. За умов такого ідеального економічного простору, на думку вченого, неминуче виникають осередки або ядра, які притягують поселення нижчих рівнів. Він назвав ці осередки центральними місцями залежно від розвитку збуту, транспорту та адміністративних факторів. Було доведено, що при орієнтації на продаж (ринок) найбільш раціональною є мережа фокусних центральних місць, які формують зони продажів у вигляді правильних шестикутників, у кутах яких розташовані фокусні центральні місця нижчого рангу. У цьому випадку кожен фокусні центральні місця нижчого рангу одразу притягуються до трьох фокусних центральних місць вищого рангу. (Рис.3)

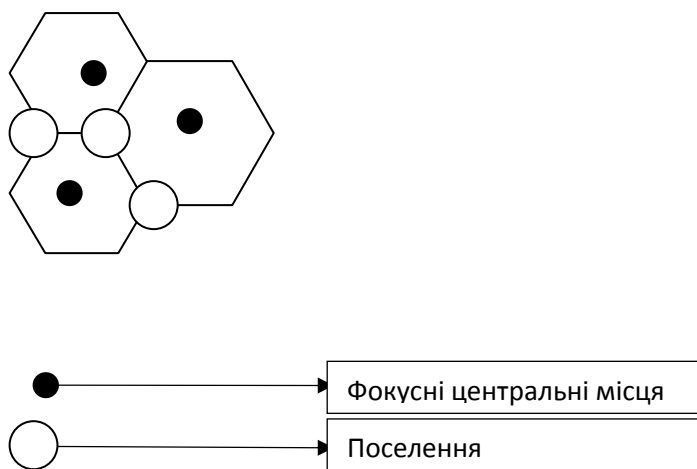

Рис. 3. Теорія «Центральних місць» В. Крісталлера

Джерело: сформовано автором з використанням⁸

Так, В. Крісталлер пояснив, чому одні товари та послуги повинні вироблятися (надаватися) в кожному населеному пункті (товари першої

⁸ Sonis M. Central Place Theory after Christaller and Lösch: Some further explorations. 45th Congress of the European Regional Science Association "Land Use and Water Management in a Sustainable Network Society", 23 -27 August 2005, Amsterdam, The Netherlands. Louvain-la-Neuve : European Regional Science Association (ERSA), 2005. 31 с. URL: https://www.econstor.eu/bitstream/10419/117389/1/ERSA2005_018.pdf

необхідності), інші – у середніх населених пунктах (звичайний одяг, основні побутові послуги), а треті – лише у великих місцях.

Ідеї В. Крісталлера розвинув А. Льош.⁹ У 1940 році А. Льош опублікував свою фундаментальну працю «Просторова організація економіки». А. Льош також обрав для дослідження однорідний економічний простір з достатньою кількістю ресурсів та рівномірним розподілом виробництва. Він довів, що навіть за таких ідеальних умов відбувається диференціація економічного простору та виділення економічних регіонів. Основою для виділення економічних регіонів є зони збуту товарів та послуг, що пропонуються незалежними виробниками, причому одна з зон збуту завжди є найприбутковішою, а попит на одиницю продажів у цій зоні є найвищим.

Серед різноманіття наукових теорій, що характеризують проблеми розміщення продуктивних сил у країнах з ринковою економікою, виділяється теорія «географічного детермінізму», в якій географічне середовище розглядається як визначальний фактор розміщення та розвитку промисловості в будь-якому регіоні чи країні в цілому. Варіантом цієї теорії є так звана «вульгарна географія», суть якої полягає в тому, що визначальною силою людського суспільства (зокрема, розміщення продуктивних сил) вважаються природні умови. Засновник цієї теорії, Е. Генінгтон, вважав, що процес суспільного розвитку є результатом впливу природних сил, а характер суспільного ладу визначається рельєфом, кліматом, ґрунтами, флорою та фауною.¹⁰ Ця теорія повністю спростовується досягненнями науково-технічного прогресу: масове впровадження нових технічних рішень та ресурсозберігаючих технологій значно знижує значення фактору природних факторів.

Термін «промисловий кластер» був введений американським економістом Майклом Портером, який вважав, що конкурентоспроможність країни в

---

⁹ Sonis M. Central Place Theory after Christaller and Lössch: Some further explorations. 45th Congress of the European Regional Science Association “Land Use and Water Management in a Sustainable Network Society”, 23 -27 August 2005, Amsterdam, The Netherlands. Louvain-la-Neuve : European Regional Science Association (ERSA), 2005. 31 с. URL: https://www.econstor.eu/bitstream/10419/117389/1/ERSA2005_018.pdf

¹⁰ Войткова А. В. Географічний детермінізм у становленні морської держави. Правове життя сучасної України: у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.). Відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 1. С. 121-123. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/18651dfd-20cc-462a-8103-0c64b21bfcf2/content>

ринковій економіці слід розглядати крізь призму міжнародної конкурентоспроможності кластерів, тобто об'єднань фірм різних галузей, та здатності цих кластерів ефективно використовувати внутрішні ресурси. У таких умовах взаємопов'язані фірми взаємно сприяють зростанню конкурентоспроможності одна одної. Теорія промислових кластерів визначає промисловий кластер як групу взаємозалежних географічно близьких компаній (постачальників, виробників, посередників) та пов'язаних з ними організацій (навчальних закладів, державних установ, інфраструктурних компаній), що працюють у певній галузі та доповнюють одна одну в рамках єдиного ланцюга створення вартості.

Важливим завданням регіональної економіки на даний момент є вивчення конкурентоспроможності регіонів, що входять до системи географічного поділу праці.

Регіон може бути конкурентоспроможним, якщо ним ефективно управляти (у короткостроковій перспективі). Конкурентний потенціал регіону – це потенційні можливості регіону підтримувати або підвищувати конкурентоспроможність у довгостроковій перспективі. Регіон має конкурентні переваги, якщо він конкурентоспроможний та має конкурентний потенціал. Американський економіст М. Портер запропонував модель «національного діаманта» для аналізу конкурентних переваг конкретної фірми в певному регіоні.¹¹ У цій моделі М. Портер запровадив чотири фундаментальні концепції, на основі аналізу яких він пропонує оцінювати конкурентні переваги галузей, закономірності їхнього розвитку та старіння.

Факторні параметри – це всі матеріальні та нематеріальні умови, властиві регіону, які в сукупності можуть забезпечити конкурентні переваги для регіону (робоча сила, природні ресурси, капітал, інформація, рівень розвитку інфраструктури, охорона здоров'я).

Ці фактори можуть виступати як можливості, так і загрози. Умови попиту – це низка показників, що характеризують попит на продукцію чи послуги на ринку (вимоги до якості, еластичність попиту, усвідомлення потреби, структура

---

¹¹ Diamond model. Wikipedia: the free encyclopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Diamond_model.

попиту, динаміка попиту тощо). Супутні та допоміжні галузі – це галузі, які є або споживачами, або постачальниками даної галузі. Стратегії фірм, їхня структура та конкуренція – це цілі діючих фірм, характер конкуренції між ними.

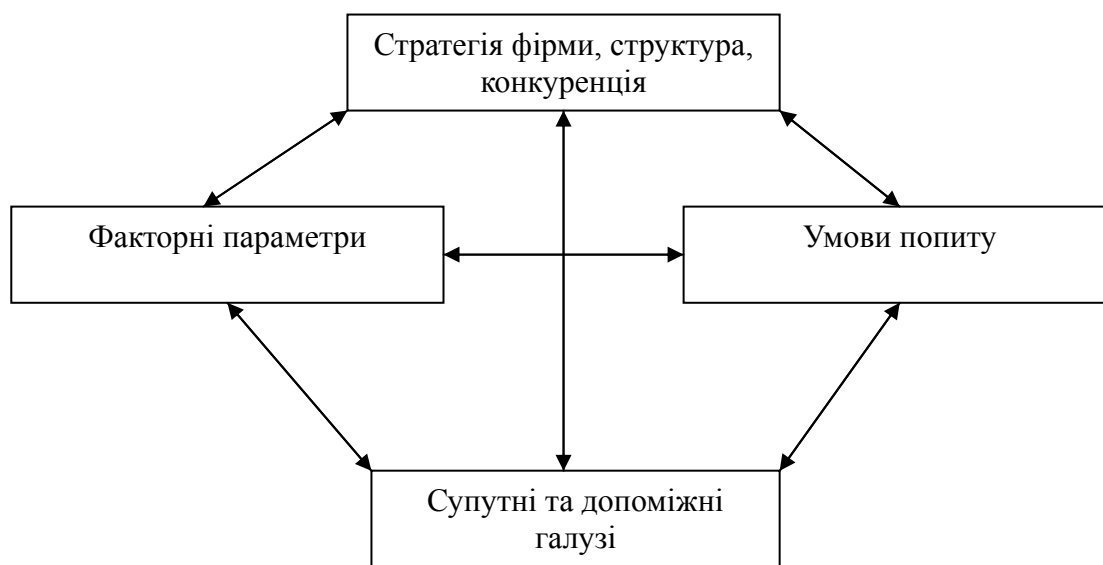

Рис. 4 «Національний діамант» М. Портера (фактори, що визначають конкурентні переваги регіону)

Джерело:¹²

Основна ідея концепції полягає в тому, що конкурентна перевага галузі в межах регіону визначається детермінантами конкурентних переваг самого регіону, які суттєво впливають один на одного. У цій моделі М. Портер вводить ще два фактори: випадкові події та дії уряду.¹³

Під випадковими подіями М. Портер розуміє винаходи, проривні технології, різкі зміни цін на ресурси, різкі зміни на світових фінансових ринках, різкі зміни місцевого чи міжнародного попиту, політичні рішення, війни, форс-мажорні обставини. Під діями уряду М. Портер розуміє вплив виконавчої влади на грошово-кредитну, податкову та митну політику в країні, норми та стандарти, що впливають на виробництво продукції та надання послуг виробниками, рішення уряду щодо державних замовлень, антимонопольну політику тощо.

¹² Diamond model. Wikipedia: the free encyclopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Diamond_model

¹³ Hattangadi V. Porter's Diamond Model. *International Journal of Research and Innovation in Applied Science (IJRIAS)*. 2025. Vol. 10, Issue 6. P. 690–693. URL: <https://rsisinternational.org/journals/ijrias/articles/porters-diamond-model/>.

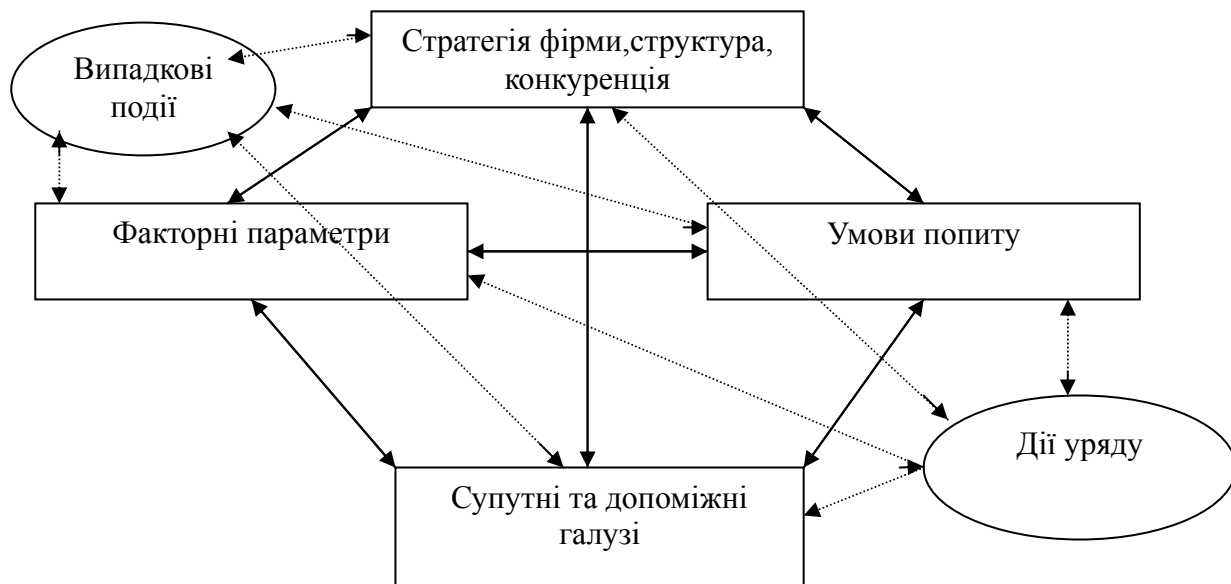

Рис. 5 Загальна система детермінант конкурентних переваг

Джерело: сформовано автором з використанням¹⁴

Аналіз особливо ефективних галузей промисловості різних регіонів, проведений М. Портером, показав, що процес їх формування та розвитку підпорядковується низці закономірностей. Для їх характеристики було введено термін «галузевий кластер», який позначає сукупність галузей промисловості та пов'язаних з ними компаній, що характеризуються здатністю до взаємного посилення конкурентних переваг. На основі досліджень М. Портера можна виділити чотири особливі стадії конкурентоспроможності регіональної економіки: стадія факторів виробництва, інвестицій, інновацій, багатства. На перших трьох стадіях конкурентоспроможність економіки зростає, що супроводжується підвищенням добробуту населення, на четвертій стадії відбувається уповільнення зростання (розтрата багатства) і, зрештою, спад.

На теперішній час релевантно розглядати інклюзивний регіональний розвиток, тобто економічний розвиток регіону має включати збалансування інтересів населення щодо якості та рівня життя. Популярні американські соціологи Д. Аджемоглута, Дж. Робінсон займаючись дослідженням причин бідності одних націй та багатства інших, оцінювали ефективність так званих

¹⁴ Hattangadi V. Porter's Diamond Model. *International Journal of Research and Innovation in Applied Science (IJRIAS)*. 2025. Vol. 10, Issue 6. P. 690–693. URL: <https://rsisinternational.org/journals/ijrias/articles/porters-diamond-model/>

інклюзивних інститутів різних країн та регіонів. На думку вчених, відсталі країни спромоглися створити та розвинути тільки ексклюзивні інститути, в той час як розвинені країни мають прогресивні інклюзивні інститути. Згідно точки зору Д. Аджемоглу та Дж. Робінсона, економічний розвиток країни визначається саме наявністю ефективних інклюзивних інститутів, які забезпечують рівну участь громадян в прийнятті політичних рішень, забезпечують стимули для винагородження талантів та мотивують появу креативних ідей. Водночас, інклюзивність у даному випадку розглядається переважно як процес залучення всіх громадян до суспільно корисної діяльності, і таке «залучення» або «включеність» стосується осіб, які мають фізичні чи ментальні (психічні) порушення. Також інклюзивність осіб з порушеннями передбачається в основному у соціальній сфері життя, тобто стосується інклюзивної освіти та участі у громадських організаціях і рухах, а економічна і політична сфери майже не розглядаються. Соціальна ексклюзія при цьому пояснюється недостатнім споживанням людей, які потребують засобів для нормального забезпечення життя, але не мають їх в країнах з низьким рівнем доходу, тобто люди без фізично-психічних вад, фактично, самі винні у своєму зубожінні (в певному соціально-психологічному аспекті таке твердження не позбавлено сенсу).¹⁵

В рамках повоєнної відбудови в Україні інклюзивний регіональний розвиток означає передусім створення рівних можливостей для доступу до ресурсів, послуг і благ усім групам населення, серед яких особливу увагу слід приділити внутрішньо переміщеним особам (ВПО), ветеранам та мешканцям територій, які найбільше постраждали від воєнних дій. Всі громадяни повинні мати можливість брати участь у процесі прийняття рішень щодо розвитку своїх громад. Фактично, інклюзивний регіональний розвиток має сприяти зростанню резильєнтності самого регіону.

---

¹⁵ Алексеева К. А. *Управління конкурентною поведінкою інституціонально-економічних суб'єктів національної економіки*: дисертація доктора економічних наук (08.00.03 – економіка та управління національним господарством). Київ. ВНЗ «Національна академія управління», 2025. С. 163

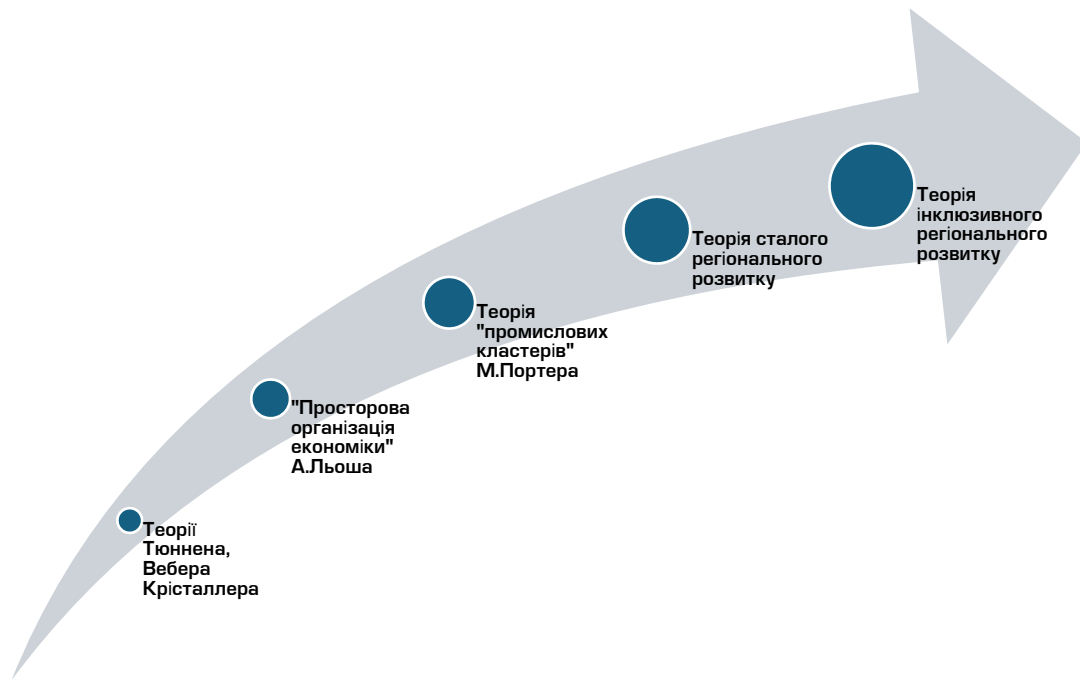

Рис. 6 Розвиток теорії регіонального розвитку

Джерело: розроблено автором

Термін «резильєнтність» виник у ході інвайронментальних досліджень та описує біологічну здатність адаптуватися та процвітати за несприятливих умов навколишнього середовища. Регіональна економічна резильєнтність визначається як здатність економіки території протистояти зовнішнім потрясінням та швидко відновлюватися від них, навіть покращуючи свій стан порівняно з докризовим.¹⁶ Вчені визначають чотири виміри резильєнтності регіональної економіки до рецесійного шоку. Це опір або ступінь чутливості (глибини реакції) регіональної економіки на рецесійний шок, швидкість відновлення регіональної економіки після рецесійного шоку, переорієнтація або адаптація регіональної економіки у відповідь на рецесійний шок, а також оновлення через відновлення докризового стану або перехід до нової тенденції зростання.¹⁷

Інклюзивний регіональний розвиток передбачає адаптацію національної політики під конкретні потреби регіонів та їхніх мешканців шляхом виконання

¹⁶ Mayor M., Ramos R. *Regions and Economic Resilience: New Perspectives. Sustainability*. 2020. Vol. 12, No. 11:4693. DOI: 10.3390/su12114693. URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/12/11/4693>

¹⁷ Mayor M., Ramos R. *Regions and Economic Resilience: New Perspectives. Sustainability*. 2020. Vol. 12, No. 11:4693. DOI: 10.3390/su12114693. URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/12/11/4693>

завдань, які у стратегічному вимірі сприятимуть зростанню резильєнтності цих регіонів. За умови інклюзивного регіонального розвитку місцеві громади набувають більше прав та ресурсів для прийняття рішень щодо пріоритетів розвитку, які включають весь спектр проблем від інфраструктурних проєктів до соціальних програм.

Таблиця 1.

Напрямки інклюзивного регіонального розвитку

Напрямки інклюзивного регіонального розвитку	Зміст заходів та очікуваний ефект від них
Децентралізація через посилення ролі місцевого самоврядування	Збільшення свободи місцевих громад щодо прийняття рішень, імплементація принципів інклюзивного менеджменту в систему органів самоврядування ¹⁸
Рівний доступ до економічних можливостей	Розвиток МСБ; забезпечення фінансової інклюзії завдяки створення можливостей для доступу до фінансових послуг для всіх жителів громади; розвиток альтернативної енергетики
Інклюзивні можливості на ринку праці	Програми реабілітації та адаптації військовослужбовців, забезпечення роботою мешканців регіонів, які найбільше постраждали від воєнних дій, підтримка підприємництва серед жінок, забезпечення роботою людей з обмеженими можливостями, розвиток програм перекваліфікації працівників.
Доступ до соціальних послуг без порушення принципів соціальної справедливості	Інклюзивні освіта та охорона здоров'я, забезпеченість послугами транспорту та зв'язку, підвищення якості життя ¹⁹
Інклюзивність громадян при плануванні та реалізації політики розвитку регіону	Залучення громадян до прийняття управлінських рішень, планування бюджетів через організацію різноманітних громадських слухань та розвиток цифрових платформ, які дозволяють всім охочим висловлювати свою думку
Співпраця з міжнародними організаціями	У рамках повоєнної відбудови важливою є роль міжнародних організацій, метою яких є викорінення бідності та зменшення нерівності та ексклюзії, зокрема, через розвиток різноманітних інститутів, спрямованих на зростання резильєнтності ²⁰ .

Джерело: розроблено автором

Потрібно відмітити, що в Україні уже взято курс на забезпечення інклюзивного регіонального розвитку, активно впроваджуються державні

¹⁸ Жуковська А., Желюк Т. Інклюзивний розвиток територіальних громад в умовах війни та післявоєнної відбудови. *Вісник економіки*. № 4. 2024. С. 24–45. DOI: 10.35774/visnyk2024.04.024. URL: <https://visnykji.wunu.edu.ua/index.php/htneu/article/view/1671/1786>

¹⁹ Ремболович В. Д. Інклюзивний розвиток як стратегічний орієнтир модернізації національної економіки України. *Економіка і регіон*. 2025. № 3. С. 27 – 37. URL: <https://journals.nupp.edu.ua/eir/en/article/view/3896/3247>

²⁰ Inclusive development, recovery and peace building. United nations development programme. URL: <https://www.undp.org/ukraine/inclusive-development-recovery-and-peacebuilding>

програми регіонального розвитку. Зокрема, у 2025 році було затверджено «Державну програму розвитку міжнародного територіального співробітництва на 2025-2027 роки». Дана програма спрямована на міжнародну співпрацю для реалізації проєктів на місцевому рівні при залученні громад у процес планування політик. У Програмі зазначено, що «пріоритетним напрямом регіонального розвитку ... є території, що потребують особливої уваги держави, тож у рамках Державної стратегії передбачається застосування спеціальних механізмів та інструментів стимулювання розвитку таких територій».²¹ Окрім того, активно імplementується реформа управління публічними інвестиціями. Дана реформа має на меті допомогти громадам з виокремленням пріоритетів щодо пріоритетів розвитку регіонів в умовах повоєнної відбудови.²²

З огляду на те, що інклюзивний розвиток регіонів України передбачає підтримку внутрішньо переміщених осіб та здійснення заходів щодо реінтеграції тимчасово окупованих територій, то у цьому напрямку також наявні конкретні кроки з боку Уряду. Зокрема, питання формування системної державної політики та інтеграція її в Державну стратегію регіонального розвитку, а також державні, регіональні й місцеві стратегії розвитку включено до очікуваних результатів політики щодо внутрішньо переміщених осіб. Серед нагальних питань – забезпечення внутрішньо переміщених осіб житлом та соціальною підтримкою. Моніторинг результатів від проведених заходів може бути здійсненим, зокрема, через спеціальні цифрові платформи даних внутрішньо переміщених осіб. Що стосується перспектив потенційного відновлення тимчасово окупованих територій, то уже іде робота над розробкою планів відновлення роботи державних інститутів на таких територіях, забезпечення правопорядку та відновлення економічної активності.²³

---

²¹ Про затвердження Державної програми розвитку міжнародного територіального співробітництва на 2025–2027 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 12 груд. 2025 р. № 1647. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1647-2025-%25D0%25BF?#Text>

²² Реформа ПІМ: у Чернігові відбувся перший регіональний захід для громад. Офіційний сайт Міністерства розвитку громад та територій України. 24 черв. 2025 р. URL: <https://mindev.gov.ua/news/reforma-pim-u-chernihovi-vidbuvsia-pershii-rehionalnyi-zakhid-dlia-hromad>

²³ Державні програми та підтримка внутрішніх переселенців: відбулася зустріч щодо політики ВПО та реінтеграції тимчасово окупованих територій. Офіційний сайт Міністерства розвитку громад та територій

Важливу роль у забезпеченні інклюзивного регіонального розвитку відіграють міжнародні програми та міжнародне співробітництво. Залучення іноземної допомоги в регіони є можливим, зокрема, через запуск інвестиційних механізмів, різноманітних програм державного-приватного партнерства, розвиток співробітництва та підписання меморандумів.²⁴

Таким чином, інклюзивні підходи до розвитку регіонів є логічним результатом еволюції теорій територіального розвитку. (Рис. 6) Уже у ХІХ столітті було визначено залежність економічного розвитку територій від локацій виробництва. Далі вчені звертали увагу на численні фактори, які сприяють регіональному розвитку або, навпаки, гальмують його. На теперішній час необхідність забезпечення сталого регіонального розвитку змусила вчених, політиків, публіцистів звернути увагу на питання інклюзивного регіонального розвитку. Зокрема на необхідність забезпечення «включеності» всіх верств населення з усіх регіонів у соціально-економічну діяльність, забезпечення економічної активності та рівного доступу до можливостей. В Україні в умовах повоєнної відбудови дані питання набули особливої актуальності, адже значної уваги потребують проблеми внутрішньо переміщених осіб та ветеранів. Окрім того, уже зараз потрібно вибудовувати стратегію розвитку регіонів, які найбільше постраждали від воєнних дій або були окупованими.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеєва К. А. *Управління конкурентною поведінкою інституціонально-економічних суб'єктів національної економіки*: дисертація доктора економічних наук (08.00.03 – економіка та управління національним господарством). Київ. ВНЗ «Національна академія управління», 2025. С. 163
2. Войткова А. В. *Географічний детермінізм у становленні морської держави. Правове життя сучасної України: у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-*

України. 05 лют. 2025 р. URL: <https://mindev.gov.ua/news/36498-derzavni-programi-ta-pidtrimka-vnutrisnix-pereselenciv-vidbulasia-zustric-shhodo-politiki-vpo-ta-reintegraciyi-timcasovo-okupovanix-teritorii>

²⁴ Підсумки конференції з питань відновлення України URC2025. Офіційний сайт Міністерства розвитку громад та територій України. 13 лип. 2025 р. URL: <https://mindev.gov.ua/news/pidsumky-konferentsii-z-pytan-vidnovlennia-ukrainy-urc2025>

практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.). Відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 1. С. 121-123. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/18651dfd-20cc-462a-8103-0c64b21bfcf2/content>

3. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>

4. Державні програми та підтримка внутрішніх переселенців: відбулася зустріч щодо політики ВПО та реінтеграції тимчасово окупованих територій. Офіційний сайт Міністерства розвитку громад та територій України. 05 лют. 2025 р. URL: <https://mindev.gov.ua/news/36498-derzavni-programi-ta-pidtrimka-vnutrisnix-pereselenciv-vidbulasia-zustric-shhodo-politiki-vpo-ta-reintegraciyi-timcasovo-okupovanix-teritorii>

5. Долішній М. І., Злупко С. М., Вовканич С. Й. та ін. *Регіональна політика та механізми її реалізації* : монографія. і Київ : Наукова думка, 2003. 504 с.

6. Жуковська А., Желюк Т. Інклюзивний розвиток територіальних громад в умовах війни та післявоєнної відбудови. *Вісник економіки*. № 4. 2024. С. 24–45. DOI: 10.35774/visnyk2024.04.024. URL: <https://visnykj.wunu.edu.ua/index.php/htneu/article/view/1671/1786>

7. Підсумки конференції з питань відновлення України URC2025. Офіційний сайт Міністерства розвитку громад та територій України. 13 лип. 2025 р. URL: <https://mindev.gov.ua/news/pidsumky-konferentsii-z-pytan-vidnovlennia-ukrainy-urc2025>

8. Про затвердження Державної програми розвитку міжнародного територіального співробітництва на 2025–2027 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 12 груд. 2025 р. № 1647. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1647-2025-%25D0%25BF?#Text>

9. ¹Ремболович В. Д. Інклюзивний розвиток як стратегічний орієнтир модернізації національної економіки України. *Економіка і регіон*. 2025. № 3. С. 27 – 37. URL: <https://journals.nupp.edu.ua/eir/en/article/view/3896/3247>

10. Реформа РІМ: у Чернігові відбувся перший регіональний захід для громад. Офіційний сайт Міністерства розвитку громад та територій України. 24

черв. 2025 р. URL: <https://mindev.gov.ua/news/reforma-pim-u-chernihovi-vidbuvsia-pershui-rehionalnyi-zakhid-dlia-hromad>

11. Сікачина О., Гагалюк Т. Оперативний агрополітичний звіт – APD/APB/10/2025. Регіональна спеціалізація, концентрація та системна стійкість аграрного сектору України в умовах війни та євроінтеграції . Київ : Deutsch-Ukrainischer Agrarpolitischer Dialog (АПД), 2025. 66 с. URL: https://www.apd-ukraine.de/fileadmin/user_upload/APD_Bericht_UA_251222.pdf

12. Тюннен І. Ізольована держава у її зв'язку з сільським господарством та національною економікою: дослідження впливу цін на зерно, багатства ґрунтів та накладних витрат на сільське господарство. Пер. з нім. К.: КНЕУ, 2006. 322 с.

13. Diamond model. Wikipedia: the free encyclopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Diamond_model

14. Hattangadi V. Porter's Diamond Model. *International Journal of Research and Innovation in Applied Science (IJRIAS)*. 2025. Vol. 10, Issue 6. P. 690–693. URL: <https://rsisinternational.org/journals/ijrias/articles/porters-diamond-model/>

15. Inclusive development, recovery and peace building. United nations development programme. URL: <https://www.undp.org/ukraine/inclusive-development-recovery-and-peacebuilding>

16. Mayor M., Ramos R. *Regions and Economic Resilience: New Perspectives. Sustainability*. 2020. Vol. 12, No. 11:4693. DOI: 10.3390/su12114693. URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/12/11/4693>

17. Sonis M. Central Place Theory after Christaller and Lösch: Some further explorations. 45th Congress of the European Regional Science Association “Land Use and Water Management in a Sustainable Network Society”, 23 -27 August 2005, Amsterdam, The Netherlands. Louvain-la-Neuve : European Regional Science Association (ERSA), 2005. 31 с. URL: https://www.econstor.eu/bitstream/10419/117389/1/ERSA2005_018.pdf

18. Weber A. *Theory of the Location of Industries*. Chicago: University of Chicago Press, 1929. 250 с.

1.6. ПРОЄКТНО-ОРІЄНТОВАНІ ІНКЛЮЗИВНІ ПІДХОДИ ДО РОЗВИТКУ РЕЗИЛІЄНТНОСТІ ГРОМАД: ІНТЕГРАЦІЯ ПРОСТОРОВИХ, СОЦІАЛЬНИХ ТА ПАРТНЕРСЬКИХ ВИМІРІВ ВІДНОВЛЕННЯ

**Олена Миколаївна ОМЕЛЬЯНЕНКО,
Віталій Анатолійович ОМЕЛЬЯНЕНКО¹**

Інклюзивність є ключовим компонентом сучасних стратегій розвитку громад, особливо у контексті постконфліктних територій та інноваційних стратегій розвитку резилієнтності. В рамках підходів, що використовуються в стратегіях розвитку на різних рівнях в ЄС, інклюзивність передбачає не просто формальну присутність різних соціальних груп у процесах планування чи обговорення. Інклюзивність передбачає глибоке та системне залучення мешканців до визначення пріоритетів розвитку, розробки та реалізації інфраструктурних і соціальних проєктів. Такий підхід забезпечує врахування інтересів всіх категорій населення, що особливо є актуальним для територій, які постраждали від різних конфліктів.

Інклюзивність на місцевому рівні пропонуємо розглянути в контексті поєднання організації життєвого простору, розвитку людського капіталу та соціального партнерства.

У життєвому просторі інклюзивність реалізується шляхом планування доступної та безпечної інфраструктури, розвиток громадських зон, інтеграцію цифрових і «зелених» технологій. Такий підхід дозволяє підвищити ефективність локальних проєктів розвитку та формує відчуття активності та впливовості у громадян.

У сфері людського капіталу інклюзивність в рамках прикладного аспекту

---

¹ **О. М. ОМЕЛЬЯНЕНКО**, доктор філософії, науковий співробітник, Інститут економіки промисловості НАН України, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8993-806X>

В. А. ОМЕЛЬЯНЕНКО, доктор економічних наук, професор, професор кафедри бізнес-економіки та адміністрування, Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0713-1444>

можемо розглянути через різноманітні навчальні програми, зокрема освіту дорослих, професійний розвиток, наставництво, обмін знаннями та розвиток лідерських компетенцій серед різних верств населення. Ці ініціативи сприяють активізації потенціалу громади, створюють нові економічні та соціальні можливості і зміцнюють локальну економіку. Це особливо важливо для територій, де постконфліктні процеси призвели до зміни соціальної структури та руйнування економічної інфраструктури.

Соціальне партнерство забезпечує координацію між місцевими органами влади, громадськими організаціями, бізнесом та самими мешканцями. Інклюзивність гарантує, що ці партнерства будуються на принципах взаємної довіри, прозорості та відповідальності.

У постконфліктному контексті інклюзивність набуває особливого значення, оскільки вона не лише допомагає відновлювати фізичну складову розвитку території, зокрема інфраструктуру, а й створює умови для соціального відновлення (зменшує маргіналізацію вразливих груп, формує довіру між різними соціальними групами, підтримує відновлення локальної ідентичності).

Інклюзивність на місцевому рівні в рамках стратегій розвитку резиліентності можемо визначити як інтегрований механізм, що об'єднує життєвий простір, людський капітал і соціальне партнерство. Це дозволяє громадам ефективно адаптуватися до змін, відновлюватися після криз і планувати розвиток на майбутнє з урахуванням потреб усіх громадян.

Підходи ЄС до інклюзивності на місцевому рівні базуються на розумінні того, що відновлення і розвиток територій неможливі без активної участі самих мешканців у формуванні життєвого простору, економічних можливостей та соціальних зв'язків. У політиках ЄС інклюзивність трактується значно ширше, ніж забезпечення доступності. Вона є інституціоналізованим процесом співуправління (co-governance), співтворення (co-creation) та багаторівневого партнерства, що інтегрується в інфраструктурні та соціально-економічні рішення (табл. 1).

Таблиця 1.

Підходи ЄС до інклюзивного місцевого розвитку

Підхід	Суть	Інструменти / як реалізується	Внесок в інклюзивність
1	2	3	4
Територіальні підходи (орієнтовані на конкретні місця та їх ресурси, проблеми, спільноти та потенціал)			
Community-Led Local Development (CLLD)	Локальні громади самостійно формують і реалізують стратегії розвитку через партнерства Local Action Groups (LAG).	LEADER, LAG, фінансування ЄС через Європейські структурні та інвестиційні фонди.	Підвищує участь громадян, сприяє локальному підприємству, зменшує нерівності між територіями.
Територіально-орієнтований (place-based) підхід	Політики та інвестиції адаптуються до локального контексту (специфіки регіону чи громади).	Становить основу політики згуртованості та регіональних стратегій.	Дозволяє вирішувати локальні виклики та активізувати потенціал територій.
Інтегрований територіальний розвиток	Поєднання економічних, соціальних і екологічних заходів у одній стратегії розвитку території.	Integrated Territorial Investments (ITI), інтегровані міські та сільські стратегії.	Забезпечує комплексне вирішення місцевих проблем, враховується взаємодія секторів.
New European Bauhaus (NEB)	Інтердисциплінарна ініціатива для трансформації житлових та міських просторів, що поєднує стійкість, інклюзивність і естетику.	EU Urban Initiative, NEB Facility, конкурсні гранти та підтримка проєктів по всій ЄС.	Створює локальні проєкти, що підвищують якість життя, включають громадян і розвивають місцеві спільноти.
Стратегічні економічно-інноваційні підходи (створюють рамки зростання, інновацій і зайнятості, що суттєво впливає на включення в економіку різних груп населення)			
Smart Specialisation Strategies (S3)	Регіональні інноваційні стратегії, що визначають конкурентні пріоритети на основі сил території.	RIS3 процес, ERDF підтримка, «підприємницький відкриття процес» (Quadruple Helix).	Сприяє місцевій інноваційній діяльності, залучає бізнес, науку, владу та громадськість.
Just Transition Mechanism (Справедливий перехід)	Забезпечує підтримку регіонам, що постраждали від переходу до кліматично нейтральної економіки.	Just Transition Fund, інвестиції в розвиток нових секторів економіки.	Зменшує соціально-економічні ризики трансформації, підтримує зайнятість і економічну диверсифікацію.
Interreg (транскордонна співпраця)	Підтримує спільні регіональні проєкти між країнами та регіонами ЄС і сусідніми територіями.	Interreg програми, транскордонні проєкти ERDF.	Сприяє соціальному, економічному та культурному обміну між регіонами, посилює співпрацю.

1	2	3	4
Управлінські та партнерські підходи (фокус на координацію, діалог та спільне управління між учасниками)			
Multi-stakeholder governance (партнерські моделі)	Стратегічні рішення розробляються спільно владою, бізнесом, громадськими організаціями та мешканцями.	Партнерські платформи, консультації, регіональні ради.	Забезпечує демократичність процесів, враховує голоси різних груп.
Політика згуртованості ЄС	Загальний підхід Євросоюзу до збалансованого соціального, економічного та територіального розвитку.	Фонди політики згуртованості (ERDF, CF, ESF+), стратегічні документи політики.	Інтегрує територіальні, соціальні, економічні та екологічні аспекти розвитку, зокрема інклюзивність.

Джерело: систематизовано авторами ²

Однією з ключових характеристик підходів ЄС є перехід від моделі «для громадян» до моделі «разом із громадянами». У межах таких ініціатив активно просувається концепція *participatory governance*, що передбачає залучення мешканців до всіх етапів політики. Це означає, що локальні проекти, включно з відновленням житла, транспортних систем або громадських просторів, розглядаються як спільні продукти взаємодії влади, бізнесу та громади.

Важливим інструментом реалізації такого підходу є програми на кшталт URBACT та Horizon Europe, де інклюзивність вбудовується у саму логіку проектування політик. Вони підтримують створення локальних груп дій (Local Action Groups), міських лабораторій (Urban Living Labs) та інших форматів, у яких мешканці, експерти й управлінці спільно розробляють рішення. Проекти,

² Smart Specialisation Strategies. European Commission. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/policy/communities-and-networks/s3-community-of-practice/about_en (дата звернення: 16.03.2026).

New European Bauhaus – beautiful, sustainable, together. New European Bauhaus official site. URL: <https://new-european-bauhaus.europa.eu> (дата звернення: 16.03.2026).

Building better places to live with the New European Bauhaus. European Commission. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/projects/new-european-bauhaus_en (дата звернення: 16.03.2026).

Community-led local development (CLLD). Wikipedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Community-led_local_development (дата звернення: 16.03.2026).

Territorial development. Joint Research Centre (European Commission). URL: https://joint-research-centre.ec.europa.eu/projects-and-activities/territorial-development_en (дата звернення: 16.03.2026).

Integrated territorial development for a stronger future for European rural communities. European Week of Regions and Cities. URL: <https://regions-and-cities.europa.eu/programme/2025/sessions/47849> (дата звернення: 16.03.2026).

Політика згуртованості. ЄС та Україна. Аналітична записка. decentralization.gov.ua. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/18332%3Fpage%3D103> (дата звернення: 16.03.2026).

Just Transition Mechanism. Wikipedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Just_Transition_Mechanism (дата звернення: 16.03.2026).

Interreg. Wikipedia. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Interreg> (дата звернення: 16.03.2026).

що реалізуються в рамках цих програм, дозволяють поєднати організацію життєвого простору з розвитком людського капіталу, адже участь у таких процесах формує нові компетенції, підвищує рівень довіри та активізує соціальну відповідальність.

У контексті розвитку резилієнтності громад європейський підхід підкреслює важливість інтегрованого територіального розвитку (place-based approach). Його суть полягає в тому, що кожна громада розглядається як унікальна система з власними соціальними, економічними та культурними особливостями, а тому інклюзивність означає адаптацію рішень до локального контексту через залучення місцевих знань і практик. Саме це дозволяє ефективно поєднати відновлення інфраструктури з розвитком людського потенціалу та формуванням стійких соціальних зв'язків.

Особливе місце займає підхід «leave no one behind», що активно впроваджується в політиках ЄС і передбачає цілеспрямоване включення вразливих груп у процеси розвитку. У практичному вимірі це означає, що інноваційні рішення (наприклад, у сфері цифровізації, мобільності чи енергетики) оцінюються не лише за ефективністю, а й за тим, наскільки вони розширюють можливості участі для різних груп населення. Таким чином, інклюзивність стає критерієм якості інфраструктурних трансформацій.

У постконфліктному контексті, який є релевантним для України, підходи ЄС акцентують увагу на соціальному відновленні через участь. Інклюзивні процеси розглядаються як механізм відновлення довіри між громадянами та інституціями, а також між різними соціальними групами. Саме через спільну участь у відбудові інфраструктури, плануванні територій і реалізації локальних ініціатив формується нова якість соціального капіталу як основа довгострокової резилієнтності.

Крім того, в ЄС значну увагу приділяють розвитку соціального партнерства як інституційної основи інклюзивності. Це означає створення стабільних механізмів взаємодії між владою, бізнесом, громадянським суспільством та освітніми інституціями. Такі партнерства не лише забезпечують ресурси для

реалізації проєктів, але й формують середовище спільної відповідальності за розвиток громади. У результаті інклюзивність стає не окремим принципом, а системною характеристикою управління розвитком територій.

В контексті інклюзивності виділимо роль проєктів інклюзивного місцевого розвитку³, що побудовані на основі діалогу, консультацій та прийняття рішень на місцевому рівні з ключовими зацікавленими сторонами, включаючи:

- місцеві органи влади (місцеві органи влади, їх технічні служби, децентралізовані державні служби);
- громадянське суспільство, особливо організації людей з інвалідністю та представників інших вразливих груп;
- партнерів з розвитку (постачальників послуг з державного та приватного секторів, неурядових організацій, лідерів громадської думки тощо).

Проєкти інклюзивного місцевого розвитку є частиною процесу децентралізації, в якому держава передає компетенції місцевим органам влади, надаючи їм можливість вживати заходів у ключових сферах суспільства, таких як цивільна безпека, освіта, охорона здоров'я, зайнятість та доступ до води. Проєкти передбачають тісну співпрацю з місцевими органами влади та з місцевими суб'єктами розвитку для сприяння соціальним змінам та включенню інвалідності до ініціатив розвитку громад. В табл. 2 представлено кейси проєктів інклюзивного розвитку людського капіталу в постконфліктних громадах.

Проєкти інклюзивного місцевого розвитку зосереджені, по суті, на двох ключових сферах:

- територіальне сприяння, щоб забезпечити єдиний голос усіх різних організацій та розробку спільних дій, а також щоб місцеві суб'єкти працювали разом не лише під час діагностичної фази, але й під час розробки, планування, впровадження, моніторингу та оцінки дій;
- розвиток потенціалу шляхом проведення навчання, коучингу та консультацій для зміцнення потенціалу місцевих суб'єктів.

---

³ Inclusive Local Development: How to implement a disability approach at local level. November 2009. URL: https://www.handicap-international.ch/sites/ch/files/documents/files/developpement-local-inclusif_anglais.pdf

Таблиця 2.

**Інклюзивно орієнтовані проєкти для розвитку людського капіталу в
постконфліктних громадах**

Назва проєкту	Цільова група	Основна мета	Очікуваний вплив на людський капітал
Громадські освітні центри для дорослих	Внутрішньо переміщені особи, дорослі з низьким рівнем освіти	Забезпечити доступ до базової та професійної освіти, соціально-психологічну підтримку	Підвищення компетентності, адаптації до нових умов, розвиток крос-культурних навичок та готовності до інновацій
Інкубатори місцевих стартапів	Молодь, підприємці, ветерани	Сприяти створенню малих інноваційних підприємств та соціальних стартапів	Формування професійних і підприємницьких навичок, розвиток критичного мислення та інноваційної культури
Мобільні коворкінги та навчальні лабораторії	Діти та молодь у віддалених громадах	Забезпечити доступ до сучасних технологій та STEM-освіти	Розвиток цифрових компетенцій, креативності та готовності до командної роботи; підготовка майбутніх інноваторів
Програми міжкультурного діалогу та соціальної інтеграції	Внутрішньо переміщені особи, місцеві жителі, національні меншини	Зменшення соціальної напруженості, сприяння порозумінню та співпраці	Підвищення соціальної компетентності, лідерських якостей, здатності до колективної інноваційної діяльності
Платформи менторства та обміну досвідом	Молоді спеціалісти, педагоги, підприємці	Передача знань та професійного досвіду, підтримка інноваційних ініціатив	Збагачення людського капіталу знаннями, навичками управління проєктами та впровадження інновацій
Культурно-освітні фестивалі та хаби інновацій	Широка громада, молодь	Підтримка креативної економіки та популяризація інновацій	Формування відкритої та творчої інноваційної культури, підвищення соціальної активності та згуртованості громади
Програми навчання для жінок та малозабезпечених груп	Жінки, особи з низьким доходом	Забезпечення економічної та соціальної рівності	Підвищення професійних навичок, розвиток підприємницьких компетенцій, зміцнення соціальної мобільності

Джерело: сформовано авторами

Однією з ключових сфер, що має бути інклюзивною для забезпечення сталого розвитку громад, є інфраструктура. Інфраструктуру можемо розглянути як платформу соціальної взаємодії, формування довіри та співпраці між різними групами населення. У постконфліктних територіях цей вимір набуває

особливого значення, оскільки сприяє відновленню соціальних зв'язків та інтеграції спільноти.

Інклюзивна інфраструктура передбачає активне залучення значної кількості людей на етапах планування, проєктування та реалізації інфраструктурних проєктів. Це дозволяє враховувати потреби як місцевих жителів, так і підприємств, громадських організацій та органів влади. Такий підхід сприяє оптимальному поєднанню організації життєвого простору, розвитку людського капіталу та соціального партнерства, створюючи середовище, у якому люди не лише користуються інфраструктурними благами, а й беруть активну участь у процесах прийняття рішень, формування місцевої економіки та розвитку соціальної взаємодії.

Особливо актуальним цей підхід стає для постконфліктних територій, де існують значні руйнівні наслідки для «соціальної тканини», економічних структур та просторового розвитку. На нашу думку, інклюзивна інфраструктура може стати платформою для відновлення життєвого простору, відновлення довіри між громадами та органами влади й для створення нових можливостей у сфері освіти, охорони здоров'я, транспортної та цифрової комунікації. Вона одночасно забезпечує розвиток людського капіталу через підвищення компетенцій, створення робочих місць та соціальних ініціатив, а також формує умови для ефективного соціального партнерства, що охоплює владу, бізнес і громадянське суспільство.

До основних вимірів інфраструктурної інклюзивності може віднести наступні:

1. Фізична доступність – традиційний підхід до інклюзивності, що передбачає можливість безперешкодного користування інфраструктурою для всіх груп населення, включаючи людей з інвалідністю, літніх осіб, дітей, маломобільні групи. Йдеться не лише про архітектурну безбар'єрність (пандуси, ліфти, транспорт) та територіальну доступність (рівномірне розміщення об'єктів інфраструктури у межах громади). Високий рівень фізичної доступності забезпечує базову участь населення у соціально-економічному житті.

2. Економічна доступність означає фінансову спроможність населення користуватися інфраструктурними послугами (транспорт, освіта, медицина, цифрові сервіси). Інклюзивність у цьому вимірі досягається через доступні тарифи, субсидії, пільги або альтернативні моделі фінансування. Це важливо для вразливих груп населення, які інакше можуть бути виключені з доступу до базових послуг.

3. Соціальна залученість (участь) характеризує рівень участі громадян у плануванні, прийнятті рішень і моніторингу інфраструктурних проєктів. Інклюзивна інфраструктура формується через консультації, громадські обговорення, партисипативне бюджетування та підвищує довіру до інституцій і забезпечує відповідність інфраструктури реальним потребам громади.

4. Просторова справедливість передбачає збалансований розвиток інфраструктури між різними територіями (міські / сільські, центральні / периферійні, постконфліктні / стабільні). Важливим є уникнення концентрації ресурсів лише у «точках зростання» та забезпечення рівних можливостей для всіх територій.

5. Цифрова інклюзивність охоплює доступ до цифрової інфраструктури (інтернет, електронні послуги, цифрові платформи) та цифрових навичок. У сучасних умовах цифрова інфраструктура визначає доступ до освіти, роботи, державних послуг і соціальної взаємодії. Нерівність у цьому вимірі в сучасних умовах формує нові форми соціального виключення.

6. Інституційна інклюзивність відображає здатність інституцій (органів влади, організацій) враховувати інтереси різних соціальних груп і забезпечувати їх представництво у процесах управління інфраструктурою. Йдеться про прозорість, підзвітність, партнерство та відкритість управлінських процесів.

7. Екологічна стійкість та інклюзивність передбачає врахування екологічних аспектів розвитку інфраструктури з урахуванням інтересів нинішніх і майбутніх поколінь. Інклюзивність в цьому вимірі включає рівний доступ до безпечного середовища, чистої води, повітря, зелених зон, а також участь громад у прийнятті екологічно значущих рішень.

8. Функціональна інтегрованість характеризує взаємозв'язок різних видів інфраструктури (транспортної, соціальної, освітньої, цифрової) між собою. Інклюзивна інфраструктура не є фрагментованою, бо вона створює єдиний життєвий простір, де різні сервіси доповнюють один одного, підвищуючи якість життя населення.

9. Орієнтація на розвиток людського капіталу визначає, наскільки інфраструктура сприяє розвитку освіти, здоров'я, навичок та професійної реалізації населення. Інклюзивність означає створення рівних можливостей для самореалізації всіх груп населення через доступ до якісних послуг і ресурсів.

В контексті розгляду інклюзивності розглянемо кейс проєктного підходу ЄС на прикладі CommuniCity⁴ – ініціативи, що фінансується Європейською Комісією в межах програми Horizon Europe та спрямована на глибоке перетворення способів, якими міста працюють із своїми мешканцями для вирішення соціальних, цифрових та міських викликів.

CommuniCity – це технологічний проєкт, розроблений як інклюзивна громадоорієнтована платформа співтворення, де мешканці, місцеві органи влади, технологічні партнери та організації разом визначають проблеми, створюють рішення і тестують їх у реальному середовищі.

Основна ідея CommuniCity полягає в тому, щоб перенести владні повноваження щодо інноваційних локальних проєктів з вузького кола експертів та технічних команд у ширшу спільноту людей, включно з тими, хто часто залишається на маргінесі (з низьким рівнем доступу до цифрових сервісів, недостатнім залученням до прийняття рішень, меншими можливостями бути почутими та ін.). Саме тому одна з ключових цілей проєкту полягає у вирішенні проблеми так званого «технологічного розриву» між громадами та інноваціями, надаючи голос тим, хто раніше не мав можливості впливати на міські рішення.

Починаючи з 1 вересня 2022 р. і до серпня 2025 р. CommuniCity реалізував серію відкритих конкурсів (Open Calls), у межах яких командами з громадських організацій, стартапів, технологічних компаній і дослідницьких центрів пропо-

---

⁴ CommuniCity. URL: <https://communicity-project.eu/>

нуються рішення, що відповідають запитам місцевих спільнот. Ці конкурси проходили у кілька раундів. В результаті було запущено понад 100 локальних інноваційних пілотних проєктів в понад десяти містах ЄС, включно з Амстердамом, Гельсінкі, Порто та іншими містами-реплікаторами з різних країн.

Пілотні проєкти охоплювали широкий спектр викликів міського життя (покращення якості життя та мобільності, підтримка осіб із низьким рівнем цифрової грамотності, застосування штучного інтелекту та іммерсивних технологій для соціальних цілей). У кожному випадку технологічні рішення створювалися не зверху, а разом із тими, для кого вони призначені, з використанням процесів співтворення (місцеві жителі безпосередньо визначали свої потреби, працювали над ідеями разом з розробниками, тестували рішення у своїх спільнотах).

Над проєктом працював консорціум з 12 організацій з кількох країн ЄС, у тому числі університети, муніципалітети, мережі «living labs» та дослідницькі інститути. Ця група об'єднала знання про локальні інноваційні підходи, адаптовані до різних міських та передміських контекстів, щоб створити модель співтворення, що може бути масштабована і відтворена в інших місцях.

Одним із значущих результатів CommuniCity стало створення платформи CommuniLab – віртуального простору обміну знаннями та взаємного навчання між містами, неурядовими організаціями, активістами, планувальниками та іншими зацікавленими сторонами. Ця платформа включає методології, інструменти, приклади пілотів та ресурси, що дозволяють продовжувати практики інклюзивного співтворення.

Основні переваги співтворення полягають у наступному:

- результат оптимально відповідає бажанням та потребам цільової групи;
- розробляються лише рішення, які дійсно є актуальними для цільової групи;
- існує підтримка, оскільки відкритий характер процесу дає всім учасникам відчуття, що він дійсно належить їм та створений ними та для них;
- впровадження стає легшим, оскільки поширюється позитивний досвід;

- мотивація висока, оскільки спільно визначається, для кого і чому створюється продукт;

- процес спільного творення запобігає неправильним рішенням, непотрібним витратам, втраченому часу та припущенням, що призводять до напруженості та помилкових розробок.

На основі вищенаведених рекомендацій розроблено проєкт «Система розвитку інфраструктури життєдіяльності громади «Разомсервіс», метою якого є забезпечення сталого інфраструктурно-сервісного розвитку громади шляхом мобілізації внутрішніх ресурсів (людського капіталу та інституційного потенціалу) громади.

Цільова аудиторія: мешканців територіальних громад, зокрема молодь, ВПО, локальний бізнес, активісти, представники місцевого самоврядування, організації громадянського суспільства, соціальні служби, освітні інституції.

Продуктом проєкту є створена та впроваджена система громадоцентричного розвитку, що орієнтована на самодостатність громади, включає інтерактивну карту ресурсів громади, працюючі ініціативні групи, пілотні інфраструктурно-сервісні рішення (локальні послуги, малі підприємства, цифрові сервіси), навчальні програми для розвитку, що в сукупності забезпечують сталий розвиток громади на основі її внутрішнього потенціалу.

Складові продукту проєкту:

1. Мапа турботи – інтерактивна цифрова карта громади з візуалізацією її ресурсів, сервісів і ініціатив; доступна у мобільному застосунку з можливістю зворотного зв'язку та участі;

2. ХАБ-Навігатор – інституціоналізована платформа координації місцевих ініціатив, що забезпечує стратегічне планування, партнерство та супровід громадських проєктів;

3. Команди змін – мережа підготовлених локальних лідерів та ініціативних груп, здатних створювати та реалізовувати проєкти в економіці, екології, освіті, соціальних послугах та інших сферах;

4. Прототипи майбутнього – реалізовані пілотні інфраструктурно-сервісні

ініціативи, які вирішують реальні потреби громади: міні-ЦНАПи, простори спільного користування, енергоефективні рішення тощо;

5. Лабораторія локальних рішень – навчальний компонент проєкту, який включає тренінги, воркшопи, методичні матеріали та онлайн-курси з розвитку лідерства, підприємництва, цифрових навичок і проєктного менеджменту;

6. ІнвестПортал – механізм та інструментарій залучення ресурсів у громаду: пошук партнерів, подання заявок, комунікація з донорами та прозорість проєктного фінансування;

7. Ремонт довіри – майстерні згуртованості та ремесел, де мешканці працюють разом, ремонтують, навчаються одне в одного та відновлюють горизонтальні соціальні зв'язки;

8. Сусідська варта – локальні мікроспільноти, що стають осередками довіри, обміну ресурсами, інформаційної взаємодопомоги та безпеки;

9. ЕхоГромада – система моніторингу і зворотного зв'язку, що дозволяє громаді виявляти запити та адаптувати стратегії відповідно до реалій життя.

Етапи проєкту:

1. Проведення стартового аналізу потенціалу громади (ресурсного, людського, інфраструктурного, інституційного);

2. Розробка інтерактивної карти локальних ресурсів і сервісів;

3. Формування та підтримка ініціативних груп мешканців;

4. Проведення навчальних програм із бізнес-менеджменту;

5. Запуск 5 пілотних інфраструктурно-сервісних ініціатив;

6. Проведення інформаційної кампанії;

7. Моніторинг реалізованих ініціатив та їх удосконалення.

Ресурси реалізації проєкту:

1. Людські ресурси (фасилітатори, тренери, модератори заходів, волонтери, координатори з громад);

2. Матеріальні ресурси (приміщення, техніка, меблі, засоби комунікації);

3. Фінансові ресурси (закупівля обладнання, логістика, гонорари тренерам, медіапідтримка, дизайн матеріалів);

4. Інформаційні ресурси (методичні матеріали, кейси успішних практик, онлайн-платформи підтримки ініціатив).

Кількісні показники реалізації проєкту: кількість залучених мешканців – не менше 200 осіб, кількість створених ініціативних груп – щонайменше 5, кількість навчальних заходів – не менше 10, кількість пілотних ініціатив – мінімум 5, кількість нових/покращених сервісів – 3–5, кількість партнерств із місцевим бізнесом – не менше 5.

Якісні показники реалізації проєкту: зростання рівня довіри між мешканцями та місцевою владою, підвищення спроможності громад до самоуправління, формування сталих горизонтальних мереж підтримки, відчуття безпеки та взаємодії у громадах після запуску хабів.

Терміни реалізації проєкту:

1. Підготовчий етап (2 місяці): аналіз, формування команди, планування;
2. Реалізаційний етап (6 місяців): проведення заходів, облаштування хабів, запуск активностей;
3. Підсумковий етап (2 місяці): оцінка результатів, звітування, підготовка рекомендацій і сталих моделей управління хабами.

Короткострокові результати проєкту:

- покращення доступу до базових послуг;
- формування активних осередків самоорганізації та сервісної взаємодії;
- залучення мешканців до процесу прийняття рішень щодо функціонування соціальних та сервісних просторів;
- впровадження пілотних сервісів;
- посилення локальної довіри до громадських ініціатив і органів місцевого самоврядування через спільне тестування сервісів;
- формування навичок самоорганізації серед жителів;
- документування практичних кейсів як локальних «історій успіху».

Довгострокові результати проєкту включають:

- зміцнення довіри, почуття спільності та локальної ідентичності на основі постійної участі жителів у сервісній інфраструктурі;

- трансформація пілотних сервісів у постійно діючі формати або їх адаптація для інших населених пунктів громади;
- покращення інституційної спроможності громад створювати та підтримувати локальні сервіси з урахуванням потреб населення;
- зміцнення резилієнтності громад до тривалих кризових впливів;
- зростання рівня довіри до органів місцевого самоврядування завдяки прозорій та інклюзивній співпраці;
- створення інноваційної моделі сервісної громади, що може бути рекомендована як приклад у політиках розвитку громад.

Таким чином, інклюзивна інфраструктура є не просто фізичною основою для життя людей, а комплексним інструментом соціально-економічного відновлення та розвитку, що поєднує територіальні, людські та соціальні ресурси, сприяючи стійкому та гармонійному відновленню громад. Підходи ЄС демонструють, що інклюзивність є ключовою умовою успішного поєднання організації життєвого простору, розвитку людського капіталу та соціального партнерства. Вона забезпечує створення більш ефективних інфраструктурних рішень та формує передумови розвитку стійких, адаптивних і згуртованих громад, здатних до відновлення і розвитку навіть у складних постконфліктних умовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Політика згуртованості. ЄС та Україна. Аналітична записка. decentralization.gov.ua. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/18332%3Fpage%3D103> (дата звернення: 16.03.2026).
2. Building better places to live with the New European Bauhaus. European Commission. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/projects/new-european-bauhaus_en (дата звернення: 16.03.2026).
3. CommuniCity. URL: <https://communicity-project.eu/>

4. Community-led local development (CLLD). Wikipedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Community-led_local_development (дата звернення: 16.03.2026).
5. Inclusive Local Development: How to implement a disability approach at local level. November 2009. URL: https://www.handicap-international.ch/sites/ch/files/documents/files/developpement-local-inclusif_anglais.pdf
6. Integrated territorial development for a stronger future for European rural communities. European Week of Regions and Cities. URL: <https://regions-and-cities.europa.eu/programme/2025/sessions/47849> (дата звернення: 16.03.2026).
7. Interreg. Wikipedia. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Interreg> (дата звернення: 16.03.2026).
8. Just Transition Mechanism. Wikipedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Just_Transition_Mechanism (дата звернення: 16.03.2026).
9. New European Bauhaus – beautiful, sustainable, together. New European Bauhaus official site. URL: <https://new-european-bauhaus.europa.eu> (дата звернення: 16.03.2026).
10. Smart Specialisation Strategies. European Commission. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/policy/communities-and-networks/s3-community-of-practice/about_en (дата звернення: 16.03.2026).
11. Territorial development. Joint Research Centre (European Commission). URL: https://joint-research-centre.ec.europa.eu/projects-and-activities/territorial-development_en (дата звернення: 16.03.2026).

1.7. МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ МОНІТОРИНГУ ТА ОЦІНКИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ ІНКЛЮЗІЇ В ГРОМАДАХ

Лідія Василівна ШИНКАРУК

Марина Миколаївна ДЄЛІНІ¹

Важливість та актуальність як соціальної, так й інклюзії важко переоцінити, так як вона надає значні можливості для розвитку суспільства. Завдяки інклюзії створюються можливості для включення людей в повноцінне життя незалежно від статті, віросповідання, раси, етнічної приналежності, віку, рівня освіти та ін. Економічна інклюзія орієнтована на вирівнювання економічних диспропорцій, які мають значні соціально-економічні наслідки та можуть проявлятися у матеріальній депривації, відторгненні, соціальній ексклюзії та зниженню якості життя. Це все має негативний психологічний вплив на людину, що, відповідно, відображається на її стані здоров'я, світосприйнятті та можливостях розкрити свій потенціал.

Соціальна інклюзія може мати такі саме наслідки, проте вона є більш широкою за своїм масштабом та охопленням, її реалізація може залежати також й від економічної інклюзії, так як людина може отримувати доступ до різних благ та груп внаслідок володіння достатнім рівнем добробуту. Також, цей процес може мати й зворотній зв'язок, тому логічним стає, що вони взаємообумовлені та однаково важливі для побудови суспільства рівності.

В умовах повномасштабної війни в Україні все більше зростає кількість людей з інвалідністю, що є наслідком бойових дій. Ця цифра збільшується як серед військовослужбовців та ветеранів, так й цивільного населення. За даними Укрінформ, станом на вересень 2025 р. в Україні налічувалось більше 130 тис.

---

¹ **Л.В. ШИНКАРУК**, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, професор кафедри виробничого та інвестиційного менеджменту, Національний університет біоресурсів і природокористування України, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7434-1495>
М.М. ДЄЛІНІ, доктор економічних наук, професор, професор кафедри виробничого та інвестиційного менеджменту, Національний університет біоресурсів і природокористування України, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1016-2305>

ветеранів з інвалідністю, які отримали інвалідність внаслідок війни². Загальна кількість людей з інвалідністю у червні 2025 р. зросла до 3,4 млн людей. За оцінками, кількість осіб з інвалідністю за період повномасштабного вторгнення й до червня 2025 р. зросла на 600 тисяч людей³. Тобто, зростає великими темпами кількість людей, які потребуватимуть додаткової підтримки для реалізації свого потенціалу, залучення до ринку праці, включення до різних аспектів щоденного життя. Для охоплення всіх зацікавлених груп необхідним є розвиток соціальної та економічної інклюзії в нашій державі, що сприятиме збалансованому розвитку людського потенціалу та сталому розвитку економіки.

В розвитку соціальної та економічної інклюзії важливим є її вимірювання та моніторинг, що надає підстави для аналізу щодо стану розвитку різних форм інклюзії в українському суспільстві. В розвиток теми нашого дослідження необхідним є визначити основні категорії дотичні до соціальної та економічної інклюзії.

Як ми вже зазначали, життєво важливим аспектом інклюзії, є соціальна інклюзія, яка створює передумови до включення людини в різноманітні аспекти життя, покращуючи психологічний, емоційний та ін. стани.

Європейською фундацією з покращення умов життя та роботи соціальна інклюзія визначена як «процес забезпечення громадян можливостями та ресурсами, необхідними для повноцінної участі в економічному, соціальному та культурному житті...»⁴. Соціальна інклюзія створює потенціал для розвитку справедливих, згуртованих та стійких суспільств⁵. Це можна пояснити тим, що суспільство, яке орієнтовано на врахування потреб всіх верств населення, є більш згуртованим та стійким. Кожен громадянин в ньому може проявити себе, свій потенціал та задовільнити свої матеріальні, соціальні, культурні потреби.

---

² В Україні понад 130 тисяч ветеранів з інвалідністю. Укрінформ. 04.09.2025 р. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/4032820-v-ukraini-ponad-130-tisac-veteraniv-z-invalidnistu.html>

³ За час війни в Україні стало на 600 тисяч людей з інвалідністю більше – Мінсоцполітики. Подробиці. 24 червня 2025 р. URL : <https://podrobnosti.ua/2502699-za-chas-vjni-v-ukran-stalo-na-600-tisjach-nvaldv-blshe-mnsotspoltiki.html>

⁴ Social inclusion. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. URL : <https://www.eurofound.europa.eu/en/topics/social-inclusion>

⁵ Войціцька К., Кусік Н. Сутність поняття соціальної інклюзії міста та її значення в забезпеченні національної безпеки держави. *Society and Security*. 2024. №1(2). С. 124- 130. [https://doi.org/10.26642/sas-2024-1\(2\)-124-130](https://doi.org/10.26642/sas-2024-1(2)-124-130)

Ідея включення кожного може здаватись дещо утопічною, проте, ми вважаємо, що можуть бути створені умови для цього, що дозволить максимально залучити осіб до різних сфер життя, які до цього могли бути виключені з них в силу різних обставин.

Важливим в дослідженні оцінки соціальної та економічної інклюзії нам здається візуалізація її основних аспектів (рис. 1).

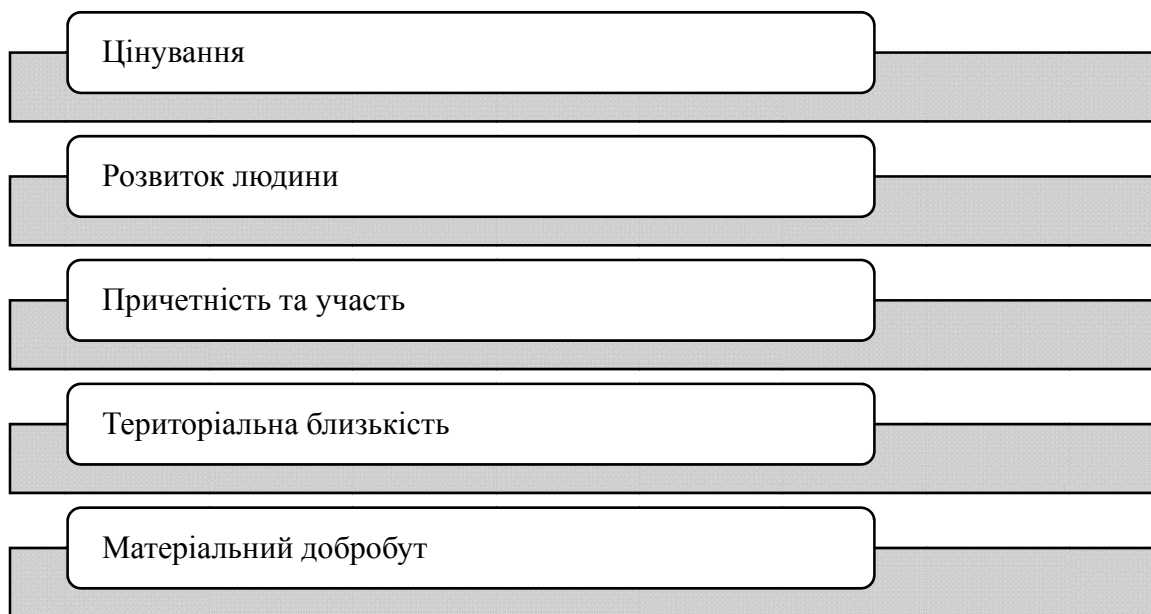

Рисунок 1. Основні аспекти соціальної інклюзії

Джерело: розроблено авторами на основі⁶

Нам здається важливим висвітлення цих аспектів, так як вони дозволяють побачити основні орієнтири розвитку інклюзії. Виходячи з цього, ми бачимо, що матеріальний добробут є її складовою, тобто економічна інклюзія є наслідком реалізації соціальної. Проте, це не протирічить нашому дослідженню, а тільки підкреслює його важливість та актуальність.

Ми погоджуємось з О. Птащенко, яка зазначає, що економічна інклюзія є засобом забезпечення рівномірного розподілу економічних можливостей, дозволяє знизити нерівність в суспільстві та досягти сталого розвитку. Це є наслідком залучення різноманітних суб'єктів до економічних процесів,

⁶ Соціальна інклюзія. КУ «Краснокутський інклюзивно-ресурсний центр» Краснокутської селищної ради Богодухівського району Харківської області. URL : <https://krasnokutsk.irc.org.ua/socialna-inkluziya-14-44-10-17-04-2019/>

підтримки підприємств малого та середнього бізнесу, розвитку ринку праці, забезпеченню розвитку людського потенціалу, що результується у покращенні якості життя⁷. Тобто, це створення таких умов, коли кожен член суспільства може брати участь в економічних процесах, що дозволить йому отримувати матеріальні блага для забезпечення своїх потреб та якісного проживання. Науковиця також зазначає, що соціальна інклюзія є складовою економічної, з чим ми частково погоджуємось, так як їх важко розділяти та відокремлювати, проте, в нашому дослідженні ми будемо їх аналізувати як дві частини інклюзії, яка реалізується в державі.

О. Красота та Р. Стуга в своєму науковому дослідженні вивчають місце економічної інклюзії на ринку праці та визначають її вплив на врегулювання нерівності доходів. Варто відзначити, що нерівність доходів існує як в Україні, так й в розвинених країнах й питання її вирівнювання є предметом дослідження багатьох вчених та влади, так як подолання проблеми нерівності доходів зможе опосередковано розв'язати важливі соціально-економічні проблеми. О. Красота та Р. Стуга зауважують, що економічна інклюзія проявляючись через ринок праці є чинником, який дозволяє отримувати первинні доходи та виступає механізмом, який має вплив на нерівність доходів. Надання більшої можливості доступу до ринку праці дозволяє долати проблему матеріальної депривації та знижує кількість населення із низькими доходами⁸. Ми повністю поділяємо в цьому думку науковців та вважаємо, що економічна інклюзія має визначальне значення для розв'язання даної проблеми. На даний момент, розвиток технологій дозволяє більше проявлятися економічній інклюзії на ринку праці, так як інформаційно-комунікаційні інструменти розвиваються та люди, які раніше не мали можливості фізично бути присутніми на робочому місці в силу різних причин, на разі мають більше можливостей працювати віддалено та розкривати свої здібності та потенціал. Цифрові технології надають можливість

---

⁷ Птащенко О. Економічна інклюзія на міжнародному та регіональному рівнях: фінансовий аспект. *Світ фінансів*. 2023. №2(75). С. 95-105. DOI: 10.35774/SF2023.02.095

⁸ Красота О., Стуга Р. Економічна інклюзія на ринку праці та її вплив на регулювання нерівності доходів. *Науковий журнал «Economic synergy»*. 2026. №1 (19). С. 84 - 103. DOI: [10.53920/ES-2026-1-6](https://doi.org/10.53920/ES-2026-1-6)

як надавати більше робочих місць, в тому числі й дистанційно, так й збільшує обсяг робіт, які можуть виконуватись людьми з різних груп. Так, значно зростає потенціал реалізувати себе на ринку праці в людей з інвалідністю, так як тепер вони можуть працювати із застосуванням сучасних інновацій, виконувати роботи, які до цього не мали можливості виконати в силу певних обмежень. Також, це дозволяє залучати й мігрантів до роботи, які могли мати обмежений доступ раніше в силу браку знання мови. Сучасні розробки дозволяють синхронно використовувати перекладачі, що значно розширює їхні можливості. Значення та можливості економічної інклюзії є великими, враховуючи те, який вплив вона здійснює на людей та покращення їхнього добробуту, покращуючи соціально-економічний стан, якість життя та ін.

Важливим місцем реалізації інклюзії є безпосередньо міста проживання людей. В умовах українського сьогодення це можуть бути територіальні громади, до складу яких входять населені пункти та які утворились внаслідок реформи децентралізації влади 2015-2020 років. Згідно законодавчого визначення, «територіальна громада (ТГ) – це жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр»⁹. З урахуванням наведеного та проведеної реформи, ТГ є основним місцем перебування людей в Україні, яке має забезпечити інклюзивні можливості для всіх зацікавлених груп. Ми вважаємо за потрібне запропонувати інструменти оцінки та моніторингу соціальної та економічної інклюзії саме в ТГ, що дозволить в подальшому зацікавленим сторонам аналізувати стан розвитку інклюзії та пропонувати напрями подальшого розвитку.

Необхідним є побудова процесу оцінки стану соціальної та економічної інклюзії, яка дозволить в подальшому проаналізувати основні здобутки ТГ в цьому напрямку та визначити шляхи розвитку та створення кращих умов залучення всіх членів громади до різних сфер.

---

⁹ Термін «Територіальна громада». Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/29885>

Окрім оцінки моніторинг також відіграє немаловажну роль в побудові сталого, згуртованого суспільства, яке володіє великим потенціалом та орієнтовано на інтеграцію всіх членів суспільства. Моніторинг передбачає постійний контроль за станом соціальної та економічної інклюзії.

Зробити оцінку та моніторити в процесі є можливим за наявності певних індикаторів, які ми визначимо в табл. 1.

Таблиця 1.

Індикатори оцінки та моніторингу соціальної інклюзії в ТГ України

Індикатор	Характеристика
Кількість людей за різними ознаками	
Дана група показників є потрібною з огляду на оцінку потреб та розрахунку ресурсів з боку громади для інтеграції даних та інших груп осіб.	
Кількість осіб з інвалідністю	Даний індикатор дозволяє оцінити потенційні потреби для цієї групи людей та сформувані відповідні ресурси. Також може бути його варіації та надання інформації щодо осіб з інвалідністю за видами інвалідності.
Кількість дітей з особливими освітніми потребами	Показник необхідний для планування та моніторингу потреб в створенні інклюзивних освітніх передумов як в закладах дошкільної, так й шкільної освіти.
Кількість людей похилого віку, їхній вік	Інформація, яка дозволяє оцінити якість життя в громаді, в тому числі й на основі аналізу динаміки тривалості життя.
Кількість ВПО	Інформація, потрібна для оцінки потенційних потреб та фінансових ресурсів, пошуку можливих напрямів успішної інтеграції даної групи осіб в життя громади.
Кількість мігрантів	Окрім попередньої групи осіб, до України та її населених пунктів можуть приїздити мігранти з різних країн. Важливим є моніторинг даного показника, в тому числі й з зазначенням країни, з якої прибули. Окрім звичайних інтеграційних заходів важливим тут буде також мовна інтеграція даної групи осіб, що може вимагати додаткових курсів, інтенсивів та ін. форм зниження мовних бар'єрів.
Кількість малозабезпечених сімей	Показник, який є важливим для оцінки соціально-економічної інклюзії. Він є основою для подальшої матеріальної депривації та соціального відчуження. Важливим тут є цілеспрямовані дії з боку громади щодо покращення матеріального стану, в тому числі й залучення до ринку праці працездатного населення. Надання максимальних можливостей щодо участі в освітньому процесі дитячого населення, в чому корисним стане досвід ЄС щодо розірвання кола неблагополуччя.

Кількість ветеранів, звільнених з полону	Показники необхідні для оцінки та відслідковування динаміки з метою визначення потреб та ресурсів з допомоги інтеграції даної групи осіб до різних сфер життя.
Кількість сімей загиблих воїнів, зниклих безвісті	Індикатор потрібний для оцінки потреб сімей загиблих та зниклих безвісті, підготовки та надання їм різних форм допомоги та підтримки.
Демографічний склад населення: за роком, за статтю, рівнем освіти тощо	Показник потрібний для оцінки демографічної ситуації в громаді за різними ознаками, що дозволить в цілому побачити наявність потенційних потреб для різних груп та запланувати відповідні ресурси. Важливим є аналіз динаміки даного показника, який свідчатиме в тому числі й про ефективність інклюзивної політики в громаді.
Інфраструктурні зручності	
Дана група показників відображає безпосередньо діяльність органів місцевого самоврядування та інших осіб в частині імплементації інклюзії, надання реальних можливостей для залучення людей з різними потребами до повноцінного життя.	
Наявність та кількість пандусів як в місцях громадського користування, так й в інших видах будов	Проектування, конструювання та побудова пандусів, які дозволять покращити якість пересування різним зацікавленим групам (як людям з інвалідністю, так й молодим батькам з дітьми, а також іншим маломобільним групам осіб).
Наявність та кількість знижених бордюрів	Це дозволить покращити якість пересування для людей на візочках, з дитячими візочками та інших маломобільних груп осіб. Значно розширяє доступність різних закладів.
Наявність та кількість ліфтів в місцях громадського користування	Дозволяє оцінити зручність та комфортність відвідування різних закладів, можливості безпечного пересування на різних видах пішохідних переходів та ін.
Наявність та кількість адаптованих санвузлів в місцях перебування людей	Важливий індикатор, який відображає комфорт та якість, створений для людей з інвалідністю. Можуть бути створені як в торгівельних центрах, так й в парках, різних органах влади, місцях можливого скупчення людей тощо.
Наявність та кількість низькопідлогового громадського транспорту	Дозволяє забезпечити транспортну доступність для маломобільних груп населення, що значно розширяє доступність та безбар'єрність.
Наявність та кількість табличок зі шрифтом Брайля в місцях загального користування, різних форм організацій та на підприємствах	Важливий індикатор, який дозволяє оцінити підвищення комфортності перебування людям з вадами зору, значно розширює доступність місць, де вони встановлені. Дозволяють отримання основної інформації щодо графіку та правил роботи місця, де вони встановлені, а також будь-яку іншу важливу інформацію.
Наявність та кількість закладів охорони здоров'я	Індикатор, який потрібний для оцінки розвиненості охоплення закладами охорони здоров'я всіх членів громади, а також окремих груп, які безпосередньо аналізуються.

Наявність та кількість закладів культури	Важливий індикатор для оцінки доступності культурного життя для мешканців громади. Заклади культури можуть мати різну цільову аудиторію як дітей, так й молодь, людей похилого віку тощо. Вони стають майданчиком для залучення різних груп населення до культурного життя, формують відчуття приналежності та важливості, є передумовою покращення психологічного стану та ін.
Наявність та кількість центрів психологічної допомоги	Важливий індикатор в умовах війни, в яких знаходиться Україна. Центри психологічної допомоги можуть бути як державні, так й комунальні, приватні. Або це можуть бути й громадські організації, які надають подібні послуги. Їхніми цільовими групами можуть бути як люди з інвалідністю, діти з особливими освітніми потребами, люди похилого віку, ветерани, звільнені з полону, так й члени їхніх сімей та інші групи осіб. Діяльність таких центрів є важливим індикатором соціальної інклюзії, так як дозволяє підтримувати свій психологічний та емоційний стан мешканцям громади. Окремо можуть аналізуватись показники кількості наданих консультацій та кількості годин. Дана інформація може надаватись за погодженням в залежності від форми власності такого центру.
Освітні можливості	
Важливою складовою соціальної інклюзії є доступність освіти для різних вікових груп. Це є профілактикою подальшого соціального відчуження та передумовою отримання знань та навичок та кращої інтеграції до ринку праці.	
Наявність та кількість закладів дошкільної освіти	Наявність таких закладів дозволяє дітям отримувати розвиток згідно свого віку, батькам надає можливість працювати та забезпечувати матеріальний добробут.
Наявність та кількість закладів загальної середньої освіти	Наявність таких закладів дозволяє дітям отримувати розвиток, знання та навички згідно свого віку, батькам надає можливість працювати та забезпечувати матеріальний добробут.
Наявність та кількість закладів фахової передвищої та вищої освіти	Наявність таких закладів дозволяє молоді отримувати знання, навички та компетентності, що створює передумови для подальшого залучення до ринку праці та розкриття свого потенціалу на ньому.
Наявність та кількість інклюзивних класів в громаді Кількість дітей з особливими освітніми потребами, які навчаються в них	Важливим є спостереження за наявністю та кількістю інклюзивних класів в закладах закладів загальної середньої освіти в громаді та кількості дітей з особливими освітніми потребами, які їх відвідують. Такі класи формують інклюзивне суспільство. Діти, незалежно від свого стану здоров'я та обмежень отримують доступ до знань, до спілкування з однолітками, що має значний позитивний вплив на формування їхнього людського та соціального капіталів.

Наявність інклюзивних можливостей в закладах дошкільної освіти Кількість дітей з особливими освітніми потребами, які відвідують заклади дошкільної освіти	Створення можливостей для дітей з особливими освітніми потребами (ООП) в закладах дошкільної освіти також є важливим для соціалізації дітей різних груп населення, створення інклюзивного суспільства, сприяє різносторонньому розвитку дітей та покращує психологічний та емоційний стан як дітей з особливими освітніми потребами, так й їх батьків.
Наявність та функціонування інклюзивно-ресурсного центру (ІРЦ) Кількість споживачів його послуг	Такі центри створюються для надання можливості дітям з ООП реалізувати своє право на освіту. Вікова група дітей – 2-18 років. Дані центри проводять оцінку розвитку дітей, надають корекційні та психологічні послуги та забезпечують супровід дітей з ООП ¹⁰ . Наявність таких центрів на території громади є значним внеском в розвиток інклюзії та позитивно її характеризує.
Заходи, проведені для різних зацікавлених груп	
Кількість заходів з навчання персоналу та зацікавлених осіб роботі з різними групами людей, в тому числі, які потребують інклюзивного підходу	Необхідним є відслідковування освітніх заходів, які спрямовані на отримання знань та опанування навичок в сфері роботи з різними групами осіб, в тому числі й з тими, хто потребує інтеграції в суспільство, особливого підходу з включення. Це характеризує громаду як таку, що готова до розвитку, до врахування інтересів різних соціальних груп й тому навчає тих, хто потенційно може допомагати створювати інклюзивне суспільство.
Кількість заходів для різних груп населення, які потребують інклюзивного підходу	Важливим є врахування заходів, які проводяться в громаді для допомоги різним групам населення з метою їхньої підтримки, розвитку та залучення до життя громади. Форми проведення можуть різнитись: майстер-класи, тренінги, семінари, вебінари, тематичні зустрічі тощо.

Джерело: сформовано авторами

Таким чином, ми бачимо, що індикаторів оцінки та моніторингу соціальної інклюзії є багато. Вони можуть бути доповнені ще кожною громадою, але й наведений перелік дозволяє оцінити та проаналізувати наскільки ефективно впроваджується соціальна інклюзія в громаді. Головним є всебічне розкриття основних складових соціальної інклюзії. Варто відзначити, що оцінка має носити не тільки кількісний, але й якісний характер. Що може ґрунтуватись не тільки на отриманих кількісних показниках, але й враховувати результати такої

¹⁰ Інклюзивно-ресурсні центри. Міністерство освіти і науки України. URL : <https://mon.gov.ua/dlya-batkiv/inklyuzivno-resursni-tsentr>

діяльності, тобто динамічний зріз змін та аналіз даних, які додатково можуть братись до уваги.

Важливим є наведення деяких прикладів, як це реалізується в громадах України. Представимо це на рис. 2 та рис. 3, які ілюструють безпосередню практичну реалізацію безбар'єрності в територіальних громадах України. Так, в Новицькій громаді було проведено Національний тиждень безбар'єрності, в межах якого відбулись інформаційні заходи для представників як бізнесу, так й освіти, культури та інших сфер в частині висвітлення питань прав осіб з інвалідністю та забезпеченню рівних та справедливих умов¹¹.

Рисунок 2. Заходи з тижня безбар'єрності в Новицькій громаді

Джерело: використано фотоматеріали за ¹²

¹¹ Підсумки Національного тижня безбар'єрності в Новицькій громаді. Новицька територіальна громада. URL : <https://novotg.gov.ua/news/1747985785/>

¹² Там само

Проведення подібних заходів є важливим для розвитку соціальної інклюзії та дозволяє побудувати розвинене інклюзивне суспільство як в громадах, так й Україні, зокрема. Дане суспільство орієнтоване на врахування потреб різних груп населення та сприяє розкриттю потенціалу людей, їхньому включенню в різні сфери життя та покращенню, відповідно, його якості. Тому розвиток соціальної інклюзії є наразі важливим завданням для українських реалій.

В Машівській громаді Полтавської області був проведений майстер-клас для дітей по розпису пряників. Цільовою аудиторією даного заходу були сім'ї загиблих воїнів, зниклих безвісті або звільнених з полону (рис.3).

Рисунок 3. Майстер-клас для сімей тих, хто загинув, зник безвісті або потрапили в полон в Машівській громаді

Джерело: використано фотоматеріали за 13

---

¹³ Проект «Стійкі та інклюзивні громади в Україні». Машівська громада. URL : <https://mashivka-rada.gov.ua/news/1738305860/>

Подібні майстер-класи є індикатором розвитку інклюзії в громадах, коли певна цільова аудиторія долучається до заходу, підвищує свій настрій, отримує нові навички, відчуває свою приналежність до групи, що є важливим з огляду на соціальну природу людини.

Після оцінки соціальної інклюзії ми пропонуємо оцінювати економічну як важливий прояв інклюзії.

Для вимірювання економічної інклюзії ми пропонуємо наступні індикатори (табл. 2).

Таблиця 2.

Індикатори оцінки та моніторингу економічної інклюзії в ТГ України

Індикатор	Характеристика
Кількість зайнятого населення – мешканців громади	Важливий з огляду на позитивні наслідки для безпосередньо працівників, так як вони отримують заробітну плату, а також й для економіки держави, так як забезпечується стала робота підприємства, створюються фінансові ресурси для працівників у вигляді доходів тощо.
Кількість найнятого населення з різних груп, в тому числі, які потребують й інклюзивного підходу	Необхідним є оцінка та моніторинг кількості людей з різних груп, які потребують інклюзії, й їхнього включення до ринку праці.
Кількість підприємств на території ТГ	Важливо аналізувати кількість підприємств та їхню динаміку, так як вони забезпечують створення робочих місць в громадах, своєчасну сплату податків, які зараз залишаються в межах ТГ та ін.
Кількість нових створених підприємств за останній рік	Дозволяє оцінити обсяг зацікавленості підприємців в відкритті нового бізнесу в громаді. Передбачається, що розвиток будь-якого населеного пункту залежить в тому числі й від кількості підприємців.
Створення нових робочих місць за останній рік, в т.ч. й для людей з інвалідністю	Важливо аналізувати реальні активності підприємства та його результати в частині розвитку ринку праці.
Середній рівень доходу населення	Аналіз усередненого доходу по громаді.
Медіанний рівень доходу населення	Більш якісним показником, який відображає рівень доходів населення, є медіанний дохід, який також варто оцінювати та брати до уваги при загальній оцінці розвитку економічної інклюзії в громаді.

Освітні заходи з підвищення фінансової грамотності	Необхідно досліджувати та оцінювати кількість заходів, які були проведені з формування навичок фінансових операцій, інвестиційної діяльності, ведення бізнесу, що матиме значний позитивний довгостроковий ефект як для безпосередньо отримувача знань, так й громади та держави зокрема.
Освітні заходи з проєктної діяльності	В сучасних умовах господарювання та з урахуванням викликів сьогодення підприємства все більше переходять на діяльність на проєктних засадах. Окрім того, важливим є розвиток навичок розробки проєктів як бізнес, так й соціальних.
Освітні заходи з опанування інших нових навичок та компетентностей	Проведення заходів з метою розкриття нових навичок є важливим доповненням до багатьох інших активностей. Вони дозволяють розкрити свій потенціал та долучитись до ринку праці з урахуванням сучасних змін.
Заходи з метою проф-орієнтації	Важливим є визначення свого професійного вектору в нашій молоді. Для цього варто проводити профорієнтаційні заходи, які допоможуть швидше визначитись із своєю професією та залучитись до ринку праці.
Презентація грантових та проєктних можливостей	Важливим є навчання та долучення населення громад до різноманітних грантових програм, що дозволить отримати грант на різні види діяльності та розвинути інклюзію в даному суспільстві.

Джерело: сформовано авторами

Тобто, оцінка та моніторинг економічної інклюзії передбачає аналіз тих можливостей, які є в громаді відносно розвитку ринку праці, підвищення фінансових надходжень, покращення матеріального стану та добробуту людей. Це є важливою частиною інклюзивного сталого розвитку. Але в сучасних умовах ми не маємо забувати й про сучасний розвиток технологій, які значно підвищують можливості розвитку інклюзивного суспільства. В такому випадку важливим аспектом соціальної та економічної інклюзії є її цифровий прояв. Цифрова інклюзія створює передумови для залучення більшої кількості людей до різних сфер життя, так як уможлиблює зниження бар'єрів для маломобільних осіб, надаючи можливість дистанційної роботи, електронної комерції, віртуального відвідування, різних форм навчання, які не передбачають фізичної присутності тощо. Виокремимо індикатори цифрової інклюзії в таблиці 3.

Індикатори оцінки та моніторингу цифрової інклюзії в ТГ України

Індикатор	Характеристика
Кількість інтернет-провайдерів в ТГ	Для забезпечення цифрової інклюзії важливим є надання в тому числі інтернет зв'язку. Тому необхідним є наявність інтернет-провайдерів, які надають такий зв'язок.
Якість та стабільність інтернету в ТГ	Важливою передумовою цифрової інклюзії є якісна та стабільна робота інтернету, що дозволяє забезпечити повноцінну роботу працівників, які працюють дистанційно, а також підтримує онлайн роботу різних підприємницьких структур.
Наявність безкоштовного інтернету в місцях загального користування	Оцінка даного індикатора є важливою з огляду на можливість, які надаються потенційним споживачам цих послуг. Збільшується коло осіб, які можуть долучатись до різних заходів. Люди, які користуються даним інтернетом можуть безперебійно підтримувати свою активність, якщо вона пов'язана із інтернет-зв'язком, комунікувати та налагоджувати соціальні зв'язки.
Освітні заходи з підвищення цифрової грамотності.	Оцінка даного індикатора дозволяє ідентифікувати наскільки в громаді активна позиція щодо підвищення цифрової грамотності, так як це має визначальне значення для зростання рівня цифрової інклюзії, підвищення компетентності осіб, які відвідали ці заходи, зростання їхньої конкурентоздатності.
Кількість зайнятого населення в ІКТ секторі	Індикатор відображає частку населення, яке працює в ІКТ секторі. Це можуть бути дані як окремо по органам влади, так й по підприємствах, які перебувають в даній громаді. Важливість оцінки обумовлюється значенням ІКТ сектору для розвитку цифрової інклюзії.
Кількість найнятого населення в ІКТ з різних груп, які потребують інклюзивного підходу	Індикатор напряду характеризує реалізацію цифрової інклюзії, особливо в динаміці.
Забезпечення закладів освіти необхідною комп'ютерною технікою та іншими цифровими інструментами	Дозволяє ідентифікувати цифровий потенціал та наскільки може бути розширена цифрова інклюзія в громаді в освітньому процесі. Також є важливим з точки зору навчання цифровим навичкам споживачам освітніх послуг.
Доступність сайту Територіальної громади	Веб-доступність є однією з найбільш важливих інструментів досягнення цифрової інклюзії. Оцінка сайту ТГ на предмет легкості в управлінні, можливості користування клавіатурою, а не лише мишкою, здатність масштабуватись, контрастність кольорів тощо.

Наявність інформації на сайті для різних зацікавлених груп, в тому числі, які потребують інклюзивного підходу	Моніторинг наявності вкладок з інформацією для різних груп населення, в тому числі й для тих, хто потребують інклюзивного підходу.
---	--

Джерело: сформовано авторами

Важливим прикладом розвитку цифрової інклюзії є проведення освітніх заходів з розвитку цифрової інклюзії. На рис. 4 наведемо приклад тренінгу з цифрової безбар'єрності для представників громад у Рожищенській міській раді.

Рисунок 4. Тренінг з цифрової безбар'єрності для представників громад Рожищенської міської ради

*Джерело: використано фотоматеріали за*¹⁴

Таким чином, ми навели основні індикатори оцінки та моніторингу цифрової інклюзії в територіальних громадах. Вони включають основні можливості прояву даної форми інклюзії, які можуть бути виміряні на рівні

¹⁴ Тренінг із цифрової безбар'єрності для представників громад відбувся у Рожищі. Рожищенська міська рада. Офіційний інформаційний сайт. URL : <https://rozhrada.gov.ua/news/treninh-iz-tsyfrovoyi-bezbaryernosti-dlya-predstavnykiv-hromad-vidbuvsya-u-rozhyshchi>

громади, але додатково можуть розширятись в залежності від потреб тих, хто проводить оцінювання та моніторинг. Шкали оцінювання можуть мати суб'єктивне бачення, але, на нашу думку, кількісні показники матимуть кількісний прояв, а показники, які відображають наявність чи відсутність певного ідентифікатора інклюзії можуть бути виміряні як «1» у разі наявності та «0» у разі відсутності. Й по кожному блоку запропонованих індикаторів можуть бути підбиті підсумки.

Оцінка передбачає зріз та висновки в конкретний момент часу, коли моніторинг – постійне відслідковування динаміки та аналіз результатів за весь період.

Оцінка та моніторинг соціальної, економічної та цифрової інклюзії є дуже важливою діяльністю в умовах євроінтеграційного шляху України, коли відбувається формування інклюзивного суспільства на засадах вивченого досвіду ЄС. Інклюзія є передумовою сталого розвитку української держави, що набуває особливої актуальності в умовах війни та боротьби за своє майбутнє в складі Європейського Союзу.

ЛІТЕРАТУРА

1. В Україні понад 130 тисяч ветеранів з інвалідністю. Укрінформ. 04.09.2025 р. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/4032820-v-ukraini-ponad-130-tisac-veteraniv-z-invalidnistu.html>
2. Войціцька К., Кусік Н. Сутність поняття соціальної інклюзії міста та її значення в забезпеченні національної безпеки держави. *Society and Security*. 2024. №1(2). С. 124- 130. [https://doi.org/10.26642/sas-2024-1\(2\)-124-130](https://doi.org/10.26642/sas-2024-1(2)-124-130)
3. За час війни в Україні стало на 600 тисяч людей з інвалідністю більше – Мінсоцполітики. Подроbbиці. 24 червня 2025 р. URL : <https://podrobnosti.ua/2502699-za-chas-vjni-v-ukran-stalo-na-600-tisjach-nvaldv-blshe-mnsotspoltiki.html>
4. Інклюзивно-ресурсні центри. Міністерство освіти і науки України. URL : <https://mon.gov.ua/dlya-batkiv/inklyuzivno-resursni-tsentri>

5. Красота О., Стуга Р. Економічна інклюзія на ринку праці та її вплив на регулювання нерівності доходів. *Науковий журнал «Economic synergy»*. 2026. №1 (19). С. 84 - 103. DOI: [10.53920/ES-2026-1-6](https://doi.org/10.53920/ES-2026-1-6)
6. Підсумки Національного тижня безбар'єрності в Новицькій громаді. Новицька територіальна громада. URL : <https://novotg.gov.ua/news/1747985785/>
7. Проект «Стійкі та інклюзивні громади в Україні». Машівська громада. URL : <https://mashivka-rada.gov.ua/news/1738305860/>
8. Птащенко О. Економічна інклюзія на міжнародному та регіональному рівнях: фінансовий аспект. *Світ фінансів*. 2023. №2(75). С. 95-105. DOI: 10.35774/SF2023.02.095
9. Соціальна інклюзія. КУ «Краснокутський інклюзивно-ресурсний центр» Краснокутської селищної ради Богодухівського району Харківської області. URL : <https://krasnokutsk.irc.org.ua/socialna-inkluziya-14-44-10-17-04-2019/>
10. Термін «Територіальна громада». Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/29885>
11. Тренінг із цифрової безбар'єрності для представників громад відбувся у Рожищі. Рожищенська міська рада. Офіційний інформаційний сайт. URL : <https://rozhrada.gov.ua/news/treninh-iz-tsyfrovoyi-bezbaryernosti-dlya-predstavnykiv-hromad-vidbuvsya-u-rozhyshchi>
12. Social inclusion. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. URL : <https://www.eurofound.europa.eu/en/topics/social-inclusion>

РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНІ ТА МОВНІ АСПЕКТИ ІНКЛЮЗІЇ В ЄС: МОЖЛИВОСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНСЬКЕ СЕРЕДОВИЩЕ

2.1. СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ТА ІНКЛЮЗІЯ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Алла Валеріївна СУХАНОВА¹

Соціальний захист та інклюзія є важливими елементами сучасної системи соціально-економічного управління Європейського Союзу, яка має на меті забезпечити відповідний рівень життя, закріпити принципи соціальної справедливості та забезпечити рівні можливості для всіх громадян. Європейська соціальна модель ЄС відрізняється високим рівнем державного втручання в управління соціальною сферою, наявністю передових інституційних механізмів соціального забезпечення та впровадженням комплексних заходів, спрямованих на зменшення соціальної ізоляції та підтримку системної соціальної інтеграції².

На початок 2026 року країни Європейського Союзу продовжують змінювати свої соціальні системи, які б змогли краще стосуватися нових викликів – старіння населення, зміни в міграціях, появу цифрових технологій та різкого зростання соціальної нерівності.

Дане дослідження виникло через необхідність детально порівняти системи соціального захисту та інклюзії в Європейському союзі, особливо в умовах поточного процесу європейської інтеграції України та необхідної реформи її національної соціальної політики. Вивчення практики ЄС дає важливе розуміння, яке допомагає створити стратегії засновані на фактах, для

---

¹ А. В. СУХАНОВА, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри виробничого та інвестиційного менеджменту, Національний університет біоресурсів і природокористування України, ORCID : <https://orcid.org/0000-0001-7238-7484>

² Social protection. European Commission: URL: https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/policies-and-activities/social-protection-social-inclusion/social-protection_en

покращення ефективності, зосередженості та стійкості соціальної системи України відповідно до європейських стандартів³.

Характерна особливість соціальної політики Європейського союзу полягає в поєднанні наднаціонального управління та відповідальності країн-членів. Незважаючи на те, що у кожній країні залишається велика самостійність у створенні своїх систем соціального забезпечення, їх поступовий розвиток відбувається у відповідності з загальноєвропейськими нормами та стандартами, що забезпечується через координаційні механізми ЄС.

Соціальний захист у країнах ЄС – це система рішень, яка допомагає людям, які через певні обставини, наприклад, безробіття, інвалідність, старість, хворобу або відповідальність перед сім'єю, не можуть самі забезпечити своє життя⁴.

Соціальна інтеграція, у свою чергу, стосується процесу включення всіх груп людей в активну участь у економічному, соціальному і політичному житті. Це означає знищення дискримінації, нерівності та соціальної відокремленості⁵.

Найважливішими концептуальними засадами соціальної політики ЄС є:

- принцип солідарності;
- рівність можливостей;
- недискримінація;
- соціальна справедливість⁶.

Європейський соціальний простір має важливу роль, оскільки він зв'язує економічний розвиток з соціальним добробутом людей.

Підтримка може надаватися у вигляді грошової допомоги, наприклад, пенсій або виплати при втраті роботи, або у вигляді послуг, наприклад, догляду. У Європейському Союзі більшість соціальних виплат надають державні органи.

---

³ The European Pillar of Social Rights Action Plan. Brussels: URL:https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/policies-and-activities/european-pillar-social-rights-building-fairer-and-more-inclusive-european-union/european-pillar-social-rights-action-plan_en

⁴ Куцмус Н., Прокопчук О., Усюк Т. Соціальна інклюзія та сталий сільський розвиток: на перетині політик ЄС. Економічний простір. 2024. № 191. С 225–229. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/191-36>.

⁵ The European Pillar of Social Rights Action Plan. Brussels: URL:https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/policies-and-activities/european-pillar-social-rights-building-fairer-and-more-inclusive-european-union/european-pillar-social-rights-action-plan_en

⁶ Боднарук М. І. Реформування систем соціального захисту в країнах Європейського Союзу. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/350339>

У деяких випадках роботодавці або соціальні партнери разом надають виплати, наприклад, професійні пенсії.

Створення та фінансування систем соціального захисту в основному належать державам-членам, тоді як ЄС надає підтримку національним заходам, спрямованим на забезпечення соціального захисту та рівномірного соціального включення.

ЄС забезпечує захист прав людей, які переїжджають з однієї країни-члена до іншої, шляхом організації соціальної підтримки⁷.

Найважливіший документ ЄС у справах соціального захисту та інтеграції — це «Європейський стовп соціальних прав», у якому наведено 20 основних принципів. Ці принципи стосуються забезпечення чесних умов праці та ефективних систем соціального захисту.

До найважливіших інструментів реалізації соціальної політики належать:

- «Європейський семестр» (координація реформ);
- «Соціальна таблиця результатів» (система показників);
- відкритий метод координації;
- Європейський соціальний фонд (ESF+)⁸.

А також основні правові засади складаються з:

- Хартії основних прав Європейського Союзу;
- директив та регламентів у сфері соціальної політики;
- інструментів «м'якого права», які встановлюють загальні стандарти для розвитку соціальних систем⁹.

Комітет соціального захисту (SPC) займається питаннями соціального захисту. Він є дорадчим політичним комітетом для міністрів у Раді зайнятості та соціальних справ (EPSCO). У ньому беруть участь політики з усіх країн-членів Європейського союзу та Комісії. Мета комітету – визначати, обговорювати та

---

⁷ Social protection: URL: https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/policies-and-activities/social-protection-social-inclusion/social-protection_en

⁸ Social protection: URL: https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/policies-and-activities/social-protection-social-inclusion/social-protection_en

⁹ Social protection: URL: https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/policies-and-activities/social-protection-social-inclusion/social-protection_en

впроваджувати політику, яка найкращим чином відповідає викликам, з якими стикаються країни-члени в галузі соціального захисту. Комітет використовує відкритий метод координації в соціальній сфері (ОМК). Для виконання своїх завдань він отримує допомогу від постійної Підгрупи з індикаторів (ISG), тимчасової Групи мережі мінімального доходу (MINET) та Робочої групи з питань належного соціального захисту в літньому віці (ADAGE).

Головні області, які відповідають SPC, визначені в рамках «Відкритого методу координації (ОМК)» у сфері соціальних питань і охоплюють всі основні напрями соціальної політики¹⁰:

- соціальна інклюзія;
- соціальний захист;
- пенсії;
- довгостроковий догляд;
- охорона здоров'я.

Аналізуючи щорічний звіт Комітету соціального захисту за 2025 рік¹¹, можна помітити загальне покращення соціальної ситуації в ЄС-27. Це проявляється в тому, що загальна кількість людей, які перебувають під загрозою бідності або соціальної ізоляції, зменшилася приблизно на 1,1 мільйона порівняно з попереднім роком. Також зменшилася кількість дітей в ЄС, які перебувають під ризиком бідності або соціальної ізоляції, на 0,5 мільйона протягом 2023–2024 років. У 2024 році в ЄС було 72,1 мільйона осіб, які перебувають під ризиком бідності, 27,5 мільйона людей переживали серйозну матеріальну або соціальну депривацію, а 26,2 мільйона людей жили у домогосподарствах, що нагадували безробіття (рис.1).

Окремо, близько 29% осіб, які перебувають під ризиком бідності або соціальної ізоляції, підпадають під щонайменше два компоненти AROPE, а 6% - усі три аспекти одночасно.

---

¹⁰ Reinforcing the Open Method of Coordination for social protection and social inclusion: URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/reinforcing-the-open-method-of-coordination-for-social-protection-and-social-inclusion.html?fromSummary=17>

¹¹ Social Protection Committee annual report 2025: URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/56969910-beba-11f0-a612-01aa75ed71a1/language-en>

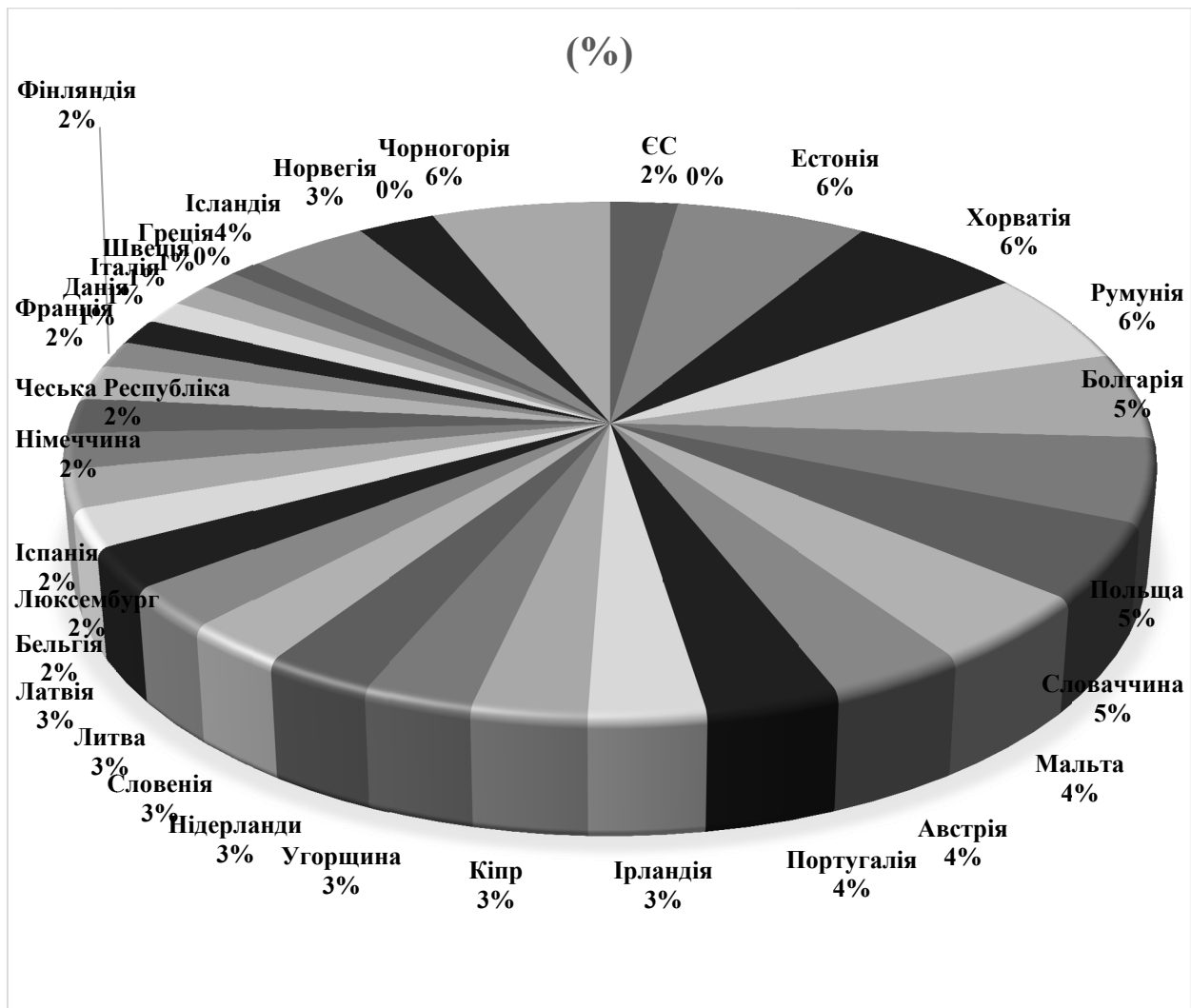

Рис. 1. Щорічна зміна витрат на соціальні виплати, 2024

Джерело: ¹²

Щодо прогресу у досягненні мети зменшення бідності до 2030 року, дані для загальних показників ЄС-27, які враховують пропуски у даних Франції та Німеччини (рис. 2), показують, що кількість людей у ЄС, які перебувають під загрозою бідності або соціальної ізоляції, у 2024 році зменшилася приблизно на 2,7 мільйона порівняно з 2019 роком.

Основою цього є зменшення кількості людей, які перебувають під загрозою бідності, на 1,9 мільйона, кількості людей, які живуть у (квазі) безробітних домогосподарствах, на 1,3 мільйона, а також кількості людей, які відчувають серйозні матеріальні або соціальні нестачі, приблизно на 3,4

¹² Social Protection Committee Annual Report 2025. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-13348-2025-ADD-1/en/pdf> (дата звернення: 13.03.2026)

мільйона. Нинішній прогрес у досягненні цілі становить близько 12,3 мільйона, це означає, що для досягнення мети кількість людей, які перебувають під загрозою бідності, має зменшуватися в середньому щонайменше на 2 мільйони щороку до 2030 року.

Соціальна інклюзія є одним із основних напрямків діяльності ЄС, який має на меті зменшити соціальне виключення. Тому Європейський Союз впроваджує кілька програм, таких як:

- Європейська гарантія для дітей – це така система, яка гарантує дітям з вразливих груп доступ до освіти, їжі та медичних послуг.

- програми, які підтримують осіб з інвалідністю та забезпечують доступність середовища;

- політики інтеграції мігрантів¹³.

Що стосується мети зменшення бідності та соціальної ізоляції серед дітей, то кількість дітей у Європейському Союзі, які перебувають під загрозою бідності або соціальної ізоляції, у 2024 році зросла на 0,25 мільйона порівняно з 2019 роком, а відставання в досягненні цієї мети зараз становить близько 5,25 мільйона. Крім того, окрім дітей, існують й інші групи, які все ще стикаються з підвищеним ризиком бідності або соціальної ізоляції, серед яких – люди з низьким рівнем освіти, особи з інвалідністю, мігранти, домогосподарства, що складаються з одного дорослого, великі домогосподарства з трьома або більше дітьми на утриманні та, перш за все, домогосподарства з одним батьком.

Основні країни, які використовують соціальну модель з найвищими витратами на соціальний захист населення, – це Фінляндія (32 % ВВП), Франція (31,9 % ВВП) та Австрія (31,8 % ВВП). У цих країнах діє так звана скандинавська або континентальна модель, яка відрізняється високими соціальними стандартами, активною державною політикою з питань зайнятості та універсальним доступом до соціальних послуг. Особливістю цієї моделі є те,

---

¹³ European Pillar of Social Rights Action Plan: URL: https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/policies-and-activities/european-pillar-social-rights-building-fairer-and-more-inclusive-european-union/european-pillar-social-rights-action-plan/social-protection-and-inclusion_en?utm_source=chatgpt.com

що значна частина соціальних послуг – догляд, медицина, освіта – допомагає підвищити рівень інклюзії¹⁴.

На середньому рівні витрат на соціальний захист населення розташовуються такі країни:

Німеччина – 29,8% ВВП;

Італія – 28,3% ВВП;

Іспанія – 25,1% ВВП;

Нідерланди – 26,3% ВВП¹⁵.

Вони відрізняються рівністю між державними та особистими виплатами, поступовим вдосконаленням соціальних систем та важливою роллю соціального страхування.

Також виділяють останню групу країн, які мають нижчий рівень соціальних витрат. Це зумовлено менш розвинутою системою соціального забезпечення, особливим складом економіки та демографічними факторами. До таких країн належать:

Ірландія – 12,4% ВВП;

Мальта – 13,4 % ВВП;

Угорщина – 16,6 % ВВП;

Румунія – близько 16-17 % ВВП¹⁶.

Це пояснюється тим, що в певних країнах низькі показники частково залежать від специфіки ВВП, а не від слабкої соціальної політики, це можна побачити на рис.3.

Проводячи порівняльну оцінку соціальної інклюзії у країнах ЄС, можна згрупувати ці дані у вигляді таблиці 1.

---

¹⁴ Social protection statistics - early estimates. Eurostat Database. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Social_protection_statistics_-_early_estimates (дата звернення: 14.03.2026)

¹⁵ Social protection statistics - early estimates. Eurostat Database. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Social_protection_statistics_-_early_estimates (дата звернення: 14.03.2026)

¹⁶ Social protection statistics - early estimates. Eurostat Database. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Social_protection_statistics_-_early_estimates (дата звернення: 14.03.2026)

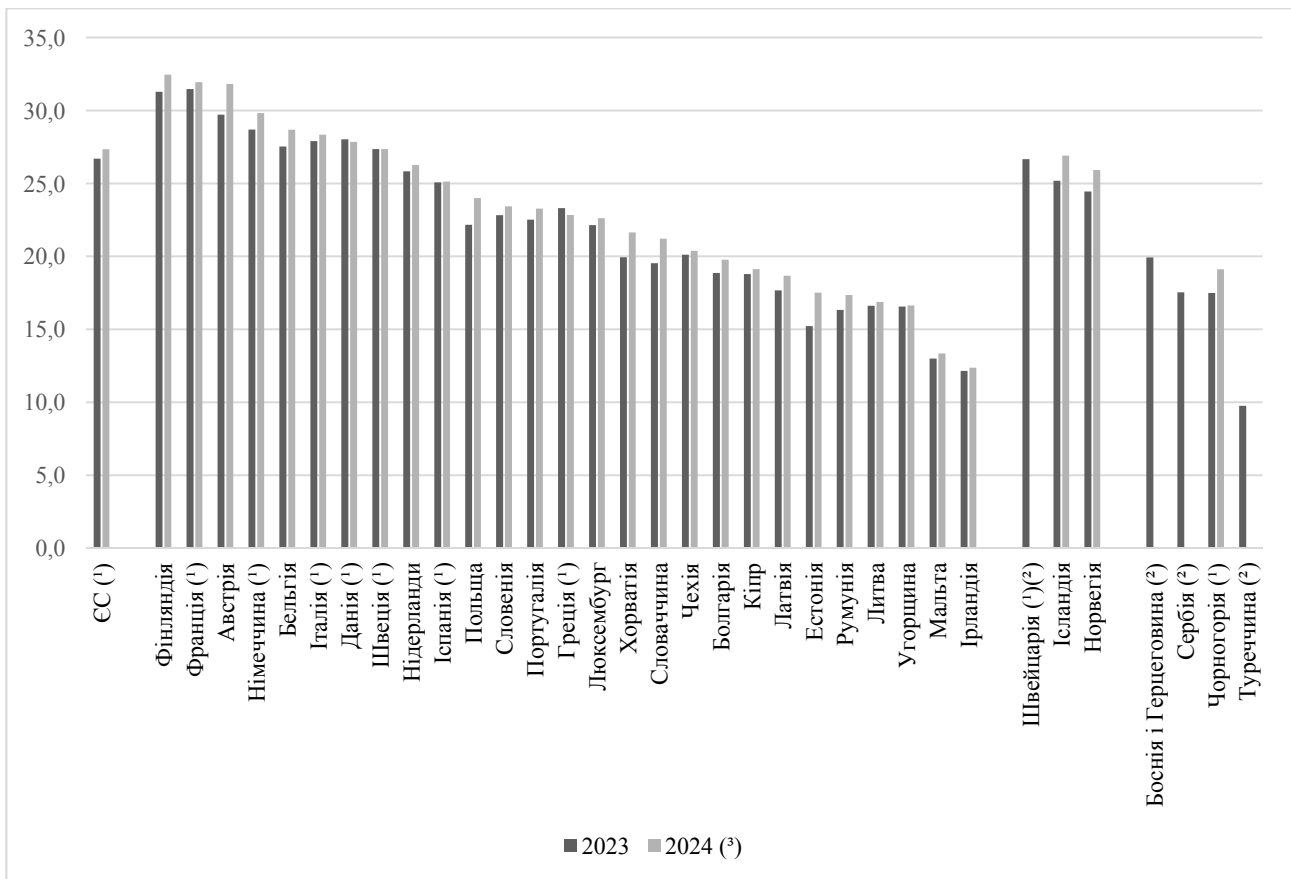

Рис. 3 Витрати на виплати соціального захисту 2023-2024 рр.

Джерело: ¹⁷

Таблиця 1.

Порівняння рівня соціальної інклюзії в країнах ЄС за регіональним принципом

п/п	Регіон ЄС	Країни - представники	Характерні риси соціальної інклюзії	Ключові механізми забезпечення	Особливості /проблеми
1.	Північна Європа (високий рівень інклюзії)	Фінляндія, Швеція, Данія	Низький рівень бідності; високий рівень доступу до освіти та охорони здоров'я; ефективна інтеграція осіб з інвалідністю	Універсальні соціальні послуги; гендерна рівність; значні інвестиції в людський капітал	Високе податкове навантаження; значна частка державних витрат
2	Західна Європа (інституційна стабільність)	Франція, Німеччина, Бельгія	Розвинені системи соціального страхування; активна політика зниження нерівності; інтеграція мігрантів	Соціальне страхування; перерозподіл доходів; державні програми інтеграції	Виклики міграції; навантаження на соціальні фонди

¹⁷ EU social benefits expenditure up 7% in 2024 <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20251107-2>

3	Центральна та Східна Європа (трансформаційна модель)	Польща, Румунія, Хорватія	Зростання соціальних витрат; поступове наближення до стандартів ЄС; нижчий рівень соціальних гарантій	Реформування соціальної політики; адаптація до норм ЄС; міжнародна підтримка	Нижчі витрати на душу населення; структурні диспропорції (відставання до 5–6% ВВП у деяких країнах, зокрема Хорватії)
---	---	---------------------------	---	--	---

Джерело: складено автором на основі¹⁸

Відносно окремих держав-членів, показники за 2024 рік вказують на неоднозначні тенденції усереднення населення, яке перебуває під загрозою бідності або соціальної ізоляції порівняно з попереднім роком, а також прогрес у досягненні національних цілей, а також приплив до досягнення загальноєвропейської мети (табл. 2).

Приблизно третина країн зареєструвала значне зростання кількості осіб, які перебувають під загрозою бідності або соціальної ізоляції, і таким чином віддаляється від мети зниження бідності, тоді як в інших країнах – значне зменшення, що становить трохи менше півтори третини. Відносно 2019 року у кількох державах-членах спостерігалось суттєве абсолютне зменшення числа осіб, які перебувають під загрозою бідності або соціальної ізоляції, але, у той же час, у інших країнах відбулося суттєве зростання, як детальніше пояснюється нижче. За даними 2024 року, дві країни вже досягли своїх національних цілей щодо зменшення бідності.

Європейський Союз надає підтримку та допомагає країнам-членам у сферах соціальної інтеграції та соціального захисту.

Це включає боротьбу з бідністю та соціальною ізоляцією, оновлення систем соціального захисту та підтримку соціальної інтеграції окремих груп населення, таких як діти, особи з інвалідністю та бездомні¹⁹.

¹⁸ At risk of poverty or social exclusion: regional divide. Eurostat Database. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20251017-2> (дата звернення: 14.03.2026)

Таблиця 2.

Витрати на виплати соціального захисту за функціями, 2024

Країна	Старість та утриманці		Хвороба/ Охорона здоров'я		Сім'я/ Діти		Інвалідність		Безробіття		Житло та Соціальне виключення	
	% від соціальних виплат	%, відносно ВВП	% від соціальних виплат	%, відносно ВВП	% від соціальних виплат	%, відносно ВВП	% від соціальних виплат	%, відносно ВВП	% від соціальних виплат	%, відносно ВВП	% від соціальних виплат	%, відносно ВВП
ЄС	47,0	12,9	29,7	8,1	8,7	2,4	7,0	1,9	4,0	1,1	3,6	1,0
Бельгія	47,1	13,5	28,4	8,1	7,4	2,1	10,0	2,9	3,2	0,9	3,9	1,1
Болгарія	49,5	9,8	26,9	5,3	9,0	1,8	11,2	2,2	1,9	0,4	1,5	0,3
Чехія	48,1	9,8	34,5	7,0	6,7	1,4	5,8	1,2	2,0	0,4	2,9	0,6
Данія	38,9	10,8	22,4	6,2	11,0	3,1	18,5	5,1	3,3	0,9	6,0	1,7
Німеччина	41,3	12,3	33,5	10,0	11,9	3,5	7,0	2,1	3,5	1,1	2,8	0,8
Естонія	45,0	7,9	28,1	4,9	13,0	2,3	9,8	1,7	3,3	0,6	0,8	0,2
Ірландія	30,2	3,7	45,9	5,7	8,6	1,1	5,2	0,6	3,7	0,5	6,4	0,8
Греція	62,3	14,2	23,4	5,4	4,7	1,1	4,2	1,0	3,5	0,8	1,8	0,4
Іспанія	51,0	12,8	29,3	7,4	5,4	1,4	6,0	1,5	5,9	1,5	2,4	0,6
Франція	45,8	14,6	29,8	9,5	7,1	2,3	6,5	2,1	5,5	1,8	5,4	1,7
Хорватія	42,0	9,1	35,5	7,7	8,9	1,9	10,7	2,3	1,5	0,3	1,4	0,3
Італія	59,9	17,0	22,2	6,3	5,8	1,6	5,4	1,5	4,3	1,2	2,5	0,7
Кіпр	46,6	8,9	35,2	6,7	4,6	0,9	3,3	0,6	3,7	0,7	6,5	1,3
Латвія	46,3	8,7	30,6	5,7	8,6	1,6	9,5	1,8	3,4	0,6	1,6	0,3
Литва	43,1	7,3	29,9	5,0	11,5	2,0	8,1	1,4	5,3	0,9	2,1	0,4
Люксембург	41,7	9,4	26,8	6,1	14,1	3,2	10,8	2,4	3,2	0,7	3,4	0,8
Угорщина	49,9	8,3	30,9	5,2	10,1	1,7	4,9	0,8	1,8	0,3	2,5	0,4
Мальта	50,4	6,7	33,3	4,4	6,9	0,9	4,2	0,6	0,8	0,1	4,4	0,6
Нідерланди	40,0	10,5	36,2	9,5	5,4	1,4	9,0	2,4	2,6	0,7	6,8	1,8
Австрія	51,0	16,2	27,3	8,7	9,0	2,9	5,6	1,8	4,7	1,5	2,5	0,8
Польща	51,4	12,3	26,4	6,3	15,6	3,7	4,4	1,1	0,8	0,2	1,5	0,4
Португалія	55,3	12,9	28,0	6,5	6,1	1,4	6,6	1,5	2,8	0,6	1,2	0,3
Румунія	53,6	9,3	23,0	4,0	11,9	2,1	5,8	1,0	4,1	0,7	1,7	0,3
Словенія	44,7	10,5	37,4	8,8	7,4	1,7	5,1	1,2	2,3	0,5	3,2	0,7
Словаччина	44,3	9,4	30,3	6,4	12,5	2,6	7,1	1,5	4,1	0,9	1,6	0,4
Фінляндія	47,0	15,2	22,8	7,4	10,2	3,3	8,8	2,9	5,1	1,7	6,1	2,0
Швеція	46,0	12,6	28,7	7,9	10,1	2,8	9,5	2,6	2,5	0,7	3,2	0,9
Ісландія	30,0	8,1	35,1	9,4	10,1	2,7	15,8	4,3	2,7	0,7	6,3	1,7
Норвегія	38,1	9,9	29,6	7,7	11,2	2,9	16,2	4,2	1,7	0,5	3,3	0,9
Чорногорія	48,6	9,3	31,0	5,9	8,4	1,6	8,3	1,6	2,5	0,5	1,2	0,2

Джерело: складено автором на основі²⁰

Важливим концептуальним документом є «Європейський Стовп Соціальних Прав», який визначає 20 ключових принципів та прав, необхідних для справедливих та добре функціонуючих ринків праці, систем соціального

¹⁹ European Commission: Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion, Social Protection Committee annual report 2025 – Review of the Social Protection Performance Monitor (SPPM) and developments in social protection policies – Key social challenges and key messages, Publications Office of the European Union, 2025, URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2767/4818667>

²⁰ European Commission: Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion, Social Protection Committee annual report 2025 – Review of the Social Protection Performance Monitor (SPPM) and developments in social protection policies – Key social challenges and key messages, Publications Office of the European Union, 2025, URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2767/4818667> (дата звернення: 14.03.2026)

захисту та інклюзії. Цей стовп є маяком, який керує ЄС до створення сильної соціальної Європи, що є справедливою, інклюзивною та наповненою можливостями у 21 столітті. Отже, соціальний захист у ЄС розглядається як комплексна система, яка поєднує економічні, соціальні та правові механізми²¹.

Третій розділ «Основного принципу» визначає принципи, які найбільше стосуються соціального захисту та інклюзії.

Спираючись на європейські цінності, соціальна інтеграція та боротьба з бідністю мають ключове значення для нашого способу життя. Незважаючи на те, що рівень бідності зменшувався протягом останніх років, нерівність не зменшувалась у тій же мірі. Відносні доходи найбільш вразливих груп населення залишаються на тому ж рівні. Пандемія поглибила існуючу нерівність, що вказує на можливі недоліки в ефективності та широті дії соціального захисту²².

Щоб досягти мети зменшення кількості людей, які перебувають під загрозою бідності або соціальної ізоляції, хоча б на 15 мільйонів до 2030 року, потрібно застосувати комплексний підхід, що враховує потреби усіх дітей, дорослих та підлітків, а також шляхи усунення основних причин бідності та соціальної ізоляції.

Доступ до доступного житла стає все більш важливим питанням для багатьох країн-членів, регіонів та міст. Кількість людей, які не мають місця для проживання, зростає в більшості країн-членів. Незважаючи на те, що ефективна політика для подолання безпритульності може бути реалізована тільки через індивідуальний підхід на місцевому або регіональному рівні, багато зацікавлених сторін закликали до поштовху на рівні Європи, щоб подолати безпритульність усьому ЄС до 2030 року²³.

---

²¹ European Commission: Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion, Social Protection Committee annual report 2025 – Review of the Social Protection Performance Monitor (SPPM) and developments in social protection policies – Key social challenges and key messages, Publications Office of the European Union, 2025, URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2767/4818667>

²² European Commission: Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion, Social Protection Committee annual report 2025 – Review of the Social Protection Performance Monitor (SPPM) and developments in social protection policies – Key social challenges and key messages, Publications Office of the European Union, 2025, URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2767/4818667>

²³ European Commission: Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion, Social Protection

21 червня 2021 року на конференції високого рівня в Лісабоні, організована спільно португальським головуванням у Раді ЄС, Європейською комісією та Європейською федерацією національних організацій, що працюють з безпритульними (FEANTSA), почали роботу над європейською платформою, спрямованою на боротьбу з безпритульністю, та підписали «Лісабонську декларацію про Європейську платформу боротьби з безпритульністю», присвячену цій проблемі²⁴. Суть декларації полягала у тому, що усі вони зобов'язувалися працювати разом під егідою платформи та вживати заходів у межах своїх відповідних компетенцій.

У підписаній Декларації розглядалися такі основні цілі, як²⁵:

- ніхто не спить на вулиці через брак доступного, безпечного та відповідного житла для екстрених випадків;
- ніхто не проживає в екстремому або тимчасовому житлі довше, ніж потрібно для успішного переходу до постійного житлового рішення;
- нікого не звільняють з будь-якої установи (наприклад, в'язниці, лікарні, закладу догляду) без пропозиції відповідного житла;
- виселенням слід запобігати, коли це можливо, і нікого не можна виселяти без допомоги у відповідному житловому вирішенні, коли це необхідно;
- ніхто не дискримінується через свій статус бездомності.

Фінансування ЄС доступне для підтримки інклюзивних політичних заходів, спрямованих на боротьбу з безпритульністю. Держави-члени інвестуватимуть значну частину своїх асигнувань з Європейського соціального фонду плюс (ESF+) на підтримку соціальної інтеграції та скорочення бідності. InvestEU також пропонує можливості для підтримки інвестицій у соціальну інфраструктуру, включаючи соціальне житло.

Committee annual report 2025 – Review of the Social Protection Performance Monitor (SPPM) and developments in social protection policies – Key social challenges and key messages, Publications Office of the European Union, 2025, URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2767/4818667>

²⁴ European platform to combat homelessness is launched. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_3044

²⁵ European platform to combat homelessness is launched. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_3044

Нова платформа також є конкретним результатом «Плану дій щодо Європейського стовпа соціальних прав». Вона допомагає виконати поновлені зобов'язання інституцій ЄС, держав-членів, громадянського суспільства та соціальних партнерів, взяті на Соціальному саміті в Порту в травні, щодо підтримки сильної соціальної Європи та справедливого та інклюзивного відновлення після пандемії²⁶.

Підтримка ЄС для подолання проблеми безпритульності починається вже в деяких країнах. Її мета – надати допомогу тим людям, які не встигли вступити в систему соціального захисту (табл.3).

Комісія запропонувала Стратегію ЄС щодо прав дитини²⁷ та Рекомендацію Ради про встановлення Європейської гарантії для дітей²⁸, щоб забезпечити дітям, які перебувають під загрозою бідності та соціальної ізоляції, ефективний доступ до ключових послуг, таких як охорона здоров'я та освіта.

Таблиця 3.

Підтримка ЄС для подолання проблеми безпритульності

	Країни	Програма	Уточнення
1.	Чехія	«Спочатку житло»	Надавала допомогу людям, які не були включені до системи соціального захисту. Ця програма припинила свою діяльність 31 грудня 2025 року. Дякуючи їй, більше 150 сімей змогли оселитися в квартирах.
2.	Данія	UDENFOR	Забезпечує бездомним, які перебувають у маргіналізованій ситуації, доступ до їжі та житла, а також надає підтримку у питаннях психологічного та медичного характеру.
3.	Німеччина	Frostschutzengel Plus	Надає консультації на різних мовах для денних центрів, притулків або клінік сімейних лікарів.
4.	Італія	Організація Live Places. «Live in Community»	Приймає майно, яке було конфісковане за злочин, ремонтує його, обставляє меблями й передає бездомним

Джерело: Складено автором на основі²⁹

²⁶ European platform to combat homelessness is launched. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_3044

²⁷ The EU Strategy on the Rights of the Child and the European Child Guarantee. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/rights-child/eu-strategy-rights-child-and-european-child-guarantee_en (дата звернення: 18.03.2026)

²⁸ Commission proposes action to uphold child rights and support children in need. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_1226

²⁹ European Commission: Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion, Social Protection Committee annual report 2025 – Review of the Social Protection Performance Monitor (SPPM) and developments in

Держави-члени мають забезпечити дітям, які цього потребують, безперешкодний та ефективний доступ до³⁰:

- дошкільна освіта та догляд;
- освіта та шкільна діяльність;
- мінімум один здоровий обід на день у шкільному залі;
- охорона здоров'я.

Вони також повинні гарантувати ефективний доступ до³¹:

- здорове харчування;
- належне житло.

Підтримка Європейського Союзу дітям може бути відстежена у кількох країнах рис.4.

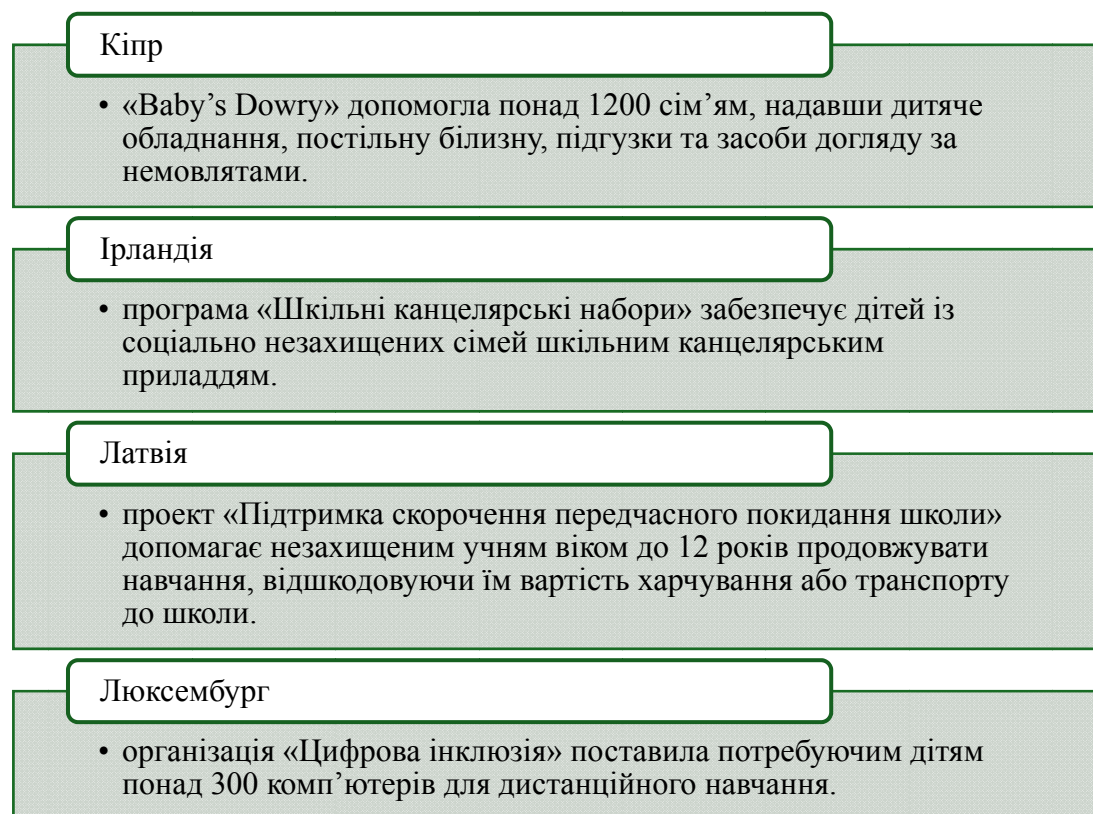

Рис.4. Підтримка Європейського Союзу дітям

Джерело: сформовано автором на основі³²

social protection policies – Key social challenges and key messages, Publications Office of the European Union, 2025, URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2767/4818667>

³⁰ Employment, Social Affairs and Inclusion. URL: https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/policies-and-activities/european-pillar-social-rights-building-fairer-and-more-inclusive-european-union/european-pillar-social-rights-action-plan/social-protection-and-inclusion_en

³¹ Employment, Social Affairs and Inclusion. URL: https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/policies-and-activities/european-pillar-social-rights-building-fairer-and-more-inclusive-european-union/european-pillar-social-rights-action-plan/social-protection-and-inclusion_en

Системи охорони здоров'я та довгострокового догляду пережили велике навантаження під час пандемії, що поглибило вже існуючі проблеми, зокрема збільшення часу очікування на медичну допомогу, нестачу особового складу та рост нерівності в доступі до охорони здоров'я. Для подолання цих складностей потрібні реформи та інвестиції в сферу охорони здоров'я³³.

- Збільшити свою витривалість та здатність здійснити вплив на поточні та майбутні кризи.
- Підвищення рівня першоприймальної медично-санітарної допомоги та психічного здоров'я.
- Забезпечити більш високий рівень доступу до якісної медичної допомоги для всіх громадян та зменшити соціальну, територіальну та економічну нерівність у сфері охорони здоров'я.

Комісія підтримує країни-члени у цих заходах, надаючи їм інформацію, яка підтверджена доказами, та передаючи досвід, який використовують у передових системах, щоб усилити системи охорони здоров'я.

У повідомленні Європейського союзу з охорони здоров'я Комісія аналізує питання стійкості, доступності та ефективності систем охорони здоров'я у Європейському союзі.

На основі цього можна створити порівняльну таблицю соціальної інклюзії в країнах ЄС на 2024–2026 роки (таблиця 4). Для проведення рейтингу використані показники AROPE (основний індикатор ЄС), який включає відносну бідність, матеріальну депривацію, низьку зайнятість, рівень соціальних витрат та ефективність соціальної політики.

Оглянувши дані таблиці 4, можна зазначити, що в середньому 21% населення ЄС знаходиться під загрозою бідності або соціального виключення, але різниця між країнами становить понад 2,5 рази.

---

³² Employment, Social Affairs and Inclusion. URL: https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/policies-and-activities/european-pillar-social-rights-building-fairer-and-more-inclusive-european-union/european-pillar-social-rights-action-plan/social-protection-and-inclusion_en

³³ Employment, Social Affairs and Inclusion. URL: https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/policies-and-activities/social-protection-social-inclusion_en

Таблиця 4.

Порівняльна таблиця соціальної інклюзії в країнах ЄС за 2024 – 2026 роки

Країна	Частка населення під ризиком бідності/виключення (%)	Рівень соціального захисту	Рейтинг інклюзії*	Характеристика моделі
Чехія	11,3%	Високий	1 (дуже високий)	Найнижчий рівень бідності, ефективна зайнятість
Словенія	14,4%	Високий	2	Сильна соціальна політика
Нідерланди	15,4%	Високий	3	Розвинена система соціальних послуг
Польща	16,0%	Середньо-високий	4	Швидке покращення інклюзії
Ірландія	16,7%	Середній	5	Специфіка ВВП, але ефективна підтримка
Швеція	~17,5%	Дуже високий	6	Скандинавська модель
Данія	~18,0%	Дуже високий	7	Універсальні соціальні послуги
Німеччина	21,1%	Високий	8	Соціальне страхування
Франція	20,5%	Дуже високий	9	Потужна система трансфертів
Італія	23,1%	Середній	10	Регіональні диспропорції
Іспанія	25,8%	Середній	11	Високий рівень молодіжного безробіття
Греція	26,9%	Середній-низький	12	Наслідки економічної кризи
Румунія	27,9%	Низький	13	Структурні проблеми
Болгарія	30,3%	Низький	14 (низький)	Найвищий рівень соціального виключення

Джерело: складено автором на основі комплексного аналізу AROPE, рівня соціальних витрат, ефективності політики³⁴

У таблиці 4 видно, що соціальна інклюзія в Європейському Союзі має нерівномірний характер і відрізняється в залежності від країн. Серед

³⁴ Employment, Social Affairs and Inclusion. URL: https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/policies-and-activities/european-pillar-social-rights-building-fairer-and-more-inclusive-european-union/european-pillar-social-rights-action-plan/social-protection-and-inclusion_en

найінклюзивніших країн – ті, які мають високий рівень соціальних витрат, ефективну політику зайнятості та широкий доступ до соціальних послуг. Країни Східної та Південної Європи потребують додаткових реформ у сфері соціальної політики для зменшення соціального виключення³⁵.

У 2026 році одним із головних питань стане дискусія щодо міграційної політики та соціальної інтеграції. За новими підходами ЄС передбачається підсилення контролю над міграційними потоками, реформування системи прийняття мігрантів та забезпечення соціального захисту для цієї групи людей.

На сьогоднішній день у Європейському Союзі впроваджуються основні соціальні ініціативи, такі як:

- оновлення стратегії гендерної рівності;
- розвиток політики доступності, особливо через Європейський акт доступності, що має мету прибрати бар'єри для людей з інвалідністю та забезпечити їм рівний доступ до товарів і послуг;
- підтримка ментального здоров'я;
- розвиток інклюзивної освіти та цифрових навичок.

Виходячи з основних ініціатив, представники ЄС ознайомили з кількома ключовими ініціативами, які будуть формувати політику ЄС у галузі зайнятості та соціальної політики протягом найближчих років. Серед них:

- Майбутній пакет справедливої мобільності робочої сили, який передбачається представити восени 2026 року;
- Закон про якісні робочі місця, який планується запуснути у грудні 2026 року.
- нещодавно запусканий Європейський план доступного житла.

Крім того, Європейська комісія розробляє стратегію ЄС щодо боротьби з бідністю, яка планується на другий квартал 2026 року³⁶.

Ці ініціативи укладаються в загальний план створення сильнішої та більш конкурентоздатної Європи, яка одночасно захищає та підтримує своїх громадян.

---

³⁵ European Commission. Social Protection Systems in the EU: URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Social_protection_statistics_-_early_estimates (дата звернення: 19.03.2026)

³⁶ EU Social Forum 2026. URL : <https://eud.eu/eu-social-forum-2026/>

Сьогодні Європейський Союз пропонує рішення щодо зменшення бідності, підвищення рівня професійних навичок, управління переходом на зелену енергетику, врахування впливу цифрової трансформації та штучного інтелекту, покращення якості робочих місць та усунення бар'єрів для руху робочої сили в рамках ЄС³⁷.

Представництво ЄС стверджує, що створення конкурентоспроможної та соціальної Європи потребує забезпечення повноцінної участі кожного у ринку праці. Для людей з порушенням слуху це означає забезпечення доступу до якісної роботи, можливостей для розвитку професійних навичок, включення в робоче середовище та ефективного впровадження політик, які враховують потреби людей з інвалідністю, у всіх країнах Європейського Союзу.

Підсумовуючи результати дослідження, можна зазначити, що системи соціального захисту та інклюзії в Європейському Союзі є основою держави загального добробуту та обов'язковим інструментом для забезпечення інтеграції. Європейська модель соціальної політики дала докази своєї ефективності в поєднанні економічної ефективності та соціальної справедливості. Однак було підкреслено, що її потрібно адаптувати до сучасних викликів, зокрема шляхом активного застосування цифрових технологій, інноваційних механізмів та підвищення рівня інклюзивності. Практична вигода від отриманих висновків полягає в можливості використання досвіду ЄС для реформування соціальної політики України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боднарук М. І. Реформування систем соціального захисту в країнах Європейського Союзу. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/350339> (дата звернення: 22.03.2026).
2. Куцмус Н., Прокопчук О., Усюк Т. Соціальна інклюзія та сталий сільський розвиток: на перетині політик ЄС. Економічний простір. 2024. № 191. С 225–229. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/191-36>.

---

³⁷ EU Social Forum 2026. URL : <https://eud.eu/eu-social-forum-2026/>

3. At risk of poverty or social exclusion: regional divide. Eurostat Database. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20251017-2> (дата звернення: 14.03.2026)

4. Commission proposes action to uphold child rights and support children in need. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_1226 (дата звернення: 18.03.2026)

5. Employment, Social Affairs and Inclusion. URL: https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/policies-and-activities/european-pillar-social-rights-building-fairer-and-more-inclusive-european-union/european-pillar-social-rights-action-plan/social-protection-and-inclusion_en

6. EU social benefits expenditure up 7% in 2024 <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20251107-2>

7. EU Social Forum 2026. URL : <https://eud.eu/eu-social-forum-2026/>

8. European Commission: Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion, Social Protection Committee annual report 2025 – Review of the Social Protection Performance Monitor (SPPM) and developments in social protection policies – Key social challenges and key messages, Publications Office of the European Union, 2025, URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2767/4818667> (дата звернення: 12.03.2026)

9. European Commission. Social Protection Systems in the EU: URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Social_protection_statistics_-_early_estimates (дата звернення: 19.03.2026)

10. European Pillar of Social Rights Action Plan: URL: https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/policies-and-activities/european-pillar-social-rights-building-fairer-and-more-inclusive-european-union/european-pillar-social-rights-action-plan/social-protection-and-inclusion_en?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 14.03.2026)

11. European platform to combat homelessness is launched. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_3044

12. Reinforcing the Open Method of Coordination for social protection and social inclusion: URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/reinforcing-the-open-method-of-coordination-for-social-protection-and-social-inclusion.html?fromSummary=17> (дата звернення: 12.03.2026)

13. Social Protection Committee Annual Report 2025. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-13348-2025-ADD-1/en/pdf> (дата звернення: 13.03.2026)

14. Social protection statistics - early estimates. Eurostat Database. Retrieved from: URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Social_protection_statistics_-_early_estimates (дата звернення: 14.03.2026)

15. Social protection. European Commission: URL: https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/policies-and-activities/social-protection-social-inclusion/social-protection_en (дата звернення: 10.03.2026)

16. The EU Strategy on the Rights of the Child and the European Child Guarantee URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/rights-child/eu-strategy-rights-child-and-european-child-guarantee_en (дата звернення: 18.03.2026)

17. The European Pillar of Social Rights Action Plan. Brussels: URL: https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/policies-and-activities/european-pillar-social-rights-building-fairer-and-more-inclusive-european-union/european-pillar-social-rights-action-plan_en (дата звернення: 10.03.2026).

2.2. СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК ІНСТРУМЕНТ СОЦІАЛЬНОЇ ІНКЛЮЗІЇ В ЄВРОПІ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ІНСТИТУЦІЙНИХ МОДЕЛЕЙ

Емілія Василівна ПРУШКІВСЬКА¹

У сучасних умовах глобальних трансформацій, що супроводжуються посиленням соціальної нерівності, міграційними кризами та демографічними змінами, традиційні моделі економічного зростання вичерпують свій потенціал у забезпеченні суспільної стабільності. На сучасному етапі розвитку цивілізації питання соціальної інклюзії перейшло з площини суто етичних дискусій у сферу стратегічного економічного планування та національної безпеки. Для країн Європейського Союзу, які традиційно базуються на принципах соціально-орієнтованої ринкової економіки, інклюзія розглядається як фундаментальний механізм забезпечення стійкості (resilience) перед обличчям глобальних потрясінь.

Країни Європи стикаються з комплексом взаємопов'язаних викликів: загострення геополітичних конфліктів, що спричиняють масштабні міграційні кризи, зростання соціальної нерівності, демографічне старіння населення та трансформація ринку праці під впливом Індустрії 4.0. У цьому контексті традиційні моделі соціального забезпечення «Welfare State» (держави загального добробуту) потребують адаптації до нових соціально-економічних реалій, оскільки їхня класична архітектура зосереджена на механізмах прямого субсидування, тоді як сучасні виклики вимагають акценту на стимулюванні суб'єктів та інклюзивності індивіда в суспільні процеси.

Підкреслимо, що інклюзивний розвиток передбачає створення рівних можливостей для всіх членів суспільства, незалежно від їхнього соціального

---

¹ Е. В. ПРУШКІВСЬКА, доктор економічних наук, професор, професор кафедри виробничого та інвестиційного менеджменту, Національний університет біоресурсів і природокористування України, ORCID : <https://orcid.org/0000-0002-4227-8305>

статусу, фізичних можливостей чи етнічного походження. Особливо такий розвиток є актуальним для маргіналізованих груп: осіб з інвалідністю, ветеранів, внутрішньо переміщених осіб, молоді, вразливих категорій населення та мігрантів. У європейському дискурсі інклюзія, це не просто надання фінансової допомоги, а розширення економічних перспектив, доступ до якісної освіти, медицини та цифрових ресурсів, що дозволяє кожній людині реалізувати свій потенціал і зробити внесок у розвиток соціуму.

У відповідь на неспроможність класичних інститутів повністю подолати соціальні дисбаланси, виникає феномен соціального підприємництва. Цей вид підприємництва виступає гібридною формою діяльності, що гармонійно поєднує інноваційні бізнес-моделі з високою соціальною відповідальністю. На відміну від традиційного бізнесу, де домінує мета максимізації прибутку для акціонерів, соціальне підприємництво фокусується на створенні «соціальної цінності».

Згідно з концепцією Грегори Діза ², соціальні підприємці є реформаторами суспільних систем, які не просто пом'якшують симптоми проблем (як це робить благодійність), а прагнуть до системних змін. Соціальне підприємництво в Європі сьогодні розглядається як ключовий інструмент соціальної політики з кількох причин (рис.1).

Завдяки стиранню традиційних бар'єрів між державними інституціями, приватним капіталом та неприбутковим сектором виникає унікальне середовище для розвитку інноваційних рішень. У такому міжсекторальному просторі соціальне підприємництво виступає каталізатором змін, що не лише підвищують якість життя громадян, а й створюють дієві механізми для реалізації Глобальних цілей ООН. Зокрема, через створення інклюзивних робочих місць для ветеранів та інших вразливих категорій, воно безпосередньо сприяє реалізації ЦСР 8 щодо забезпечення гідної праці та сталого економічного зростання. Системна інтеграція таких осіб у соціально-економічні

---

² Dees J. G. The Meaning of "Social Entrepreneurship". The Kauffman Center for Entrepreneurial Leadership. Kansas City, MO and Palo Alto, CA, 1998. URL: https://web.stanford.edu/class/e145/2007_fall/materials/dees_SE.pdf

процеси дозволяє мінімізувати структурну нерівність та подолати бар'єри соціальної ізоляції, що є ключовим завданням ЦСР 10. Такі бізнес-моделі стають практичним втіленням ЦСР 17, демонструючи ефективність глобального партнерства заради сталого розвитку через об'єднання ресурсів громади та бізнесу³. У підсумку, соціальне підприємництво трансформує благодійність у самоокупну стратегію, що гарантує довгострокову стійкість соціальних перетворень та відповідність міжнародним стандартам добробуту.

Рисунок 1. Основні причини функціонування соціальних підприємств в країнах ЄС

Джерело: складено автором на основі ^{4, 5, 6, 7, 8, 9}

³ Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року : Резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 25 верес. 2015р. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/Agenda2030_UA.pdf

⁴ Dees J. G. The Meaning of “Social Entrepreneurship”. The Kauffman Center for Entrepreneurial Leadership. Kansas City, MO and Palo Alto, CA, 1998. URL: https://web.stanford.edu/class/e145/2007_fall/materials/dees_SE.pdf

⁵ Brown C. D., Thornton M. A. Entrepreneurship theory and the creation of economics: insights from Cantillon’s Essai. *Regional Frontiers of Entrepreneurship Research: Proceedings of the 8th International Australian Graduate School of Entrepreneurship (AGSE) Research Exchange*. Melbourne: Swinburne University of Technology, 2011. P. 401–412. URL: https://figshare.swinburne.edu.au/articles/conference_contribution/Entrepreneurship_theory_and_the_creation_of_economics_insights_from_Cantillon_s_Essai/26273947?file=47634718

⁶ Смаль В., Кокоть В. Що слід знати про соціальне підприємництво: посібник. Федерація канадських муніципалітетів. Проект міжнародної технічної допомоги «Партнерство для розвитку міст». Київ, 2017. 58 с. URL: https://auc.org.ua/sites/default/files/library/social_entrepreneurship_guide-web-1.pdf

⁷ Браунагель А. В., Анфілов Д. Ю. Соціальне підприємництво як сучасний вектор розвитку економіки. *Економіка та суспільство*. 2022. Випуск № 38. DOI: 10.32782/2524-0072/2022-38-71

⁸ Сабецька Т. І. Економічний зміст та історія розвитку соціального підприємництва. *Економіка та суспільство*. 2023. Випуск № 48. DOI: 10.32782/2524-0072/2023-48-44

Попри визнану важливість соціального підприємництва, слід зазначити, що європейський простір не є однорідним у питаннях його інституціоналізації. Кожна країна-член Європейського Союзу виробила власну модель підтримки цього сектору, що базується на історичних, правових та культурних особливостях. Існує значний науковий та практичний розрив у розумінні того, які саме інституційні механізми (законодавчі норми, податкові пільги, фінансові інструменти чи цифрові платформи) є найбільш ефективними для стимулювання соціальної інклюзії в різних контекстах¹⁰. Наприклад, французька модель акцентує на соціальній та солідарній економіці (ESS), італійська – на розвитку потужного кооперативного руху, а німецька – на підтримці соціальних стартапів через державні банківські інструменти.

Проблема дослідження полягає у відсутності комплексного порівняльного аналізу цих моделей у розрізі їхньої здатності забезпечувати реальну соціальну інклюзію. Для України, яка перебуває у стані війни та готується до масштабної повоєнної відбудови, вивчення цього досвіду має критичне значення. Для національної економіки потрібно не просто копіювати європейські практики, а обрати ті інституційні елементи, які допоможуть інтегрувати ветеранів, внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та людей з інвалідністю в нову економічну реальність, забезпечуючи при цьому стійкість громад та національну згуртованість.

Сучасна наукова парадигма розглядає соціальне підприємництво як багатогранне явище, що виникає на перетині класичного бізнесу, соціальної відповідальності та інституційних інновацій. Глобальний розвиток на сучасному етапі потребує якісно нових підходів до нівелювання соціальних, економічних та екологічних дисбалансів. У цьому контексті соціальне підприємництво відіграє стратегічну роль, оскільки цей вид підприємництва не лише стимулює макроекономічне зростання, а й виступає предиктором

---

⁹ Прушківська Е., Лазнева І., Чкан О. Соціальний бізнес у країнах ЄС: механізми інклюзивної підтримки територіальних громад та регулювання. *Grail of Science*. 2025. № 50. С. 59-70. DOI: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.21.03.2025.004>.

¹⁰ Defourny J., Nyssens M. Social enterprise in Europe: recent trends and developments. *Social Enterprise Journal*. 2008. Vol. 4, No. 3. P. 202-228. DOI: 10.1108/17508610810922703.

покращення якості життя вразливих груп населення, підтримка парадигми сталого розвитку та системного зменшення соціальної нерівності.

Наукове обґрунтування категорії «соціальне підприємництво» вимагає ретельного з'ясування сутності категоріального апарату, який є ключовим для розуміння інклюзивних процесів. Категоріальний апарат включає взаємопов'язані поняття: «підприємництво», «соціальний підприємець» та «соціальне підприємство»¹¹. Підприємництво за своєю природою є фундаментальним механізмом модернізації суспільства та драйвером трансформації соціально-економічних відносин.

У сучасному науковому дискурсі соціальне підприємництво розглядається як складне та багатовимірне явище, що поєднує економічні та соціальні цілі, а відтак не має однозначного трактування. Це зумовлює наявність низки концептуальних дискусій, які стосуються його економічної природи, інституційних меж та ролі держави у формуванні умов функціонування соціального бізнесу. У зв'язку з цим доцільно виокремити ключові дискусійні напрями, що сформувався в наукових колах щодо природи соціального підприємництва та визначають сучасні підходи до його інтерпретації (табл. 1).

Таблиця 1.

Ключові наукові дискусії щодо соціального підприємництва

Напрямок дискусії	Сутність проблеми	Позиція сучасних дослідників	Імплікації для соціальної інклюзії	Відображення у європейських моделях
Прибутковість соціального підприємництва	Чи має соціальний бізнес бути неприбутковим або фінансово самодостатнім?	Домінує підхід фінансової самодостатності: прибуток є інструментом реалізації соціальної місії	Забезпечує стійкість програм соціальної інклюзії, довгострокову підтримку вразливих груп	Скандинавська – частково державне фінансування; Континентальна – змішане фінансування; Південна – залежність від самофінансування

¹¹ Martin R. L., Osberg S. Social entrepreneurship: the case for definition. *Stanford Social Innovation Review*. 2007. Vol. 5, no. 2. P. 28–39

Межі сектору	Чи є соціальним підприємництвом будь-яка благодійна діяльність з елементами бізнесу?	Соціальне підприємництво – це підприємницька діяльність, що використовує ринкові механізми для соціальних змін	Чітке визначення дозволяє ефективніше формувати політику інклюзії та підтримку цільових груп	Континентальна модель має найчіткіше правове визначення; Південна – більш гнучке трактування
Державне регулювання	Чи має держава підтримувати соціальний бізнес чи залишити його в умовах ринку?	Переважає змішаний підхід: державна підтримка і ринкові механізми	Державна підтримка розширює доступ до програм інклюзії, особливо для вразливих груп	Скандинавська – сильна роль держави; Континентальна – регульована підтримка; Південна – обмежене втручання

Джерело: складено автором на основі ^{12, 13, 14, 15, 16}.

Аналіз наукових підходів, наведених у таблиці 1, дозволяє зробити наступні узагальнення. По-перше, соціальне підприємництво перетворюється на дієвий інструмент соціальної інклюзії в сучасній економіці. По-друге, існують суттєві розбіжності у поглядах на роль прибутку, межі цього сектору та специфіку його регулювання державою зумовлюють формування різних моделей розвитку соціального підприємництва, що проявляється у специфіці інституційної підтримки та взаємодії держави, бізнесу і громадянського суспільства. По-третє, саме ці концептуальні відмінності створюють підґрунтя для виокремлення та подальшого компаративного аналізу різних моделей соціальної інклюзії через соціальне підприємництво: скандинавської, центрально-європейська, південно - європейської.

¹² Carroll A. B. Corporate social responsibility: the evolution of a definitional construct. *Business & Society*. 1999. Vol. 38, no. 3. P. 268–295

¹³ Martin R. L., Osberg S. Social entrepreneurship: the case for definition. *Stanford Social Innovation Review*. 2007. Vol. 5, no. 2. P. 28–39

¹⁴ Mair J., Martí I. Social entrepreneurship research: A source of explanation, prediction, and delight. *Journal of World Business*. 2006. Vol. 41, no. 1. P. 36–44

¹⁵ Nicholls A. Playing the field: A new approach to the meaning of social entrepreneurship. *Social Enterprise Journal*. 2006. Vol. 2, no. 1. P. 1–5

¹⁶ Austin J., Stevenson H., Wei-Skillern J. Social and commercial entrepreneurship: same, different, or both? *Entrepreneurship Theory and Practice*. 2006. Vol. 30, no. 1. P. 1–22

Тобто, концептуальна багатовимірність соціального підприємництва обумовлює необхідність його аналізу не лише як соціально-економічного явища, а як інституційної системи, що функціонує в межах різних європейських моделей соціальної інклюзії. На наш погляд, для глибшого розуміння інклюзивного потенціалу соціального бізнесу необхідно звернутися до концепції Грегорі Діза¹⁷, який є одним із фундаторів теоретичного обґрунтування цього напрямку. У межах його підходу соціальне підприємництво розглядається не просто як форма самозайнятості, а як стратегічна інновація, що базується на п'яти визначальних детермінантах: фокус на соціальній цінності (створення позитивного суспільного імпаكتу є пріоритетом); інноваційність та адаптивність (здатність розробляти нестандартні рішення для хронічних соціальних проблем); орієнтація на результат (діяльність не обмежується наявними ресурсами, а спрямована на пошук нових можливостей); відповідальність перед бенефіціарами: високий рівень прозорості та підзвітності суспільству.

Особливе місце в ієрархії понять посідає постать «соціального підприємця» як ключового суб'єкта трансформаційних змін. Якщо Йозеф Шумпетер¹⁸ розглядав класичних підприємців як «руйнівників старого порядку» заради суто економічного прогресу, то соціальні підприємці, за визначенням Г. Діза, виступають реформаторами, які прагнуть радикально змінити саму соціальну реальність. Їхня діяльність не обмежується нівелюванням симптомів суспільних проблем (наприклад, разовою філантропічною допомогою), а спрямована на проектування системних механізмів виходу індивіда зі стану вразливості, що і становить онтологічну суть соціальної інклюзії.

Реалізація такої реформаторської стратегії потребує відповідного інституційного оформлення, що зумовлює необхідність термінологічного

---

¹⁷ Dees J. G. The Meaning of "Social Entrepreneurship". The Kauffman Center for Entrepreneurial Leadership. Kansas City, MO and Palo Alto, CA, 1998. URL: https://web.stanford.edu/class/e145/2007_fall/materials/dees_SE.pdf

¹⁸ Шумпетер Й.А. Теорія економічного розвитку. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 241 с.

розмежування процесу та його організаційного втілення. У цьому контексті, доцільно розрізнити динамічну категорію «соціальне підприємництво» та сталу інституційну форму – «соціальне підприємство». Згідно з дефініцією Оксфордського економічного словника, «соціальне підприємство» постає як конкретна організаційна одиниця, що гармонізує соціальну місію з економічною стійкістю, спрямовуючи отриманий прибуток на реінвестування в розвиток громади¹⁹.

Для глибшої структуризації цього інституційного ландшафту українська дослідниця Л. Кот²⁰ пропонує диференціювати дані структури на «вбудовані» (де бізнес-процеси невід’ємно інтегровані в соціальну місію) та «зовнішні» соціальні підприємства (де комерційна діяльність виступає донором для автономних соціальних проєктів). Такий підхід дозволяє аналізувати інклюзивний вплив соціального бізнесу на життєдіяльність територіальних громад, враховуючи специфіку їхніх ресурсних можливостей та соціальних запитів.

Отже, проведений аналіз дозволяє відійти від фрагментарного переліку дефініцій і сформувати чітку методологічну ієрархію: від постаті суб’єкта (соціального підприємця-реформатора) до конкретної інституційної форми (соціального підприємства) та його функціональної класифікації. Окреслена концептуальна рамка створює необхідний теоретичний базис для подальшого дослідження генезису соціального бізнесу та його трансформації в дієвий інструмент сучасної соціальної інклюзії.

Використання історико-генетичного аналізу постає необхідним інструментом, який дозволяє простежити складну трансформацію соціального підприємництва від фрагментарних проявів приватної благодійності до формування розгалуженої інституційної системи, яка інтегрована в макроекономічні стратегії розвинених країн. Логіка дослідження передбачає

---

¹⁹ Hashimzade N., Myles G., Black J. A Dictionary of Economics. 5th ed. Oxford: Oxford University Press, 2017. 592 p. URL: <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/acref/9780198759430.001.0001/acref-9780198759430>

²⁰ Кот, Л. Соціальне підприємництво, соціальне підприємство, соціальний підприємець: засади макроекономічного розуміння. *Економіка та суспільство*. 2022. (39). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-90>

структурування еволюційного шляху цього соціально-економічного явища за п'ятьма визначальними етапами, кожен з яких характеризується специфічним рівнем взаємодії між капіталом та соціальною місією (рис.2).

Рисунок 2. Етапи еволюції соціального підприємства

Джерело: складено автором самостійно

Представлена на рисунку 2 періодизація демонструє системну трансформацію соціального підприємництва від локальних благодійних ініціатив до стратегічного інструменту макроекономічного регулювання. На ранніх етапах генезису домінувала модель «просвітницького капіталізму», де соціальна складова мала допоміжний характер щодо основного виробничого циклу. Подальша інституціоналізація та кооперативний розвиток середини XX століття змістили акцент на колективну самопомігу, перетворивши інклюзію на засадничий принцип господарювання. Сучасний етап еволюції характеризується переходом до моделі «соціального інвестування», де цифровізація та інноваційні фінансові інструменти дозволяють масштабувати суспільний вплив на рівні територіальних громад. Таким чином, історична ретроспектива підтверджує перетворення соціального бізнесу на фундаментальну основу інклюзивної екосистеми, яка гармонізує економічну ефективність із цілями сталого розвитку.

Логічна трансформація виявлених етапів еволюції у сучасну систему управління зумовлює необхідність аналізу нормативно-інституційного базису, що сформувався в межах європейського простору. Сучасний розвиток соціального підприємництва в Європейському Союзі ґрунтується на парадигмі «Social and Solidarity Economy» (SSE)^{21 22 23}.

Дана концепція декларує засадничий принцип неможливості досягнення економічної ефективності шляхом соціальної ексклюзії. В інституційному вимірі це передбачає проектування такого середовища, де суб'єкти господарювання пріоритетно орієнтовані на інтереси членів громади та вирішення суспільних запитів, а не лише на максимізацію капіталу²⁴.

Європейський Союз, виступаючи глобальним лідером у впровадженні політик сталого розвитку, активно імплементує ці принципи в національні стратегії країн-членів, уніфікуючи підходи до соціальної інклюзії. На сучасному етапі розбудови загальноєвропейського правового поля стратегічну роль відіграє «Social Economy Action Plan»²⁵.

Цей документ остаточно закріплює статус соціального підприємництва як фундаментального інструменту забезпечення інклюзивного зростання та соціальної стійкості в умовах глобальних викликів.

Зазначений «План дій» формує цілісну екосистему, де економічна активність суб'єктів безпосередньо корелюється з розв'язанням гострих соціальних проблем через розгалужену систему спеціалізованих фінансових інструментів та преференційних регуляторних важелів. В результаті такого симбіозу, європейська модель демонструє перехід від декларативної підтримки

---

²¹ European Commission. Building an economy that works for people: an action plan for the social economy. COM(2021) 778 final. Brussels, 9 December 2021. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52021DC0778>

²² Social Economy Europe. European Action Plan for the Social Economy: policy paper. 2021. URL: <https://www.socialeconomy.eu.org/european-action-plan-for-the-social-economy/>

²³ Monzón J. L., Chaves R. Recent evolutions of the Social Economy in the European Union : *Study.European Economic and Social Committee. Brussels* : Publications Office of the European Union, 2017. 123 p. URL: <https://www.eesc.europa.eu/sites/default/files/files/qe-04-17-875-en-n.pdf>

²⁴ Смаль В., Кокоть В. Що слід знати про соціальне підприємництво: посібник. Федерація канадських муніципалітетів. Проект міжнародної технічної допомоги «Партнерство для розвитку міст». Київ, 2017. 58 с. URL: https://auc.org.ua/sites/default/files/library/social_entrepreneurship_-_guide-web-1.pdf

²⁵ United Nations General Assembly. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development: resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015. New York: United Nations, 2015. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/Agenda2030_UA.pdf

соціальних ініціатив до створення жорсткої, але гнучкої інституційної рамки, що стимулює соціальні інновації.

Визначальним вектором фінансового забезпечення зазначеної структури виступає «Європейський соціальний фонд» (ESF+)²⁶, стратегічна місія якого полягає у нівелюванні наслідків структурного безробіття та інтенсифікації професійної адаптації вразливих верств населення. У межах регіональної політики країн Центральної та Східної Європи ресурси фонду трансформуються у базовий інструментарій реалізації програм комплексної реінтеграції мігрантів та ветеранів, що дозволяє мінімізувати ризики їхньої економічної ексклюзії та маргіналізації.

Паралельно з механізмами прямого субсидування, «Європейський інвестиційний фонд»²⁷ забезпечує формування інноваційного ландшафту для залучення «м'якого» капіталу (patient capital). Реалізується цей механізм шляхом впровадження систем кредитних гарантій та інструментів розподілу ризиків, що дозволяє соціальним стартапам зберігати пріоритетність соціальної місії, а також успішно конкурувати з традиційними бізнес-структурами за обмежені інвестиційні ресурси.

Важливим доповненням цієї інституційної ієрархії є «Employment and Social Innovation» (EaSI)²⁸ функціонал якої зосереджений на наданні мікрофінансової підтримки високоризикованим, проте суспільно значущим ініціативам у сфері зайнятості, ментального здоров'я та фізичної реабілітації. Синергія цих інституційних важелів створює багаторівневу систему фінансової безпеки, яка гарантує резильєнтність соціального підприємництва як інклюзивного драйвера розвитку локальних територіальних громад. Структурно-логічну архітектуру цих механізмів систематизовано на рисунку 3.

---

²⁶ European Social Fund Plus (ESF+). URL: <https://european-social-fund-plus.ec.europa.eu/en>

²⁷ European Investment Fund. URL: <https://www.eif.org/>

²⁸ EU Programme for Employment and Social Innovation (EaSI). European Commission. URL: <https://european-social-fund-plus.ec.europa.eu/en/direct-management-easi>

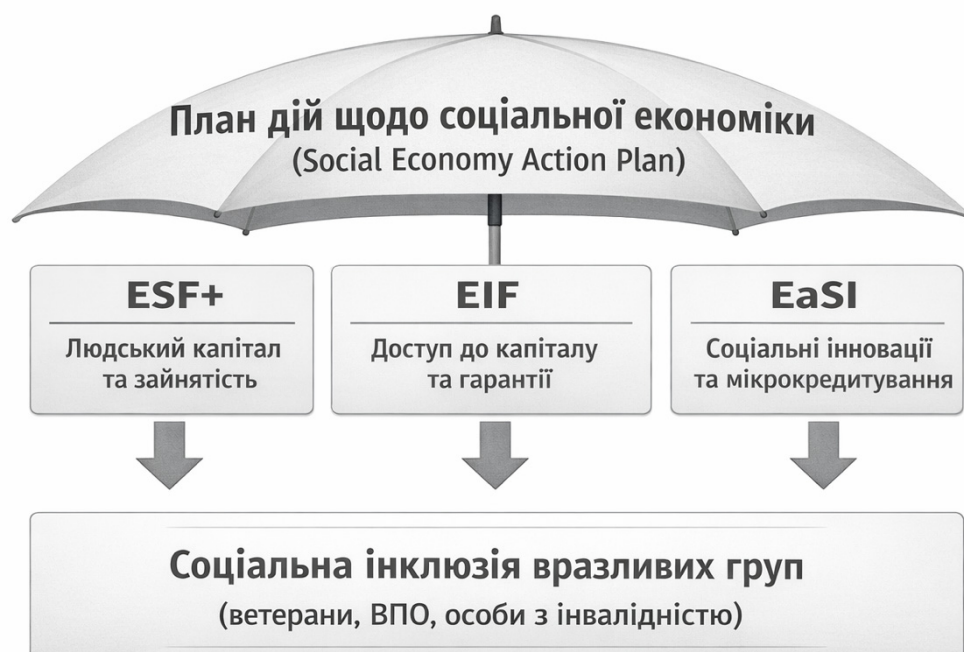

Рисунок 3. Архітектура інституційних механізмів фінансової підтримки соціальної інклюзії в ЄС

Джерело: складено автором самостійно

Деталізація представленої архітектури (рис. 3) дозволяє стверджувати, що європейська система підтримки соціальної інклюзії побудована на принципі інституційної комплементарності. Це означає, що жоден із важелів не функціонує ізольовано. Тобто ESF+ забезпечує первинну соціалізацію та професійну підготовку вразливих верств (зокрема ветеранів та мігрантів), а EIF та EaSI створюють фінансовий «ліфт», який дозволяє перетворити ці ініціативи на життєздатні суб'єкти ринку. Така багаторівнева структура мінімізує ризики маргіналізації соціальних підприємств, переводячи їх із категорії реципієнтів допомоги у статус активних донорів економічного зростання громад.

Важливо зауважити, що ефективність цих наднаціональних інструментів безпосередньо залежить від їхньої адаптації в межах конкретних національних стратегій. Зокрема, у Франції та Німеччині механізми EIF інтегровані в діяльність національних банків розвитку (наприклад, «Bpifrance» та «KfW»), що дозволяє масштабувати соціальні інновації до рівня загальнодержавних програм інклюзії. Натомість у країнах Південної Європи основний акцент

зміщується на використання мікрофінансування EaSI для підтримки локальних кооперативів, що забезпечують зайнятість у депресивних аграрних регіонах.

Комплексний аналіз ретроспективи та сучасного стану європейського інклюзивного простору свідчить про домінування трьох фундаментальних інституційних векторів розвитку соціального підприємництва, що базуються на історично сформованих типах соціального контракту. Зокрема, науковий інтерес становить диференціація механізмів підтримки в межах солідарної моделі (Франція, Бельгія), стабілізаційно-інкубаційної архітектури (Німеччина) та кооперативно-інноваційної парадигми (Італія), кожна з яких пропонує унікальний інструментарій соціальної реінтеграції вразливих груп. Деталізація цих моделей крізь призму практичної реалізації дозволяє ідентифікувати специфіку взаємодії між державними інституціями, соціальними інвесторами та територіальними громадами (табл. 2).

Таблиця 2.

Дескриптивний аналіз національних практик інституційної підтримки соціальної інклюзії в країнах ЄС

Країна / Модель	Ключовий інституційний драйвер	Релевантний бізнес-кейс (приклад)	Механізм інклюзивного впливу
Франція (солідарна)	Платформа «France Active» та статус ESS	«Recyclivre» (рециклінг книг)	Працевлаштування осіб з тривалим досвідом безробіття через еко-інновації.
Німеччина (стабілізаційна)	Банківська група «KfW» та «Social Impact Lab»	«Discovering Hands» (діагностика)	Використання специфічних тактильних навичок незрячих жінок у медицині.
Італія (кооперативна)	Закон 381/1991 та «Social Bonds»	«Made in Carcere» (дизайн та пошиття)	Ресоціалізація ув'язнених через навчання та роботу з відомими брендами.

Джерело: складено автором на основі ^{29, 30, 31, 32, 33, 34}

²⁹ European Commission. Social enterprises and their ecosystems in Europe. Country report: France. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2020. 56 p.

³⁰ France Active. Annual Report 2022. Paris, 2022. URL: <https://www.franceactive.org>

³¹ KfW. KfW Development Report 2021. Frankfurt am Main, 2021. URL: <https://www.kfw.de>

³² Social Impact Lab. Impact Report 2021. Berlin, 2021. URL: <https://www.socialimpact.eu>

³³ Italian Republic. Law No. 381 of 8 November 1991 on Social Cooperatives. Rome, 1991

³⁴ OECD. Social economy and inclusive entrepreneurship policies: Italy. Paris : OECD Publishing, 2019. 96 p.

Представлений дескриптивний аналіз національних практик (табл.2) дозволяє стверджувати, що ефективність соціальної інклюзії безпосередньо корелюється з рівнем адаптивності інституційного середовища до потреб конкретних цільових груп. Зокрема, французький досвід демонструє переваги інтеграції соціальної місії у вертикальні ланцюги доданої вартості, де екологічна відповідальність та фокус на циркулярній економіці стають ресурсом для створення інклюзивних робочих місць. На відміну від солідарної моделі Франції, німецька архітектура підтримки базується на принципах інституційної стабільності та фінансової акселерації через діяльність державної банківської групи «KfW», яка забезпечує пільгове кредитування суб'єктів із чіткою інклюзивною спрямованістю. Важливою ланкою цієї системи є мережа «Social Impact Lab», яка функціонує як екосистема інкубаторів, де фізичні обмеження індивіда (як у кейсі «Discovering Hands») трансформуються у його унікальну ринкову перевагу. Логічним антиподом німецькій централізації виступає італійська модель, яка ґрунтується на глибоких традиціях низової кооперації та найбільш розвиненому в Європі законодавчому полі (Закон 381/1991)³⁵.

Дана модель дозволяє чітко диференціювати соціальні кооперативи на тип «А» (соціальні послуги) та тип «В» (інтеграція в ринок праці), що забезпечує адресну підтримку. Економічна життєздатність таких проєктів, як «Made in Carcere», підтримується через інноваційний механізм соціальних облігацій (Social Bonds), які дозволяють залучати приватний капітал локальних громад під помірні відсоткові ставки, перетворюючи жителів на активних інвесторів соціальних змін.

Таким чином, систематизація цих підходів виявляє еволюцію європейського ландшафту інклюзії: від простої філантропії до створення складних гібридних систем, де цифровізація та екологічна відповідальність стають невід'ємними компонентами соціальної місії.

---

³⁵ OECD. Designing legal frameworks for social enterprises: Law on Social Cooperatives in Italy (Law 381/1991). Paris: OECD Publishing, 2019. URL: https://www.oecd.org/en/publications/designing-legal-frameworks-for-social-enterprises_172b60b2-en/full-report.html

Результати емпіричного аналізу підтверджують, що в межах Європейського простору соціальне підприємництво трансформувалося у релевантний інструментарій відтворення людського капіталу, адаптований до циклічних макроекономічних коливань. Синергія нормативно-правових преференцій та індивідуальної підприємницької ініціативи формує стійкий базис для масштабування інклюзивних практик на рівні територіальних громад. Отже, сучасні національні стратегії універсально реалізують модель «соціального інвестування», згідно з якою кожен залучений ресурс генерує кумулятивний ефект у вигляді економічної стабільності суб'єкта господарювання та паралельного зниження рівня соціальної ексклюзії в суспільній системі.

Ефективність національних моделей соціальної інклюзії в Європі значною мірою детермінована не лише організаційною підтримкою, а й наявністю розгалуженої системи фіскальних преференцій. Фіскальна політика у цьому контексті виступає не просто як інструмент перерозподілу ресурсів, а як стратегічний важіль зниження ризиків для соціальних інвесторів та підвищення конкурентоздатності підприємств, які залучають вразливі категорії населення. Системний аналіз європейських практик дозволяє ідентифікувати три фундаментальні групи податкових та фінансових стимулів, які забезпечують життєздатність інклюзивних бізнес-моделей у ринковому середовищі^{36 37}.

Перша група охоплює прямі податкові дедукції, що стимулюють капіталізацію соціальної місії. Друга група фокусується на непрямому оподаткуванні (ПДВ), знижуючи цінові бар'єри для бенефіціарів соціальних послуг. Третя, найбільш критична для інклюзії, спрямована на мінімізацію витрат на людський капітал через пільгове соціальне страхування, що робить найм осіб із низькою конкурентоспроможністю економічно доцільним (табл. 3).

---

³⁶ European Commission. Taxation trends in the European Union. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2023. URL: https://taxation-customs.ec.europa.eu/index_en

³⁷ European Commission. VAT rates applied in the Member States of the European Union. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2023. URL: <https://taxation-customs.ec.europa.eu>

Таблиця 3.

Групи податкових та фінансових стимулів, які забезпечують інклюзивність соціальних підприємств

Категорія механізмів	Зміст інструменту	Країни-лідери впровадження	Очікуваний інклюзивний ефект
Прямі податкові преференції	Зниження ставок корпоративного податку, податкові канікули для стартапів, кредити на R&D у соціальній сфері.	Франція, Німеччина, Іспанія	Збільшення капіталізації підприємства, можливість реінвестування у соціальну місію.
Стимули споживчого попиту (ПДВ)	Застосування нульових або знижених ставок ПДВ на товари та послуги соціального призначення.	Італія, Польща, Австрія	Підвищення доступності інклюзивних послуг для незахищених категорій населення.
Трудові та соціальні пільги	Зменшення бази оподаткування фонду оплати праці, компенсація внесків на соцстрахування.	Швеція, Нідерланди, Бельгія	Зниження собівартості створення інклюзивних робочих місць, стимулювання найму ВПО та мігрантів.

Джерело: складено автором на основі:^{38, 39, 40, 41, 42}

Виокремлені фіскальні механізми (табл. 3) підтверджують, що в межах європейського інституційного дизайну підтримка соціальної інклюзії має системний та багаторівневий характер. Незважаючи на спільність стратегічних цілей, країни-члени ЄС водночас демонструють варіативність підходів щодо пріоритетності цих інструментів, що детерміновано історично сформованими типами соціального контракту та специфікою ролі держави в економічних процесах.

У межах даного дослідження особливого методологічного контексту набуває перехід від дескриптивного аналізу окремих інструментів рішень до

³⁸ OECD. Social economy and inclusive entrepreneurship policies: Key lessons from OECD countries. Paris : OECD Publishing, 2022. URL: <https://www.oecd.org>

³⁹ European Commission. Taxation trends in the European Union. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2023. URL: https://taxation-customs.ec.europa.eu/index_en

⁴⁰ European Commission. VAT rates applied in the Member States of the European Union. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2023. URL: <https://taxation-customs.ec.europa.eu>

⁴¹ ILO. World Employment and Social Outlook: Trends 2022. Geneva : International Labour Organization, 2022. URL: <https://www.ilo.org>

⁴² OECD. Employment Outlook 2022. Paris : OECD Publishing, 2022. URL: <https://www.oecd.org>

системного моделювання концептуальних підходів інклюзії. Такий аналітичний підхід зумовлений необхідністю виявлення глибинних детермінант, що визначають життєздатність соціального підприємництва в різних інституційних середовищах. Виокремлення специфічних моделей дозволяє ідентифікувати фундаментальну соціоекономічну філософію кожної національної системи, яка базується на унікальному балансі між державним регулюванням, ринковою самоорганізацією та суспільною солідарністю. Зокрема, ми диференціюємо ці підходи за вектором їхньої інклюзивної спрямованості на рисунку 4.

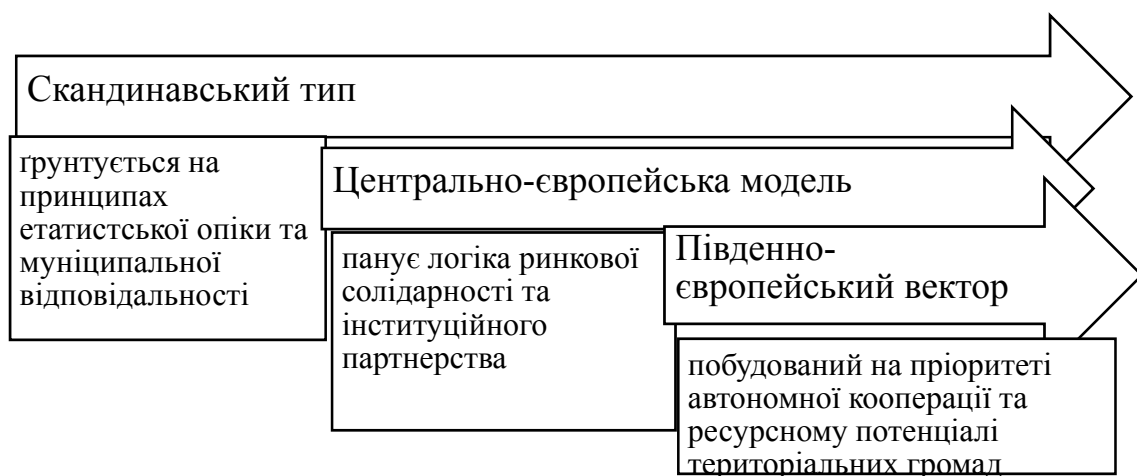

Рисунок 4. Класифікація соціального підприємництва за вектором інклюзивної спрямованості

Джерело: складено автором самостійно

Зазначена класифікація формує релевантний компаративний базис, оскільки вона дозволяє оцінити не лише фінансову ефективність суб'єктів соціального бізнесу, а й їхню здатність до системної ресоціалізації вразливих груп у межах конкретного типу соціального контракту (табл. 4).

Структуризація даних в таблиці 4 виявляє внутрішню неоднорідність європейського інклюзивного простору, архітектура якого детермінована специфікою взаємодії інститутів держави та ринку⁴³.

⁴³ Defourny J., Nyssens M. Social Enterprise in Western Europe: Theory, Models and Practice. New York : Routledge, 2021. 368 p.

Типологія інституційних моделей соціальної інклюзії в європейському економічному просторі

Модель	Референтні країни	Ключові інституційні інструменти інклюзії	Пріоритетні кейси (приклади ПСП)	Стратегічні переваги	Системні обмеження та бар'єри
Скандинавська (Етатистська)	Швеція, Данія, Фінляндія, Нідерланди	цифрові муніципальні платформи зайнятості; державні цільові субсидії на інклюзивні вакансії; екологічні гранти для громадських ініціатив	«Jobbsprånget» (Швеція) – цифрова інтеграція мігрантів; «Kehitysvammaisten Tukiliitto» (Фінляндія) – підтримка осіб з обмеженими можливостями	висока соціальна захищеність; стабільність довгострокових програм; цифрова доступність послуг	висока податкова вартість адміністрування; ризик бюрократизації локальних ініціатив
Центрально-європейська (корпоративна)	Німеччина, Франція, Австрія, Бельгія	спеціалізовані соціальні банки та фонди (KfW, France Active); законодавчий статус солідарного бізнесу (ESS); податкові кредити на соціальні інновації	«Social Impact Lab» (Німеччина) – інкубація інклюзивних стартапів; «Ateliers et Chantiers d'Insertion» (Франція) – реадaptaція безробітних	чітке правове регулювання та контроль; масштабованість шляхом партнерства з великим бізнесом	складність процедур доступу до пільгового фінансування; жорсткі критерії соціальної звітності
Південно-європейська (кооперативна)	Італія, Іспанія, Португалія	соціальні кооперативи типів «А» і «В»; випуск соціальних облігацій (Social Bonds); гранти від регіональних муніципалітетів та НГО	«Legacoop Sociali» (Італія) – кооперативна інклюзія; «Inserta Empleo» (Іспанія) – зайнятість осіб з інвалідністю	висока адаптивність до потреб локальних громад; соціальна залученість та волонтерський ресурс	опора на локальну солідарність; мінімальне централізоване втручання

Джерело: складено автором на основі: ^{44;45; 46}

⁴⁴ Defourny J., Nyssens M. Social Enterprise in Western Europe: Theory, Models and Practice. New York : Routledge, 2021. 368 p.

Зокрема, скандинавська модель демонструє гранично високий рівень соціальних гарантій, де інклюзія імплементована у структуру муніципального самоврядування як невід'ємна складова. Релевантною перевагою цієї системи є застосування інноваційних цифрових платформ (зокрема, кейс «Jobbsprånget», Швеція), яка забезпечує інтеграцію мігрантів без бар'єрів та осіб з особливими освітніми потребами у професійне середовище, хоча висока фіскальна вартість адміністрування та ризики бюрократизації низових ініціатив створюють певні інституційні межі для її оперативного запозичення в умовах обмежених бюджетних ресурсів.

На противагу цьому, центральноєвропейська модель (репрезентована досвідом Німеччини та Франції) пропонує збалансовану парадигму, де соціальне підприємництво функціонує як автономний суб'єкт ринку з чітко детермінованим правовим статусом. Використання спеціалізованих інституцій (фінансові групи «KfW», «France Active») дозволяє масштабувати інклюзивні проекти через механізми партнерства з великим капіталом, проте жорстка регламентація соціальної звітності та складність процедур доступу до преференційного фінансування вимагають від суб'єктів високого рівня управлінської зрілості.

Водночас південно-європейська модель постає найбільш адаптованою до умов дефіциту централізованих ресурсів, оскільки її фундаментальним активом є солідарність локальних спільнот та залучення волонтерського капіталу. Ефективність кооперативних форм власності та інструментів соціальних облигацій у ресоціалізації вразливих груп підтверджується кейсом «Legacoop Sociali» (Італія), проте фрагментарність таких ініціатив та їхня кореляція із грантовою підтримкою створюють ризики для фінансової сталості у довгостроковій перспективі.

---

⁴⁵ Social Enterprise and their Ecosystems: A European mapping report. Updated country report: Germany. European Commission. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2020. URL: https://base.socioeco.org/docs/social_enterprises_and_their_ecosystems_in_europe_comparative_synthesis_report.pdf

⁴⁶ Social Innovation in the Nordic Countries: Conditions, Platforms and Strategies. Nordic Council of Ministers. Copenhagen : Nordic Council of Ministers, 2018. 84 p. URL: <https://www.norden.org/en/publication/social-entrepreneurship-and-social-innovation-nordic-countries>

Загалом, незважаючи на структурну специфіку кожної з розглянутих моделей, сучасний європейський простір демонструє поступову конвергенцію інклюзивних практик під впливом уніфікованих стандартів соціальної та солідарної економіки. Це свідчить про те, що ефективність соціального підприємництва визначається не лише обсягом державного фінансування, а насамперед життєздатністю інституційних зв'язків між суб'єктами бізнесу, громадою та регуляторними органами⁴⁷. Відтак, вибір оптимального вектору інклюзії для країн із трансформаційною економікою потребує не простого копіювання однієї з моделей, а критичного переосмислення їхньої адаптивності до умов обмеженого ресурсного забезпечення. У зв'язку з цим, комплексне зіставлення сильних та слабких сторін зазначених підходів дозволяє ідентифікувати потенційні точки зростання та критичні загрози для їх імплементації в інших соціально-економічних умовах, що деталізовано у форматі SWOT-матриці в таблиці 5.

Таблиця 5.

SWOT-аналіз інституційних моделей соціальної інклюзії в Європі

Модель	S – сильні сторони	W – слабкі сторони	O – можливості	T – загрози та ризики
Центрально-європейська (корпоративістська)	Висока здатність до масштабування; чітке законодавче поле; наявність спеціалізованих фінансових інститутів (соціальні банки)	Бюрократизація процесів; низька гнучкість у реагуванні на специфічні локальні запити малих громад	Впровадження цільових соціальних фондів та розбудова державно-приватного партнерства в територіальних громадах	Ризик неефективності через складність бюрократичних процедур та корупційні ризики при розподілі грантів
Південно-європейська (кооперативна)	Максимальна адаптивність; високий рівень партисипації (участі громад); потужна роль неурядових організацій та волонтерських мереж	Критична залежність від волонтерського ресурсу; нестабільність та фрагментарність фінансування	Стимулювання створення локальних кооперативів та активізація громадського сектору в депресивних регіонах	Дефіцит сталого фінансування; недостатня підтримка з боку центральних органів влади

⁴⁷ Monzón J. L., Chaves R. Recent evolutions of the Social Economy in the European Union : *Study.European Economic and Social Committee. Brussels* : Publications Office of the European Union, 2017. 123 p. URL: <https://www.eesc.europa.eu/sites/default/files/files/qe-04-17-875-en-n.pdf>.

Скандинавська (Етатистська)	Висока системність; глибока інтеграція держави, муніципалітетів та громад; фінансова стабільність програм	Значні бюджетні витрати; обмежений простір для низових локальних ініціатив через домінування держстандартів	Потенціал адаптації механізмів прямої державної підтримки для розвитку інклюзивних хабів	Висока вартість адміністрування; критична залежність від стабільності державних інституцій
-----------------------------	---	---	--	--

Джерело: складено автором самостійно

Узагальнення результатів SWOT-аналізу засвідчує, що кожна з представлених європейських моделей володіє унікальним набором інституційних переваг, які в умовах стабільної економіки забезпечують високу резильєнтність соціального бізнесу. Центральньо-європейська модель демонструє найвищий потенціал для масштабування через залучення великого капіталу, проте його впровадження стримується високою ієрархічністю та складністю регуляторних процедур. Водночас скандинавський досвід муніципального партнерства гарантує фінансову стабільність інклюзивних хабів, хоча й потребує значних фіскальних ресурсів для адміністрування соціальних стандартів. На противагу системним державним моделям, південно-європейський вектор базується на мобільності волонтерського капіталу, що формує його критично залежним від рівня згуртованості локальних спільнот. Проведена детермінація загроз вказує на те, що ключовим ризиком для всіх моделей є можлива розбалансованість між соціальною місією та економічною самоокупністю в умовах ринкової турбулентності. Слід підкреслити, що критично важливою постає ідея формування гібридної архітектури інклюзії, яка б поєднувала надійність фінансових інструментів із гнучкістю низових громадських ініціатив. Такий синергетичний підхід дозволяє нівелювати інституційні розриви та забезпечити сталість соціального впливу незалежно від обсягів прямого бюджетного субсидування.

На наш погляд, логічним продовженням дослідження є проектування зазначених європейських моделей на сучасний стан економічної системи

України. Задля цього необхідно здійснити детальний аналіз національного ландшафту соціального підприємництва, який наразі формується під впливом екстремальних викликів воєнного стану та необхідності масштабної повоєнної відбудови.

Україна, яка з 2014 року перебуває в стані збройного конфлікту, а з 24 лютого 2022 року зазнає повномасштабної військової агресії російської федерації, стикається з безпрецедентними викликами. Найбільшими соціальними викликами є масова внутрішня та зовнішня міграція, потреба у реінтеграції мільйонів ветеранів та людей з набутою інвалідністю, руйнуванням соціальної інфраструктури та фрагментацією територіальних громад^{48 49}.

У цьому контексті соціальне підприємництво набуває стратегічного значення як механізм не лише економічної стабілізації, а й відтворення системи суспільних взаємозв'язків та соціальної інклюзії вразливих груп. Відповідно до «Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки»⁵⁰, створення умов для розвитку соціального підприємництва визначено одним із пріоритетних завдань⁵¹. Водночас аналітичний звіт проєкту «EU4Youth» засвідчив, що станом на 2020 рік інституційне середовище для соціального підприємництва в Україні залишався незрілим: відсутнє базове законодавче визначення, відсутні спеціальні фіскальні преференції та системні механізми фінансової підтримки⁵².

Для проведення системного аналізу українських кейсів соціального підприємництва пропонуємо наступний алгоритм дослідження (рис. 5).

---

⁴⁸ Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22 жовтня 1993 р. № 3551-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>

⁴⁹ Кабінет Міністрів України. Інклюзивна політика. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/inklyuzivna-politika>
⁵⁰ Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки. URL: Указ Президента України від 27.09.2021 № 487/2021 URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>

⁵¹ Кабінет Міністрів України. Дізнайтесь більше про соціальне підприємництво : інформаційні матеріали. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/diznaites-bilshe-pro-sotsialne-pidpriemnytstvo>.

⁵² Соціальне підприємництво в Україні: економіко-правовий аналіз : аналітичний звіт для проєкту «EU4Youth – Unlocking the potential of young social entrepreneurs in Moldova and Ukraine». 2020. URL: https://euneighbourseast.eu/wp-content/uploads/2021/07/legal-report-in-ukraine_ukrainian_1.pdf

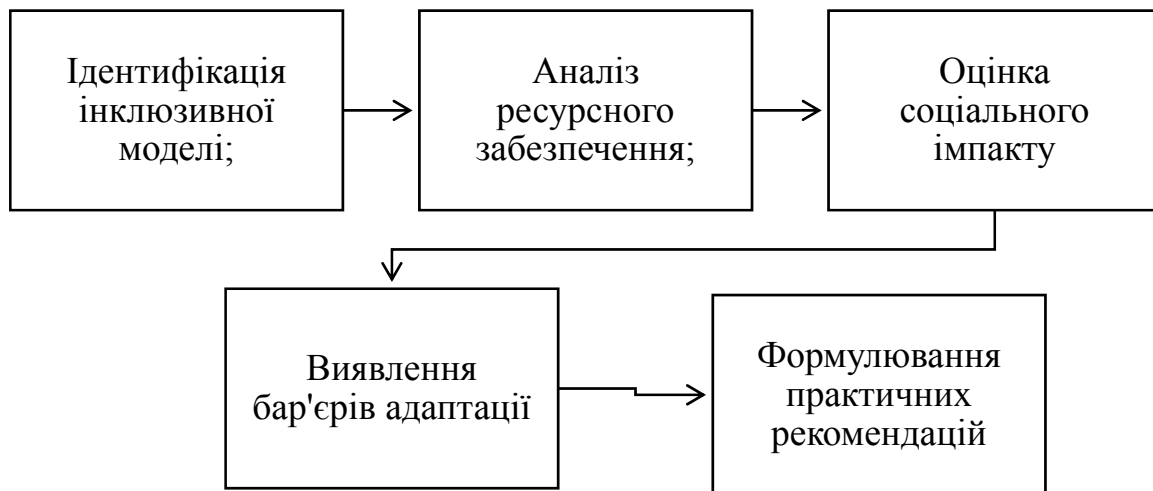

Рисунок 5. Алгоритм дослідження соціального підприємництва в Україні

Джерело: складено автором самостійно

Даний алгоритм передбачає п'ять послідовних етапів: визначення, до якого саме європейського типу тяжіє конкретний український кейс; оцінка співвідношення власних доходів, грантової підтримки та волонтерського внеску; оцінка соціального імпаكتу передбачає опис конкретного механізму реінтеграції вразливих груп; виявлення бар'єрів адаптації полягає в окресленні інституційних перешкод для масштабування за європейським зразком; формулювання практичних рекомендацій для територіальних громад.

Підкреслимо, що фундаментальною відмінністю українського інституційного середовища від європейського є тривала відсутність спеціального законодавства про соціальне підприємництво. Господарський кодекс України визначає загальні засади підприємницької діяльності, проте не містить жодних положень щодо соціального підприємництва як окремого виду господарювання.

Незважаючи на прогрес у сфері ветеранського підприємництва, базовий «Закон про соціальне підприємництво» в Україні досі не ухвалений, що створює значну правову прогалину. На відміну від Франції, де статус ESS (Économie Sociale et Solidaire) забезпечує чітку правову рамку для всього спектру соціальних підприємств, або Італії, де Закон 381/1991 диференціює соціальні кооперативи на типи «А» і «В», що зазначалося нами вище. Відсутність

спеціалізованого регулювання в Господарському кодексі зумовила тривалу практику адаптації соціальних місій до наявних організаційно-правових форм, де суб'єкти змушені балансувати між статусом ФОП, ТОВ або громадських організацій для легітимізації своєї діяльності.

Така інституційна невизначеність не завадила появі потужних екосистемних проєктів, які фактично випередили законодавчі ініціативи, сформувавши власні стандарти соціальної реінтеграції через бізнес-моделі. Найбільш репрезентативним прикладом такої автономної інституціоналізації в українському середовищі є діяльність «Veterano Group», яка демонструє трансформацію індивідуальної підприємницької ініціативи у розгалужену мережеву структуру з вираженим інклюзивним компонентом.

«Veterano Group» – це багаторівнева група компаній, заснована у 2015 році ветераном АТО Леонідом Остальцевим, яка стала еталоном соціальної реінтеграції учасників бойових дій через механізми підприємництва⁵³. Під єдиним брендом об'єднано диверсифіковані бізнес-напрями: мережі піцерій «Veterano Pizza», кав'ярень «Veterano Coffee», кондитерських «Veterano Brownie»^{54 55}, а також спеціалізовані структури у сфері охорони та надання послуг. Фундаментальною особливістю моделі є використання франчайзингу як інструменту соціальної інклюзії: право на відкриття бізнесу під брендом надається виключно учасникам бойових дій, що перетворює франшизу з чисто комерційного інструменту на механізм формування професійної солідарності та економічної самостійності ветеранської спільноти.

Слід зазначити, що прагнення до масштабування через мережу франшизи та партнерство з великим бізнесом наближує кейс до логіки центрально-європейської моделі, де соціальні інновації формуються та поширюються через формалізовані бізнес-структури, аналогічно до діяльності німецьких «Social Impact Lab». Таким чином, «Veterano Group» являє собою специфічну

---

⁵³ Від добровольця до засновника Veterano Group. Хто такий Леонід Остальцев. NV. URL: <https://nv.ua/ukr/dose/leonid-ostalcev-ukrajinskiy-veteran-i-zasnovnik-veterano-group-biografiya-50190285.html>

⁵⁴ Forbes Ukraine. Veterano Pizza, «Горіховий Дім», «Україна без сміття» – бізнес, який приховує свою соціальність. Forbes Ukraine. 2021. URL: <https://forbes.ua/>

⁵⁵ The Village Україна. Чи можна підготувати бізнес на випадок війни? Запитуємо у Veterano Group. The Village Україна. 2022. URL: <https://www.the-village.com.ua/>

національну модель, яка поєднує низову солідарність із підприємницькою логікою.

Ресурсна модель «Veterano Group» характеризується домінуванням власних доходів від комерційної діяльності, що принципово відрізняє її від проєктів, які залежать від грантів. Співвідношення джерел фінансування дозволяє класифікувати «Veterano Group» як «вбудоване» соціальне підприємство за термінологією Л. Кот⁵⁶, де комерційна діяльність (ресторанний бізнес, кав'ярні, кондитерське виробництво) є невід'ємною від соціальної місії працевлаштування ветеранів. Частину прибутку проєкти «Veterano Group» перераховують на благодійність, найбільше на допомогу дітям загиблих військових. У закладах діє також система замовлень для поранених у госпіталях. Грантова складова є мінімальною, що забезпечує високий рівень автономії від зовнішніх донорів, проте одночасно обмежує можливості стрімкого масштабування.

Ключовим механізмом соціальної інклюзії у моделі «Veterano Group» працевлаштування ветеранів як метод психологічної реабілітації та економічної реінтеграції. Як зазначає Я. В. Петруненко, ресторани «Veterano Pizza» об'єднали у своїх колективах ветеранів і людей без досвіду війни, створивши простір мікроінтеграції, де всі рівні і працюють задля спільної мети⁵⁷.

Ветерани перестають сприйматися як відокремлена «проблемна» група і трансформуються в підприємців, роботодавців, учасників ринку. Засновник «Veterano Brownie» Роман Набожняк⁵⁸ характеризує свою справу як своєрідний місток між людьми, які мають військовий досвід, переселенцями, та людьми, які, на щастя, його не мають.

Необхідно підкреслити, що особливе значення у «Veterano Group» має менторський ефект, який проявляється у передачі підприємницького досвіду від одних ветеранів до інших та формує відтворювальну екосистему

---

⁵⁶ Кот Л. Соціальне підприємництво, соціальне підприємство, соціальний підприємець: засади макроекономічного розуміння. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 39. С. 5. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-90>

⁵⁷ Петруненко Я. В. Соціальне підприємництво як інструмент економічної реінтеграції ветеранів: український та міжнародний досвід. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/331230>

⁵⁸ Перша у світі ветеранська браунарія»: як працює малий бізнес на власній кухні. *Hromadske*. 2018. URL: <https://hromadske.ua/posts/persha-u-sviti-veteranska-braunarnia>

реінтеграції. Засновники «Кави Мілітарі», надихнулись прикладом «Veterano Coffee» і після демобілізації відкрили власний проєкт, маючи на меті не лише комерційний успіх, а й популяризацію образу успішного ветерана. Такий ефект є унікальною особливістю українського контексту, де масштаб демобілізації створює критичну масу потенційних соціальних підприємців, здатних формувати горизонтальні мережі підтримки.

Незважаючи на продемонстровану соціальну ефективність, масштабування екосистеми «Veterano Group» наразі детерміноване сукупністю деструктивних інституційних чинників, які доцільно класифікувати за трьома векторами. По-перше, нормативно-правовий дефіцит. До моменту набрання чинності Закону «Про ветеранське підприємництво» (26 лютого 2026 р.), провокувало відсутність легітимізованого спеціального статусу та створювався інституційний вакуум⁵⁹. В кінцевому рахунку, це унеможливило застосування цільових фіскальних преференцій та регуляторних пільг, які є константою європейських інклюзивних моделей.

По-друге, інституційно-економічні обмеження. Чинний законодавчий базис (зокрема Закон № 4563-IX) містить імперативну вимогу щодо 100% власності ветерана у структурі капіталу підприємства⁶⁰. Це створює бар'єр для залучення зовнішніх інвестицій та реалізації моделей партнерства з великим бізнесом, що критично обмежує можливості реплікації досвіду центральноевропейських фінансових інституцій (наприклад, групи «KfW»).

По-третє, соціокультурна стигматизація. Наявність ментальних бар'єрів та стереотипне сприйняття ветеранської спільноти як «соціально вразливої групи, що потребує опіки», перешкоджає формуванню ділової репутації ветерана як конкурентоспроможного суб'єкта ринку, деформуючи його імідж у бік реципієнта допомоги, а не генератора економічних цінностей.

---

⁵⁹ Про ветеранське підприємництво: Закон України від 31.07.2025 № 4563-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4563-20>

⁶⁰ Ветерани та бізнес дали оцінку закону про ветеранське підприємництво. Українські Новини. 2026. URL: <https://ukranews.com/ua/news/1143839>

Окремим критичним детермінантом, що зумовлює вразливість національного інклюзивного сектору, є екзистенційний ризик фізичного руйнування бізнес-інфраструктури внаслідок збройної агресії. Драматичною ілюстрацією цього деструктивного впливу є кейс мережі «Veterano Coffee» у Маріуполі, де десять успішних локацій були повністю ліквідовані в результаті облоги та тимчасової окупації міста. Зазначений прецедент репрезентує специфічну для українського контексту безпекову вразливість соціального підприємництва, яка не має аналогів у розглянутих європейських моделях. Безперечно це актуалізує необхідність розробки спеціалізованих інструментів страхування воєнних ризиків та формування мобільних (релокаційних) бізнес-моделей, здатних забезпечувати сталість та життєздатність соціальної місії навіть за умов втрати фізичних активів.

Репрезентативним кейсом реалізації моделі соціальної інкубації в Україні є «Горіховий дім» у місті Львові. З 2012 року це підприємство поєднує комерційну ефективність пекарні-кондитерської з функціонуванням Центру інтегральної опіки. Даний суб'єкт демонструє стійку архітектуру циклічної соціальної репродукції, де виробничий підрозділ виступає базовим донором для реабілітаційних програм⁶¹. Функціонування підприємства ґрунтується на імперативі реінвестування прибутку. Згідно з установчим регламентом, 40% генерованого операційного доходу акумулюється у відповідному Фонді для фінансування системної підтримки жінок, які перебувають у стані гострої соціальної вразливості. Історичне підґрунтя проєкту, закладене у 2010 році через залучення європейського партнерського капіталу (Нідерланди), трансформувалося від грантової залежної ініціативи у самодостатню екосистему, яка гармонізує муніципальний досвід соціального захисту з ринковими інструментами господарювання.

У контексті розробленої нами вище типології в таблиці 4, стратегія «Горіхового дому» виявляє найвищу кореляцію із солідарною моделлю (ESS), яка притаманна французькій правовій традиції. Ключовою ознакою такої

---

⁶¹ Горіховий дім. Бідність можна подолати. Офіційний сайт Фонду. URL: <https://home.walnut.house/>

конвергенції є інтеграція соціальної місії безпосередньо у вертикальний ланцюг доданої вартості, де виробничий процес стає інструментом професійної реадaptaції. За функціональними параметрами діяльність львівського підприємства релевантна французьким структурам «Ateliers et Chantiers d'Insertion», що забезпечують інклюзію через трудову активність (work-integration social enterprises).

Водночас жорстка орієнтація на стандарти якості продукції та ринкову експансію зближує даний кейс із центрально-європейським (соціально-ринковим) підходом. Це підтверджує тезу про те, що економічна конкурентоспроможність у моделі «Горіхового дому» виступає не альтернативою, а обов'язковою іманентною передумовою реалізації інклюзивного потенціалу, забезпечуючи фінансову автономність соціальних програм від зовнішньої кон'юнктури.

Якщо розглядати ресурсну модель підприємства, то слід підкреслити, що вона базується на принципах фінансової диверсифікації, яка забезпечує стабільність місії незалежно від грантової кон'юнктури. Власні доходи генеруються через інтеграцію у ланцюги корпоративного постачання (кейтеринг для ІТ-сектору) та прямі продажі пекарні-кондитерської.

Соціальна ефективність моделі реалізується через дворівневий механізм. По-перше, пряме фінансування, шляхом акумуляції 40% чистого прибутку для утримання Центру інтегральної опіки. По-друге, професійна реінтеграція за рахунок працевлаштування вразливих груп жінок на виробництві.

Незважаючи на високу резильєнтність, «Горіховий дім» стикається з двома критичними суперечностями: виробничий дисонанс та інфраструктурною нестабільністю. Конфлікт між соціальною місією (працевлаштування низько кваліфікованих бенефіціарів) та вимогами відкритого ринку до якості продукції, що обмежує інклюзивний потенціал на етапі виробничого циклу. Посилює нестабільність також відсутність преференційного доступу до комунального майна, що змушує суб'єкт діяльності відволікати ресурси на капітальні ремонти орендованих приміщень.

Із вище зазначеного слідує, що нинішня ситуація підтверджує системну потребу в адаптації скандинавського досвіду цільових субсидій або італійських муніципальних грантів для стабілізації українських соціальних ініціатив.

Окремим стратегічним напрямом розвитку національного соціального підприємництва є цифрова та інфраструктурна інклюзія, що за своєю архітектурою корелює зі скандинавською моделлю використання технологічних муніципальних платформ.

Вектор асистивних технологій розглянемо через кейс «ДивоГра». У 2015 році було засноване соціальне підприємство «ДивоГра»⁶², яке спеціалізується на розробці та впровадженні засобів альтернативної та додаткової комунікації для осіб з особливими освітніми потребами. Даний кейс репрезентує адаптацію скандинавського інструментарію до українських реалій, де цифрові рішення компенсують дефіцит фізичної спеціалізованої інфраструктури, забезпечуючи континуальність освітнього процесу та соціальної адаптації цільових груп.

Вектор інфраструктурного аудиту та адвокації, можна інтерпретувати на прикладі кейсу «Бюро доступності». Діяльність соціального підприємства, заснованого ініціативою «Доступно.UA», ілюструє конвергенцію комерційного сектору з правозахисною діяльністю. Проведення інклюзивного аудиту бізнес-об'єктів та надання консалтингових послуг з безбар'єрності формує системний вплив на міську інфраструктуру. В умовах воєнного стану проєкт трансформувався у багатофункціональну платформу підтримки ветеранів, поєднуючи експертний супровід протезування з інклюзивною реорганізацією суспільного простору.

Вектор солідарної кооперації демонструє кейс «Vbrani»⁶³. Соціальне підприємство, ініційоване ГО «Старість на радість», базується на залученні творчого потенціалу осіб старшого віку для виробництва крафтової продукції. За своєю методологією даний проєкт тяжіє до південно-європейської кооперативної моделі, де ключовим драйвером інклюзії виступає мобілізація

---

⁶² Історія «ДивоГра» Дивогра DyvoGra: [сайт]. URL: <https://www.dyvogra.com/dyvogra-brand-story/>

⁶³ Соціальне підприємство «Vbrani». SILab Ukraine. URL: <https://www.silabua.com>

волонтерського капіталу та активізація локальної солідарності для подолання соціальної ізоляції вразливих категорій населення.

Для верифікації теоретичних висновків проведено систематизацію національного досвіду крізь призму розробленої класифікації європейських моделей інклюзії. Узагальнені результати компаративного аналізу (табл. 6) дозволяють ідентифікувати ступінь адаптивності українських соціальних підприємств до стандартів ЕС та виявити критичні розбіжності у їхньому ресурсному забезпеченні.

Таблиця 6.

Компаративний аналіз українських соціальних підприємств у контексті європейських моделей інклюзії

Критерії аналізу	«Veterano Group»	«Горіховий дім»	«ДивоГра»/ «Доступно.UA»	Європейський аналог
Тип моделі	Гібридна: південно-європейська та центрально-європейська	Солідарна (французька ESS)	Скандинавська (цифрова інклюзія)	Італія (381/1991), Франція (ESS), Швеція (Jobbsprånget)
Ресурсна модель	Переважно власні доходи (>80%), мінімальна грантова складова	Змішана: 60% власні доходи, грантова та кредитна підтримка	Змішана: продаж продукції та грантове фінансування	ESF+, EIF, EaSI, KfW, France Active
Цільова група	Ветерани війни, родини загиблих	Жінки у кризових ситуаціях	Особи з інвалідністю, діти з особливими потребами	Мігранти, безробітні, ув'язнені, особи з інвалідністю
Механізм інклюзії	Працевлаштування, франшиза, менторство	Реінвестування 40% прибутку й працевлаштування	Технологічні рішення для комунікації та доступності	Субсидовані робочі місця, кооперативи, цифрові платформи
Ключовий бар'єр	Правові обмеження, руйнування інфраструктури	Доступ до комунального майна, баланс якість/місія	Обмежений ринок, відсутність державної підтримки	Бюрократизація, фіскальна вартість

Джерело: складено автором самостійно

Зіставлення параметрів українських кейсів із європейськими аналогами свідчить про домінування гібридних та змішаних моделей, що змушені пристосовуватися до правових обмежень та дефіциту державної підтримки.

Дані таблиці 6 підтверджують, що попри високу операційну самостійність (зокрема, у кейсі «Veterano Group»), національні суб'єкти залишаються вразливими до інфраструктурних бар'єрів, які в країнах ЄС нівелюються через системні фінансові інструменти на кшталт ESF+ чи EIF.

Таким чином, виявлена кореляція між типом моделі та механізмом інклюзії вказує на стратегічну необхідність переходу в Україні від автономного виживання до формування цілісної інституційної екосистеми соціального підприємництва за європейським зразком.

Наголошуємо, що ефективність розроблення практичного інструментарію підтримки соціального підприємництва в Україні безпосередньо залежить від глибини компаративного аналізу національних реалій у координатах успішних європейських моделей інклюзії. Таке зіставлення дозволяє не лише ідентифікувати критичні інституційні розриви, а й детермінувати найбільш адаптивні механізми трансформації «м'якого капіталу» та фіскальних преференцій у сталі бізнес-моделі. На основі проведеного порівняння та з урахуванням специфіки повоєнної трансформації, у таблиці 7 систематизовано ключові системні бар'єри та відповідний комплекс стратегічних рекомендацій для територіальних громад.

Таблиця 7.

Матриця подолання системних бар'єрів та стратегічні рекомендації для розвитку соціального підприємництва в ТГ

Рівень бар'єрів	Характеристика деструктивних чинників	Практичні рекомендації для територіальних громад
Законодавчий	Відсутність базового закону; секторальна обмеженість існуючих норм (лише ветеранський сектор); правова невизначеність статусу соціального підприємництва	Запровадження інституту «бізнес-асистентів»: фаховий супровід ветеранів та вразливих груп у процесах реєстрації та підготовки бізнес-планів
Фіскальний	Оподаткування на загальних засадах; відсутність національної системи податкових преференцій; залежність пільг від імплементації підзаконних актів	Муніципальні програми соціальних закупівель: надання преференцій соціальним підприємствам під час здійснення закупівель за кошти місцевого бюджету

Інституційний	Дефіцит «м'якого капіталу»; відсутність цілісної екосистеми інкубації соціальних стартапів; обмеженість спеціалізованих фінансових установ	Створення муніципальних хабів та регіональних фондів: розбудова інфраструктури на базі центрів «Дія.Бізнес» та ініціювання фондів мікрокредитування за зразком ЄС (EaSI)
Ментальний	Стереотипне сприйняття бенефіціарів як «об'єктів опіки»; змішування понять соціального бізнесу та благодійності; низька інвестиційна привабливість	Впровадження пільгового режиму оренди: надання комунального майна на пільгових умовах (без аукціону), що стимулює розвиток інклюзивних локацій

Джерело: складено автором самостійно

Систематизація представлених у матриці даних (табл. 7) обґрунтовує об'єктивну необхідність переходу від фрагментарних заходів підтримки до проектування цілісного інклюзивного середовища, інтегрованого в макроекономічну політику держави. Визначальним фактором стратегічного успіху в даній парадигмі постає не просто запозичення, а глибока адаптація європейських інструментарних рішень до екстремальних викликів воєнного та повоєнного періодів.

Такий системний підхід дозволяє нівелювати виявлені інституційні розриви, забезпечуючи трансформацію соціального підприємництва з пасивної форми самозайнятості у потужний драйвер регенерації людського капіталу. Основною вимогою є формування багаторівневої системи управління, де нормативна легітимізація статусу соціального бізнесу синхронізується з інноваційними фінансовими інструментами та мережевою інфраструктурою інкубації стартапів. Відтак, запропонована матриця виступає концептуальною основою для розробки національної стратегії інклюзивного розвитку, здатної забезпечити стійкість економічної системи України перед глобальними та локальними викликами.

Таким чином, сучасний стан розвитку соціального підприємництва в Україні характеризується динамічною трансформацією від етапу стихійної самоорганізації до формування легітимного інституційного поля, яке

підтверджується ухваленням спеціалізованого законодавства у сфері ветеранського бізнесу. Виявлені системні бар'єри детермінують об'єктивну необхідність проектування гібридної інклюзивної моделі, яка б гармонізувала європейські фінансові стандарти з високою адаптивністю національних волонтерських та ветеранських мереж.

Із вище зазначеного слідує, що соціальне підприємництво трансформувалося з альтернативної форми діяльності у фундаментальний інституційний механізм забезпечення соціальної інклюзії в умовах глобальних соціально-економічних трансформацій. Компаративний аналіз засвідчує, що в межах сучасних теоретичних підходів соціальні підприємці виступають системними реформаторами, орієнтованими на створення стійкої соціальної цінності та розробку механізмів виходу індивіда зі стану вразливості. Еволюція цього феномену пройшла складний шлях від епізодичної філантропії до формування розгалуженої системи «соціального інвестування», інтегрованої в макроекономічні стратегії розвинених країн. Сучасна європейська архітектура підтримки, закріплена у «Плані дій щодо соціальної економіки», базується на синергії інституційних інструментів ESF+, EIF та EaSI, що формують комплементарну систему фінансової акселерації та соціальної безпеки для вразливих груп. Результати дослідження виявили суттєву гетерогенність інклюзивних практик, що дозволило диференціювати скандинавську етатистську опіку, центрально-європейську ринкову солідарність та південно-європейську автономну кооперацію. З'ясовано, що ефективність національних моделей у ЄС детермінована рівнем адаптивності інституційного середовища до потреб конкретних цільових груп шляхом використання спеціалізованих фіскальних та регуляторних преференцій.

Для України в умовах воєнного стану соціальне підприємництво набуває життєво важливого значення як інструмент відтворення суспільних взаємозв'язків та реінтеграції ветеранів, внутрішньо переміщених осіб й осіб з інвалідністю. Ухвалення Закону «Про ветеранське підприємництво» стало важливим кроком у формуванні легітимного поля, проте виявлені інституційні

бар'єри потребують подальшого вдосконалення нормативної бази для активного залучення партнерського капіталу. Емпіричне вивчення кейсів «Veterano Group», «Горіховий дім» та ініціатив цифрової інклюзії демонструє високу резильєнтність національного соціального бізнесу та його здатність функціонувати навіть за умов руйнування фізичної інфраструктури. Оптимальним вектором розвитку для України вбачається впровадження гібридної стратегії, що інтегрує системність європейських фінансових інструментів із високою адаптивністю локальних волонтерських та ветеранських мереж.

Ключовими напрямками державної та муніципальної підтримки, на наш погляд, мають стати інструменти соціально орієнтованих публічних закупівель, розбудова мережі інклюзивних хабів та забезпечення преференційного доступу до комунальних ресурсів. Стратегічна візія інклюзивного відновлення держави має ґрунтуватися на принципах соціальної солідарності, де регенерація людського капіталу постає іманентною передумовою довгострокової макроекономічної стабільності та національної безпеки України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Браунагель А. В., Анфілов Д. Ю. Соціальне підприємництво як сучасний вектор розвитку економіки. *Економіка та суспільство*. 2022. Випуск № 38. DOI: 10.32782/2524-0072/2022-38-71
2. Ветерани та бізнес дали оцінку закону про ветеранське підприємництво. Українські Новини. 2026. URL: <https://ukranews.com/ua/news/1143839>
3. Від добровольця до засновника Veterano Group. Хто такий Леонід Остальцев. NV. URL: <https://nv.ua/ukr/dose/leonid-ostalcev-ukrajinskiy-veteran-i-zasnovnik-veterano-group-biografiya-50190285.html>
4. Горіховий дім. Бідність можна подолати. Офіційний сайт Фонду. URL: <https://home.walnut.house/>

5. Історія «ДивоГра» Дивогра DyvoGra: [сайт]. URL: <https://www.dyvogra.com/dyvogra-brand-story/>
6. Кабінет Міністрів України. Дізнайтесь більше про соціальне підприємництво : інформаційні матеріали. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/diznaites-bilshe-pro-sotsialne-pidpriemnytstvo>
7. Кабінет Міністрів України. Інклюзивна політика. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/inklyuzivna-politika>
8. Кот Л. Соціальне підприємництво, соціальне підприємство, соціальний підприємець: засади макроекономічного розуміння. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 39. С. 5. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-90>
9. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року : Резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 25 верес. 2015р. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/Agenda2030_UA.pdf
10. «Перша у світі ветеранська браунарія»: як працює малий бізнес на власній кухні. Hromadske. 2018. URL: <https://hromadske.ua/posts/persha-u-sviti-veteranska-braunarnia>
11. Петруненко Я. В. Соціальне підприємництво як інструмент економічної реінтеграції ветеранів: український та міжнародний досвід. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/331230>
12. Про ветеранське підприємництво: Закон України від 31.07.2025 № 4563-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4563-20>
13. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки. URL: Указ Президента України від 27.09.2021 № 487/2021 URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>

14. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22 жовтня 1993 р. № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>
15. Прушківська Е., Лазнева І., Чкан О. Соціальний бізнес у країнах ЄС: механізми інклюзивної підтримки територіальних громад та регулювання. *Grail of Science*. 2025. № 50. С. 59-70. DOI: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.21.03.2025.004>.
16. Сабецька Т. І. Економічний зміст та історія розвитку соціального підприємництва. *Економіка та суспільство*. 2023. Випуск № 48. DOI: [10.32782/2524-0072/2023-48-44](https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-44)
17. Смаль В., Кокоть В. Що слід знати про соціальне підприємництво: посібник. Федерація канадських муніципалітетів. Проект міжнародної технічної допомоги «Партнерство для розвитку міст». Київ, 2017. 58 с. URL: https://auc.org.ua/sites/default/files/library/social_entrepreneurship_-_guide-web-1.pdf
18. Соціальне підприємництво в Україні: економіко-правовий аналіз : аналітичний звіт для проекту «EU4Youth – Unlocking the potential of young social entrepreneurs in Moldova and Ukraine». 2020. URL: https://euneighbourseast.eu/wp-content/uploads/2021/07/legal-report-in-ukraine_ukrainian_1.pdf
19. Соціальне підприємство «Vbrani». SILab Ukraine. URL: <https://www.silabua.com>
20. Шумпетер Й.А. Теорія економічного розвитку. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 241 с.
21. Austin J., Stevenson H., Wei-Skillern J. Social and commercial entrepreneurship: same, different, or both? *Entrepreneurship Theory and Practice*. 2006. Vol. 30, no. 1. P. 1–22
22. Brown C. D., Thornton M. A. Entrepreneurship theory and the creation of economics: insights from Cantillon’s Essai. *Regional Frontiers of Entrepreneurship Research: Proceedings of the 8th International Australian Graduate School of Entrepreneurship (AGSE) Research Exchange*. Melbourne: Swinburne University of Technology, 2011. P. 401–412.

URL:https://figshare.swinburne.edu.au/articles/conference_contribution/Entrepreneurship_theory_and_the_creation_of_economics_insights_from_Cantillon_s_Essai/26273947?file=47634718

23. Carroll A. B. Corporate social responsibility: the evolution of a definitional construct. *Business & Society*. 1999. Vol. 38, no. 3. P. 268–295

24. Dees J. G. The Meaning of “Social Entrepreneurship”. The Kauffman Center for Entrepreneurial Leadership. Kansas City, MO and Palo Alto, CA, 1998. URL: https://web.stanford.edu/class/e145/2007_fall/materials/dees_SE.pdf

25. Defourny J., Nyssens M. Social enterprise in Europe: recent trends and developments. *Social Enterprise Journal*. 2008. Vol. 4, No. 3. P. 202-228. DOI: 10.1108/17508610810922703.

26. EU Programme for Employment and Social Innovation (EaSI). European Commission. URL:<https://european-social-fund-plus.ec.europa.eu/en/direct-management-easi>

27. European Commission. Building an economy that works for people: an action plan for the social economy. COM(2021) 778 final. Brussels, 9 December 2021. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52021DC0778>

28. European Commission. Social enterprises and their ecosystems in Europe. Country report: France. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2020. 56 p.

29. European Commission. Taxation trends in the European Union. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2023. URL:https://taxation-customs.ec.europa.eu/index_en

30. European Commission. VAT rates applied in the Member States of the European Union. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2023. URL: <https://taxation-customs.ec.europa.eu>

31. European Investment Fund. URL: <https://www.eif.org/>

32. European Social Fund Plus (ESF+). URL: <https://european-social-fund-plus.ec.europa.eu/en>

33. Forbes Ukraine. Veterano Pizza, «Горіховий Дім», «Україна без сміття» – бізнес, який приховує свою соціальність. Forbes Ukraine. 2021. URL: <https://forbes.ua/>
34. Hashimzade N., Myles G., Black J. A Dictionary of Economics. 5th ed. Oxford: Oxford University Press, 2017. 592 p. URL: <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/acref/9780198759430.001.0001/acref-9780198759430>
35. ILO. World Employment and Social Outlook: Trends 2022. Geneva : International Labour Organization, 2022. URL: <https://www.ilo.org>
36. Italian Republic. Law No. 381 of 8 November 1991 on Social Cooperatives. Rome, 1991
37. KfW. KfW Development Report 2021. Frankfurt am Main, 2021. URL: <https://www.kfw.de>
38. Mair J., Martí I. Social entrepreneurship research: A source of explanation, prediction, and delight. *Journal of World Business*. 2006. Vol. 41, no. 1. P. 36-44
39. Martin R. L., Osberg S. Social entrepreneurship: the case for definition. *Stanford Social Innovation Review*. 2007. Vol. 5, no. 2. P. 28–39
40. Monzón J. L., Chaves R. Recent evolutions of the Social Economy in the European Union : *Study. European Economic and Social Committee. Brussels* : Publications Office of the European Union, 2017. 123 p. URL: <https://www.eesc.europa.eu/sites/default/files/files/qe-04-17-875-en-n.pdf>
41. Nicholls A. Playing the field: A new approach to the meaning of social entrepreneurship. *Social Enterprise Journal*. 2006. Vol. 2, no. 1. P. 1-5
42. OECD. Designing legal frameworks for social enterprises: Law on Social Cooperatives in Italy (Law 381/1991). Paris : OECD Publishing, 2019. URL: https://www.oecd.org/en/publications/designing-legal-frameworks-for-social-enterprises_172b60b2-en/full-report.html
43. OECD. Employment Outlook 2022. Paris : OECD Publishing, 2022. URL: <https://www.oecd.org>

44. OECD. Social economy and inclusive entrepreneurship policies: Italy. Paris : OECD Publishing, 2019. 96 p.

45. OECD. Social economy and inclusive entrepreneurship policies: Key lessons from OECD countries. Paris : OECD Publishing, 2022. URL: <https://www.oecd.org>

46. Social Economy Europe. European Action Plan for the Social Economy: policy paper. 2021. URL: <https://www.socialeconomy.eu.org/european-action-plan-for-the-social-economy/>

47. Social Enterprise and their Ecosystems: A European mapping report. Updated country report: Germany. European Commission. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2020. URL: https://base.socioeco.org/docs/social_enterprises_and_their_ecosystems_in_europe._comparative_synthesis_report.pdf

48. Social Impact Lab. Impact Report 2021. Berlin, 2021. URL: <https://www.socialimpact.eu>

49. Social Innovation in the Nordic Countries: Conditions, Platforms and Strategies. Nordic Council of Ministers. Copenhagen : Nordic Council of Ministers, 2018. 84 p. URL: <https://www.norden.org/en/publication/social-entrepreneurship-and-social-innovation-nordic-countries>

50. The Village Україна. Чи можна підготувати бізнес на випадок війни? Запитуємо у Veterano Group. The Village Україна. 2022. URL: <https://www.the-village.com.ua/>

51. United Nations General Assembly. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development: resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015. New York: United Nations, 2015. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/Agenda2030_UA.pdf

2.3. ІНКЛЮЗІЯ ЯК ПРАКТИКА: ВІД ВИХОВАННЯ І КОМУНІКАЦІЇ ДО СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ

Ірина Іванівна ВАКУЛИК¹

Світ знахабнів. Став жорстоким і згубним. З інформаційних колонок, розташованих на сайтах в Інтернеті, колишніх блакитних екранів, зі шпальт преси, стаціонарних радіоточок і мобільних радіоприймачів дедалі частіше почала з'являтися нав'язливі ідеї різного гатунку, які затьмарюють свідомість і розум, роблять підміну багатьох понять. Відтак поступово почала втрачатися взаємоповага у соціально дозволених межах існування *homo sapiens* – від парламентарів, представників вищої влади, до звичайного школяра третього класу, який чинить самосуд по відношенню до своїх однолітків чи знущується над вчителем іноземної мови; дедалі частіше почала з'являтися інформація про терористичні угруповання світового масштабу чи, наприклад, насильницькі дії окремих представників сильної статі представників по відношенню до жінки.

Водночас реалії життя сконцентрувалися на іншому полюсі. Заклики на зразок «навчитись заробляти більше» на фінансовому ринку, Форексі чи біржі, долучення до «унікальних торгівельних стратегій» породило створення усіяких «демо-» (конкурсів, рахунків тощо). І ми вже розуміємо, що Вони, Гроші, мірило часу, превалюють над світом – стрімко почав змінюватись ринок цінних паперів, надто відчутними стали і коливання курсу валют для пересічних громадян.

Ф. Бекон зазначав, що подібно до того, як грошима визначається вартість товару, словами визначається ціна чванства. Людство поступово починає звикати до негативних моральних якостей, ігноруючи позитивні чесноти», що нагадує королівство, описане Г. Андерсеном, яким заправляє Снігова королева, яка скувала думки і серця. І несподівано жахлива статистика динаміки

---

¹ **І. І. ВАКУЛИК**, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри журналістики та мовної комунікації, Національний університет біоресурсів і природокористування України, ORCID : <https://orcid.org/0000-0002-4812-7719>

розповсюдження пандемії та її наслідків, а потім і загарбницько-ніщівної російської війни.

Умови, в яких опинилась Україна, ще раз підкреслили трохи призабуту проблему безбар'єрності, а з нею і такі категорії-концентри, як «бідні й багаті», «світосприйняття», «волонтерський рух», «рідне слово», «захисники й захисниці». В українців з'явилась внутрішня мотивація як рушійна сила, котра сприяє удосконаленню у проєкції на реалії сучасного життя. У контексті війни вибудувався узагальнюючий образ сучасних українців, які попри емоції та внутрішні переживання «інакшості» створили призму соціальної і духовної комунікації, завдяки чому і вдається спілкуватись з усім світом. Сучасна комунікація неможлива без максимізації чеснот, вона має акумулюватись. Українці презентують усьому світові – ми захищаємо власні домівки, боронимо нашу рідну землю, віримо в світле майбуття мільйонів українських родин.

Для кожного з нас уже не є якоюсь надзвичайністю залучення до щоденного комунікативного обігу слів, запозичених з інших мов. І це вже не данина моді, це наша буденність – глобалізований світ виявився значно сильнішим за бажання і волю людей.

Інформаційні трансформації, які відбуваються нині, змусили людство обрати новий вектор співіснування, що дало нові можливості, нові знання, нові шляхи реалізації мрій та втілення бажань, а новітні застосунки, встановлені на наші гаджети, допомагають не лише визначити геолокацію чи зафільтрувати особливі моменти життя (які надзвичайно приємно переглядати у так званих «спогадах», міні-фільмах тощо), але й виступають медіатором урегулювання відносин у процесі спілкування, подекуди хаотичного, спричиненого виром сучасних змін (ми ділимося, ми поширюємо, ми схвалюємо чи за суджуємо – таке наше життя).

Техногенні катастрофи, війни, природні катаклізми – чи не є вони породженням дій самого людства? Ми прагнемо досконалості у відношеннях, спілкуванні, у повсякденному побуті, вимагаємо від оточуючих поваги до нас самих, проте забуваємо про Его кожного з нас, яке також «завойовує»

навколишній простір. Інстинктивно підкоряючись тваринним «змаганням» (зможе вижити сильніший, спритніший, розумніший, передбачливіший, досвідченіший тощо), ми скеровуємо так звані стандартні імпульси у русло, де досить часто відбуваються конфлікти та непорозуміння, з'являються натяки й глузування, формуються неприязнь та зневага. Власне вони і породжують такі моральні риси як боягузтво, малодушність, скнарність, жорстокість і злість. Проте максимізація чеснот набуває переваг у цьому двобої, де вишукувались на передній фланг м'якість, гідність, працьовитість, побожність, доблесть, мужність, дружелюбність, відкритість, легкість, завзятість, авторитет, лагідність, терплячість, стриманість, смиренність, розсудливість, віра, надія, любов тощо.

Такі синонімічні й антонімічні ряди людських якостей можна вибудовувати, коли йдеться про інклюзію, що стрімко увірвалась до нашого словообігу, проте здавна існувала у соціумі. Це так зване безбар'єрне спілкування, яке відбувається і на інформаційному, і освітньому, психологічному, і емоційному, і нормативному рівнях. Тобто у широкому контексті ми тлумачимо «правила гри» між членами суспільства, які повинні дотримуватись стратегії вибудови толерантних відносин.

На превеликий жаль, не всі члени суспільства уміють і прагнуть комунікувати за «законами жанру». «Хто?», «Коли?», «Де?» – сприймаються не просто як займенники та прислівники. Вони перетворились на величезні питальні речення, в яких криються біль і страждання людських сердець, понівечені долі. «Як жити, коли війна?» – кожен для себе мав дати відповідь на це питання. Власне, що я особисто можу зробити, щоб наблизити мир, принести спокій, вселити надію, допомогти?

Бар'єрів спілкування безліч, і політичний дискурс у нинішньому часовому вимірі, частинко якого є усі ми, має розставити пріоритетні напрями, у яких цивілізоване людство досягне єдності задля перемоги над ворогом, розум переважить недоумкуватість, і обов'язково відбудеться «перерозподіл» у клітинах черствих сердець. Наша держава довела кожній мислячій людині, що

нам не потрібен формальний діалог; що ми вміємо до глибини душі пронизливо виголошувати промови, аби нам плескала у долоні світова еліта; що наші мовні звороти та складні синтаксичні структури є показником не лише інформаційної складової, а свідчать про культуру українців, виплекану упродовж тисячолітньої історії. А моральні та етичні норми, яких ми намагаємось дотримуватись крізь призму військових дій, є сутнісною характеристикою нашої культури.

Виховання як соціальний інститут. За останні тридцять років весь навколишній простір СРСР спостерігав, як на зміну панівній гомогенній культурі радянських часів поступово приходила значна кількість співіснуючих культурно-ціннісних світів, етико-психологічних систем, новітніх орієнтацій, у який спосіб відбувалась трансформація старої ідеології. Але соціополітична арена лишалась осторонь, коли йшлося про моральну цноту, закладену у родинному колі, архетипи якої сягають сивої давнини.

Перша половина ХХІ ст. ознаменувалась різноплановими підходами до вивчення проблеми виховання на різних соціокомунікативних рівнях. Тут слід згадати публікації І. Вакулик², Ю. Чорноморця³, І. Майданюк⁴ тощо.

З'являючись на світ, кожна людина має специфічні, біологічно обумовлені особливості, які передаються їй у спадок від попередніх поколінь, а також те об'єктивно спільне, що притаманне кожній живій істоті. У процесі життєдіяльності – від моменту народження і до самої смерті – ці якості піддаються впливу суспільства і змінюються. Зумовлено це тим, що кожна особистість має певні потенціали розвитку і її існування неможливе «без безперервної взаємодії з іншою системою (або сукупністю систем) – навколишнім середовищем. Виходячи з такого розуміння природи людини, її поведінка та діяльність, формування всіх її психічних функцій нерозривно пов'язані з навколишнім середовищем і зумовлюються ним»⁵. За Л. Виготським,

---

² Вакулик І. Духовно-моральне виховання сучасного покоління: від витоків формування світобачення до сьогодення. *Антропологічні виміри філософських досліджень*. Дніпропетровськ. 2012. 136-144.

³ Chernomorets Y., Vakulyk I., Balalayeva E. Social policy in Ukraine: features and mechanisms // *Humanities Studies: Pedagogy, Psychology, Philosophy*. 2019. Т. 7, № 2. С. 117–120. URL: <https://humstudios.com.ua/uk/journals/tom-10-2-2019/sotsialna-politika-v-ukrayini-osoblivosti-ta-mekhanizmi>

⁴ Майданюк І., Мельничук Т., Пузиренко Я. та ін. *Культура сім'ї та побуту*. Київ: НУБІП України, 2012. 365 с.

⁵ Лукашевич М. *Соціалізація: виховні механізми і технології*. Київ: ІЗМН, 1998. 152 с.

соціальна ситуація розвитку дитини являє собою соціальна ситуація розвитку дитини являє собою унікальні стосунки між дитиною й навколишньою дійсністю, передовсім соціальною: «Проблема просоціальної активності особистості розкривається у всій повноті в генетичному аспекті як проблема породження етичного ставлення до іншої людини»⁶. При цьому означена ситуація може сприяти розвитку дитини, а може стримувати його. Особистість не може морально розвиватися, якщо суспільство, в якому вона живе, морально застигло: низький моральний рівень соціального середовища створює значні перепони для індивідуального морального процесу, і доки суспільство наповнене глибокими моральними й соціальними суперечностями, доти етичний розвиток її індивідів значно ускладнюється⁷. Досить образно суть цього процесу змальовано у порівнянні, що все життя людини схоже на якийсь драматичний твір, в якому основний зміст пише суспільство, а от діалоги, мізансцени дописує й розписує вже кожен сам, згідно зі своїми можливостями і своїм трактуванням ідеї запропонованого сценарію.

Ми розглядаємо соціальний розвиток не як механічне накладання на індивіда готової соціальної форми, а як «шляхетний процес» його формування, де «індивідуальність є одночасно передумовою і результатом. Соціальний розвиток передбачає засвоєння певної системи знань, норм та цінностей, завдяки яким особистість функціонує як активний член суспільства»⁸. За таких умов актуалізується роль сім'ї – невід'ємного елемента соціальної структури суспільства, на яку покладена роль сполучної артерії у здоровому організмі – соціумі. Розглянемо, які традиційно закладені смисли. Водночас вона і перший педагог дитини, і локація, у якій відбувається процес поступового дорослішання, накопичення духовного багатства, моральних цінностей, пізнання культури тощо. Сім'я багато в чому передбачає те, якою стане людина

---

⁶ Наконечна М.М. Просоціальна активність особистості в контексті культурно-історичної психології Л.С. Виготського. *Психологія людини: Л. С. Виготський та сучасна наука : зб. статей / за ред. М. В. Папучі. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2018. Вип. 1. 127 с. ISBN 978-617-527-182-7*

⁷ Головатий М. (2001). Політична психологія. Київ: МАУП, 2001. С. 167.

⁸ Там само, С. 36.

в майбутньому, які моральні якості вона понесе у світ, яким буде її моральне здоров'я⁹.

Розглянемо підходи до соціального трактування поведінки античних народів і спробуємо провести паралелі із сьогоденням. Сімейне життя складається зі значної кількості типових ситуацій: сніданок, повернення з роботи, зі школи, перегляд телепередач, обговорення новин, родинні свята, непорозуміння, зустрічі друзів, спільні екскурсії тощо. Сучасна психологія виявила наявність у свідомості людей своєрідних «типових сценаріїв», серед них і сімейних. Саме ці типові сценарії члени сім'ї застосовують у конкретних ситуаціях (коли треба зробити якусь справу, з'ясувати, уявити те, що відбувається в родинному колі). Давність цього питання підтверджується відповідями на нього в першоджерелах людської культури – міфах, сагах, легендах, казках. Саме там вперше знайшла своє відображення людська здатність відокремлювати погане від доброго, оцінювати, судити й вибачати.

Звернімося до найбагатшої скарбниці історичного досвіду, до колиски європейської цивілізації – духовних першооснов давньогрецького світогляду. Саме античні мислителі одні з перших дали блискучі взірці діалектичного підходу до явищ дійсності, мистецтва, розуміння навколишнього світу, природи, суспільного життя, сформулювали основні проблеми етики й естетики, виробили найважливіші поняття й категорії – натхнення, прекрасне, трагічне, комічне, іронія, калокагатія (ідеал грецького громадянина), гармонія, досконалість, краса, добродійність, щастя і багато інших. Причини такого бурхливого розквіту етичної та естетичної думки треба шукати в сім'ї й у суспільному житті, зокрема в міфології, що стала основою, джерелом і матеріалом для малярства, скульптури, літератури, театру, архітектури. Давньогрецька сім'я, на відміну від сучасної, могла налічувати кілька десятків людей, об'єднаних різними родинними зв'язками та соціальним становищем. Практично всі дослідники одностайні в тому, що її побут був надзвичайно, до

---

⁹ Букій Т. В. Особливості реалізації виховної функції багатодітною сім'єю. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2014. № 3. С. 26–33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzspp_2014_3_6

аскетизму, простий, оскільки більшу частину часу родина проводила поза домом, в громадських місцях. Вдома збиралися всі разом лише за трапезою, урочистими обідами, котрим відводили особливу, майже ритуальну роль. Їсти на самоті давні греки вважали звичаєм варварів, вбачаючи в поведінці за столом показник розвитку та вихованості. Важливою часткою будь-якого урочистого застілля були філософські бесіди, в яких дуже часто брали участь відомі оратори, філософи. Про їх значущість писали Платон, Ксенофонт і багато інших давньогрецьких ораторів, письменників, учених. Усі найважливіші події в житті кожного грека від моменту народження до самої смерті підпорядковувалися суворим релігійно-етичним ритуалам – ритуал народження, ініціації, весілля, поховання, очищення та ін. Будь-що: ухвалення закону, народні збори, засідання суду, важливий військовий чи урядовий захід, економічні й політичні акції, – все було пройнято релігійними церемоніями, молитвами й зверненням до богів. Згідно з античними уявленнями, в основі краси лежать міра, порядок, чіткість меж, гармонія, симетрія¹⁰. Так міркували Демокрит, Платон, Аристотель. Красу вони розглядали передусім як явище духовного порядку. В цьому розумінні духовна краса знаходить своє вираження в красі фізичній¹¹.

Гармонійної єдності духовного й фізичного в епоху архаїки, ще не було знайдено; ця єдність стає основним критерієм досконалості шедеврів мистецтва в класичну епоху – епоху Перикла. Тоді в Афінах протягом року відбувалося 60 державних свят, з яких лише деякі тривали упродовж кількох днів. Найвідоміші серед них були панафінеї, діонісії та ленеї. В їх зміст входили театральні вистави й видовища, хори, танці, художні костюмовані процесії. Музику слухали в спеціально для цього збудованому приміщенні – Одеоні. Саме за Перикла вона стає самостійним видом мистецтва. Любов до прекрасного – обов'язковий елемент життя полісу, оскільки прекрасними вважалися такі поняття, як слава, гідність, честь, майно, воля, тобто все, з чого складалися

---

¹⁰ Вакулик І. Духовно-моральне виховання сучасного покоління: від витоків формування світобачення до сьогодення. *Антропологічні виміри філософських досліджень*. Дніпропетровськ, 2012. С. 136–144.

¹¹ Вакулик І. Спілкування як екзистенція людського буття. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*. 2012. № 2 (4). 160-162.

уявлення та що вважалося невід'ємним соціальним атрибутом вільного, ідеального громадянина. Проте уявлення про такого громадянина в античну епоху було різним, що обумовлювалося конкретно-історичними обставинами та соціальними чинниками. Вже в «Іліаді» й «Одіссеї» ідеальна людина постає не тільки як герой-вождь, але й як особистість, наділена почуттям моральної відповідальності. Гомер закликав бути справедливим, поважати людську гідність простих людей. Ще одна дуже важлива деталь у Гомера та й у цілому в грецькій міфології – у центрі боги, як люди, і люди, як боги. В епоху класики та панування демократичного державного ладу народилася віра в розвиток творчого потенціалу людини, її ідеал – вільний громадянин, який бере активну участь у політичному й культурному житті. «Ми розвиваємо нашу схильність до прекрасного без марнотратства і переймаємося науками не на шкоду силі духу, – такі слова Перикла з промови на урочистій церемонії поховання загиблих афінських воїнів, що найліпше виражають ідеал суспільства, наводить історик Фулідід. – Багатство ми цінуємо лише тому, що використовуємо його з користю, а не задля пустої хвальби. Визнання своєї бідності у нас ні для кого не є ганьбою, але більшу ганьбу ми бачимо в тому, що людина сама не намагається позбавитися її власною працею»¹².

«Одні й ті ж самі люди у нас водночас бувають зайняті справами як приватними, так і суспільними. Так само й усі інші громадяни, незважаючи на те, що кожен зайнятий своїм ремеслом, також добре розбираються в політиці. Адже тільки ми визнали людину, яка не веде громадської діяльності, не благодійним обивателем. Словом, я стверджую, що наше місто є школою для всієї Еллади, і вважаю, що кожен з нас сам по собі може з легкістю й витонченістю проявити свою особистість у найрізноманітніших життєвих умовах», – стверджував Перикл¹³. Так поступово формувався ідеал гармонійної людини. Якісно новими в цій моделі ідеалу було бажання вивчити творчий

---

¹² Вакулик І. Виховання як соціальний інститут: до джерел. *Гуманітарні студії: педагогіка, психологія, філософія*. 2021. 12(4). С.102-108. DOI: 10.31548/hspedagog2021.04.102 [https://humstudios.com.ua/web/uploads/pdf/Humanitarian%20Studios_Pedagogics,%20Psychology,%20Philosophy-12\(4\)_2021-6-12.pdf](https://humstudios.com.ua/web/uploads/pdf/Humanitarian%20Studios_Pedagogics,%20Psychology,%20Philosophy-12(4)_2021-6-12.pdf).

¹³ Вакулик І. Спілкування як екзистенція людського буття. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*. 2012. № 2 (4). 160-162.

потенціал людини і вплив на розвиток цього потенціалу, прогресу, культурних досягнень. На думку Ф. Ф. Зелінського – забутого нами нашого співвітчизника, всесвітньо відомого науковця, викладача й неперевершеного знавця античної культури – життя за загальноеллінським законом означало: вшановувати богів; жити в злагоді одне з одним; ховати загиблих на війні; поважати старших; вчитися страждати; піклуватися на війні про жінок та дітей; оберігати гостя, іноземця й посланця; дотримуватися одношлюбності; жити в постійній праці; не знущатися на прохачем поблизу вітваря¹⁴. Такі переконання традиційно передавалися із покоління в покоління в родинах античного світу, що згодом проявилось у загальновідомих прислів'ях, висловах, афоризмах, моральних та етичних нормах, педагогіці.

Кульмінаційною, на нашу думку, може бути клятва афінської молоді, яка йшла на охорону кордонів містадержави (нагадаємо, що по завершенні військової служби в 21 рік юнаки ставали повноправними афінськими громадянами). «Я не осоромлю священної зброї і не покину того, хто стоїть поруч зі мною, хто б це не був. Я прийду на допомогу загонам держави та святим службам – поодинці чи разом з товаришами. Тим, хто прийде за мною, я передам свою батьківщину ще більш квітучою і кращою, ніж тоді, коли я її отримав, я слугуватиму й слухатимуся тих, хто в належний час стане суддями, я дотримуватимуся всіх прийнятих статутів, законів та інших правил, які прийме народ. Якщо хтось спробує знищити ці статути, я не дозволю цього, я дам відсіч сам або разом з товаришами. Я клянуся поважати і шанувати віру своїх предків»¹⁵.

Ми розглядаємо виховання як соціальний інститут, у якому задіяні усі члени суспільства. Це процес формування й утвердження особистості під впливом «індикаторів» – самоосвіти, навчання, виховання у родинному колі, засвоєння елементів культури, норм, цінностей та соціальних ролей, які є

---

¹⁴ Zieliński T. The Religion of Ancient Greece / trans. by G. R. Noyes. Oxford : Oxford University Press, H. Milford, 1926. 235 p. https://archive.org/details/religionofancien0000ziel_e5q1/page/10/mode/2up

¹⁵ Lycurgi Oratio in Leocratem (ed. N.C. Conomis). Oxford: Clarendon Press, 1970. <https://archive.org/details/oratioinleocrate0000lycu>

сутнісними для конкретного суспільства. При цьому слід враховувати, що самі ці норми й засоби не можуть бути встановлені простим проголошенням. Зрозуміло, що за певних умов, наприклад авторитарного тиску (страх перед покаранням, прагнення уникнути неприємностей тощо), їх можна зовнішньо прийняти, але таке сприйняття нерідко призводить до протилежних результатів, а то й до трагедій. Підтвердження цьому знаходимо в колишніх тоталітарних системах комуністичного виховання: усунення загрози покарання відразу зруйнувало зовнішню позолоту проголошуваних гасел і, здавалося б, справжні, глибоко усвідомлювані переконання й норми діяльності різко змінилися часом навіть на протилежні. Так поняття законів було трансформовано через кілька епох, залишаючись при цьому головною святинєю всього античного світу, прийшовши у сьогодення.

Сім'я має ключову роль у вихованні та соціалізації дітей, вона є першим та зовнішнім середовищем, де формуються цінності, погляди на життя та моральні принципи. Розглянемо дану проблему інклюзії на прикладі українських забавлянок, які виконують роль невидимого коду поколінь.

Півстоліття – це ціла епоха, що вміщує в себе безліч змін, подій та забутих, на перший погляд, мелодій. Для багатьох із нас цей часовий проміжок асоціюється з теплими спогадами дитинства, з голосом рідної бабусі, яка наспівувала прості та щирі пісеньки-забавлянки. Ці мелодії, здавалося б, такі незначні, насправді є невід'ємною частиною нашої культурної спадщини, своєрідним містком між поколіннями.

Уявімо собі затишну кімнату, лагідне світло вечірньої лампи, тепло бабусиних рук, що ніжно пестять маленьку долоньку. І лунає тихий, спокійний голос, розповідаючи про сороку-ворону, яка варить кашку для своїх діток. Кожна інтонація, кожен жест наповнює просту історію особливим змістом, закладаючи в дитячу свідомість перші уявлення про світ і стосунки у ньому. Ці забавлянки – не просто розвага, це перші уроки мови, ритму, соціальної взаємодії. Вони передавалися з уст в уста, від матері до дитини, від бабусі до

онуків, несучи в собі не лише слова, а й тепло родинних зв'язків, любов та мудрість поколінь.

Однією з найвідоміших є, безперечно, «Сорока-ворона». Її ритмічний повторювальний характер, прості образи та чітка структура легко запам'ятовуються малюками. Гра з пальчиками, що супроводжує пісеньку, розвиває дрібну моторику та координацію рухів. Але за цією простотою криється важливий соціальний урок: кожен отримує своє залежно від внеску. Дитина несвідомо засвоює перші поняття про працю та винагороду. Інша улюблена забавлянка – «Ладки-ладусі». Плескання в долоні, імітація їжі та пиття, а потім раптовий «політ» на голівку – це цілий ритуал, що дарує дитині радість та відчуття єдності з дорослим. Ритмічні рухи та звуконаслідування стимулюють мовленнєвий розвиток, а повторюваність дій створює відчуття безпеки та передбачуваності.

З особливою ніжністю згадується «Кую, кую чобіток». Лагідні доторкування до дитячої ніжки, уявне «кування» маленького чобітка – це не лише гра, але й перші тактильні відчуття, знайомство з частинами тіла. Прості слова про майбутню ходу дитини сповнені віри в її зростання та розвиток. А скільки емоцій викликала гра «Іде коза рогата»! Уявні ріжки, що «бодаються», ляскання хвостиком – це вже елементи рольової гри, що розвивають уяву та емпатію. Легке лоскотання в кінці додає елемент несподіванки та веселощів. Навіть проста пісенька «Печу, печу хлібчик» несла в собі важливі знання про побут, про процес приготування їжі. Імітація замішування тіста, змащування маслом, випікання – це перші кроки до розуміння світу праці та створення чогось корисного.

Ці забавлянки, що звучали півстоліття тому, були невід'ємною частиною дитинства багатьох українців. Вони не мали складних мелодій чи глибоких філософських підтекстів. Їхня сила полягала в простоті, ритмічності, емоційному зв'язку між дорослим і дитиною та передачі перших уявлень про світ.

Нині світ дитинства значно змінився. На зміну простим забавкам прийшли яскраві інтерактивні іграшки, мультфільми з динамічним сюжетом, комп'ю-

терні ігри. Чи залишилося місце для цих тихих, лагідних мелодій минулого? Чи не втратили ми чогось важливого, занурюючись у світ цифрових розваг?

Звісно, час не стоїть на місці, і нові технології відкривають перед дітьми безмежні можливості для розвитку та пізнання світу. Але водночас існує ризик втрати того цінного емоційного зв'язку, тієї безпосередньої комунікації, яка була характерна для спільного виконання забавлянок. Відродження та популяризація цих простих пісень може стати своєрідним щепленням проти надмірної віртуалізації дитячого життя. Вони можуть стати чудовим інструментом для розвитку мовлення, музичного слуху, координації рухів, емоційного інтелекту. Їх можна використовувати в дошкільних закладах, на сімейних святах, у хвилини спільного дозвілля.

Сучасні технології також можуть допомогти в цьому процесі. Анімаційні фільми, що ілюструють забавлянки, інтерактивні мобільні додатки, що дозволяють розучувати мелодії та слова, – усе це може зробити народний фольклор цікавим та доступним для сучасних дітей.

Тепло бабусиних рук та мелодії дитинства все ще живуть у пам'яті. Вони є частиною нашого генетичного коду, нашої національної ідентичності. Збереження та передача цих простих, але таких важливих скарбів наступним поколінням – це наш обов'язок перед минулим та інвестиція у майбутнє наших дітей, у їхню емоційну стійкість та культурну свідомість.

Якщо говорити про недостатнє виховання, яке починається із родини, воно може призвести до різних проблем у майбутньому, таких як антисоціальна поведінка, злочинність, залежність від наркотиків та алкоголю, а також інші психологічні та емоційні проблеми. У сучасній круговерті життя сім'я часто зазнає впливів різноманітних факторів (напр., економічна нестабільність, розлучення, міграція, насильство, війна тощо), які групуються і створюють низку проблем. Тому важливо сприяти вихованню позитивних цінностей, таких як любов, повага, терпіння, співчуття, та інших моральних принципів, на яких вибудовується здорове й щасливе життя; забезпечувати підтримку сім'ї як основної одиниці суспільства, надавати допомогу вихованцям, створювати

належні умови для їх розвитку та соціалізації. При цьому слід враховувати культурні та етнічні особливості, традиції та звичаї, які складають ідентичність кожної родини.

Таким чином, ми підійшли ще до одного виміру інклюзії, коли в умовах глобалізації говорити про війну ще кілька років тому було б дивним. Проте реалії нашого сьогодення свідчать жахливими фактами ненависті, насилля, бруду з боку московитян та цифрами втрат, із якими нам, українцям, доведеться жити ще не один десяток років. Особливо це стосується дітей війни.

Визначення даного поняття здебільшого у наукових джерелах стосуються нормативної бази прав дітей. Тут варто назвати Конвенцію ООН про права дитини, де зокрема йдеться про дітей, які перебувають в зоні конфлікту; ЮНІСЕФ, організацію, яка працює в галузі допомоги дітям в зоні конфлікту і надання їм захисту; Міжнародний комітет Червоного Хреста, Міжнародний трибунал, Міжнародний суд тощо, які стосуються прав дітей в зоні конфлікту і війни. Саме ж поняття відносно нове, і тому не представлене у стандартних словниках.

Термін «діти війни» відноситься до дітей, які зазнали наслідків війни, отримали різні травми (фізичні, психологічні, моральні), стали свідками жорстокості або були примусово відокремлені від своїх сімей унаслідок збройної агресії ерефщини. Також це діти, рівень свідомості яких ще не здатний осягнути масштабів війни, це малюки та новонароджені. Отже, діти можуть мати різний вік та досвід, проте вони вижили, вистояли, перебороли, щоб довести усьому світові, що термін «війна» має жахливий контекст (діти втрачають домівки, назавжди зникають батьки або стають інвалідами, гинуть друзі, однолітки вимушені перебувати за кордонам у пошуках чогось кращого, руйнуються мрії, нищівно знищуються навчальні заклади), і вона, війна, не має права вносити власні корективи у мирне життя людей. Відповідно до визначення, наданого Словником української мови, війна – це стримування збройного конфлікту, змагання збройних сил проти ворога з метою здобуття перемоги. А наші воїни непереможні, бо справно вони володіють не лише

зброєю, вони мають великі серця, бо за кожним із них – власна родина і діти, яких потрібно захистити і відкрити майбутнє.

Діти війни – це також ті, хто стояв на барикадах разом із дорослими під час Революції гідності, хто ділився шкільним обідом зимового дня у палатках, хто не йшов до школи, а стрімголов мчав на Майдан. Це ті, хто патрулював нічні вулиці свого населеного пункту разом зі старшими братами чи сестрами, хто плів маскувальні сітки, збирав посильну допомогу нужденним, адже кожний українець відчув, що таке війна.

Безбар’єрне спілкування: яке воно? Covid, що так стрімко й несподівано увірвався в життя людей різних держав, різних національностей, різних віросповідань, і вирував на планеті, продемонстрував кожному з нас нові можливості співіснування та спілкування. Науковці усього світу згуртувалися навколо нового поняття, вишукуючи моделі подолання новітньої хвороби людства. А далі трапилось те, із чим ми ніколи не зможемо змиритись. На нашу державу напав агресор, котрий змусив нас по-новому поглянути на світ, зробити власні акценти на життєвих цінностях, примусив нас комунікувати у інший спосіб.

Наприкінці 90-х минулого століття Р. Клітгаард у роботі «Соціальна інтеграція та дезінтеграція: дослідницький аналіз даних між країнами» зазначав: «Соціальна дезінтеграція – це розпливчате і, очевидно, проблематичне поняття, яке, ймовірно, стосується таких вимірів, як конфлікти та нестабільність, порушення політичних і громадянських прав, злочинність і насильство, зростання поділу між багатими та бідними та зниження рівня задоволеності громадян своїм життям»¹⁶. Тож ми упродовж тривалого часу спостерігали, як різні країни стикаються з різними типами соціальної дезінтеграції.

Сучасна наука розглядає суспільство як складну систему, яка не виникає сама по собі. Її необхідно конструювати і створювати, безперервно відтворювати й оновлювати. А оскільки суспільство перебуває в процесі

---

¹⁶ Klitgaard, R., Fedderke, J. Social integration and disintegration: An exploratory analysis of cross-country data. *World Development*. 1995. 23. 3. 357-369. [https://doi.org/10.1016/0305-750X\(94\)00138-O](https://doi.org/10.1016/0305-750X(94)00138-O)

безперервного розвитку, тому такі поняття як «інтеграція» та «дезінтеграція» тісно переплелися між собою.

Сучасний світ сповнений суперечностей і контрастів, антиномій і парадоксів, що значною мірою віддзеркалюється у всіх сферах людського буття. Цивілізація завжди стоїть перед вибором спрямованості соціального або природного характеру. Ми можемо сліпо дослухатися до натовпу, визнаючи за вищі ті цінності, які визнає він, а можемо наважитися бути самими собою й жити, керуючись глибинним рівнем свого єства. При цьому повинні пам'ятати, що наш вибір формує парадигму не лише міжособистісного спілкування, але й впливає на формування діалогу у комунікативному просторі суспільства¹⁷, визначає орієнтири комунікативної культури. Нинішня соціальна реальність формує поведінку культури й визначає спектр тих ресурсів, що виступають проекцією на соціальну організацію суспільства, за допомогою яких інтерпретуються реалії розвитку соціуму.

Мотивація – це рушійна сила, котра сприяє удосконаленню. Про рух, цю дивовижну здатність природи, зазначалося ще в «Дігестах», писали Овідій, Сенека, Корнелій Цельс, Тіт Лівій. А удосконалюватись можливо, лише коли рух починається: після зимової сплячки тварини у пошуках їжі вимушені йти на крайнощі, аби вижити; бруньки на деревах з'являються, тому що сік починає оживати; навесні землю зорюють, аби мати хороший врожай; корабель може подолати відстань, як тільки вирушить у плавання, навіть якщо його капітан ще не бачить іншого берега; закінчити трапезу можна, вставши з-за столу; відвести очі – означає перемістивши зіниці в інший бік; кров пульсує, коли б'ється серце; знайти першопричину – спершу поставити питання; труднощі і ворога можна перебороти, коли спрямуватись в бій; ми зрушимо з місця, коли вийдемо із зони комфорту; глибоко в душі плекати ідеї та уявляти сценарії їх утілення – усі ці перетворення мають сутнісні характеристики, які проявляються завдяки змінам

---

¹⁷ Вакулик І. Лінгвістичні аспекти наукової комунікації у синхронії та діахронії: монографія. Київ: ВПЦ «НУБіП України», 2015. 234.

біологічним, механічним чи соціальним. Отже, ми маємо справу із першопричиною та наслідком дії, злетом, підйомом, новою стадією розвитку тощо.

Бідні та багаті. Для нашої країни в умовах війни з підступним ворогом така антиномія нівелюється. Ми усьому світові показали і щодня демонструємо, що ми багаті – ми багаті на щедрих, привітних, щирих, добрих людей, які надають допомогу не лише ближньому, а усім, хто її потребує, навіть військовополоненим. Ми відкриваємо двері тим, кого раніше не знали, хто втратив дім внаслідок диявольсько-загарбницьких дій навіть не воїнів, а бидлоти рф; ми «усім миром» скидаємось коштами, щоб підтримати ЗСУ. Так станом на перші два місяці війни українці перерахували на потреби армії близько 250 мільйонів через «Дію», що дозволило придбати 12206 бронезилетів, 5660 шоломів, 12666 засобів зв'язку, 3782 одиниці тепловізійної та денної оптики, 2793 квадрокоптери, 11 військових безпілотних авіаційних комплексів, 1703 генератори та інші джерела живлення, 72 автомобілі, 2197 одиниць обладнання (монітори, комп'ютери, принтери та інша оргтехніка), 1391 ноутбук, 2783 смартфони та планшети для артилеристів й аеророзвідників, 309 одиниць саперного обладнання¹⁸. А як швиденько упродовж трьох днів ми назбирали на аж на три «байрактарчики» – для кожного з нас було цілком достатньо закликів С. Притули. Адже українці над усе хочуть бачити мирне небо над головою! І все це на допомогу нашим славетним і мужнім воїнам, що захищають і оберігають нас.

Завдяки нашим українським аграріям ми ще раз переконалися, що хочемо жити у мирній, щасливій країні, де пахне зоране поле, де пил землі і зерно в долонях викликає лише приємні відчуття – ми зростимо майбутній врожай! Ми хочемо жити в успішній аграрно-промисловій країні. А країну визначають люди, коли кожен небайдуже ставиться до свого оточення і вирішує проблеми, які турбують. Ми, українці, в мовах жорстокої і несправедливої війни повинні

---

¹⁸ Карловський Д. Українці перерахували на потреби ЗСУ близько 250 мільйонів через «Дію». *Українська правда*, 2022. 10 квітня. URL : <https://www.pravda.com.ua/news/2022/04/10/7338620/>

нагодувати ще й знедолених у світі, а відтак знаходимо нові сухопутні замість морських шляхи, щоб через посередництво європейських країн доставити вантажі із зерном. Згадаймо, як кожного року ми заходимо до домівки з вигуками «Добрий вечір тобі, пане господарю, радуйся, Ой радуйся, земле, син Божий народився!». Пам'ятаєте, як у Псалмі: «Хваліте Господа з землі, кити і всі морські безодні! Вогонь і град, сніг і туман, і буйний вітер, який виконує його слово. Гори й усі пагорби, садовина й усі кедри. Звір дикий і скот усілякий, гад і птах крилатий. Царі землі й усі народи, князі й усі земні судді. Хлопці, а й дівчата, старі разом з юнацтвом. Нехай ім'я Господнє хвалять, – високе бо ім'я його єдине»¹⁹.

Заходячи до чужої домівки, ми не лише прославляємо Бога, ми бажаємо усіляких гараздів газдині й господареві, їхнім діточкам і худобі. Бо з давніх часів ми були на своїй землі, зрощували хліб, доглядали за братами меншими та плекали надію на світле майбуття.

За рівнем статків Україна належить до країн із низьким рівнем. Про це свідчать документи і дослідження. Якщо відкрити перший-ліпший сервіс, де наведено порівняльну характеристику якості життя країн Європи чи світу, ми одразу ж у цьому переконаємось²⁰. Але попри таку статистику ми багаті! Бо вміємо цінувати тих, хто з нами поруч; ми знаємо, що таке біль, а відтак завжди прийдемо на допомогу.

Світосприйняття. Воно у кожного має власну призму і відтінки. Але нині пронизане болем, стражданням, сльозами, бо болить ненці-Україні за втрачені долі й понівечені життя, історію, що намагаються знищити, пам'ять, яку хочуть вкоротити. Багатоповерхівки, що не підлягають відновленню, пограбовані орками приватні будівлі, зруйновані пологові будинки, розтронені вщент школи й садочки, торгівельні центри, знищені вулиці, райони, міста... Вони залиті кров'ю людей, які просто жили, мріяли, творили, створювали.

---

¹⁹ Книга Псалмів, 148. URL: <https://ugcc.ua/library/bible/psalms/#141>

²⁰ Індекс якості життя: як змінювалося місце України в рейтингу. *Слово і діло*. 2021. 19 липня. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/07/19/infografika/svit/indeks-yakosti-zhyttya-yak-zminyuvalosya-misce-ukrayiny-rejtynhu>

Волонтерський рух. Підтримають кожного, обігріють нужденного, порадять, прихистять, а паралельно їх мозок працюватиме – Де знайти? Як допомогти? Як відкрити двері, за якими колись ховались. «Моя хата не скраю» – «Мій дім – це Україна!» І з'явився на міжнародному аукціоні український трюфель, знайдений при укріпленні окопів – «трюфель з власною історією», і Український Борщ набув всесвітнього визнання.

Ми скрізь, по всій нашій державі, і хоча дехто й перетнув вимушено кордони, але душею і серцем вболіваємо за рідну Україну. І тонами йдуть вантажі гуманітарної допомоги. Бо ми нація справжніх патріотів: чи то хлопчина, що на сходинках домівки на уявному інструменті заводить пісню січових стрільців, чи дівчинка співає ангельським голосочком, переховуючись із бабусею у метро від бомбардування рідного міста рашистами, чи «дитина дощу», сповнена бажань перемоги, створює шедеври у зображенні патріотичного котика, соняшника, корабля, захисника; чи то дитячі малюнки, насичені енергетикою, що висять над ліжечком солдата; чи то під покривом ночі ніжно звучить колискова матері, і усміхнене дитинча агукає «А ми тую Червону Калину підіймемо, а ми нашу славну Україну, гей, розвеселимо!»

Рідне слово. Ми стоїмо на захисті національних інтересів, із вірою в Україну та нашу перемогу щодня пропагуємо українську, навчаємо української, пізнаємо глибини нашої мови. Тож не випадково з'явилися «кодові» слова українців – «паляниця», «укрзалізниця», «полуниця», «суниця» тощо. Як в умовах хаосу і стресу подолати російськомовний Google? Як почати спілкуватись державною мовою? Багато у чому допомагають «зірки» – телебачення, актори театру і кіно, ведучі «Єдиних новин». Піснями підтримати дух – у тому наша сила! Лише за перших два місяці війни було написано 56 пісень українською та переспівано наймилозвучнішою світові шедеври! Ми вміємо жартувати, як нам не важко («Сію, сію, посіваю, Вороженьків засіпаю», «Що маємо, те і відправляємо»), вказуємо напрям руху російському кораблю. Перша леді нашої країни вперше за історію існування Конгресу виступила із промовою та закликком надати нам зброю, аби ми могли себе захистити. А на

власній сторінці соціальної мережі Бориса Джонсона з'явилася приємна для нас флексія, що викликала не подив, а замилювання.

Захисники й захисниці. Ми живемо в країні героїв, в епоху героїв, які віддають останнє, ризикують собою, демонструють надвисокий військовий професіоналізм, як колись наші козаки боронили Британію, захищали Францію – ми щодня спостерігаємо приклади героїзму, мужності і витримки; і навіть ворожий полон і тортури не можуть зламати наших дівчат, яким обрізають волосся, аби принизити.

Нами було проведено опитування серед студентів Національного університету біоресурсів і природокористування України (НУБіП України) – наскільки змінилося життя молоді за роки війни. Зокрема, увага приділялася питанням навчання, працевлаштування, емоційного стану, соціальної активності та майбутніх перспектив. У межах дослідження було проведено анонімне онлайн-опитування у віковій категорії 17-20 років. Загальна кількість респондентів склала 150 осіб. Опитування проходило у форматі Google Forms, а посилання на нього поширювалося через студентські групи у соціальних мережах та університетські спільноти. Анкета містила як закриті запитання (з можливістю вибору варіантів відповідей), так і відкриті, що дозволяли респондентам детальніше описати власний досвід. Усі відповіді були оброблені статистично, а якісні відповіді використані для глибшого аналізу змін у житті студентів.

Одна з головних змін, яку відчували студенти – це психологічний стан, який суттєво змінився за період війни. 70% опитаних зізналися, що відчують постійний стрес, страх за майбутнє та емоційне виснаження. Основними причинами цього стали військові дії, втрата близьких, невизначеність у майбутньому. Соціальні зв'язки також зазнали значних змін. 54% респондентів повідомили, що їхнє коло спілкування звузилося через виїзд друзів за кордон, мобілізацію чи зміни у способі життя. Однак 28% студентів зазначили, що війна стала для них поштовхом до нових знайомств – здебільшого через волонтерську діяльність та спільну роботу над благодійними ініціативами. Фінансовий фактор

також відіграв значну роль у житті молоді під час війни. Близько 40% респондентів були змушені знайти роботу, щоб забезпечити себе, оскільки доходи сімей значно знизилися. Найпопулярнішими видами діяльності серед студентів стали фріланс, дистанційна робота в ІТ, робота у сфері обслуговування та волонтерство. Студенти НУБіП України продемонстрували високий рівень соціальної відповідальності. 63% респондентів хоча б раз брали участь у волонтерських ініціативах, а 21% студентів регулярно допомагають армії та цивільному населенню. Це включає збір коштів, допомогу переселенцям, інформаційну діяльність тощо. Одним із ключових питань дослідження було з'ясувати, як війна вплинула на бачення студентами свого майбутнього. 41% респондентів планують залишитися в Україні та розвивати свою кар'єру тут, вірячи у відбудову країни. Водночас 37% студентів розглядають можливість переїзду за кордон для навчання або роботи через економічні та безпекові фактори. Ще 22% поки що не визначилися зі своїм подальшим життєвим шляхом. Із частиною опублікованих даних можна ознайомитись у публікації І. Вакулик²¹.

Результати дослідження показали, що війна суттєво вплинула на всі аспекти життя студентів НУБіП України. Основними викликами для них стали адаптація до кількогодінних тривог під час нічного відпочинку, адже безпека – понад усе; очне навчання, бо на шкільні роки припав Ковід, а згодом початок повномасштабного вторгнення РФ, коли родини були вимушені змінити місце проживання, що унеможливило відвідування занять; необхідність фінансової самостійності. Однак попри всі труднощі, значна частина студентів проявляє активну громадянську позицію та бере участь у волонтерстві. Війна також вплинула на їхнє бачення майбутнього: більша частина молоді вирішила, що залишається в Україні, вбачаючи перспективи свого майбутнього фаху (міжнародники, соціальні працівники, журналісти, психологи, перекладачі, аграрії, юристи) для розвитку та відбудови (по)воєнної держави. Отже, війна не

---

²¹ Vakulyk, I. Psychosocial impact of war on Ukrainian youth: Analysis of resilience, social adaptation, and civic engagement. *Humanities Studios: Pedagogy, Psychology, Philosophy*, 2026. 14(1), 52-66. <https://doi.org/10.31548/hspedagog/1.2026.52>

лише кардинально змінила життя студентів. Українські студенти опинилися перед необхідністю перегляду своїх життєвих цінностей, адаптації до нових соціально-економічних реалій та пошуку шляхів самореалізації.

Соціальна реальність та освіта. Сучасне суспільство формує нові вимоги до освіти, оскільки соціальні зміни впливають на поведінку людей та визначають необхідні ресурси для розвитку суспільства. Сучасна соціальна реальність формує поведінку культури та визначає коло ресурсів, які виступають проєкцією на соціальну організацію суспільства, через які інтерпретуються реалії суспільного розвитку.

Тривалий час науковці (як вітчизняні, так і зарубіжні) намагалися структурувати комунікативний простір, пропонуючи розроблені схеми різноманітних комунікацій, а також моделі мовної картини світу в різних національних культурах. При цьому дослідники зосередилися на проблемі стосунків між джерелом інформації та її комунікантом.

Оновлення змісту освіти є визначальною складовою реформування освіти в Україні та передбачає приведення його у відповідність до сучасних потреб особистості та суспільства. Широко поширені в наш час ідеї «навчання впродовж життя», «освіта для всіх», «освіта дорослих» стимулюють появу нових методів передачі знань, а також сприяють впровадженню новітніх технологій у систему навчання та систему управління освітнім середовищем, а також пов'язані з ними практики. Тому можна сміливо говорити про інклюзивний інноваційний та взаємопов'язаний простір вищої освіти (якщо розглядати його як основу); обмін знаннями, мобільність персоналу та студентів сприяють взаємній співпраці та реформам. Особливо яскраво це проявилось у постпандемічні роки, коли пандемія внесла свої корективи в освітню систему та спосіб подачі інформації. А якщо говорити про вищу освіту, то з'явилися нові можливості для міжінституційного розвитку, про що свідчать поточні дослідження. Освіта стала транснаціональною, що ще раз підтверджує справедливість принципів Болонської декларації.

Світовий досвід свідчить, що вирішення проблем виховання починається з професійної майстерності вчителя. Адже без якісного зростання педагогічного професіоналізму ми приречені залишитися в минулому. Сучасні психологи у нинішній період турбулентності формулюють головне завдання педагогіки як систему творчості, в якій життя – диригент. А це постійне напруження і подолання, постійне поєднання здавалося б непом'якшуваних і несумісних частин, створення нових форм поведінки.

Поведінкова мотивація безпосередньо пов'язана з метою: трансформація її змісту закономірно зумовлює зміну способів і стратегій діяльності, тоді як акценти в комунікаційному просторі перерозподіляються відповідно до актуальності суспільних викликів. У контексті стрімких трансформацій сучасного суспільства, зумовлених, зокрема, розвитком штучного інтелекту, формується новий тип соціальної організації, інтегрований у процеси універсальної комунікації. Відповідно, сучасне суспільство висуває нові вимоги до освіти, оскільки динаміка соціальних змін безпосередньо впливає на поведінкові моделі індивідів і визначає спектр ресурсів, необхідних для сталого розвитку.

У цьому контексті особливої актуальності набуває проблема соціальної реабілітації військових в Україні, де інноваційні підходи, зокрема гарденотерапія («лікування садом»), постають як перспективний напрям сучасної зеленої індустрії. Створення спеціалізованих реабілітаційних садів або облаштування терапевтичних просторів у межах урбаністичних ландшафтів забезпечує не лише психологічну підтримку, а й сприяє комплексному відновленню населення як у період воєнних дій, так і в післявоєнний час. Численні наукові дослідження засвідчують значний вплив рослин на фізіологічний і психоемоційний стан людини: навіть короткотривале (3–5 хвилин) споглядання зелених насаджень здатне покращувати самопочуття. Терапевтичний ефект у цьому випадку досягається через мультисенсорну взаємодію – тактильний контакт із рослинами, вплив ароматів, а також спостереження за природною динамікою їх розвитку, зокрема сезонними кольоровими трансформаціями, процесами росту та життєвими циклами.

Соціальна реабілітація військових в Україні. Зазвичай заклади охорони здоров'я асоціюються з відчуттями тривоги, невпевненості та болю, що актуалізує потребу у формуванні терапевтично сприятливого просторового середовища. У зв'язку з цим особливого значення набуває організація прилеглих територій таким чином, щоб вони сприяли емоційному заспокоєнню, зниженню рівня стресу та активації парасимпатичної нервової системи. Відповідно, одним із ключових завдань ландшафтних дизайнерів є створення зелених зон, здатних підтримувати процеси зцілення та комплексного відновлення як фізичного, так і психологічного здоров'я. Як зазначають R. Ulrich R.²², B. Davis²³, D. Holmes²⁴, Г. Пащенко²⁵, О. Косик²⁶, проєктування зелених зон для реабілітації військових має ґрунтуватися на принципах терапевтичного ландшафтного дизайну. Такі простори повинні вирізнятися продуманою динамікою, поєднувати візуальну привабливість із фізичною доступністю, що є особливо важливим для маломобільних груп населення. Інклюзивність у цьому контексті передбачає не лише відповідність нормативам безбар'єрності, а й функціональне різноманіття середовища, здатного задовольняти широкий спектр потреб користувачів. Важливим компонентом виступає також сенсорна стимуляція, яка забезпечує багатовимірний терапевтичний вплив.

Теоретичне підґрунтя терапевтичного ландшафтного дизайну становлять положення психоеволюційної теорії та теорії довільної уваги, що пояснюють відновлювальний потенціал природного середовища. З огляду на це, більшість реабілітаційних просторів доцільно організовувати як тихі зони відпочинку, у яких, поряд із зеленими насадженнями, що забезпечують камерність, шумо- та вітрозахист, важливо інтегрувати водні елементи. Останні мають виражений

---

²² Ulrich R. View through a window may influence recovery from surgery. *Science*. 1984. Vol. 224, N. 4647. P. 420–421. URL: <https://doi.org/10.1126/science.6143402>

²³ Davis B. Rooftop hospital gardens for physical therapy: a post-occupancy evaluation. *HERD: Health Environments Research & Design Journal*. 2011. Vol. 4, No. 3. P. 14–43. URL: <https://doi.org/10.1177/193758671100400303>

²⁴ Holmes D. Book review: All blood counts – a manual for blood conservation and patient blood management. *Anaesthesia and Intensive Care*. 2017. Vol. 45, No. 6. P. 760. URL: <https://doi.org/10.1177/0310057x1704500618>

²⁵ Пащенко Г. Особливості проєктування парків для сліпих людей та людей з вадами зору. *International Scientific Journal «Grail of Science»*. 2021. № 1. С. 516–520.

²⁶ Косик О., Білоног М. Особливості планування та озеленення терапевтичних ландшафтів дитячих лікарень. *Theory and practice of design*. 2022. № 25. С. 228–235. URL: <https://doi.org/10.18372/2415-8151.25.16800>

заспокійливий ефект і, за даними досліджень В. Пушкаря²⁷ та А. Кушніра²⁸ суттєво сприяють прискоренню процесів лікування та відновлення військових.

Важливо враховувати, що всі локації для реабілітації військових мають відповідати принципам універсальної доступності та інклюзивності, забезпечуючи комфорт для різних категорій користувачів. Ключовими характеристиками такого простору є мультисенсорність, екологічність, інтуїтивність і передбачуваність. Мультисенсорний підхід передбачає формування середовища, що активізує різні канали сприйняття – зір, слух, нюх і тактильні відчуття, – створюючи цілісний терапевтичний ефект. Водночас інтуїтивність і передбачуваність просторової організації є особливо значущими для осіб із когнітивними порушеннями або особливостями інтелектуального розвитку, оскільки сприяють полегшенню орієнтації та зниженню тривожності під час перебування в реабілітаційному середовищі.

Навігаційна структура терапевтичних садів має бути максимально простою, логічною та зручною для сприйняття, що забезпечує безпечне й комфортне пересування територією. Особливу увагу слід приділяти якості покриття доріжок і стежок: воно має бути однорідним за текстурою, зносостійким і неслизьким, із допустимим ухилом не більше 5%, що відповідає принципам безбар'єрності. Такі параметри забезпечують легкість пересування маломобільних відвідувачів, зокрема військових, і створюють передумови для їх ефективнішої фізичної та соціальної реабілітації.

Таким чином, інтеграція принципів інклюзивного та терапевтичного ландшафтного дизайну у процес планування зелених реабілітаційних просторів на території медичних закладів або в їхній безпосередній близькості формує сприятливе середовище для відновлення, підвищує якість життя користувачів і сприяє успішній соціальній реінтеграції військових та інших маломобільних груп населення.

---

²⁷ Пушкар В., Кушнір А., Суханова О., Вакулик І. Ландшафтна архітектура, дизайн середовища, садовопаркове господарство. Термінологічний словник-довідник. Київ: ЦП «Компрінт». 2019. 432 с.

²⁸ Кушнір А., Пушкар В., Суханова О., Вакулик І. Енциклопедичний словник-довідник ландшафтника. Київ: ЦП «Компрінт». 2021. 752.

Заглиблюючись у проблему соціального простору ЄС, ми розуміємо, що сучасні умови трансформацій знайшли віддзеркалення і у соціальних практиках. Тому варто переосмислювати і виховання, і освіту, і комунікацію, і соціальну реабілітацію. Ці базові соціальні інститути повинні не лише відтворювати усталені моделі взаємодії, а й адаптувати їх до умов зростаючої соціальної різноманітності. У контексті виховання доцільно бути готовим до сприйняття «іншості», тоді як безбар'єрне спілкування постає важливою передумовою ефективної соціальної взаємодії, що передбачає зменшення бар'єрів фізичного, мовного, когнітивного та цифрового характеру. Освіта в цих умовах може розглядатися не лише як канал передачі знань, а як простір формування соціальної узгодженості, у межах якого особливого значення набувають компетентності взаємодії та адаптації, а також можливості «включення». Відтак інклюзивність поступово утверджується як одна з ключових характеристик сучасної освітньої системи.

Особливої ваги зазначені процеси набувають у сфері соціальної реабілітації військових в Україні, де інклюзивні підходи реалізуються у практичній площині. Такий підхід дає підстави розглядати реабілітацію як багатомірний процес, спрямований на відновлення соціальних зв'язків і підвищення якості життя. Отже, взаємозв'язок виховання, безбар'єрного спілкування, освіти та реабілітаційних практик формує цілісну модель інклюзивного розвитку, релевантну як для європейського, так і для українського контексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Букій Т. В. Особливості реалізації виховної функції багатодітною сім'єю. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2014. № 3. С. 26–33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzsp_2014_3_6
2. Вакулик І. Виховання як соціальний інститут: до джерел. *Гуманітарні студії: педагогіка, психологія, філософія*. 2021. 12(4). С.102-108. DOI: 10.31548/hspedagog2021.04.102

3. Вакулик І. Духовно-моральне виховання сучасного покоління: від витоків формування світобачення до сьогодення. *Антропологічні виміри філософських досліджень*. Дніпропетровськ, 2012. С. 136–144.
4. Вакулик І. Лінгвістичні аспекти наукової комунікації у синхронії та діахронії : монографія. Київ : ВПЦ «НУБіП України», 2015. 234 с.
5. Вакулик І. Спілкування як екзистенція людського буття. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*. 2012. № 2 (4). С. 160–162.
6. Головатий М. Політична психологія. Київ : МАУП, 2001. 400 с.
7. Індекс якості життя: як змінювалося місце України в рейтингу. *Слово і діло*. 19 липня 2021. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/07/19/infografika/svit/indeks-yakosti-zhyttya-yak-zminyuvalosya-misce-ukrayiny-rejtynhu>
8. Карловський Д. Українці перерахували на потреби ЗСУ близько 250 мільйонів через «Дію». *Українська правда*, 10 квітня 2022. URL : <https://www.pravda.com.ua/news/2022/04/10/7338620/>
9. *Книга Псалмів*. 141–150. URL: <https://ugcc.ua/library/bible/psalms/#141>
10. Косик О., Білоног М. Особливості планування та озеленення терапевтичних ландшафтів дитячих лікарень. *Theory and Practice of Design*. 2022. № 25. С. 228–235. URL: <https://doi.org/10.18372/2415-8151.25.16800>
11. Кушнір А., Пушкар В., Суханова О., Вакулик І. Енциклопедичний словник-довідник ландшафтника. Київ : ЦП «Компрінт», 2021. 752 с.
12. Лукашевич М. Соціалізація: Виховні механізми і технології. Київ: 1998. ISBN 966-597-049-6
13. Майданюк І., Мельничук Т., Пузиренко Я. та ін. Культура сім'ї та побуту. Київ : НУБіП України, 2012. 365 с.
14. Наконечна М.М. Просоціальна активність особистості в контексті культурно-історичної психології Л.С. Виготського . *Психологія людини: Л. С. Виготський та сучасна наука : зб. ст. / за ред. М. В. Папучі*. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2018. Вип. 1. 127 с. ISBN 978-617-527-182-7

15. Пашенко Г. Особливості проєктування парків для сліпих людей та людей з вадами зору. *International Scientific Journal «Grail of Science»*. 2021. № 1. С. 516–520.

16. Пушкар В., Кушнір А., Суханова О., Вакулик І. Ландшафтна архітектура, дизайн середовища, садово-паркове господарство : термінологічний словник-довідник. Київ : ЦП «Компрінт», 2019. 432 с.

17. Chernomorets Y., Vakulyk I., Balalayeva E. Social policy in Ukraine: features and mechanisms. *Humanities Studios: Pedagogy, Psychology, Philosophy*. 2019. Т. 7, № 2. С. 117–120. URL: <https://humstudios.com.ua/uk/journals/tom-10-2-2019/sotsialna-politika-v-ukrayini-osoblivosti-ta-mekhanizmi>

18. Davis B. Rooftop hospital gardens for physical therapy: a post-occupancy evaluation. *HERD: Health Environments Research & Design Journal*. 2011. Vol. 4, No. 3. P. 14–43. URL: <https://doi.org/10.1177/193758671100400303>

19. Holmes D. Book review: All blood counts – a manual for blood conservation and patient blood management. *Anaesthesia and Intensive Care*. 2017. Vol. 45, No. 6. P. 760. URL: <https://doi.org/10.1177/0310057x1704500618>

20. Klitgaard, R., Fedderke, J. Social integration and disintegration: An exploratory analysis of cross-country data. *World Development*. 1995. 23(3). С. 357-369.

21. Lycurgi Oratio in Leocratem (ed. N.C. Conomis). Oxford: Clarendon Press, 1970. <https://archive.org/details/oratioinleocrate0000lycu>

22. Ulrich R. View through a window may influence recovery from surgery. *Science*. 1984. Vol. 224, N. 4647. P. 420–421. URL: <https://doi.org/10.1126/science.6143402>

23. Vakulyk, I. Psychosocial impact of war on Ukrainian youth: Analysis of resilience, social adaptation, and civic engagement. *Humanities Studios: Pedagogy, Psychology, Philosophy*, 2026. 14(1), 52-66. <https://doi.org/10.31548/hspedagog/1.2026.52>.

24. Zieliński T. The Religion of Ancient Greece / trans. by G. R. Noyes. Oxford: Oxford University Press, H. Milford, 1926. 235 p. https://archive.org/details/religionofancien0000ziel_e5q1/page/10/mode/2up

2.4. ПРАКТИКИ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ У ДЗЕРКАЛІ МЕДІА: ДОСВІД УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

Олена Юрїївна БАЛАЛАСВА¹

Вступ. У 2024 році Комітет міністрів Ради Європи ухвалив нову Стратегію гендерної рівності на 2024-2029 роки, яка зосереджена на шести ключових цілях, з-поміж яких: запобігання та боротьба з гендерними стереотипами і сексизмом, досягнення збалансованої участі жінок і чоловіків у політичному, громадському, соціальному та економічному житті, забезпечення розширення прав і можливостей жінок та гендерної рівності у зв'язку з глобальними та геополітичними викликами тощо. Як зазначено в Стратегії (2024)², гендерна рівність передбачає рівні права для всіх, а також однакове представництво, видимість, розширення прав і можливостей, відповідальність та участь у всіх сферах громадського та приватного життя.

У дискурсі державного управління європейська інтеграція України інтерпретується не лише як політичний процес, але й як імплементація європейських цінностей, зокрема принципу гендерної рівності. Як зазначено в Інформаційній довідці щодо гендерного аспекту шляху України до ЄС (2026)³, «підписавши і ратифікувавши Угоду про асоціацію з Європейським Союзом, Україна продемонструвала відданість демократичним європейським цінностям та взяла на себе зобов'язання враховувати питання рівності між чоловіками і жінками при розробці та впровадженні законів, постанов, адміністративних положень, політики і заходів».

Наразі війна є фактором, що визначає всі соціальні процеси в Україні, зокрема й ті, що пов'язані з гендерною рівністю, розширенням можливостей та

---

¹ О. Ю. БАЛАЛАСВА, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри філософії та міжнародної комунікації, Національний університет біоресурсів і природокористування України, ORCID : <https://orcid.org/0000-0002-2675-5554>

² Стратегія гендерної рівності на 2024-2029 роки (українською мовою). *Council of Europe*. URL: <https://rm.coe.int/cm-2024-17-finale-ukr/1680af3517> (дата звернення: 12.03.2026).

³ Інформаційна довідка щодо гендерного аспекту шляху України до ЄС та участі Урядової уповноваженої з питань гендерної політики та Апарату Урядового уповноваженого з питань гендерної політики в цьому процесі. *Кабінет Міністрів України*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/ind-57-gender-policy/informaciina-dovidka-shhodo-gendernogo-aspektu-sliaxu-ukrayini-do-jes-sicen-2026.pdf> (дата звернення: 12.03.2026).

правами жінок. За даними аналітиків Європейського Союзу (2023)⁴, повномасштабна війна в Україні має неоднозначний вплив на гендерну рівність: з одного боку, вона посилила наявні бар'єри та створила нові виклики для гендерної рівності та прав жінок, з іншого боку, суспільство дедалі більше усвідомлює необхідність залучення всіх громадян, незалежно від статі, віку та інших характеристик, до реагування на російську агресію та подолання її наслідків.

Ця теза підтверджується численними науковими дослідженнями та результатами соціологічних опитувань⁵. Науковці стверджують, що фаза війни, яка розпочалася 2022 року, значно посилила гендерну та міжсекторальну нерівність та дискримінацію, і попри певний прогрес у гендерній рівності, ратифікацію більшості відповідних глобальних конвенцій та прийняття відповідного законодавства, українські жінки продовжують стикатися з перешкодами у розширенні своєї економічної, громадянської та політичної участі⁶.

Водночас дослідники зазначають, що серед наслідків повномасштабного російського вторгнення спостерігається зростання підтримки гендерної рівності⁷. Повномасштабна війна показала, що стабільність і подальша післявоєнна відбудова й розвиток України вимагають рівної участі жінок і чоловіків у всіх сферах життя.

Це явище амбівалентності має науковий інтерес та практичне значення.

У 2025 році Україна посіла 62-те місце із 148 країн у Глобальному індексі гендерного розриву⁸, піднявшись на одну позицію проти минулого року, незважаючи на війну.

---

⁴ Country gender profile: Ukraine. EU for gender equality reform helpdesk. 2023. *European Union*. URL: https://euneighbourseast.eu/wp-content/uploads/2023/09/eu4genderhelpdesk_ukrainegenderprofile_2023-cgp_v3.pdf (accessed: 12.03.2026).

⁵ Balalayeva E. Analysis of the representation of women in ukrainian media content in the conditions of a full-scale war. *Humanities Studios: Pedagogy, Psychology, Philosophy*. 2024. Vol. 12, no 2. P. 241-251. [https://doi.org/10.31548/hspedagog15\(2\).2024.241-251](https://doi.org/10.31548/hspedagog15(2).2024.241-251) (accessed: 12.03.2026).

⁶ Chuyko O., Kaminska A., Sviderska H., Kononenko T., Golubenko N. Problems of gender tolerance formation in the context of the introduction of martial law in Ukraine. *Cadernos educacao tecnologia e sociedade*. 2023. Vol. 16, no 3. P. 617-624. DOI: 10.14571/brajets.v16.n3.617-624

⁷ Martsenyuk T. Women and gender equality in the Ukrainian Armed Forces. *Dispossession: Anthropological Perspectives on Russia's War against Ukraine*. New York: Routledge. 2023. P. 208-224. DOI: 10.4324/9781003382607-13

⁸ Global Gender Gap Report 2025. *World Economic Forum*. URL: <https://www.weforum.org/publications/global-gender-gap-report-2025/> (accessed: 12.03.2026).

Сьогодні Україна має унікальний досвід подолання гендерних стереотипів на новому етапі становлення гендерної рівності під час війни, вивчення якого може бути корисним для світової спільноти. Незважаючи на те, що проблема має значний резонанс як у суспільній практиці, так і в науковому дискурсі⁹, ситуація щодо балансу та репрезентації жінок в медіаконтенті потребує комплексного наукового дослідження.

Виходячи з вищезазначеного, це дослідження має на меті проаналізувати гендерний баланс та особливості гендерного представництва, стереотипів і дискримінації у військових темах у контенті українського онлайн-медіа. Методологія дослідження базується на системі гендерно-чутливих показників для медіа, розроблених ЮНЕСКО, та даних моніторингу українських медіа.

Матеріали і методи.

Гендерну рівність у медіа можна розглядати на двох рівнях: рівність у медіакомпаніях (рівні можливості та ставлення, доступ до керівних посад, рівність оплати праці тощо) та рівність у медіаконтенті (підтримка гендерного балансу, уникнення поширення гендерних стереотипів та сексизму).

ЮНЕСКО розробила глобальну систему гендерно-чутливих показників для медіа, щоб забезпечити ефективну оцінку обох рівнів. У цьому дослідженні сфокусуємося на рівні медіаконтенту та двох стратегічних цілях з відповідними показниками, розробленими ЮНЕСКО¹⁰ :

Ціль 1. Збалансована присутність жінок і чоловіків – відображення складу суспільства, людського досвіду, дій, поглядів і проблем у висвітленні новин та поточних подій у ЗМІ за допомогою таких показників:

- частки жінок і чоловіків, яких бачили, чули, або про яких читали в новинах протягом випадкової вибірки одного тижня;
- частки жінок і чоловіків, яких безпосередньо інтерв'ювали/цитували в новинах і подіях як джерела інформації та/або думки;

---

⁹ Balalaieva O. The problem of gender balance and women's visibility in media during the war. *Revista Conhecimento Online*. 2025. Vol. 2. P. 368-294. URL: <https://doi.org/10.25112/rco.v2.4182> (accessed: 12.03.2026).

¹⁰ Gender-sensitive indicators for media: framework of indicators to gauge gender sensitivity in media operations and content. *UNESCO*. 2012. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000217831> (accessed: 12.03.2026).

- частки жінок і чоловіків, які з'являються як речниці/речники, експертки/експерти, пересічні громадянки/громадяни, свідки у новинах та поточних подіях;

- частки жінок і чоловіків, яких бачили, чули або про яких читали та/або яких інтерв'ювали/цитували як джерела інформації/думок у новинах і подіях, диференційовані за тематичними напрямками: 1) Політика та уряд; 2) Економіка та бізнес; 3) Війна та конфлікти; 3) Наука та технології; 4) Спорт; 5) Інше.

Ціль 2. Справедливе зображення жінок і чоловіків шляхом усунення стереотипів та сприяння багатовимірному представленню/зображенню за допомогою таких показників:

- частка історій зі стереотипами (зображення традиційних «жіночих»/«чоловічих» характеристик і ролей, виключаючи інші можливі риси та функції для чоловіків і жінок у суспільстві);

- частка фемінітивів, що використовуються для позначення професії, посади або виду занять, коли йдеться про жінок.

У цьому дослідженні увагу сфокусовано на проблемі репрезентації жінок у медіаконтенті, Водночас дослідження має обмеження, спричинені відсутністю доступних кількісних даних за деякими показниками (наприклад, співвідношення жінок і чоловіків, зображених як жертви) через об'єктивні умови в країні. Зокрема, увагу зосереджено на пропорціях чоловіків і жінок, які фігурують як: речники/-ці, експерти/-ки та герої/-ні в медіаконтенті загалом і в різних тематичних сферах.

Гендерний аналіз проводиться на основі якісної інформації та методів та/або на основі кількісної інформації, наданої гендерною статистикою. Як одні з основних засобів перевірки ЮНЕСКО рекомендує моніторинг та аналіз новинного та актуального контенту з розбивкою за статтю¹¹.

Для порівняльного аналізу використано дані трьох незалежних моніторингових досліджень:

---

¹¹ Gender-sensitive indicators for media: framework of indicators to gauge gender sensitivity in media operations and content. *UNESCO*. 2012. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000217831> (accessed: 12.03.2026).

- моніторинг висвітлення в медіа питань щодо гендерної рівності та поширення матеріалів стереотипного або дискримінаційного характеру¹², проведений Міністерством культури та інформаційної політики України, – 2000 матеріалів, відібраних протягом шести місяців (січень-липень 2024 року);

- моніторинг гендерного балансу в національних онлайн-медіа¹³, проведений Інститутом масової інформації, – 1000 матеріалів, відібраних протягом місяця (лютий 2026 р.);

- моніторинг гендерного балансу в регіональних онлайн-медіа¹⁴, проведений Інститутом масової інформації, – 4750 матеріалів, відібраних протягом місяця (лютий 2026 р.).

Гендерний баланс у медіаконтенті: репрезентація жінок і чоловіків у новинах

Близьким до поняття гендерної рівності є гендерний баланс, що означає справедливий розподіл життєвих можливостей і ресурсів між жінками та чоловіками, та/або рівне представництво жінок і чоловіків¹⁵.

За словами Генерального секретаря WACC Ф. Лі¹⁶, вивчення того, як жінки та чоловіки представлені в новинах, є важливим, тому що часто люди вірять у те, що бачать. А коли йдеться про гендер, виправлення помилкових припущень, спричинених дискримінацією, мізогінією та патріархальними переконаннями, може бути здійснено лише шляхом чіткої переоцінки та перегляду політики та практики новин.

---

¹² Моніторинг стану висвітлення у медіа питань щодо гендерної рівності й поширення матеріалів стереотипного або дискримінаційного характеру. 2023. URL: <https://wim.org.ua/materials/monitoringh-stanu-vysvitlennia-v-onlayn-media-ta-telemarafonu-yedyni-novyny-pytan-shchodo-hendernoii-rivnosti/> (дата звернення: 10.03.2026).

¹³ Романюк О., Машкова Я. Жертви або красуні. Як українські онлайн-медіа висвітлюють жінок на п'ятому році великої війни: дослідження ІМІ. *Інститут масової інформації*. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/zhertvy-abo-krasuni-yak-ukrayinski-onlajn-media-vysvitlyuyut-zhinok-na-pyatomu-rotsi-vijny-doslidzhennya-imi> (дата звернення: 12.03.2026).

¹⁴ У регіональних новинах майже не згадуються військовослужбовиці: дослідження ІМІ. *Інститут масової інформації*. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/u-regionalnyh-novynah-majzhe-ne-zgadyuyutsya-vijskovosluzhbovytsi-doslidzhennya-imi> (дата звернення: 12.03.2026).

¹⁵ Gender Balance Guide. Actions for UAE Organisations. Paris, 2017. URL: https://www.gbc.gov.ae/assets/uploads/gbc_gender_guide_en_2019.pdf (дата звернення: 12.03.2026).

¹⁶ The Global Media Monitoring Project 2020-2021. URL: https://whomakesthenews.org/wp-content/uploads/2021/07/GMMP2020.ENG_FINAL20210713.pdf (accessed: 12.03.2026).

Саме на принципах гендерного балансу в журналістських матеріалах, неприпустимості дискримінації та сексизму повинні працювати демократичні медіа в усьому світі¹⁷.

Але, згідно з результатами звіту Глобального проекту моніторингу медіа¹⁸, що базується на Індексі гендерної рівності новинних медіа, незважаючи на певний прогрес за деякими показниками, «невидимість» жінок як суб'єктів у новинах все ще залишається нормою. Результатом недостатнього представництва жінок є незбалансована картина світу, в якій жінки значною мірою відсутні. Моніторингове дослідження виявило брак жіночих голосів у новинній журналістиці, що призводить до появи контенту, який відображає світогляд, орієнтований на чоловіків.

В Україні одним із ґрунтовних досліджень гендерного балансу в медіа під час війни став моніторинг стану висвітлення в медіа питань щодо гендерної рівності та поширення матеріалів стереотипного або дискримінаційного характеру¹⁹, проведений відповідно до плану дій Концепції комунікації у сфері гендерної рівності за ініціативою Міністерства культури та інформаційної політики України. Його метою було з'ясувати закономірності уваги медіа до питань гендерної рівності та знайти шляхи розв'язання проблеми поширення стереотипних або дискримінаційних матеріалів в умовах війни в Україні, що передбачало вирішення багатьох конкретних завдань, з-поміж яких:

- оцінити гендерну рівність у медіапублікаціях, з'ясувавши, як статі (чоловіки та жінки) та соціальні ролі (гендер) у ЗМІ; визначити, чи існує рівномірний розподіл та виділити напрями для покращення;
- з'ясувати закономірності надання слова жінкам як спікеркам у медіа, задокументувати частоту їхньої появи та контексти, в яких жінкам

---

¹⁷ Балалаєва О.Ю. Проблема гендерного балансу в українських медіа: реалії та перспективи. *International journal of philology*. 2019. Vol. 10, no 2. P. 97-103. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/intjough_2019_10_2_17 (дата звернення: 10.03.2026).

¹⁸ Who Makes the News? The Global Media Monitoring Project 2025. GMPP Special edition: 30-year Findings on Change in Gender Equality Through the World News Media. URL: <https://whomakesthenews.org/wp-content/uploads/2025/12/GMPP2025-GlobalReport.pdf> (accessed: 12.03.2026).

¹⁹ Моніторинг стану висвітлення у медіа питань щодо гендерної рівності й поширення матеріалів стереотипного або дискримінаційного характеру. 2023. URL: <https://wim.org.ua/materials/monitorynh-stanu-vysvitlennia-v-onlayn-media-ta-telemarafonu-yedyni-novyny-pytan-shchodo-hendernoї-rivnosti/> (дата звернення: 10.03.2026).

надається платформа для висловлення своїх поглядів та участі в дискусіях (вивчення ролей жінок у матеріалах – осіб, які приймають рішення, експертів, очевидців, лідерів думок тощо).

Зазначене дослідження містить унікальний фактичний матеріал і, за словами Голови Комітету Верховної Ради з питань свободи слова Я. Юрчишина²⁰, може служити показником прогресу, досягнутого Україною у вирішенні питання гендерного балансу для представників як українських, так і для західних медіа.

Для дослідження було сформовано вибірку з 30 онлайн-медіа із найбільш популярних видань із різним ступенем відповідності професійним стандартам журналістики, політичній приналежності редакції, цільовій аудиторії, тематиці та географії, зокрема: *Українська правда*, *Радіо Свобода*, *LB.ua*, *РБК-Україна*, *Українські національні новини*, *Gazeta.ua*, *Кореспондент*, *Hubs*, *Politeka* тощо. З 500 000 повідомлень в онлайн-ресурсах методом випадкової вибірки було відібрано 2 000 публікацій (похибка вибірки не перевищує 2,5% для всього масиву). Щодо частки жінок/чоловіків у новинах, які з'являються як спікери/-ки або експерти/-ки, яких бачать, чують чи читають та/або інтерв'юють/цитують як джерела інформації/думок у новинах та контенті про поточні події, чоловіки домінували в більшості тем (Таблиця 1).

Як зауважують автори(-ки) звіту, високий відсоток речників у темі «Війна» визначається тим, що основними коментаторами в цій сфері є чоловіки. Проте диспропорція на користь чоловіків помітна у висвітленні всіх тем. Жінки абсолютно невидимі (0%) у новинах про науку і технології та майже невидимі (7%) у новинах про війну. Речниці найчастіше коментували новини і події в категорії «Інше» (переважно новини шоу-бізнесу та прогнози погоди).

---

²⁰ Жінки в медіа. URL: <https://wim.org.ua/materials/nyzka-vydyimist-zhinok-u-nautsi-choloviky-eksperty-y-uvaha-do-temy-hendernoi-rivnosti-shcho-demonstruie-nove-doslidzhennia-pro-hendernyy-vymir-v-ukrainskykh-media/> (дата звернення: 10.03.2026).

Таблиця 1.

Співвідношення чоловіків і жінок як речників/-ць
в українських онлайн-медіа за тематикою повідомлень, 2023

Тематика	Чоловіки (%)	Жінки (%)
Війна	93	7
Зовнішня політика	86	14
Події за кордоном	83	17
Соціальна та гуманітарна політика	84	16
Економіка	79	21
Правопорядок	82	18
Внутрішня політика	81	19
Культура	72	28
Спорт	91	9
Наука і технологія	100	0
Інше	46	54
Загалом	81	19

Джерело: Складено автором за даними Моніторингу стану висвітлення у медіа питань щодо гендерної рівності (2023)²¹

Залежно від ролей у матеріалах, найбільш помітне домінування чоловіків у категорії високопосадовців (понад 90%). На думку авторів(-ок) звіту, це пов'язане з тим, що саме чоловіки здебільшого обіймають керівні посади в Україні, а низька кількість жінок серед ключових спікерів є прямим наслідком загального низького рівня представництва жінок у владних структурах.

Співвідношення експертів-чоловіків (80%) та жінок (20%) також не на користь жінок. Найчастіше жінки виступають як свідки подій (63,64%) та спонтанні героїні історій (41,67%). Чоловіки частіше позиціонуються не як випадкові спікери, а як носії певного соціального статусу, і домінують в українських медіа незалежно від тематичного напрямку. Порівняємо результати цього моніторингу з іншими, які містять найновіші дані.

Регулярний моніторинг гендерного балансу в медіа здійснюється кількома організаціями, зокрема й Інститутом масової інформації. Після одинадцяти

²¹ Моніторинг стану висвітлення у медіа питань щодо гендерної рівності й поширення матеріалів стереотипного або дискримінаційного характеру. 2023. URL: <https://wim.org.ua/materials/monitoringh-stanu-vysvitlennia-v-onlayn-media-ta-telemarafonu-yedyni-novyny-pytan-shchodo-hendernoi-rivnosti/> (дата звернення: 10.03.2026).

років систематичного моніторингу гендерного балансу аналітики ІМІ стверджують, що видимість жінок у ЗМІ завжди резонувала з подіями в країні. Представництво жінок у медіа зростало щороку до 2022 року, але повномасштабне вторгнення загальмувало прогрес видимості жінок як експерток та героїнь матеріалів у цій сфері на кілька років. Про це свідчать результати останнього моніторингу, проведеного у лютому 2026²². Дослідження охопило 1000 матеріалів у 10 загальнонаціональних онлайн-ЗМІ: *TCH*, *Українська правда*, *Новини.live*, *Цензор.Нет*, *РБК-Україна*, *Кореспондент.net*, *УНІАН*, *24 канал* та ін.

Війна змінила порядок денний, тематичне різноманіття та експертний склад медіа. З 2022 року експерти ІМІ зафіксували зниження показників присутності жінок у ЗМІ, водночас суттєво змінилася тематика контенту новин.

Аналізуючи результати гендерного балансу в українських онлайн-медіа, ІМІ простежує стійку тенденцію низької представленості жінок як експерток публікацій. Згідно з результатами моніторингу ІМІ, на початку 2026 році жінки з'являлися як експертки у 21% матеріалів, а як героїні – у 26%. Проти 2025 року, частка експерток не змінилася, і залишається нижче, ніж до повномасштабного вторгнення, коли жінки коментували події та висловлювали експертну думку у 30% матеріалів.

За даними ІМІ, жінки найчастіше коментували міжнародні питання (19,1%). Відносно високий відсоток експерток з цієї тематики пояснюється тим, що значну частку із них становлять іноземні представниці (європейський політикум є більш гендерно збалансованим), які коментували теми, пов'язані з гуманітарною допомогою Україні, правовим статусом біженців в ЄС тощо.

Традиційно видимими є жінки і в коментарях про погоду – 13,6%. Значний відсоток коментарів (10%) почули від жінок і за темою криміналу та надзвичайних подій. Як зауважують, аналітики ІМІ, у новинах нерідко

---

²² Романюк О., Машкова Я. Жертви або красуні. Як українські онлайн-медіа висвітлюють жінок на п'ятому році великої війни: дослідження ІМІ. *Інститут масової інформації*. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/zhertvy-abo-krasuni-yak-ukrayinski-onlajn-media-vysvitlyuyut-zhinok-na-pyatomu-rotsi-vijny-doslidzhennya-imi> (дата звернення: 12.03.2026).

залучають пресофіцерок та речниць підрозділів силових структур і служб реагування, зокрема ДСНС, Національної поліції та СБУ.

З однаковою частотою (по 8,2%) жінки висловлювали експертну думку в темах політики та освіти. З політичних питань найчастіше цитували прем'єр-міністерку Юлію Свириденко щодо урядових рішень та програм забезпечення внутрішньо переміщених осіб тимчасовим житлом, спрощення оренди державного майна, урядових програм енергетичної підтримки. За темою освіти жінки найчастіше коментували зміни у проведенні НМТ, безпекові стандартів для навчальних закладів тощо.

Присутність жінок у висвітленні економічних питань, тем війни, прав людини, здоров'я залишається незначною – їх коментарі, за даними моніторингу, кваліфікують як поодинокі.

Як зазначає Я. Машкова (2024)²³, після повномасштабного вторгнення дослідники ІМІ почали фіксувати, що рівень присутності жінок як експертів знизився на кілька відсотків. Чоловіки-військовослужбовці, чиновники та їхні коментарі витіснили жінок з публічного простору.

Певний прогрес зафіксовано щодо присутності жінок як героїнь в онлайн-медіа – проти минулого року їх частка зросла на 9,5% і на початку 2026 становила 26%. Проте таке зростання не свідчить про системні зміни, адже більшість героїнь траплялися в темах кримінальної хроніки та надзвичайних ситуацій – 31,7%, що становить третину від усіх матеріалів. На думку експертів ІМІ, це є дуже тривожним маркером, адже видимість жінок у медіа здебільшого зумовлена не компетентністю і суб'єктивністю, а небезпекою або сенсацією у стереотипних ролях “жінки-жертви” і “жінка-загрози”.

Ще третина матеріалів (30,4%), де згадувалися жінки як героїні, стосувалися теми шоу-бізнесу. І знову жінки в цих сюжетах є більше об'єктом цікавості: за даними експертів ІМІ²⁴, медіа переважно писали про відомих

---

²³ Машкова Я. Десять років дисбалансу. Як війна впливає на представленість жінок у медіа. *Інститут масової інформації*. 2024. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/desyat-rokiv-dysbalansu-yak-vijna-vplyvaye-na-predstavlenist-zhinok-v-media-i59764>

²⁴ Романюк О., Машкова Я. Жертви або красуні. Як українські онлайн-медіа висвітлюють жінок на п'ятому році великої війни: дослідження ІМІ. *Інститут масової інформації*. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/zhertvy->

жінок, акцентуючи увагу на їхніх стосунках, приватному житті, стані здоров'я чи зовнішності, що є проявами дискримінаційного висвітлення, коли чоловіків частіше оцінюють за діями й досягненнями, а жінок – за зовнішнім виглядом і поведінкою.

У матеріалах, які висвітлювали тему війни, жінок згадували у 6,9%, проте найчастіше показували їх як жертв обстрілів або родичок загиблих, обмежуючи жіночий досвід війни до кількох стереотипних ролей. За даними ІМІ, у моніторинговий період узагалі не було зафіксовано новин зі згадками про жінок-військовослужбовиць (проти 5%, зафіксованих минулого року). Навіть до повномасштабного вторгнення цей показник також був незначним, але вищим, ніж зараз, і становив 5% матеріалів.

Ще в 5% публікацій фігурували жінки як героїні матеріалів з міжнародної тематики, а у 4,3% – зі спортивної. Згадки жінок у матеріалах на інші теми (політика, суспільство, культура, освіта, здоров'я) класифікують, як поодинокі.

Лідером за кількістю матеріалів, де згадуються жінки, є ТСН – 38%. Водночас, за спостереженнями ІМІ, саме ТСН є і лідером новин дискримінаційного щодо жінок характеру – кожного моніторингу редакція порушує журналістські стандарти та поширює такий контент. Високий відсоток видимості жінок не завжди відповідає інформаційній, а редакції продовжують використовувати мову ворожнечі, дискримінаційні повідомлення, сексуалізовані описи або стереотипні твердження.

Моніторинг показав також труднощі із системним вживанням фемінітивів, що свідчить про брак чіткої редакційної політики.

Регіональні медіа стикаються з тими ж проблемами гендерного балансу, що й національні. Схожі дані показав моніторинг регіональних медіа, щоправда з деякими відмінностями щодо кількісного співвідношення (частки жінок і чоловіків у сюжетах), так і їх співвідношення, диференційованого за

тематичними напрямками. У лютому 2026 року ІМІ²⁵ проаналізував 4750 публікацій (50 перших публікацій у кожному ЗМІ) у 95 регіональних онлайн-медіа у 19 регіонах України. Моніторинг включав новинні публікації зі стрічок новин онлайн-медіа (аналітика, статті, інтерв'ю, журналістські розслідування, авторські колонки / блоги, анонси не були предметом дослідження).

Методологія моніторингу передбачала аналіз кількості експертів/експерток, героїнь/героїв у новинах, а також їх тематичний розподіл у регіональних новинах. Теми новин охоплювали такі категорії: Війна (бойові дії), Наслідки війни для тилу, Політика, Економіка, Кримінальні новини/Надзвичайні ситуації, Охорона здоров'я/Медицина, Соціальні теми, Культура, Спорт, Міжнародні новини тощо.

Кількість жінок-експерток у новинах регіональних онлайн-медіа зменшилася на 4% і на початку 2026 року становить 23% від усіх коментарів. Жінки-експертки найчастіше коментують наслідки війни для тилу (22%) та загальні соціальні питання (13%). На початку року зафіксовано зростання на 3% частки коментарів експерток щодо економічних питань, що становить 10% від загальної кількості експертних думок, висловлених у цей період жінками.

Новини на тему культури жінки коментували у 9% , а здоров'я і медицини – у 7% випадків. Як акцентують аналітики(-ині) ІМІ, навіть у сферах, де об'єктивно багато жінок, їхній голос у новинах залишається помірним, що є наслідком редакційної інерції регіональних медіа. Натомість політичний порядок денний має переважно чоловічий голос, а жінок цитують значно рідше й здебільшого в адміністративних сюжетах: у матеріалах про громади та ініціативи жінки висловлювали експертну думку у 8% випадків (як і з кримінальної тематики), а про політичні питання – в 6%.

Тема війни у висвітленні медіа залишається «чоловічою»: на неї припадає лише 3% коментарів від жінок-експерток. Ще менше думок жінок було чуто в

---

²⁵ У регіональних новинах майже не згадуються військовослужбовиці: дослідження ІМІ. *Інститут масової інформації*. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/u-regionalnyh-novynah-majzhe-ne-zgaduyutsya-vijskovosluzhbovytsi-doslidzhennya-imi> (дата звернення: 12.03.2026).

міжнародних і спортивних новинах – по 1% від загальної кількості коментарів експертток.

У регіональних онлайн-медіа найбільше експертток залучали видання Вінниччини (67%), Кропивницького (66%) і Чернігівщини (39,5%), найменше – Харківщини (10%) і Миколаївщини (7%).

Натомість чоловіки залишаються домінуючими голосами в експертній спільноті, надаючи 77% експертних коментарів.

Щодо видимості жінок як героїнь у новинах, їхня частка становить 27%, що на 1% більше, ніж торік. Найчастіше героїні згадувалися в кримінальній хроніці (35%), де як і в національних новинах, їх зображали здебільшого як жертв і потерпілих, а також як злочиниць, зокрема колаборанток і державних зрадниць.

Жінки-героїні у новинах про наслідки війни згадувалися в 19% випадків, проте, за спостереженнями ІМП, редакції у висвітленні подій або вдаються до родинної рамки, коли жінок згадують як родичок загиблих, або зображають їх як потерпілих.

По 8% від загальної кількості появи героїнь у новинах припало на матеріали за темами культури, спорту, а також громад та ініціатив. Щодо політики – героїні фігурували лише у 6%, а із соціальної тематики – у 4% від загальної кількості матеріалів, де згадувалися жінки. Найменше, за даними моніторингу, зафіксовано героїнь в матеріалах на теми медицини й здоров'я (2%), економіки та міжнародних новин (по 1%). Ще 3% героїнь припадає на інші теми. Як і в ситуації з експертними ролями, жінки майже непомітні у матеріалах про війну та бойові дії – за цією темою протягом моніторингового періоду на них припало лише 2% згадок, що на 5% менше, ніж у попередньому році. Щодо військовослужбовиць, то їх згадали лише в 1% від загальної кількості матеріалів, де фігурували жінки як героїні.

Найбільше матеріалів про жінок як героїнь опублікували харківські (39%), дніпровські (37%), запорізькі та донецькі (по 34%) онлайн-медіа; найменше – видання Волині (20%) і Кропивницького (17%).

Аналітики(-ині) ІМ звертають увагу на досягнення у редакційній політиці регіональних медіа, в матеріалах яких протягом моніторингового періоду (як і минулого року) не зафіксовано жодного випадку сексизму.

Таким чином, останні моніторингові дослідження продемонстрували схожі результати гендерного балансу в контенті національних та регіональних медіа (таблиця 2).

Таблиця 2.

Співвідношення чоловіків і жінок у контенті регіональних медіа,
лютий 2026

Репрезентація у медіаконтенті	Національні медіа		Регіональні медіа	
	чоловіки (%)	жінки (%)	чоловіки (%)	жінки (%)
експерти/-ки	79	21	77	23
герої/-їні	74	26	73	27

Джерело: Складено автором за даними моніторингів національних і регіональних онлайн-медіа, проведених Інститутом масової інформації (2026)

Дані моніторингів дозволяють розрахувати середній рівень присутності чоловіків та жінок в українських онлайн-медіа: щодо експертів і експерток ця пропорція становить 78% : 22%, щодо героїв і героїнь – 73,5% : 23,5%.

Ці результати корелюють із даними Глобального проекту моніторингу медіа (2025)²⁶, який щоп'ять років проводить асоціація WACC. 2025 року спрезентовано звіт моніторингу, що ліг в основу спеціального сьомого видання GMPP, в якому проаналізовано результати просування гендерної рівності в медіа за останні 30 років. У моніторингу взяли участь 94 країни із восьми регіонів світу (Україна цього року у моніторингу участі не брала); у дослідженні проаналізовано 30 000 матеріалів, зокрема друкованих видань, телебачення, радіо та новинних сайтів.

Результати моніторингу показують, що лише чверть тих, кого бачать абочують у світових новинах, – жінки, незважаючи на те, що вони складають половину населення світу. Одним із ключових висновків дослідження, яке

²⁶ Who Makes the News? The Global Media Monitoring Project 2025. GMPP Special edition: 30-year Findings on Change in Gender Equality Through the World News Media. URL: <https://whomakesthenews.org/wp-content/uploads/2025/12/GMMP2025-GlobalReport.pdf> (accessed: 12.03.2026).

простежило тридцятирічну еволюцію світових медіа на шляху до гендерної рівності, є те, що цифровізація не принесла радикального розриву з патріархальними нормами традиційної журналістики. Натомість вона продовжує зміцнювати та посилювати ієрархію новин, яка надає перевагу сферам та питанням, зосередженим навколо влади, а саме тим, де домінують чоловіки. У 2025 році жінки становили 26% тих, кого бачать, чують або про кого говорять у традиційних новинах (газети, телебачення, радіо) і 29% – на новинних сайтах.

Загалом у світі у традиційних новинах (газети, телебачення) співвідношення експертів і експерток становило 77% : 23%, а публікаціях новинних сайтів – 72% : 28% відповідно. Для порівняння, в українських онлайн медіа ця пропорція становить 78% : 22%.

За даними GMPP, у традиційних медіа гендерний розрив у авторитетних ролях експертів/-ок та речників/-ць скорочується повільнішими темпами, ніж для осіб, які надають коментарі на основі громадської думки та особистого досвіду – звичайних ролей, які не потребують спеціалізованих знань.

Моделі гендерно упередженого зображення зберігаються, незважаючи на десятиліття змін у ролях жінок у реальному світі. Починаючи з 2010 року, жінок зображують жертвами приблизно вдвічі частіше, ніж чоловіків. Також зберігається тенденція описувати жінок за їхнім віком та фізичними характеристиками. Протягом останніх двох десятиліть їх фотографували частіше, ніж чоловіків, при цьому якісний аналіз продовжує демонструвати закономірності сексуалізованого зображення.

Щодо тематичного аналізу, то у 2025 році у 30 000 досліджених матеріалів переважали чотири теми: «Політика та Влада», «Соціальні та правові питання», «Економіка», «Злочинність і насильство» (за виключенням гендерно зумовленого насильства). GMPP виявив, що жінки були найбільш представлені в матеріалах на теми, відмінні від цих чотирьох – це були теми, що становили меншість у вибірці новин, як-от «Наука та здоров'я», «Знаменитості, мистецтво та медіа», а також «Гендерно зумовлене насильство».

Зокрема, у традиційних медіа, за виключенням теми гендерно зумовленого насильства, жінки були найбільше представлені у новинах про «Науку і Здоров'я» (36%), «Економіку» (25%) та «Політику і Владу» (22%). Частка жінок серед суб'єктів і джерел інформації є найвищою в новинах про гендерно зумовлене насильство (50%) та знаменитостей, мистецтво та медіа (43%). Найменше жінки-експертки з'являлися у спортивних новинах (15%).

У матеріалах новинних сайтів основні теми з найбільшою присутністю жінок аналогічні до традиційних ЗМІ, а саме: «Знаменитості, мистецтво, медіа» (54%) та «Гендерно зумовлене насильство» (49%). Представлені жінки і в матеріалах про науку і здоров'я (36%), соціальні та правові новини (27%), економіка (24%) та політика (24%). Найменше представлені жінки у темі «Спорт» (14%).

Отже, результати моніторингів українських онлайн-медіа корелюють із даними глобального моніторингу щодо загального співвідношення чоловіків і жінок як героїв(-інь) та експертів(-ок) у матеріалах новин, проте відрізняються щодо їх репрезентації за конкретними тематичними масивами. Зокрема, аналітики GMPP відзначають значне зростання протягом останніх років видимості жінок у політичних і економічних новинах (+ 15 пунктів) на глобальному рівні, водночас говорити про прогрес в українських медіа ще рано – жінки в темах науки, політики та економіки представлені критично недостатньо.

Ще однією темою, яка є актуальною для України і в якій жінки майже невидимі, є тема війни. У 2025 році, за даними Волинського прес-клубу, війна була домінуючою темою в українських медіа і становила 35% усіх матеріалів. Війна залишається «чоловічою» темою: експерти (ті, кого цитують, на кого посилаються) є чоловіками у 75% випадків, а герої (ті, кого згадують) – чоловіки у 84% випадків.

Медіа несуть особливу відповідальність за сприяння рівності між жінками та чоловіками, і тому вони можуть відігравати позитивну роль у боротьбі з поширенням гендерних стереотипів. Як зазначено у Стратегії

гендерної рівності (2024)²⁷, гендерні стереотипи – це упереджені соціальні та культурні моделі чи уявлення, згідно з якими чоловіків і жінок наділяють такими характеристиками і функціями, які визначені й обмежені їхньою статтю. Гендерні стереотипи створюють серйозну перешкоду для досягнення реальної гендерної рівності та сприяють дискримінації за гендерною ознакою.

Гендерні ролі чоловіків обертаються навколо таких характеристик, як домінування, наполегливість і сила. Традиційно, гендерними ролями чоловіків є лідер, захисник та годувальник. Гендерні ролі жінок обертаються навколо таких характеристик, як пасивність, доброта та готовність допомогти. Жінок розглядають як домогосподарок, доглядальниць та помічниць.

Хофстеде (1984)²⁸ вважає, що маскулінні культури очікують від чоловіків наполегливості, амбітності та конкурентоспроможності, прагнення до матеріального успіху, поваги до всього великого, сильного і швидкого, натомість від жінок очікують служіння та турботи про нематеріальну якість життя, дітей та слабких.

За результатами моніторингів, українські медіа продовжують послуговуватися стереотипами про жінок як матерів/родичок та чоловіків як воїнів. Зображення біженців та внутрішньо переміщених осіб, які тікають від війни, також підкріплює усталені стереотипи про жінок, дітей та людей похилого віку. Як зауважують аналітики(-ині) моніторингу (2023)²⁹, таке спрощене сприйняття реальності створює проблеми, з якими стикаються люди, які не відповідають соціальним ролям, під час війни. Так, жінки, які служать у армії, потенційно вразливі не лише до травматичного бойового досвіду, але й до зневажливого ставлення з боку інших військовослужбовців, що ґрунтується на класичних упередженнях щодо жінок («армія – це не жіноча справа»). З іншого боку, поширене уявлення про чоловіків як дуже сильних людей, які сміливо

---

²⁷ Стратегія гендерної рівності на 2024-2029 роки (українською мовою). *Council of Europe*. URL: <https://rm.coe.int/cm-2024-17-finale-ukr/1680af3517> (дата звернення: 12.03.2026).

²⁸ Hofstede G. The Cultural Relativity of the Quality of Life Concept. *The Academy of Management Review*. 1984. Vol. 9, no 3. P. 389–398. URL: <https://doi.org/10.2307/258280> (accessed: 12.03.2026).

²⁹ Моніторинг стану висвітлення у медіа питань щодо гендерної рівності й поширення матеріалів стереотипного або дискримінаційного характеру. 2023. URL: <https://wim.org.ua/materials/monitorynh-stanu-vysvitlennia-v-onlayn-media-ta-telemarafonu-yedyni-novyny-pytan-shchodo-hendernoї-rivnosti/> (дата звернення: 10.03.2026).

приймають нові виклики, ігнорує ситуацію, коли деякі чоловіки, навпаки, можуть стикатися з психологічними труднощами, але не наважуються говорити про них відкрито, що погіршує їхнє психічне здоров'я та не дозволяє їм знаходити шляхи вирішення проблем та брати участь у нових практиках чи ініціативах, які б дозволили відчувати себе корисними для суспільства. Поглиблення розмежувальної лінії за гендерною ознакою має негативні наслідки для єдності суспільства та обороноздатності країни, говориться у звіті (2023)³⁰.

На думку експертів(-ок) Національної ради з питань телебачення і радіомовлення України (2023)³¹, оскільки тема повномасштабної війни все ще є досить новою для медіадослідницької спільноти, деякі її аспекти все ще перебувають у стадії розроблення. У 2023 році було оновлено методологію моніторингу гендерних питань у медіа (2023)³², включаючи, зокрема, контекст війни. Вона була розроблена для аналізу дотримання гендерного балансу телерадіоорганізаціями, але більшість рекомендацій стосуються й інших медіа. Тамара Марценюк, як головна авторка методології та рекомендацій описала гендерні ролі чоловіків та жінок у медіа під час війни.

Наприклад, образ військового героя, чоловіка-воїна, солдата часто є формою ідеалізованої маскулінності. На думку Т. Марценюк (2023), ідея про те, а жінки дарують життя, а чоловіки його забирають, є ключовою для розуміння гендерних відмінностей, особливо в культурах, де військові міфи відіграють значну роль у формуванні національної ідентичності. А також переконання, що військові структури є своєрідним каналом мобільності для хлопців, які хочуть стати справжніми чоловіками. Під час навчання виховується «культ мужності», що передбачає засвоєння правил прояву агресії, слухняності та легітимізації насильства. Авторка зауважує, що на протипагу образу чоловіка-воїна та

---

³⁰ там само, с. 7.

³¹ Марценюк Т. Гендерний моніторинг каналів телебачення України: тематика війни. Жовтень, 2023. URL: https://webportal.nrada.gov.ua/wp-content/uploads/2024/01/Chastyna_2-Hendernyi-monitorynh-kanaliv-TV-Ukrainy_tematyka-viiny-2023-1.pdf (дата звернення: 12.03.2026).

³² Гендерний моніторинг каналів телебачення України: методологія, станом 10 листопада 2023 року. URL: https://webportal.nrada.gov.ua/wp-content/uploads/2024/01/Chastyna_1-Hendernyi-monitorynh-kanaliv-TV-Ukrainy-2023-1.pdf (дата звернення: 12.03.2026).

захисника, суспільство сформувало протилежний гендерно-стереотипний образ – чоловіка-малодушного, який не воює, а тікає, ховається, бреше, уникає, вдає, мовчить, робить усе заради своєї безпеки та особистих інтересів, а не заради державних та громадських цілей. Велика дискусія розгорнулася і навколо теми чоловіків-емігрантів, адже для суспільства важливо бути тут і зараз, розділяти колективну травму війни, а ті, хто пішов, стають «негідними» чоловіками в уявленні більшості.

Дані моніторингу (2023)³³, проведеного Міністерством культури України показують, що питання присутності жінок в армії загалом перебуває в інформаційній тіні. Тема не є другорядною, навпаки, її актуалізації сприяє повномасштабна війна та усвідомлення того, що жінки пліч-о-пліч із чоловіками захищають батьківщину, а тому потребують не меншої уваги до своїх проблем.

Хоча, за офіційними даними Міністерства оборони, у 2025 році у Збройних силах України служило 70 000 жінок, з яких 56 100 – безпосередньо військовослужбовиці (на момент проведення моніторингу у 2023 році ці цифри становили 62 000 і 43 400 відповідно) їхня видимість у національних медіа залишається недостатньою. Навіть на п'ятому році повномасштабного вторгнення жінки-героїні у матеріалах про війну фігурують є родички чоловіків-військовослужбовців або жертви обстрілів. Історії про військовослужбовиць, жінок-солдатів, офіцерів, медиків, снайперів, ветеранів є радше винятком, ніж правилом і трапляються у регіональних медіа.

Внаслідок мілітаризації суспільства жінки як професіонали та лідери зникають зі шпальт українських медіа. Як зазначає Букшина (2023)³⁴, українські ЗМІ частіше представляють чоловіче обличчя війни, ніж жіноче. Проте новини – це не лише інформація з поля бою, це також висвітлення тем гуманітарної

---

³³ Моніторинг стану висвітлення у медіа питань щодо гендерної рівності й поширення матеріалів стереотипного або дискримінаційного характеру. 2023. URL: <https://wim.org.ua/materials/monitorynh-stanu-vysvitlennia-v-onlayn-media-ta-telemarafonu-yedyni-novyny-pytan-shchodo-henderno-rivnosti/> (дата звернення: 10.03.2026).

³⁴ Букшина К. Жінки в ЗМІ під час війни. Чим загрожує невидимість? Women to Ukraine. 2023. URL: <https://w2u.world/eksperty/zhinky-v-zmi-pid-chas-viiny-chym-zahrozhuie-nevydimist-kseniia-bukshyna-dyrektorka-institutu-konstruktyvnoi-zhurnalistyky-ta-novykh-media/> (дата звернення: 09.03.2026).

допомоги та публічної дипломатії. Однак жінки стають «невидимими» в таких темах. У питаннях переговорів та міжнародної адвокації повідомлення від жінок та про жінок губляться в інформаційному полі, в результаті суспільству нема за що сформувавши думку про силу та масштаби жіночого лідерства в цій сфері. Експертка зазначає, що загалом у ЗМІ вкрай історій про жінок-лідерів. У більшості історій вони фігурують як постраждалі.

Дані всіх розглянутих моніторингових звітів свідчать, що жінки частіше за чоловіків фігурують як жертви та очевидці подій, адже їх вважають більш вразливими. Водночас, за спостереженнями аналітиків(-инь) моніторингу (2023)³⁵, вважається соціально менш бажаним, щоб про труднощі розповідав чоловік, адже традиційним є образ захисника, який мужньо відбиває ворожі атаки, незважаючи на страх, і звільняє свою батьківщину від окупантів, особисто захищає своїх родичів і домівку.

До моделі віктимізації українських жінок вдаються як вітчизняні, так і міжнародні медіа. А в медіа країни-агресора цей наратив збагачується аргументом, що жінки втратили свою жіночність в Україні, і лише прибувши до росії, вони можуть її повернути, зауважують Кратохвіл і О'Салліванн (2023)³⁶.

Елленер (2022)³⁷, досліджуючи гендерні стереотипи у висвітленні в медіа війни в Україні, вважає, що бінарна картина, намальована сучасним наративом про традиційні гендерні ролі, де жінки піклуються, а чоловіки захищають, не відображає різноманітного життєвого досвіду українських жінок у відносному мирі та війні. На думку автора, коли ми дивимося за межі стереотипів, ми бачимо, що діяльність українських жінок перед обличчям екстремальних викликів та травматичних подій є різноманітною та багатогою. Зображення жінок як безпорадних жертв зводить їх до пасивних одержувачів та підриває їхню гідність.

---

³⁵ Моніторинг стану висвітлення у медіа питань щодо гендерної рівності й поширення матеріалів стереотипного або дискримінаційного характеру. 2023. URL: <https://wim.org.ua/materials/monitoringh-stanu-vysvitlennia-v-onlayn-media-ta-telemarafonu-vedyni-novyny-pytan-shchodo-hendernoi-rivnosti/> (дата звернення: 10.03.2026).

³⁶ Kratochvil P., O'Sullivan M. A war like no other: Russia's invasion of Ukraine as a war on gender order. *European Security*, 2023. Vol. 32(3). P. 347-366, <https://doi.org/10.1080/09662839.2023.2236951> (accessed: 12.03.2026).

³⁷ Ellner A. Gender stereotypes in the media: Are Ukrainian women really only helpless victims? King's College London, 2022. URL: <https://www.kcl.ac.uk/gender-stereotypes-in-the-media-are-ukrainian-women-really-only-helpless-victims> (accessed: 12.03.2026).

Однак українські жінки не погоджуються з таким баченням, попри дискримінацією та певне ігнорування у медіапросторі, вони будують свою діяльність, беручи активну участь у соціальних та політичних подіях, у захисті України. Філліпс і Марценюк (2023)³⁸ акцентують на тому, що жінки в Україні як агенти, створюють собі нові ролі у суспільстві, яке перебуває у стані війни. На думку дослідників, украї важливо розглянути, як жінки відстоюють свої права в усіх сферах життя, коли вони розширюють репертуар ролей, обов'язків, прав і відповідальності, покладених на жінок в українському суспільстві.

Зі збільшенням кількості жінок-військовослужбовиць у Збройних Силах України після повномасштабного російського вторгнення, в українському інфопросторі активізувався дискурс щодо участі жінок у війні. Нова методологія гендерного моніторингу (2023)³⁹ описує два основні підходи до визначення гендерних ролей: традиційний (патріархатний) та егалітарний (емансипативний). Такі підходи є поглядами на те, якими мають бути унікальні ролі чоловіків та жінок на континуумі, де традиційний та егалітарний підходи є крайніми протилежностями.

Патріархальний підхід до гендерних ролей створює чіткий розмежування між чоловічими та жіночими ролями, які часто протиставляються. Основними рисами фемінності є прихильність до репродуктивної та доглядової праці, що передбачає перебування в приватному просторі, «природні» навички управління емоціями та зовнішня краса. Визначальними рисами маскулінності є протилежні: домінування в публічному просторі, де зосереджена влада, емоційна стриманість та суворість, а також менш суворі стандарти краси порівняно з жінками. Маскулінність характеризується активними та творчими характеристиками (активність, агресивність, домінування, незалежність, впевненість у собі, логічне мислення), а фемінність – експресивними характерис-

---

³⁸ Phillips S.D., & Martsenyuk T. Women's agency and resistance in Russia's war on Ukraine: From victim of the war to prominent force. *Women's studies international forum*. 2023. Vol. 98. URL: <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2023.102731> (accessed: 12.03.2026).

³⁹ Гендерний моніторинг каналів телебачення України: методологія, станом 10 листопада 2023 року. URL: https://webportal.nrada.gov.ua/wp-content/uploads/2024/01/Chastyna_1-Hendernyi-monitorynh-kanaliv-TV-Ukrainy-2023-1.pdf (дата звернення: 12.03.2026).

тиками (залежність, боязкість, сентиментальність, низька самооцінка, турботливість).

У методології (2023)⁴⁰ описано різницю у репрезентації жінок-військово-службовиць із позицій обох підходів. Так, з точки зору патріархального підходу, армія, як маскулінний світ, що характеризується дисципліною, суворістю та порядком, є несумісною з жіночою емоційністю. Єдина умова, за якої патріархальний підхід допускає «емоційних жінок» у «чоловіче середовище», полягає в тому, що вони використовують емоційний менеджмент для покращення цього середовища. Ще однією ознакою жіночності є доглянуте жіноче тіло, яке відповідає соціальним стандартам краси. Згідно з патріархальним підходом, основними характеристиками жіночих гендерних ролей є героїзація, романтизація, екзотизація, доброзичливий сексизм, відповідальність за репродуктивну та емоційну роботу, а типовими гендерними ролями є «героїня», «турботлива помічниця» та «окраса колективу».

Згідно з егалітарним підходом, можливості прийняття рішень та керівні посади розподіляються між жінками та чоловіками більш рівномірно. Це сприяє більш збалансованому представництву обох статей у різних сферах суспільного життя, включно з тими, які патріархальний дискурс вважає «чоловічими». Такий підхід передбачає, що люди оцінюються та винагороджуються виключно за своїми здібностями та результатами діяльності незалежно від статі. З позицій егалітарного підходу, основними характеристиками жіночих гендерних ролей є рівність, професіоналізм, діяльність, видимість та лідерство, а типовими гендерними ролями є «жінка-воїн» і «революціонерка», зазначається в методології (2023)⁴¹.

На думку Кратохвіла та О'Салліванна (2023)⁴², попри те, що війни загалом сприймаються як посилення мілітаризованої маскулінності, захист України від російського вторгнення викликає зовсім інший емансипаційний

---

⁴⁰ Гендерний моніторинг каналів телебачення України: методологія, станом 10 листопада 2023 року. URL: https://webportal.nrada.gov.ua/wp-content/uploads/2024/01/Chastyna_1-Hendernyi-monitorynh-kanaliv-TV-Ukrainy-2023-1.pdf (дата звернення: 12.03.2026).

⁴¹ там само.

⁴² Kratochvil P., O'Sullivan M. A war like no other: Russia's invasion of Ukraine as a war on gender order. *European Security*, 2023. Vol. 32(3). P. 347-366, <https://doi.org/10.1080/09662839.2023.2236951> (accessed: 12.03.2026).

ефект, який тягне за собою фундаментальне переосмислення маскулінності та фемінності. Переосмислення фемінності формується втіленим досвідом опору російському вторгненню, який об'єднує гендерні дискурси, практики та тілесність. Українським жінкам вдалося змінити гендерні стереотипи в суспільстві.

Експерти(-ки) BBC (2024)⁴³, які досліджували зміну гендерних ролей в Україні під час війни, стверджують, що сильне почуття національної єдності можна використати для позитивного впливу на гендерну рівність. Демонстрація жінок, які беруть участь у воєнних діях у ролях, де традиційно домінують чоловіки, а також демонстрація лідерства, винахідливості та здатності ухвалювати рішення може допомогти протистояти наративам, які ризикують закріпити гендерні стереотипи. Медіа та комунікація відіграють ключову роль у створенні рівноправної та збалансованої картини, демонструючи проблеми та виклики під час війни, а також внесок як чоловіків, так і жінок у воєнні зусилля. Натомість домінантний наратив про чоловіків як захисників може мати наслідки для гендерної рівності в майбутньому. Тому медіа повинні забезпечувати гендерний баланс, уникати стереотипів і дискримінації.

Рекомендації забезпечувати гендерний баланс та уникати стереотипів, у тій чи іншій формі, висловлює більшість експертів, які аналізують ситуацію в українських медіа та шляхи її покращення. Зокрема, директор Інституту конструктивної журналістики та нових медіа Ксенія Букшина (2023)⁴⁴ рекомендує:

- висвітлювати жіноче лідерство, запрошувати більше експерток, представниць громадянського суспільства, розповідати більше історій про організації, створені жінками для вирішення питань, пов'язаних з війною, показувати, що, попри нав'язані суспільству стереотипи, жінки здатні до стратегічного мислення, аналізу та прийняття рішень;

---

⁴³ BBC дослідила зміну гендерних ролей в Україні під час війни. *Детектор медіа*. 15 вересня 2024 р. URL: <https://cs.detector.media/community/texts/185649/2023-09-15-bbc-doslidyla-zminu-gendernykh-roley-v-ukraini-pid-chas-viyny/> (дата звернення: 12.03.2026).

⁴⁴ Букшина К. Як писати про війну та жінок. *Women to Ukraine*. 2023. URL: <https://w2u.world/eksperty/iak-pysaty-pro-viynu-ta-zhinok-rekomendatsii-dlia-komunikatsiinykiv-ta-zhurnalistiv-kseniia-bukshyna-dyrektorka-Instytutu-konstruktivnoi-zhurnalistyky-ta-novykh-media/> (дата звернення: 09.03.2026).

- наголошувати, що не лише «наші чоловіки», а й «наші жінки» воюють з ворогом, а, розповідаючи про захисниць, важливо висвітлювати не лише особисті історії та подвиги, а й підкреслювати їхній професіоналізм;

- підтримувати гендерний баланс;

- уникати узагальнень та стигматизації, пропорційно відображати навантаження та небезпеки для жінок під час (і після) війни, привертати увагу до різних ролей жінок.

У контексті дослідження поточної ситуації в українських медіа, чимало громадських неурядових організацій розробили рекомендації щодо покращення гендерного балансу. Так, громадська організація «Жінки в медіа» спрезентувала «Політику гендерної рівності в медіаконтенті» (2024)⁴⁵, розроблену за підтримки ОБСЄ та рекомендовану Комісією з журналістської етики. Державна стратегія забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків до 2030 року вимагає забезпечення висвітлення інформації в медіа з урахуванням гендерних аспектів. Зокрема, щодо репрезентації жінок та чоловіків у контенті рекомендовано:

- забезпечувати однакову кількість згадок як чоловіків, так і жінок у новинах і матеріалах;

- відстежувати, скільки чоловіків і жінок загадано в матеріалах і як вони розподілені за різними характеристиками, як-от: приналежність до національної спільноти, інвалідність, гендерна ідентичність тощо;

- просувати позитивний імідж жінок як активних учасниць соціального, спортивного, економічного та політичного життя;

- підтримувати змістовну участь жінок у матеріалах: надавати їм слово, замість того, щоб говорити про жінок непрямою мовою або згадувати побіжно;

- забезпечувати гендерну рівність у матеріалах з усіх сфер;

- відстежувати та вимірювати відсоток матеріалів у медіа, присвячених жінкам та/або гендерно зумовленому насильству;

---

⁴⁵ Політика гендерної рівності в медіаконтенті. *Жінки в медіа*. 2024. URL: <https://wim.org.ua/materials/gender-policy-for-media/> (дата звернення: 12.03.2026).

- не пропагувати стереотипні образи фемінності та маскулінності, які нав'язують уявлення про певні обов'язкові типи поведінки, особисті якості чи зовнішні характеристики осіб тієї чи іншої статі.

- не робити акцент на гендері, релігії, сексуальній орієнтації чи гендерній ідентичності, національності чи расі, інвалідності, соціальному та сімейному стані тощо;

- застосовувати гендерну статистику;

- використовувати фемінитиви, оскільки ця практика важлива для підвищення видимості соціального та політичного внеску жінок.

На національному рівні наказом Міністерства культури та інформаційної політики України у червні 2023 року затверджено рекомендації щодо висвітлення в медіа гендерної рівності, запобігання насильству, проявам сексизму та гендерних стереотипів⁴⁶. Ці рекомендації розроблені з метою підвищення рівня розуміння суспільством та медіа принципів гендерної рівності у контенті; впровадження гендерно-чутливих індикаторів, які впливатимуть на формування позитивного іміджу жінки-лідерки, позбавленого усталених стереотипів; та забезпечення використання в медіа спільних підходів та інструментів щодо формування нульової толерантності до насильства, зокрема за ознакою статі.

У рекомендаціях наголошується, що медіа можуть як перешкоджати, так і прискорювати структурні зміни, спрямовані на досягнення гендерної рівності. Ця нерівність стає ще більш вираженою, коли йдеться про присутність жінок у медіаконтенті, як за якістю, так і за кількістю. Важливо сприяти позитивному іміджу жінок як активних учасниць соціального, економічного та політичного життя. Йдеться про змістовну участь жінок як експертів, що вимагає надання їм слова, а не опосередкованих мовлення про жінок або згадування їх лише побіжно. Журналісти повинні подавати інформацію зі збалансованим представ-

---

⁴⁶ Методичні рекомендації щодо висвітлення в медіа гендерної рівності, запобігання насильству, проявам сексизму та гендерних стереотипів. 2023. URL: <https://cje.org.ua/library/metodychni-rekomendatsiyi-z-vysvitlennia-v-media-gendernoi-rivnosti-zapobihannia-nasyilstvu-proiavam-seksyzmu-ta-gendernykh-stereotypiv/> (дата звернення: 12.03.2026).

ництвом жінок і чоловіків, докладаючи зусиль для пошуку жінок-експертів у тих сферах, де жінки несправедливо недостатньо представлені, таких як військова справа, армія, політика, економіка тощо, а не переважно в освіті, культурі та мистецтві. Також потрібно уникати застарілих стереотипних образів жінок.

У 2024 році було створено коаліцію «Гендерна рівність в українських медіа», яка об'єднує громадські організації, незалежні медіа та державні органи у міжтематичній співпраці. Її метою є сприяння діалогу та координації у просуванні гендерної рівності та інклюзивності в українських медіа, а також посилення гендерного мейнстрімінгу як принципу належного управління. Учасниці коаліції наголошують, що медіа мають величезний потенціал для здійснення соціальних змін, зокрема в процесі відбудови України; медіа є не просто дзеркалом суспільства, вони здатні змінювати суспільство та суспільну свідомість завдяки поширенню гендерно-чутливого, нестереотипного та інклюзивного контенту.

Висновки. Аналіз результатів кількох незалежних моніторингових досліджень показав, що для українських медіа характерна скоріше непряма, ніж пряма дискримінація за статтю, а медіаландшафт характеризується відображенням гендерної нерівності, яка вже існує в суспільстві, де гендерні ролі є відносно ригідними⁴⁷.

Результати дослідження свідчать про те, що, незважаючи на значні зміни в суспільстві, українські жінки все ще недостатньо або некоректно представлені в медіаконтенті. Емпіричні дані вказують на гендерний дисбаланс у національних і регіональних медіа на користь чоловіків, які домінують у більшості тематичних областей та тем, включаючи війну.

Попри існуючий дисбаланс, варто відзначити позитивні зміни щодо руйнування гендерних стереотипів та трансформації гендерних ролей в українському суспільстві, що відображається у зміні уявлень про жінок у сучасних медіа. Якщо робити висновки щодо прогресу в кількісному вираженні

---

⁴⁷ Balalaieva O. Transformation of gender role and image of women in Ukrainian media: historical and sociopolitical aspects. *Cogito*. 2023. Vol. 15, no. 2. P. 146–164. URL: https://cogito.ucdc.ro/COGITO_JUNE_2023.pdf

репрезентації жінок у медіаконтенті ще зарано, то в якісному вираженні помітні позитивні зміни у просуванні справедливого і багатовимірного зображення жінок і чоловіків, системної боротьби зі стереотипами, відображення трансформації гендерних ролей в українському суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балалаєва О.Ю. Проблема гендерного балансу в українських медіа: реалії та перспективи. *International journal of philology*. 2019. Vol. 10, no 2. P. 97-103. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/intjoup_2019_10_2_17 (дата звернення: 10.03.2026).
2. Букшина К. Жінки в ЗМІ під час війни. Чим загрожує невидимість? *Women to Ukraine*. 2023. URL: <https://w2u.world/eksperty/zhinky-v-zmi-pid-chas-viiny-chym-zahrozhuie-nevydymist-kseniia-bukshyna-dyrektorka-institutu-konstruktyvnoi-zhurnalistyky-ta-novykh-media/> (дата звернення: 09.03.2026).
3. Букшина К. Як писати про війну та жінок. *Women to Ukraine*. 2023. URL: <https://w2u.world/eksperty/iak-pysaty-pro-viinu-ta-zhinok-rekomendatsii-dlia-komunikatsiinykiv-ta-zhurnalistiv-kseniia-bukshyna-dyrektorka-institutu-konstruktyvnoi-zhurnalistyky-ta-novykh-media/> (дата звернення: 09.03.2026).
4. Гендерний моніторинг каналів телебачення України: методологія, станом 10 листопада 2023 року. URL: https://webportal.nrada.gov.ua/wp-content/uploads/2024/01/Chastyna_1-Hendernyi-monitorynh-kanaliv-TV-Ukrainy-2023-1.pdf (дата звернення: 12.03.2026).
5. Жінки в медіа. URL: <https://wim.org.ua/materials/nyzka-vydymist-zhinok-u-nautsi-choloviky-eksperty-y-uvaha-do-temy-hendernoi-rivnosti-shcho-demonstruie-nove-doslidzhennia-pro-hendernyy-vymir-v-ukrainskykh-media/> (дата звернення: 10.03.2026).
6. Інформаційна довідка щодо гендерного аспекту шляху України до ЄС та участі Урядової уповноваженої з питань гендерної політики та Апарату Урядового уповноваженого з питань гендерної політики в цьому процесі. *Кабінет Міністрів України*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/ind->

[57-gender-policy/informaciina-dovidka-shhodo-gendernogo-aspektu-sliaxu-ukrayini-do-jes-sicen-2026.pdf](#) (дата звернення: 12.03.2026).

7. Марценюк Т. Гендерний моніторинг каналів телебачення України: тематика війни. Жовтень, 2023. URL: https://webportal.nrada.gov.ua/wp-content/uploads/2024/01/Chastyna_2-Hendernyi-monitorynh-kanaliv-TV-Ukrainy_tematyka-viiny-2023-1.pdf (дата звернення: 12.03.2026).

8. Машкова Я. Десять років дисбалансу. Як війна впливає на представленість жінок у медіа. *Інститут масової інформації*. 2024. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/desyat-rokiv-dysbalansu-yak-vijna-vplyvaye-na-predstavlenist-zhinok-v-media-i59764> (дата звернення: 10.03.2026).

9. Методичні рекомендації щодо висвітлення в медіа гендерної рівності, запобігання насильству, проявам сексизму та гендерних стереотипів. 2023. URL: <https://cje.org.ua/library/metodychni-rekomendatsiyi-z-vysvitlennia-v-media-gendernoi-rivnosti-zapobihannia-nasylstvu-proiavam-seksyzmu-ta-gendernykh-stereotypiv/> (дата звернення: 12.03.2026).

10. Моніторинг стану висвітлення у медіа питань щодо гендерної рівності й поширення матеріалів стереотипного або дискримінаційного характеру. 2023. URL: <https://wim.org.ua/materials/monitorynh-stanu-vysvitlennia-v-onlayn-media-ta-telemarafonu-yedyni-novyny-pytan-shchodo-hendernoi-rivnosti/> (дата звернення: 10.03.2026).

11. Політика гендерної рівності в медіаконтенті. *Жінки в медіа*. 2024. URL: <https://wim.org.ua/materials/gender-policy-for-media/> (дата звернення: 12.03.2026).

12. Романюк О., Машкова Я. Жертви або красуні. Як українські онлайн-медіа висвітлюють жінок на п'ятому році великої війни: дослідження ІМІ. *Інститут масової інформації*. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/zhertvy-abo-krasuni-yak-ukrayinski-onlajn-media-vysvitlyuyut-zhinok-na-pyatomu-rotsi-vijny-doslidzhennya-imi> (дата звернення: 12.03.2026).

13. Стратегія гендерної рівності на 2024-2029 роки (українською мовою). *Council of Europe*. URL: <https://rm.coe.int/cm-2024-17-finale-ukr/1680af3517> (дата звернення: 12.03.2026).

14. У регіональних новинах майже не згадуються військовослужбовці: дослідження ІМІ. *Інститут масової інформації*. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/u-regionalnyh-novynah-majzhe-ne-zgaduyutsya-vijskovosluzhbovytsi-doslidzhennya-imi> (дата звернення: 12.03.2026).
15. BBC дослідила зміну гендерних ролей в Україні під час війни. *Детектор медіа*. 15 вересня 2024 р. URL: <https://cs.detector.media/community/texts/185649/2023-09-15-bbc-doslidyla-zminu-gendernykh-rolej-v-ukraini-pid-chas-viyny/> (дата звернення: 12.03.2026).
16. Balalaieva O. The problem of gender balance and women's visibility in media during the war. *Revista Conhecimento Online*. 2025. Vol. 2. P. 368-294. URL: <https://doi.org/10.25112/rco.v2.4182> (accessed: 12.03.2026).
17. Balalaieva O. Transformation of gender role and image of women in Ukrainian media: historical and sociopolitical aspects. *Cogito*. 2023. Vol. 15, no. 2. P. 146–164. URL: https://cogito.ucdc.ro/COGITO_JUNE_2023.pdf (accessed: 12.03.2026).
18. Balalayeva E. Analysis of the representation of women in ukrainian media content in the conditions of a full-scale war. *Humanities Studios: Pedagogy, Psychology, Philosophy*. 2024. Vol. 12, no 2. P. 241-251. [https://doi.org/10.31548/hspedagog15\(2\).2024.241-251](https://doi.org/10.31548/hspedagog15(2).2024.241-251) (accessed: 12.03.2026).
19. Chuyko O., Kaminska A., Sviderska H., Kononenko T., Golubenko N. Problems of gender tolerance formation in the context of the introduction of martial law in Ukraine. *Cadernos educacao tecnologia e sociedade*. 2023. Vol. 16, no 3. P. 617–624. DOI: [10.14571/brajets.v16.n3.617-624](https://doi.org/10.14571/brajets.v16.n3.617-624) (accessed: 12.03.2026).
20. Country gender profile: Ukraine. EU for gender equality reform helpdesk. 2023. *European Union*. URL: https://euneighbourseast.eu/wp-content/uploads/2023/09/eu4genderhelpdesk_ukrainegenderprofile_2023-cgp_v3.pdf (accessed: 12.03.2026).
21. Ellner A. Gender stereotypes in the media: Are Ukrainian women really only helpless victims? King's College London, 2022. URL: <https://www.kcl.ac.uk/gender-stereotypes-in-the-media-are-ukrainian-women-really->

only-helpless-victims (accessed: 12.03.2026).

22. Gender Balance Guide. Actions for UAE Organisations. Paris, 2017. URL: https://www.gbc.gov.ae/assets/uploads/gbc_gender_guide_en_2019.pdf (дата звернення: 12.03.2026).

23. Gender-sensitive indicators for media: framework of indicators to gauge gender sensitivity in media operations and content. *UNESCO*. 2012. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000217831> (accessed: 12.03.2026).

24. Global Gender Gap Report 2025. *World Economic Forum*. URL: <https://www.weforum.org/publications/global-gender-gap-report-2025/> (accessed: 12.03.2026).

25. Hofstede G. The Cultural Relativity of the Quality of Life Concept. *The Academy of Management Review*. 1984. Vol. 9, no 3. P. 389–398. URL: <https://doi.org/10.2307/258280> (accessed: 12.03.2026).

26. Kratochvil P., O'Sullivan M. A war like no other: Russia's invasion of Ukraine as a war on gender order. *European Security*, 2023. Vol. 32(3). P. 347-366, <https://doi.org/10.1080/09662839.2023.2236951> (accessed: 12.03.2026).

27. Martsenyuk T. Women and gender equality in the Ukrainian Armed Forces. *Dispossession: Anthropological Perspectives on Russia's War against Ukraine*. New York: Routledge. 2023. P. 208-224. DOI: [10.4324/9781003382607-13](https://doi.org/10.4324/9781003382607-13)

28. Phillips S.D., & Martsenyuk T. Women's agency and resistance in Russia's war on Ukraine: From victim of the war to prominent force. *Women's studies international forum*. 2023. Vol. 98. URL: <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2023.102731> (accessed: 12.03.2026).

29. The Global Media Monitoring Project 2020-2021. URL: https://whomakesthenews.org/wp-content/uploads/2021/07/GMMP2020.ENG-_.FINAL20210713.pdf (accessed: 12.03.2026).

30. Who Makes the News? The Global Media Monitoring Project 2025. GMPP Special edition: 30-year Findings on Change in Gender Equality Through the World News Media. URL: <https://whomakesthenews.org/wp-content/uploads/2025/12/GMMP2025-GlobalReport.pdf> (accessed: 12.03.2026).

2.5. ІНКЛЮЗИВНІ ПРАКТИКИ ВИКЛАДАННЯ ПРОФЕСІЙНО ОРІЄНТОВАНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПІДХОДІВ ДО СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ: ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Індіра Іванівна РЕНСЬКА¹,

У сучасних умовах розвитку європейського освітнього простору нагальної актуальності набувають питання соціальної та економічної інклюзії як основних складових сталого розвитку суспільства. Політика Європейського Союзу спрямована на забезпечення справедливого і рівного доступу до освіти, працевлаштування та суспільного життя для всіх громадян, незалежно від гендеру, їхніх фізичних, когнітивних, соціальних чи культурних особливостей. Інклюзія в цьому контексті досліджується не лише як освітній принцип, а як комплексна стратегія соціальної інтеграції, що охоплює всі сфери суспільного життя².

Виняткове місце у реалізації інклюзивної політики ЄС займає система освіти, що виступає інструментом формування рівних можливостей для різних категорій здобувачів освіти. Зокрема, значна увага приділяється впровадженню інклюзивних підходів у вищій освіті, де відбувається підготовка майбутніх фахівців до професійної діяльності в умовах глобалізованого світу. У цьому контексті важливим є не лише забезпечення доступу до освітніх ресурсів, але й створення адаптивного навчального середовища, що бере до уваги індивідуальні потреби студентів, у тому числі осіб з особливими освітніми потребами³.

---

¹ І. І. РЕНСЬКА, старший викладач кафедри англійської філології, Національний університет біоресурсів і природокористування України, ORCID: 0000-0002-3708-440X

² UNESCO. *A guide for ensuring inclusion and equity in education*. Paris: UNESCO, 2017. URL: <https://unesdoc.unesco.org/> (дата звернення: 20.03.2026).

³ UNESCO. *A guide for ensuring inclusion and equity in education*. Paris: UNESCO, 2017. URL: <https://unesdoc.unesco.org/> (дата звернення: 20.03.2026).

Варто наголосити на вивченні та впровадженні європейських практик інклюзивної освіти, зокрема у сфері викладання іноземних мов. В умовах євроінтеграційних процесів в Україні набуває англійська мова як мова міжнародного спілкування, науки, бізнесу та професійної комунікації відіграє фундаментальну роль у забезпеченні конкурентоспроможності майбутніх фахівців на європейському та світовому ринках праці. Володіння англійською мовою відкриває доступ до освітніх програм, міжнародних проєктів, академічної мобільності, а також сприяє професійній самореалізації та соціальній інтеграції.

Слід наголосити на викладанні професійно орієнтованої англійська мова (English for Specific Purposes), яке передбачає формування мовної компетентності з урахуванням специфіки майбутньої професійної діяльності студентів. У цьому значенні інклюзивний підхід передбачає адаптацію змісту, методів та форм навчання до потреб різних груп здобувачів освіти, включно зі студентами з дислексією, порушеннями уваги, різними когнітивними стилями навчання тощо. Упровадження таких підходів сприяє формуванню інклюзивної культури, заснованої на принципах рівності, поваги та різноманіття, а також підвищенню ефективності навчання⁴.

Паралельно, незважаючи на активне впровадження інклюзивних практик у країнах Європейського Союзу, в Україні цей процес перебуває на етапі становлення та потребує системного науково-методичного обґрунтування. Передусім це стосується викладання англійської мови за професійним спрямуванням, де питання інклюзії часто залишаються недостатньо розробленими як у теоретичному, так і в практичному вимірах. Це зумовлює потребу аналізу європейського досвіду та визначення можливостей його адаптації до українських реалій⁵.

---

⁴ European Commission. *European Education Area: Inclusion and equity in education and training*. Brussels: European Commission, 2020. URL: <https://education.ec.europa.eu/> (дата звернення: 20.03.2026).

⁵ European Commission. *Erasmus+ Programme Guide*. Brussels: European Union, 2021. URL: <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/> (дата звернення: 20.03.2026).

Таким чином, актуальність даного дослідження визначається потребою у розробці та впровадженні ефективних інклюзивних практик викладання професійно орієнтованої англійської мови з урахуванням європейських підходів до соціальної інтеграції.

Метою дослідження є аналіз інклюзивних практик викладання професійно орієнтованої англійської мови в країнах Європейського Союзу та визначення перспектив їх впровадження в системі вищої освіти України.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких завдань:

- проаналізувати теоретичні засади соціальної та освітньої інклюзії в ЄС;
- дослідити європейські практики інклюзивного навчання;
- охарактеризувати особливості викладання англійської мови за професійним спрямуванням у контексті інклюзивної освіти;
- узагальнити власний педагогічний досвід впровадження інклюзивних методик;
- визначити проблеми та перспективи розвитку інклюзивного викладання англійської мови в Україні.

2. Теоретичні засади інклюзії в ЄС

У модерному науковому та освітньому дискурсі поняття інклюзії розглядається як один із основоположних принципів розвитку демократичного суспільства, який базується на забезпеченні рівних прав і можливостей для всіх його членів. У країнах Європейського Союзу інклюзія набула системного характеру та закріплена на рівні законодавства, стратегічних документів, політик і програм, спрямованих на подолання соціальної нерівності, дискримінації та виключення.

Політика Європейського Союзу у сфері інклюзії ґрунтується на визнанні різноманіття як цінності та ресурсу суспільного розвитку. У цьому сенсі інклюзивна освіта (inclusive education) розглядається як процес забезпечення доступної, якісної та адаптованої освіти для всіх здобувачів незалежно від їхніх індивідуальних особливостей. Головною ідеєю інклюзивної освіти є не

пристосування здобувача до існуючої системи, а трансформація самої освітньої системи відповідно до потреб кожного студента.

Європейські підходи до інклюзивної освіти базуються на низці принципів, серед яких провідними є рівність можливостей, недискримінація, доступність, участь та повага до індивідуальних відмінностей. Варто звернути увагу на принципах універсального дизайну навчання (Universal Design for Learning), що передбачає створення освітнього середовища, яке є доступним для максимально широкого кола здобувачів без необхідності суттєвої адаптації. Це поєднує використання різноманітних форм подачі матеріалу, варіативність завдань та гнучкість у способах оцінювання результатів навчання⁶.

Слід зазначити, що інклюзивна освіта в ЄС розглядається не ізольовано, а як складова ширшої концепції соціальної та економічної інклюзії. Соціальна інклюзія передбачає забезпечення повноцінної участі всіх громадян у суспільному житті без винятку, зокрема доступ до освіти, культури, соціальних послуг та громадянської активності. Водночас економічна інклюзія спрямована на створення умов для рівного доступу до ринку праці, професійного розвитку та економічних ресурсів.

За таких умов освіта виступає ключовим інструментом досягнення як соціальної, так і економічної інклюзії. Саме завдяки освіті відбувається формування компетентностей, необхідних для активної участі в суспільстві та професійної реалізації. Відповідно, інклюзивна освіта сприяє не лише академічному успіху здобувачів, але й їхній соціалізації, підвищенню рівня зайнятості та зниженню ризиків соціального виключення⁷.

Визначну роль у забезпеченні інклюзії відіграє мовна освіта, а саме вивчення іноземних мов. У багатомовному та мультикультурному просторі Європейського Союзу мовна компетентність розглядається як принциповий чинник соціальної інтеграції, мобільності та міжкультурної комунікації.

---

⁶ CAST. *Universal Design for Learning Guidelines version 2.2*. Wakefield: CAST, 2018. URL: <https://udlguidelines.cast.org/> (дата звернення: 20.03.2026).

⁷ Booth T., Ainscow M. *Index for Inclusion: Developing learning and participation in schools*. 3rd ed. Bristol: Centre for Studies in Inclusive Education, 2011.

Володіння іноземними мовами, насамперед англійською, забезпечує доступ до освітніх ресурсів, міжнародних програм, професійних мереж і сприяє інтеграції в глобалізоване середовище⁸.

У контексті інклюзії мовна освіта набуває унікального значення, адже вона повинна враховувати різні освітні потреби здобувачів. Це передбачає використання адаптивних методик навчання, диференціацію завдань, застосування мультимедійних ресурсів та створення підтримуючого освітнього середовища. Наприклад, для студентів із дислексією критично важливим є застосування візуальних матеріалів, чіткої структури завдань, спрощених текстів та цифрових інструментів, котрі полегшують сприйняття інформації⁹.

Окрім того, мовна освіта сприяє формуванню так званої інклюзивної компетентності, яка поєднує здатність до міжкультурної взаємодії, толерантність, емпатію та готовність працювати в різноманітному соціальному середовищі. Таким чином, викладання іноземних мов, зокрема англійської, виходить за межі суто лінгвістичних завдань і стає рушійним інструментом формування соціально відповідальної особистості¹⁰.

Не можна оминати увагою інтеграцію інклюзивних підходів у викладанні професійно орієнтованої англійської мови. У цьому випадку мовна підготовка поєднується з формуванням професійних компетентностей, що не менш актуально в умовах сучасного ринку праці. Інклюзивний підхід дозволяє забезпечити рівний доступ до професійної підготовки для різних категорій студентів, сприяючи їхній подальшій економічній інтеграції¹¹.

Таким чином, теоретичні засади інклюзії в Європейському Союзі базуються на комплексному підході, що поєднує освітні, соціальні та економічні аспекти. Інклюзивна освіта, зокрема мовна, виступає провідним механізмом

---

⁸ Rose D. H., Meyer A. *Teaching every student in the digital age: Universal Design for Learning*. Alexandria: ASCD, 2002.

⁹ Belcher D. *English for Specific Purposes: Teaching to perceived needs and imagined futures in worlds of work, study, and everyday life*. TESOL Quarterly. 2006. Vol. 40(1). P. 133-156.

¹⁰ Hutchinson T., Waters A. *English for Specific Purposes: A learning-centred approach*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

¹¹ Dudley-Evans T., St John M. J. *Developments in English for Specific Purposes*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

реалізації цих підходів, забезпечуючи формування компетентностей, необхідних для успішної інтеграції особистості в сучасне суспільство.

3. Інклюзивне викладання ESP

У нинішній методиці викладання іноземних мов виняткове місце посідає напрям English for Specific Purposes (ESP), що передбачає навчання англійської мови з урахуванням професійних потреб здобувачів освіти. На відміну від загальної мовної підготовки, ESP орієнтований на формування комунікативної компетентності в конкретних професійних сферах, таких як бізнес, право, журналістика, аграрний сектор та інші галузі. За цих умов навчальний процес будується навколо реальних професійних ситуацій, автентичних матеріалів та практикоорієнтованих завдань.

У системі вищої освіти України, зокрема в Національному університеті біоресурсів і природокористування України, викладання професійно орієнтованої англійської мови набуває характерного значення у зв'язку з підготовкою конкурентоспроможних фахівців, здатних ефективно функціонувати в міжнародному професійному середовищі. Водночас сучасні освітні виклики зумовлюють необхідність поєднання ESP з інклюзивними підходами, що передбачають врахування індивідуальних освітніх потреб студентів.

Інклюзивне викладання ESP базується на принципах доступності, гнучкості та диференціації навчального процесу. Це означає, що зміст навчання, методи та форми роботи адаптуються відповідно до когнітивних, психологічних та соціальних особливостей здобувачів освіти. У практиці викладання це реалізується через використання різних форматів подачі матеріалу (текстового, аудіо, візуального), варіативність завдань, можливість вибору темпу навчання та альтернативні форми оцінювання.

Необхідно акцентувати увагу на роботі зі студентами з особливими освітніми потребами, зокрема з дислексією. Дислексія як специфічне порушення читання впливає на процес засвоєння мовного матеріалу, що потребує спеціально розроблених методичних підходів. За таких обставин важливими є чітка структурованість навчального матеріалу, використання

коротких і зрозумілих текстів, візуальна підтримка (схеми, таблиці, інфографіка), а також застосування цифрових інструментів, які полегшують сприйняття та обробку інформації.

У практиці викладання англійської мови за професійним спрямуванням у Національному університеті біоресурсів і природокористування України було впроваджено низку інклюзивних підходів, спрямованих на покращення результативності навчання студентів з різними освітніми потребами. Зокрема, у процесі викладання дисциплін «Business English» та «Іноземна мова за професійним спрямуванням» було розроблено адаптовані навчальні матеріали, що враховують особливості сприйняття інформації студентами з дислексією.

Мій авторський підхід до організації навчального процесу передбачає поєднання професійно орієнтованого змісту з інклюзивними методиками. Наприклад, під час вивчення тем, пов'язаних із діловою комунікацією, студентам пропонуються завдання різного рівня складності, що дозволяє враховувати їхні індивідуальні можливості. Для студентів із труднощами читання, передусім з дислексією, застосовуються адаптовані тексти, що мають спрощену структуру, чітке форматування та супроводжуються візуальними елементами.

Розробці навчальних програм, спрямованих на підтримку студентів із дислексією приділено окрему увагу. Такі програми передбачають поступове ускладнення матеріалу, використання мультимодальних ресурсів та інтерактивних завдань, що сприяють кращому засвоєнню інформації. Вагомим компонентом є також створення психологічно комфортного освітнього середовища, у якому студенти не відчують тиску або дискримінації через свої особливості.

Розроблені інклюзивні підходи до викладання ESP були представлені в межах міжнародних освітніх ініціатив, зокрема у рамках проєкту Жана Моне, що дозволило інтегрувати європейські принципи інклюзії в освітній процес. Представлення цієї методики на міжнародному рівні сприяло її поширенню та обговоренню серед науково-педагогічної спільноти.

Окрім цього, значний інтерес до запропонованих підходів було виявлено під час проведення міжнародної науково-практичної конференції, організованої

гуманітарно-педагогічним факультетом та кафедрою англійської філології. Представники закладів вищої освіти, у тому числі з Південно-Африканської Республіки, відзначили практичну цінність розроблених програм для студентів із дислексією та можливість їхньої адаптації до власних освітніх систем.

Цей факт свідчить про універсальність та актуальність інклюзивних підходів до викладання професійно орієнтованої англійської мови, а також підтверджує їх відповідність сучасним міжнародним тенденціям у сфері освіти. Примітно, що подібні ініціативи сприяють не тільки підвищенню якості навчання, але й розвитку міжкультурного академічного співробітництва.

Таким чином, інклюзивне викладання ESP є важливим напрямом модернізації мовної освіти у вищих навчальних закладах. Поєднання професійно орієнтованого змісту з адаптивними методиками навчання дозволяє забезпечити рівний доступ до освіти для різних категорій студентів, підвищити їхню мотивацію та сприяти успішній професійній реалізації.

4. Європейські практики

У контексті розвитку інклюзивної освіти безпосередню цінність становить досвід країн Європейського Союзу, де інклюзивні підходи впроваджуються всебічно, на основі стратегічних освітніх політик і практичних інструментів. Європейські практики вирізняються комплексністю, поєднуючи педагогічні методики, інституційну підтримку та цифрові рішення, що забезпечують доступність освіти для всіх категорій здобувачів.

4.1. Практики програм Erasmus+

Одним із основоположних механізмів поширення інклюзивних підходів у Європі є освітні програми Erasmus+, які спрямовані на підтримку мобільності, інновацій та міжкультурного обміну. Головним аспектом цих програм є акцент на рівності можливостей та залученні різних соціальних груп до освітнього процесу¹².

У межах проєктів Erasmus+ інклюзія реалізується через:

---

¹² UNESCO. *Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and education – All means all*. Paris: UNESCO, 2020. URL: <https://unesdoc.unesco.org/> (дата звернення: 20.03.2026).

- розробку адаптованих навчальних програм;
- створення відкритих освітніх ресурсів;
- впровадження інноваційних педагогічних підходів;
- підтримку студентів із особливими освітніми потребами під час академічної мобільності.

Зокрема, значна увага приділяється створенню інклюзивного освітнього середовища, де враховуються індивідуальні потреби студентів. Це проявляється у гнучких формах навчання, можливості дистанційної участі, доступності навчальних матеріалів у різних форматах.

Суттєвим результатом участі у програмах Erasmus+ є не лише обмін досвідом, але й трансфер освітніх практик. Для українських закладів вищої освіти це відкриває можливості адаптації європейських моделей інклюзивного навчання з урахуванням національних особливостей. До прикладу, ефективною є практика впровадження спільних освітніх модулів, розроблених у міжнародному партнерстві, що дозволяє інтегрувати європейські стандарти безпосередньо у навчальний процес.

4.2. Принципи Universal Design for Learning (UDL)

Одним із найбільш впливових підходів до організації інклюзивного навчання в Європі є концепція Universal Design for Learning (UDL), яка передбачає створення освітнього середовища, доступного для всіх студентів незалежно від їхніх індивідуальних особливостей¹³. UDL базується на трьох основних принципах:

4.2.1. Множинність способів представлення інформації

Навчальний матеріал подається у різних форматах: текстовому, аудіо, візуальному, інтерактивному. Це дозволяє брати до уваги різні стилі навчання та когнітивні особливості студентів. Наприклад, складні тексти можуть супроводжуватися схемами, відеоматеріалами або короткими поясненнями.

---

¹³ Universal Design for Learning. URL.: <https://www.cast.org/what-we-do/universal-design-for-learning/> (дата звернення: 20.03.2026)

4.2.2. Множинність способів дії та вираження результатів

Студентам надається можливість демонструвати свої знання різними способами: письмово, усно, через презентації або проєктну діяльність. Це надзвичайно важливо для студентів із дислексією або іншими труднощами, які можуть мати високий рівень розуміння матеріалу, але потребують альтернативних форм оцінювання.

4.2.3. Множинність способів залучення (engagement)

Передбачає створення мотиваційного середовища, що враховує інтереси студентів, їхній досвід та рівень підготовки. Це досягається завдяки варіативності завдань, практичній спрямованості навчання та можливості вибору. Застосування принципів UDL у викладанні професійно орієнтованої англійської мови є особливо ефективним, позаяк дозволяє поєднувати мовну підготовку з професійним контекстом. Наприклад, вивчення бізнес-лексики може супроводжуватися аналізом відеоприкладів, командними іграми або створенням власних проєктів, що відповідають майбутній професійній діяльності студентів.

Для українських університетів інтеграція UDL означає перехід від стандартизованого підходу до більш гнучкої та студентоцентрованої моделі навчання. Важливо, що цей підхід не потребує кардинальних змін, а може впроваджуватися поступово через адаптацію існуючих курсів.

4.3. Використання цифрових інструментів

Цифровізація освіти є ще одним ключовим компонентом європейських інклюзивних практик. Сучасні цифрові інструменти значно розширюють можливості адаптації навчального процесу та забезпечення його доступності.

Серед найбільш ефективних інструментів можна виділити:

- інтерактивні сервіси для створення вправ, тестів і візуалізацій;
- платформи дистанційного навчання (LMS), що дозволяють організувати гнучкий доступ до матеріалів;
- програми для озвучення текстів та перетворення мовлення в текст, які є винятково корисними для студентів із дислексією;

- інструменти для спільної роботи, що сприяють розвитку комунікативних навичок.

Цифрові технології також дають змогу реалізувати принципи UDL на практиці, забезпечуючи різні формати подачі інформації та взаємодії з нею. Скажімо, студент може обирати, чи працювати з текстом, аудіо або відео, що покращує результативність навчання.

У контексті викладання ESP цифрові інструменти винятково цінні, оскільки дозволяють моделювати реальні професійні ситуації. Це можуть бути онлайн-симуляції переговорів, створення бізнес-презентацій, аналіз автентичних матеріалів із професійної сфери.

4.4. Перспективи інтеграції європейського досвіду в Україні

Інтеграція європейських інклюзивних практик у систему вищої освіти України є серйозним кроком у напрямі модернізації освітнього процесу. Однак цей процес потребує врахування національних особливостей, ресурсних можливостей та рівня підготовки викладачів.

Найбільш ефективними напрямками інтеграції є:

- впровадження принципів UDL у навчальні програми;
- активне використання цифрових технологій;
- участь у міжнародних проєктах та програмах обміну;
- підвищення кваліфікації викладачів у сфері інклюзивної освіти;
- розробка адаптованих навчальних матеріалів для різних категорій студентів.

Тут варто віддати належне викладачам, які виступають провідниками інноваційних підходів. Саме на рівні аудиторії відбувається реальне впровадження інклюзивних практик, що потребує не лише методичних знань, але й готовності до змін.

Таким чином, європейський досвід інклюзивної освіти демонструє ефективні моделі організації навчального процесу, які можуть бути успішно адаптовані в Україні. Поєднання педагогічних підходів, цифрових інструментів та міжнародного співробітництва створює передумови для формування сучасної, доступної та якісної системи освіти.

5. Власний досвід впровадження інклюзивного викладання ESP

Теперішні умови трансформації української вищої освіти, зумовлені як євроінтеграційними процесами, так і викликами, пов'язаними з російсько-українською війною, неабиякої актуальності набуває питання забезпечення інклюзивності освітнього процесу. Практика викладання англійської мови за професійним спрямуванням у Національному університеті біоресурсів і природокористування України, зокрема на гуманітарно-педагогічному факультеті та кафедрі англійської філології, демонструє можливості ефективної інтеграції інклюзивних підходів у підготовку майбутніх фахівців.

У межах викладання дисциплін «Business English» та «Іноземна мова за професійним спрямуванням» навчальний процес орієнтується не тільки на формування професійної іншомовної компетентності, але й на створення доступного, підтримуючого та гнучкого освітнього середовища. Заняття побудовані із врахуванням індивідуальних освітніх потреб студентів, серед яких є особи з дислексією, ветерани, студенти з інвалідністю, а також внутрішньо переміщені особи.

5.1. Адаптація навчального процесу для різних категорій студентів

В умовах сучасного університетського середовища групи студентів стають дедалі більш різноманітними за своїм досвідом, освітніми потребами та психоемоційним станом. Зокрема, у зв'язку з війною значна частина студентів має досвід вимушеного переміщення, перебування в стресових умовах або участі у військових діях. Це потребує не лише методичної, але й педагогічної чутливості з боку викладача.

Для студентів із дислексією навчальні матеріали адаптуються шляхом:

- спрощення структури текстів;
- використання чіткої візуальної організації (шрифти, інтервали, виділення ключових елементів);
- подання інформації невеликими смисловими блоками;
- поєднання текстових матеріалів із аудіо- та візуальними ресурсами.

Необхідним є також використання повторюваних структур і передбачуваного формату завдань, що знижує когнітивне навантаження та сприяє

кращому засвоєнню матеріалу.

Для студентів-ветеранів та осіб, які пережили травматичний досвід, створення психологічно безпечного освітнього середовища є визначним принципом. У таких випадках доцільним є:

- уникнення надмірного стресу під час оцінювання;
- використання партнерських форм взаємодії;
- надання можливості вибору форм виконання завдань;
- підтримка індивідуального темпу навчання.

Студенти з інвалідністю потребують додаткових умов доступності, що можуть включати адаптацію навчальних матеріалів, використання цифрових технологій, а також гнучкість у форматах участі в заняттях.

Для внутрішньо переміщених осіб необхідним є не лише освітній, але й соціальний аспект інтеграції. Викладання англійської мови в цьому випадку може виступати як інструмент відновлення впевненості, розширення можливостей та формування відчуття приналежності до академічної спільноти.

5.2. Методичні підходи та авторські розробки

У процесі викладання було розроблено та впроваджено низку методичних підходів, спрямованих на забезпечення інклюзивності навчального процесу. Одним із ключових напрямів є створення адаптованих навчальних матеріалів для курсів «Business English» та ESP.

Авторські матеріали включають:

- адаптовані тексти професійного спрямування;
- інтерактивні вправи з поступовим ускладненням;
- завдання з візуальною підтримкою;
- кейсові завдання, що моделюють реальні професійні ситуації.

Варто виділити розробку навчальних програм для студентів із дислексією, які передбачають використання мультимодального підходу. Такі програми були апробовані в навчальному процесі та представлені в межах міжнародного проекту Жана Моне, що дозволило інтегрувати європейські принципи інклюзії у викладання англійської мови.

Зазначені методики отримали позитивну оцінку на міжнародному рівні. Зокрема, під час міжнародної науково-практичної конференції, організованої гуманітарно-педагогічним факультетом та кафедрою англійської філології, розроблені підходи викликали зацікавлення представників закладів вищої освіти, у тому числі з Південно-Африканської Республіки. Це свідчить про універсальність і практичну значущість запропонованих рішень.

5.3. Приклади вправ та навчальних завдань

Практична реалізація інклюзивного підходу передбачає використання різноманітних типів завдань, що враховують потреби студентів.

5.3.1. Вправа “Structured Business Email”

Студентам пропонується написати діловий лист за чітко заданою структурою (вступ, основна частина, завершення). Для студентів із дислексією надається шаблон із підказками та ключовими фразами. Альтернативно можливе виконання завдання в усній формі.

5.3.2. Вправа “Visual Case Analysis”

Аналіз бізнес-кейсу на основі інфографіки або схеми. Студенти працюють у групах, обговорюючи проблему та пропонуючи рішення. Такий формат знижує залежність від тексту та активізує візуальне мислення.

5.3.3. Вправа “Group-play: Business Negotiation”

Моделювання переговорів у парах або малих групах. Студенти можуть обирати ролі відповідно до своїх можливостей, а також застосовувати підготовлені мовні кліше.

5.3.4. Вправа “Audio-supported Vocabulary”

Вивчення професійної лексики з використанням аудіосупроводу. Це особливо ефективно для студентів, які мають труднощі з читанням.

5.4. Оцінювання результатів навчання

Інклюзивний підхід передбачає перегляд традиційних підходів до оцінювання. На практиці викладання застосовуються різні форми оцінювання, зокрема: формувальне оцінювання; портфоліо; проєктні роботи; усні презентації.

Цей підхід дозволяє об'єктивніше оцінити досягнення студентів, враховуючи їхні індивідуальні особливості та сильні сторони.

5.5. Узагальнення досвіду

Досвід викладання англійської мови за професійним спрямуванням у Національному університеті біоресурсів і природокористування України свідчить про ефективність інтеграції інклюзивних підходів у навчальний процес. Поєднання європейських принципів, зокрема ідей інклюзії та студенто-центрованого навчання, з авторськими методичними розробками дозволяє створити освітнє середовище, орієнтоване на потреби кожного студента.

В умовах сучасних викликів, пов'язаних із війною, інклюзивна освіта набуває не лише педагогічного, але й соціального та суспільного значення, сприяючи відновленню, інтеграції та розвитку особистості. У цьому контексті викладання англійської мови виступає суттєвим інструментом професійної та соціальної адаптації, що відкриває нові можливості для студентів у національному та міжнародному просторі.

6. Проблеми впровадження інклюзивних практик в Україні

Незважаючи на активізацію євроінтеграційних процесів та поступове впровадження інклюзивної освіти в Україні, реальна практика її реалізації у закладах вищої освіти супроводжується низкою системних труднощів. Переважно це стосується викладання іноземних мов за професійним спрямуванням, де поєднання спеціалізованого змісту та інклюзивного підходу потребує додаткових методичних і організаційних зусиль. Аналіз сучасного стану дозволяє виокремити ключові бар'єри, пов'язані з організацією навчального процесу, підготовкою викладачів та ресурсним забезпеченням.

6.1. Основні бар'єри впровадження інклюзивного навчання

Однією з головних проблем є відсутність системного підходу до впровадження інклюзії у вищій освіті. У багатьох випадках інклюзивні практики мають фрагментарний характер і залежать від ініціативи окремих викладачів, а не від цілісної політики закладу освіти. Це призводить до нерівномірності умов навчання для студентів із різними освітніми потребами.

Суттєвим бар'єром є також недостатній рівень методичного забезпечення. Більшість навчальних матеріалів з англійської мови, зокрема у сфері ESP, розроблені без урахування принципів інклюзії. Вони часто містять складні тексти, перевантажені термінологією, та не передбачають альтернативних форматів подачі інформації. У результаті студенти з дислексією або іншими труднощами навчання опиняються у менш вигідному становищі.

Окремо слід зазначити організаційні бар'єри. До них належать великі академічні групи, обмежений час на індивідуальну роботу зі студентами, а також жорсткі навчальні плани, що не завжди дозволяють впроваджувати гнучкі підходи до навчання. За цих умов навіть за наявності бажання викладача реалізувати інклюзивні практики виникають об'єктивні труднощі.

Вплив російсько-української війни додатково ускладнює ситуацію. Значна частина студентів переживає стрес, пов'язаний із переміщенням, втратою житла або близьких, що впливає на їхню здатність до навчання. За таких умов інклюзія повинна враховувати не лише фізичні чи когнітивні особливості, але й психоемоційний стан здобувачів освіти, що потребує додаткових педагогічних зусиль.

6.2. Підготовка викладачів до інклюзивного навчання

Однією з основоположних умов ефективного впровадження інклюзивних практик є належний рівень підготовки викладачів. Водночас у сучасній українській вищій освіті ця проблема залишається недостатньо вирішеною. Більшість викладачів іноземних мов мають високий рівень фахової підготовки у сфері лінгвістики та методики викладання, проте не завжди володіють спеціальними знаннями щодо роботи зі студентами з особливими освітніми потребами. Приміром, питання адаптації навчальних матеріалів для студентів із дислексією, використання альтернативних методів оцінювання або створення інклюзивного освітнього середовища часто залишаються поза межами традиційної педагогічної підготовки.

Проблемою є також обмежені можливості для підвищення кваліфікації у сфері інклюзивної освіти. Хоча останніми роками з'являється дедалі більше тренінгів і програм, вони не завжди мають системний характер або доступні для

широкого кола викладачів. У цьому контексті особливого значення набуває участь у міжнародних проєктах, таких як Erasmus+ або ініціативи Жана Моне, які дозволяють ознайомитися з європейським досвідом та інтегрувати його у власну практику.

Значним аспектом є також формування інклюзивної педагогічної культури. Йдеться не лише про знання методик, але й про зміну професійного мислення викладача, готовність до гнучкості, індивідуалізації навчання та партнерської взаємодії зі студентами. Такий підхід потребує часу та підтримки з боку адміністрації закладу освіти.

6.3. Ресурсне забезпечення інклюзивного навчання

Ефективне впровадження інклюзивних практик неможливе без належного ресурсного забезпечення. У цьому контексті можна виокремити кілька фундаментальних аспектів: матеріально-технічні ресурси, навчально-методичне забезпечення та цифрові інструменти.

Матеріально-технічна база багатьох закладів вищої освіти потребує модернізації з урахуванням принципів доступності. Це стосується як фізичного середовища, так і технічного оснащення аудиторій. Наприклад, використання мультимедійних засобів є важливим для реалізації мультимодального підходу до навчання, але не завжди є достатньо розвиненим.

Навчально-методичні ресурси також залишаються обмеженими. Існує потреба у створенні адаптованих підручників, електронних курсів, інтерактивних матеріалів, що враховують різні освітні потреби студентів. У багатьох випадках викладачі змушені самостійно розробляти такі матеріали, що потребує значних часових витрат.

Цифрові ресурси відкривають нові можливості для інклюзивного навчання, однак їхнє ефективне використання потребує як технічної підтримки, так і відповідних навичок з боку викладачів і студентів. Крім того, в умовах воєнного стану не всі студенти мають стабільний доступ до інтернету або необхідних технічних засобів, що створює додаткові бар'єри.

6.4. Шляхи подолання проблем

Попри зазначені труднощі, існують реальні можливості для поступового впровадження інклюзивних практик у вищій освіті України. Одним із найважливіших напрямів є інтеграція європейського досвіду з урахуванням національного контексту.

Перш за все, необхідним є розвиток інституційної політики інклюзії, що передбачає створення чітких стратегій, підтримку викладачів та забезпечення рівного доступу до освітніх ресурсів. Важливо, щоб інклюзія стала не окремою ініціативою, а складовою освітньої культури університету.

Другим напрямом є системна підготовка викладачів, включно з формальною освітою, так і неформальними формами навчання. Визначну роль можуть відігравати міжнародні проекти, що сприяють обміну досвідом та впровадженню інноваційних підходів.

Третім важливим аспектом є розвиток навчально-методичної бази, передусім створення адаптованих матеріалів для викладання англійської мови за професійним спрямуванням. У цьому контексті значний потенціал мають авторські розробки викладачів, які можуть бути поширені на рівні закладу освіти або професійної спільноти.

Отже, проблеми впровадження інклюзивного навчання в Україні мають комплексний характер, однак їхнє вирішення можливе за умови системного підходу, поєднання національних зусиль із європейським досвідом та активної ролі викладача як основного агента змін.

7. Перспективи розвитку інклюзивного викладання ESP в Україні

Сучасний етап розвитку української вищої освіти характеризується глибокими трансформаційними процесами, зумовленими як євроінтеграційним курсом держави, так і складними соціальними викликами, пов'язаними з російсько-українською війною. За цих обставин питання інклюзивного викладання англійської мови за професійним спрямуванням набуває стратегічного значення, оскільки воно безпосередньо пов'язане з формуванням людського капіталу, професійної мобільності та соціальної стійкості суспільства.

Перспективи розвитку інклюзивної освіти в Україні значною мірою визначаються здатністю закладів вищої освіти інтегрувати європейські підходи до навчання, зокрема принципи інклюзії, студентоцентрованості та безперервного навчання. Необхідну роль у цьому процесі відіграє Національний університет біоресурсів і природокористування України, який є активним учасником міжнародних освітніх ініціатив і впроваджує сучасні підходи до підготовки фахівців у різних галузях.

На гуманітарно-педагогічному факультеті та кафедрі англійської філології Національного університету біоресурсів і природокористування України поступово формується освітнє середовище, яке поєднує професійну мовну підготовку з принципами інклюзивності та доступності.

Особистий досвід викладання дисциплін «Іноземна мова (англійська)», «Business English» та «Іноземна мова за професійним спрямуванням» розглядається не тільки як процес формування мовної компетентності, але й як інструмент соціальної інтеграції студентів у сучасний європейський простір.

7.1. Інтеграція в європейський освітній простір

Одним із ключових напрямів розвитку є інтеграція української системи освіти в європейський освітній простір. Цей процес передбачає не лише формальне узгодження освітніх стандартів, але й глибинне впровадження європейських цінностей освіти, серед яких інклюзія, рівність доступу, академічна свобода та різноманіття.

У цьому контексті важливого значення набуває участь українських викладачів і студентів у міжнародних проєктах, зокрема Erasmus+ та ініціативах Жана Моне. Такі програми створюють умови для обміну досвідом, впровадження інноваційних методик та адаптації європейських освітніх практик до українських реалій.

Особливе місце займає впровадження інклюзивних методик викладання англійської мови, що базуються на принципах універсального дизайну навчання (UDL) та індивідуалізації освітнього процесу. Перспективним є розвиток

гнучких навчальних моделей, які дозволяють враховувати різні освітні потреби студентів і забезпечують рівний доступ до якісної освіти.

Важливо підкреслити, що в межах власної педагогічної діяльності в Національному університеті біоресурсів і природокористування України було розроблено та впроваджено інклюзивні програми викладання англійської мови для студентів з дислексією. Ці програми базуються на принципах адаптації навчального матеріалу, використання мультимедійних ресурсів та поетапного формування мовних компетентностей.

Зазначені розробки були представлені в межах міжнародного проєкту Жана Моне, що дозволило інтегрувати їх у європейський науково-освітній дискурс. Важливо, що ці підходи отримали позитивний відгук міжнародної академічної спільноти. Зокрема, під час міжнародної науково-практичної конференції, організованої гуманітарно-педагогічним факультетом та кафедрою англійської філології Національного університету біоресурсів і природокористування України, методика інклюзивного навчання студентів з дислексією викликала значний інтерес у представників закладів вищої освіти, у тому числі з Південно-Африканської Республіки. Це підтверджує її універсальність і можливість адаптації в різних освітніх системах.

7.2. Роль англійської мови для сучасної молоді

У контексті глобалізаційних процесів англійська мова виступає основним інструментом доступу до освіти, науки, професійної діяльності та міжнародної комунікації. Для української молоді, передусім в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови, володіння англійською мовою стає не лише освітньою компетентністю, але й фактором соціальної мобільності та професійної стійкості.

Критичної значущості набуває англійська мова для різних категорій студентів, зокрема:

- студентів із дислексією та іншими особливими освітніми потребами, для яких інклюзивні методики навчання забезпечують рівний доступ до освіти;
- ветеранів, які повертаються до цивільного життя і потребують нових професійних компетентностей;

- осіб з інвалідністю, для яких мовна освіта відкриває додаткові можливості працевлаштування;

- внутрішньо переміщених осіб, для яких освіта є важливим інструментом соціальної адаптації та відновлення життєвих перспектив.

У цьому контексті англійська мова виконує не лише комунікативну функцію, але й інтеграційну, сприяючи включенню різних соціальних груп у професійне та академічне середовище.

У практиці викладання в Національному університеті біоресурсів і природокористування України це реалізується через поєднання професійно орієнтованого навчання з інклюзивними підходами. Зокрема, студентам пропонуються адаптовані завдання, альтернативні форми оцінювання, а також можливість індивідуальної траєкторії навчання. Такий підхід дозволяє враховувати різні освітні потреби та створювати рівні умови для академічного розвитку.

7.3. Перспективи розвитку інклюзивної мовної освіти

Подальший розвиток інклюзивної мовної освіти в Україні пов'язаний із кількома стратегічними напрямками. Перш за все, це розширення міжнародного співробітництва та інтеграція в європейські освітні мережі. Участь у міжнародних проєктах дає змогу не лише запозичувати кращі практики, але й презентувати власні науково-методичні розробки на міжнародному рівні.

Другим важливим напрямом є розвиток інституційної підтримки інклюзивної освіти в університетах. Це включає створення методичних центрів, розробку адаптованих навчальних програм та системну підготовку викладачів.

Третім перспективним напрямом є цифровізація освітнього процесу. Використання сучасних технологій дозволяє забезпечити доступність навчання для різних категорій студентів, а також реалізувати принципи універсального дизайну навчання на практиці.

Першочерговим є також розвиток авторських методик викладання англійської мови, які враховують специфіку різних груп здобувачів освіти. Досвід розробки інклюзивних програм для студентів з дислексією, реалізований у Національному університеті біоресурсів і природокористування України,

може слугувати основою для подальшого поширення подібних практик в інших закладах вищої освіти.

Таким чином, перспективи розвитку інклюзивного викладання ESP в Україні тісно пов'язані з інтеграцією у європейський освітній простір, підвищенням ролі англійської мови як інструменту соціальної інтеграції та подальшим удосконаленням методичних підходів до навчання.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження інклюзивних практик викладання професійно орієнтованої англійської мови в контексті європейських підходів до соціальної інтеграції дозволяє зробити низку концептуальних і практично значущих висновків, що мають як теоретичне, так і прикладне значення для сучасної української вищої освіти.

У ході дослідження було встановлено, що інклюзивна освіта в європейському освітньому просторі розглядається не лише як соціальна політика забезпечення рівного доступу до навчання, але як фундаментальний принцип функціонування сучасного університету. Вона передбачає створення освітнього середовища, у якому враховуються індивідуальні освітні потреби здобувачів освіти, забезпечується рівність можливостей, а також підтримується академічна і соціальна участь кожного студента незалежно від його фізичних, психологічних чи соціальних особливостей.

Аналіз політик Європейського Союзу у сфері інклюзивної освіти засвідчує, що ключовими орієнтирами виступають принципи рівності, доступності, участі та різноманіття. Визначне місце в цьому контексті посідає мовна освіта, зокрема викладання англійської мови, яка виконує функцію інструмента соціальної інтеграції, академічної мобільності та професійної реалізації. Саме англійська мова забезпечує доступ до міжнародних освітніх ресурсів, наукових баз даних і професійних комунікацій, що є критично важливим для студентів у сучасному глобалізованому світі.

Дослідження показало, що викладання англійської мови за професійним спрямуванням (ESP) є особливо чутливим до впровадження інклюзивних

підходів, оскільки воно поєднує мовну підготовку з формуванням фахових компетентностей. У цьому контексті ефективними є методики універсального дизайну навчання (UDL), диференційованого викладання та адаптації навчальних матеріалів відповідно до потреб різних груп студентів.

Мій практичний досвід викладання в Національному університеті біоресурсів і природокористування України на гуманітарно-педагогічному факультеті та кафедрі англійської філології підтверджує доцільність інтеграції інклюзивних підходів у мовну підготовку здобувачів вищої освіти. Освітній процес у межах дисциплін «Іноземна мова», «Business English» та «Іноземна мова за професійним спрямуванням» поступово трансформується у бік більшої гнучкості, адаптивності та орієнтації на потреби студентів.

Особливу увагу в межах педагогічної практики приділено роботі зі студентами з дислексією, для яких традиційні методи навчання є недостатньо ефективними. Розробка та впровадження спеціалізованих навчальних програм, що передбачають поетапне засвоєння мовного матеріалу, використання візуальних опор, аудіосупроводу та структурованих завдань, дозволила підвищити рівень залученості таких студентів у навчальний процес. Зазначені методики базуються на принципах індивідуалізації навчання та рівного доступу до освітнього контенту.

У межах науково-методичної роботи було здійснено спробу систематизації та представлення інклюзивної методики викладання англійської мови для студентів з дислексією у форматі міжнародного проєкту Жана Моне. Це дозволило інтегрувати напрацювання в європейський освітній дискурс та забезпечити їхню наукову апробацію на міжнародному рівні. Представлення даної методики на міжнародних науково-практичних конференціях засвідчило її актуальність і практичну значущість.

Важливим результатом стало розширення міжнародної співпраці, зокрема прояв інтересу до представлених інклюзивних підходів з боку зарубіжних університетів, у тому числі закладів вищої освіти Південно-Африканської

Республіки, що свідчить про потенційну універсальність запропонованих методичних рішень і можливість їх адаптації в різних освітніх контекстах.

Окремо слід підкреслити, що сучасні умови розвитку української освіти значною мірою визначаються соціальними викликами, спричиненими російсько-українською війною. Військові дії зумовили появу нових категорій здобувачів освіти, зокрема внутрішньо переміщених осіб, ветеранів та осіб з інвалідністю, які потребують спеціально адаптованих освітніх умов. Інклюзивне викладання англійської мови в цьому контексті виконує не лише освітню, але й соціально-реабілітаційну функцію, сприяючи їхній інтеграції у професійне та академічне середовище.

Практика викладання в Національному університеті біоресурсів і природокористування України свідчить, що адаптація навчального процесу для зазначених категорій студентів є ефективною за умови поєднання гнучких навчальних траєкторій, цифрових інструментів навчання та індивідуального підходу. Це дозволяє забезпечити не лише засвоєння навчального матеріалу, але й психологічну підтримку студентів у складних життєвих обставинах.

Європейські підходи до інклюзивної освіти, зокрема програми Erasmus+ та концепція універсального дизайну навчання, демонструють ефективність системного впровадження інклюзивних практик у вищій освіті. Їх адаптація в українських умовах є стратегічно важливою для підвищення якості освіти та забезпечення її відповідності європейським стандартам.

Узагальнюючи результати дослідження, можна стверджувати, що інклюзивне викладання ESP є багатовимірним феноменом, який поєднує педагогічні, соціальні та культурні аспекти. Його ефективна реалізація можлива лише за умови комплексного підходу, що включає методичне забезпечення, підготовку викладачів, розвиток інституційної підтримки та міжнародну співпрацю.

Таким чином, інклюзивні практики викладання англійської мови за професійним спрямуванням є важливим інструментом інтеграції української системи освіти в європейський освітній простір, сприяють підвищенню якості

підготовки фахівців та забезпечують рівні можливості для всіх здобувачів освіти незалежно від їхніх індивідуальних особливостей та життєвих обставин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Belcher D. *English for Specific Purposes: Teaching to perceived needs and imagined futures in worlds of work, study, and everyday life*. TESOL Quarterly. 2006. Vol. 40(1). P. 133-156.

2. Booth T., Ainscow M. *Index for Inclusion: Developing learning and participation in schools*. 3rd ed. Bristol: Centre for Studies in Inclusive Education, 2011.

3. CAST. *Universal Design for Learning Guidelines version 2.2*. Wakefield: CAST, 2018. URL: <https://udlguidelines.cast.org/> (дата звернення: 20.03.2026).

4. Dudley-Evans T., St John M. J. *Developments in English for Specific Purposes*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

5. European Commission. *Erasmus+ Programme Guide*. Brussels: European Union, 2021. URL: <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/> (дата звернення: 20.03.2026).

6. European Commission. *European Education Area: Inclusion and equity in education and training*. Brussels: European Commission, 2020. URL: <https://education.ec.europa.eu/> (дата звернення: 20.03.2026).

7. Hutchinson T., Waters A. *English for Specific Purposes: A learning-centred approach*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

8. Rose D. H., Meyer A. *Teaching every student in the digital age: Universal Design for Learning*. Alexandria: ASCD, 2002.

9. UNESCO. *A guide for ensuring inclusion and equity in education*. Paris: UNESCO, 2017. URL: <https://unesdoc.unesco.org/> (дата звернення: 20.03.2026).

10. UNESCO. *Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and education – All means all*. Paris: UNESCO, 2020. URL: <https://unesdoc.unesco.org/> (дата звернення: 20.03.2026).

11. Universal Design for Learning. URL.: <https://www.cast.org/what-we-do/universal-design-for-learning/> (дата звернення: 20.03.2026)

2.6. МОВНА ТА ОСВІТНЯ ІНКЛЮЗІЯ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ ЯК ІНСТРУМЕНТ СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ: МІЖКУЛЬТУРНА ПАРАДИГМА, УНІВЕРСИТЕТСЬКІ ПРАКТИКИ ТА ІМПЛЕМЕНТАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНИ

Дмитро Олексійович ТЕРЯЄВ¹

Вступ

Модерний етап розвитку українського суспільства характеризується активізацією євроінтеграційних процесів, що супроводжуються глибокими трансформаціями в освітній, соціальній та гуманітарній сферах². У цьому контексті проблема формування інклюзивного середовища, здатного забезпечити повноцінну участь різних соціальних груп у суспільному житті набуває виняткового значення. Європейський Союз, як уособлення простору усталених демократичних цінностей, розробив комплекс підходів для втілення політик стосовно соціальної та економічної інклюзії, серед яких важливе місце посідають мовний та освітній виміри.

Актуальність дослідження зумовлена потребою пізнання європейського досвіду мовної та освітньої інклюзії в умовах посилення інтеграційних прагнень України, а також потребою адаптації ефективних практик до національного контексту. Першочергової важливості ця проблематика набуває в умовах теперішніх соціальних викликів, які є пов'язаними з внутрішнім переміщенням населення, міграційними процесами та зростанням культурної різнобарвності українського суспільства. Мова та освіта за цих умов постають не лише як способи комунікації та передачі знань, а й як передові інструменти соціальної інтеграції, формування толерантності та міжкультурного діалогу.

---

¹ Д. О. ТЕРЯЄВ, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри східнослов'янської філології та інформаційно-прикладних студій, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Україна), лектор Інституту україністики Пряшівського університету в Пряшеві, (Словацька Республіка), ORCID: [0000-0001-8667-090X](https://orcid.org/0000-0001-8667-090X)

² Кремень В. Г. Філософія освіти: пошук пріоритетів. Київ, 2012. 523 с

Зв'язок дослідження з політиками Європейського Союзу у сфері інклюзії характеризується фокусом на фундаментальні принципи, такі як: багатомовність, рівний та справедливий доступ до освіти, підтримка культурного різноманіття та забезпечення соціальної згуртованості. Європейські мовні та освітні стратегії спрямовані на творення умов для інтеграції різних груп населення, зокрема завдяки розвиткові інклюзивних освітніх практик, підтримці мобільності студентів і викладачів, а також впровадженню міжкультурних підходів у навчальному процесі³. У цьому аспекті визначну місію відіграють ініціативи в межах програм Жана Моне, які сприяють поширенню європейських цінностей та формуванню інклюзивного академічного середовища.

Стан наукової розробки проблеми свідчить про зростання зацікавленості до питань інклюзії в різних галузях гуманітарного та соціального знання⁴. У сучасних дослідженнях увага приділяється як теоретичному осягненню феномену інклюзії, так і аналізу практик її реалізації в освітньому середовищі⁵. Водночас питання мовної інклюзії як самостійного чинника соціальної інтеграції, а також її взаємозв'язку з освітніми процесами потребують подальшого комплексного вивчення, а надто в контексті європейського досвіду та його імплементації в Україні.

Метою дослідження є аналіз мовної та освітньої інклюзії в Європейському Союзі як інструменту соціальної інтеграції з урахуванням міжкультурної парадигми, а також визначення можливостей адаптації відповідних практик в українському освітньому просторі.

Для досягнення поставленої мети передбачено розв'язання таких завдань:

- з'ясувати сутність і основні підходи до розуміння мовної, соціальної та освітньої інклюзії;
- охарактеризувати мовну політику Європейського Союзу в контексті інклюзії;

---

³ Dockrell J. E., Papadopoulou T. C., Mifsud C. L., et al. Teaching and learning in a multilingual Europe: findings from a cross-European study. *European Journal of Psychology of Education*. 2022. Vol. 37. P. 293–320.

⁴ Основи інклюзивної освіти / за заг. ред. Колупаєвої А.А. Київ, 2012. 308 с.

⁵ Мартинчук О.В. Інклюзивна педагогіка в контексті розвитку сучасного наукового знання про освіту. *Освітологія. Українсько-польський щорічник*. 2016. № 5. С. 147-151.

- проаналізувати вплив міжкультурної комунікації на процеси соціальної інтеграції;
- дослідити сучасні університетські практики мовної та освітньої інклюзії;
- узагальнити власний досвід викладання в умовах багатомовного та мультикультурного освітнього середовища; (Автор більш ніж 35 років викладав у Навчально-науковому інституті філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а з недавніх часів викладає в Інституті україністики Пряшівського університету у Пряшеві (Словацька Республіка);
- окреслити основні напрями імплементації європейських підходів в Україні.

Об'єктом дослідження є процеси соціальної інтеграції в умовах сучасного європейського освітнього простору. Предметом дослідження виступають мовна та освітня інклюзія як інструменти забезпечення цих процесів у країнах Європейського Союзу та можливості їхньої адаптації в Україні.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному розгляді мовної та освітньої інклюзії як взаємопов'язаних чинників соціальної інтеграції, а також у поєднанні теоретичного аналізу з узагальненням практичного досвіду реалізації інклюзивних підходів у європейському освітньому середовищі. Окрему увагу приділено ролі міжкультурної комунікації як інтеграційного механізму та можливостям адаптації відповідних практик у вітчизняному контексті.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їхнього застосування в процесі вдосконалення освітніх програм, розробки курсів із міжкультурної комунікації, а також у формуванні стратегій розвитку інклюзивного освітнього середовища в закладах вищої освіти України. Окрім того, матеріали дослідження можуть бути корисними для викладачів, науковців і розробників освітньої політики, зацікавлених у впровадженні європейських практик інклюзії.

1.1. Сутність поняття соціальної інклюзії в європейському науковому дискурсі

Поняття соціальної інклюзії посідає центральне місце в поточному європейському науковому та політичному дискурсі, відображаючи

трансформацію підходів до розуміння рівності, соціальної справедливості, можливостей та участі особистості в суспільному житті. Становлення пов'язане з поступовим переосмисленням моделей соціальної політики, що відбувалося в країнах Європи наприкінці ХХ — на початку ХХІ століття під впливом глобалізаційних процесів, посилення соціальної диференціації та зростання культурного різноманіття.

Еволюція поняття “інклюзія” демонструє перехід від вузького розуміння, пов'язаного переважно з інтеграцією осіб з інвалідністю, до значно ширшого трактування, котре охоплює різні аспекти соціального життя. У ранніх дослідженнях інклюзія вивчалась як протилежність соціальної ексклюзії, тобто як процес подолання ізоляції окремих груп населення, які з різних причин опиняються поза межами повноцінної участі в економічному, політичному та культурному житті. Згодом це поняття набуло системного характеру і почало поєднувати питання доступу до освіти, ринку праці, культурних ресурсів, а також здатність реалізації особистісного потенціалу.

У новітньому європейському дискурсі соціальна інклюзія трактується не тільки як результат певних політик, а і як безперервний процес створення умов для рівноправної участі всіх членів суспільства. Йдеться про формування такого соціального середовища, у якому відмінності — мовні, культурні, соціальні чи фізичні — не є підставою для дискримінації або маргіналізації, а, навпаки, визнаються як ресурс для розквіту. У цьому розумінні інклюзія тісно пов'язана з принципами соціальної згуртованості, солідарності та поваги до прав людини.

Неабиякого значення набуває розмежування соціального та економічного вимірів інклюзії, які, хоча й перебувають у тісній взаємодії, мають власну специфіку. Соціальний вимір інклюзії передбачає забезпечення рівного доступу до базових соціальних інститутів — освіти, охорони здоров'я, культурного життя, а також формування умов для активної громадянської участі⁶. Для цього виміру провідними є питання забезпечення рівних прав і можливостей,

---

⁶ De Florio-Hansen I. Towards multilingualism and the inclusion of cultural diversity. Kassel: Kassel University Press, 2011. 210 p.

подолання дискримінації, а також підтримки соціально вразливих груп населення.

Натомість економічний вимір інклюзії пов'язаний із включенням індивіда в систему економічних відносин, насамперед через доступ до ринку праці, фінансових ресурсів та можливостей підприємницької діяльності. Економічна інклюзія передбачає створення належних умов для гідної праці, професійного розвитку та економічної самостійності. У європейському середовищі ці два виміри розглядаються як взаємодоповнювальні: відсутність доступу до економічних ресурсів ускладнює соціальну інтеграцію, тоді як соціальна ізоляція обмежує можливості економічної активності.

Разом з тим у сучасних дослідженнях дедалі більшої ваги набуває гуманітарний аспект інклюзії, який наголошує на культурних та ціннісних вимірах цього феномену. Інклюзія розглядається як принцип організації суспільства, що передбачає визнання різноманітності як невід'ємної характеристики соціального буття, без якого є неможливим функціонування всіх сфер. Мова, за такого розуміння, відіграє основоположну роль як засіб не лише комунікації, але й формування ідентичності, конструювання соціальної реальності та забезпечення доступу до культурних ресурсів.

Інклюзія як політичний принцип знаходить своє відображення у стратегічних документах Європейського Союзу, спрямованих на забезпечення соціальної згуртованості та зменшення нерівності⁷. Вона окреслює активну участь державних інституцій у створенні умов для інтеграції різних груп населення, а також розвиток механізмів підтримки тих, хто перебуває у складних соціальних обставинах⁸. При цьому важливо підкреслити, що інклюзія не зводиться до політики “допомоги”, а передбачає формування середовища, у якому кожен індивід має можливість реалізувати свій потенціал.

---

⁷ European Parliament. Language policy in the European Union [Electronic resource]. Available at: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/142/language-policy> (accessed: 20.03.2026).

⁸ Multilingual Education in the Light of Diversity: Lessons Learned. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017. [Electronic resource]. Available at: <https://surl.lu/vmttdp> (accessed: 20.03.2026).

Гуманітарний вимір інклюзії, своєю чергою, пов'язаний із формуванням культури толерантності, взаємоповаги та міжкультурного діалогу. У багатонаціональному та багатомовному європейському просторі це набуває непересічної актуальності, адже безпосередньо через гуманітарні практики забезпечується взаєморозуміння між представниками різних культурних спільнот. За такого процесу значну роль відіграють освітні інституції, що виступають як простір соціалізації та формування ціннісних орієнтацій, а не лише як середовище передачі знань.

Таким чином, соціальна інклюзія в європейському науковому дискурсі постає як багатовимірне явище, що охоплює соціальні, економічні, політичні та гуманітарні аспекти. Її модерне розуміння виходить за межі вузькоінституційного підходу і передбачає багатогранне бачення процесів соціальної інтеграції, у яких істотну роль відіграють мовні та освітні чинники. Саме в цій площині подальший аналіз мовної та освітньої інклюзії дає змогу глибше збагнути механізми формування інклюзивного суспільства в Європейському Союзі та окреслити перспективи їхньої адаптації в Україні.

1.2. Мовна інклюзія як складова соціальної інтеграції

Мовна інклюзія, у сучасному європейському дискурсі, досліджується як одна з основних передумов ефективної соціальної інтеграції, позаяк саме мова забезпечує доступ до базових сфер суспільного життя — освіти, праці, адміністративних послуг та міжособистісної комунікації. Так, мовна компетентність виступає фундаментальним соціальним ресурсом, який визначає можливості індивіда щодо участі в суспільних процесах, а не лише інструментом комунікації для обміну думок.

Роль мови в інтеграційних процесах є багатовимірною. Передусім вона виконує функцію соціалізації, сприяючи залученню індивіда до нових соціокультурних середовищ. Оволодіння мовою суспільства, що приймає створює передумови для ефективної взаємини з його інституціями, формування професійної траєкторії та налагодження соціальних зв'язків. У той же час мова є носієм культурних сенсів і цінностей, а отже, її засвоєння означає не лише

технічне опанування мовних норм, але й дає змогу поступовому входженню в культурний простір спільноти.

З іншого боку, важливим елементом є те, що мовна інклюзія передбачає не лише адаптацію індивіда до мовного середовища, але й готовність самого суспільства визнавати та підтримувати мовну багатоманітність. Такий підхід є характерним для Європейського Союзу, де багатомовність визнається як одна з базових цінностей, що забезпечує збереження культурної спадщини та сприяє розвитку міжкультурного діалогу.

Політика багатомовності в ЄС спрямована на створення умов, за яких громадяни здатні використовувати кілька мов у повсякденному та професійному житті, що підвищує рівень їхньої мобільності та конкурентоспроможності.

Багатомовність таким чином виконує не лише культурну, але й соціальну функцію, оскільки сприяє зниженню рівня соціальної напруги, забезпечує кращу інтеграцію мігрантів та представників національних меншин, і крім цього створює передумови для формування відкритого та інклюзивного суспільства. Принциповим є те, що мовна політика ЄС не обмежується підтримкою офіційних мов, а передбачає захист і розвиток регіональних та міноритарних мов.

Для України питання мовної інклюзії набуває істотної актуальності в умовах теперішніх суспільних трансформацій⁹. З одного боку, утвердження державної мови як чинника національної єдності є стратегічним елементом державної політики. З іншого — зростання культурного та мовного різноманіття, зумовлене як внутрішніми процесами, так і зовнішніми міграційними потоками, вимагатиме формування збалансованого підходу до мовної інклюзії. Це передбачає забезпечення підґрунтя для вивчення державної мови всіма громадянами, водночас із забезпеченням прав на використання рідної мови в приватному та культурному житті.

---

⁹ Кремень В. Г., Луговий В. І., Саух П. Ю. Вища освіта України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення: виклики і відповіді. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2023. Т. 5. № 2. С. 1–15.

Варто наголосити на проблемі мовних бар'єрів, які можуть істотно ускладнювати процеси соціальної інтеграції. До таких бар'єрів відносять не лише недостатній рівень володіння мовою, але й відмінності в комунікативних нормах, культурних кодах та освітніх традиціях. У результаті навіть формально володіючи мовою, людина може стикатися з труднощами в академічному чи професійному середовищі. Це особливо помітно у випадку студентів, які навчаються за межами своєї країни, а також осіб, що змушені адаптуватися до нових соціокультурних умов.

В Україні питання подолання мовних бар'єрів також поступово набуває системного характеру, особливо під час інтеграції внутрішньо переміщених осіб та іноземних студентів. У той же час існує потреба в удосконаленні механізмів мовної підтримки, зокрема через розширення програм адаптації, розвиток міжкультурної освіти та підвищення кваліфікації викладачів у сфері інклюзивного навчання. Подолання мовних бар'єрів потребує всеохопного підходу, що поєднує як освітні, так і соціальні механізми. Значну увагу слід приділяти організації мовних курсів, інтеграційних програм та створенню умов для неформальної комунікації. Слід розвивати освітні інституції, які забезпечують підтримку студентів завдяки адаптаційним курсам, менторському супроводу та впровадженню міжкультурних методик навчання.

Таким чином, мовна інклюзія виступає важливим чинником соціальної інтеграції, що поєднує індивідуальні зусилля щодо оволодіння мовою з інституційною підтримкою мовного різноманіття. Європейський досвід свідчить про результативність політик, спрямованих на поєднання принципів багатомовності з механізмами інтеграції, що забезпечує формування відкритого та згуртованого суспільства¹⁰. Для України, як і для інших країн із динамічними соціокультурними процесами, вагомим є врахування цих підходів беручи до уваги національні особливості, що дозволить забезпечити гармонійне поєднання мовної єдності та культурного різноманіття.

---

¹⁰ Cenoz J., Hufeisen B., Jessner U. The multilingual lexicon. Dordrecht: Springer, 2003. 312 p.

1.3. Освітня інклюзія: сутність і принципи

Освітня інклюзія в сучасному європейському дискурсі постає як одна з провідних передумов формування соціально згуртованого суспільства, що забезпечує рівні можливості для всіх його членів незалежно від соціального статусу, культурного походження чи індивідуальних особливостей. У широкому розумінні вона передбачає формування таких умов організації освітнього процесу, за яких кожен здобувач освіти має справжній доступ до якісного навчання та можливість повноцінної участі в академічному середовищі.

Суть освітньої інклюзії полягає у переході від моделі “пристосування індивіда до системи” до моделі “адаптації системи до потреб індивіда”. Це означає, що відповідальність за забезпечення рівного доступу до освіти покладається передусім на освітні інституції, які мають враховувати розмаїтість навчальних потреб, когнітивних можливостей, культурних контекстів і соціальних умов. Такий підхід ґрунтується на принципах рівності, протидії дискримінації, поваги до людської гідності та забезпечення індивідуальної освітньої траєкторії.

У європейському освітньому просторі інклюзивна освіта розглядається як складова ширшої стратегії соціальної інтеграції. Вона реалізується через системні кампанії, спрямовані на розширення доступу до освіти, покращення її якості та створення рівних можливостей для різних категорій населення. Фундаментальною ознакою є інтеграція інклюзивних принципів у всі рівні освіти — від базової до вищої — а також орієнтація на концепцію навчання впродовж життя. Інклюзивна освіта в європейському контексті передбачає не лише фізичну доступність освітніх закладів, але й формування середовища, чутливого до когнітивної, мовної та культурної різноманітності здобувачів освіти.

Для України освітня інклюзія набуває принципово нового значення в умовах сучасних суспільних викликів, зумовлених повномасштабною війною¹¹. Суттєве зростання кількості осіб з інвалідністю, зокрема ветеранів війни, які зазнали поранень, ампутацій, контузій, травм опорно-рухового апарату, а також

---

¹¹ Кабінет Міністрів України. Про схвалення Національної стратегії розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації на 2024-2026 роки [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua> (дата звернення: 20.03.2026).

психологічних і посттравматичних розладів, актуалізує потребу в переосмисленні підходів до інклюзивної освіти. У зв'язку з цим освітня інклюзія виходить за межі традиційного розуміння і набуває ознак соціально-реабілітаційного механізму. Освіта стає важливим інструментом повернення ветеранів до активного суспільного життя, відновлення їхнього професійного потенціалу та формування нових життєвих стратегій. Річ не лише про фізичну доступність освітнього середовища (безбар'єрність, інфраструктурні зміни), але й про створення психологічно безпечного простору, спроможного враховувати специфіку травматичного досвіду. З огляду на це виняткового значення набуває підготовка викладачів до роботи в умовах багатогранності. Окрім цього, важливим є розвиток адаптивних методик навчання та впровадження міжкультурних освітніх практик.

Слід зосередитись на адаптації освітнього процесу до потреб осіб із різними типами інвалідності. Для осіб з ампутаціями/протезами та порушеннями мобільності критично важливими є технічні та організаційні умови доступу до навчання. Для осіб із порушеннями слуху або зору — використання спеціальних освітніх технологій. Паралельно не менш складним є питання інтеграції осіб із психоемоційними травмами, зокрема посттравматичним стресовим розладом, що вимагає від викладачів нових компетентностей і чутливості до психологічного стану здобувачів освіти.

У розрізі цієї теми досвід європейських країн, зокрема Словаччини, може бути корисним для України, хоча українська ситуація має кардинально ширший масштаб і складність. Європейські практики демонструють дієвість комбінованого підходу, котрий поєднує освітню підтримку з соціальною та психологічною допомогою. Водночас український контекст вимагає розробки власних моделей інклюзії, адаптованих до умов післявоєнного відновлення суспільства.

Одним із основних принципів освітньої інклюзії є створення умов для доступності освіти для різних соціальних груп. У повсякденних умовах цей принцип набуває пріоритетне значення для таких категорій, як ветерани війни, внутрішньо переміщені особи, а також інші групи, що зазнали соціальної

вразливості. Доступність освіти в цьому випадку має розглядатися як багатовимірне явище, що поєднує фізичний, економічний, інформаційний та психологічний компоненти.

В Україні забезпечення доступності освіти для ветеранів та осіб з інвалідністю потребує системного підходу, що охоплює модернізацію освітньої інфраструктури, розвиток дистанційних форм навчання, впровадження індивідуальних освітніх траєкторій, а також підготовку викладачів до роботи в інклюзивному середовищі. Важливою складовою є також формування суспільного ставлення, що ґрунтується на повазі, а не на стигматизації.

Освіта в цьому контексті виступає не лише як інструмент здобуття знань, але й як механізм соціальної реінтеграції. Вона сприяє відновленню соціальних зв'язків, формуванню нової професійної ідентичності та поверненню відчуття суб'єктності. Інклюзивне освітнє середовище, таким чином, стає простором, у якому відбувається не тільки навчання, але й глибші процеси соціальної адаптації та відновлення.

Європейський досвід засвідчує, що ефективність освітньої інклюзії значною мірою залежить від здатності освітніх інституцій реагувати на нові соціальні виклики. Для України таким викликом є необхідність інтеграції великої кількості осіб із різним досвідом травматизації, що вимагає не лише інституційних змін, але й переосмислення ролі освіти в суспільстві.

Отже, освітня інклюзія постає як складний і багатовимірний процес, що поєднує принципи доступності, рівності та поваги до людської гідності з практиками, спрямованими на забезпечення ефективної соціальної інтеграції. В умовах сучасної України вона набуває особливого значення як інструмент відновлення людського потенціалу та формування стійкого, інклюзивного суспільства, здатного відповідати на виклики часу.

1.4. Роль програм Жана Моне у формуванні інклюзивного середовища

Програми Жана Моне (Jean Monnet) відіграють стратегічну роль у формуванні інклюзивного та міжкультурного академічного середовища в

університетах Європейського Союзу, створюючи платформи для обміну досвідом, розвитку академічних компетенцій та впровадження політик соціальної та мовної інклюзії. Вони надають університетам інструменти для реалізації європейських стандартів освіти та формують умови для інтеграції студентів з різними фізичними, соціальними та культурними потребами, включно з внутрішньо переміщеними особами та ветеранами війни.

Програми Жана Моне сприяють формуванню академічної спільноти, здатної до ефективної інтеграції різних соціальних і культурних груп. Вони стимулюють розвиток міждисциплінарних досліджень, включно з філологією, соціологією та педагогікою, що дозволяє університетам будувати системні моделі інклюзії. А також передбачають реалізацію міждисциплінарних проєктів, семінарів і курсів, орієнтованих на поглиблене вивчення європейських стандартів, мовної політики та інклюзивних практик.

В Україні участь у таких програмах дозволить університетам запроваджувати багатомовні курси, інтегрувати елементи міжкультурної комунікації та розробляти адаптовані навчальні траєкторії для ветеранів, внутрішньо переміщених осіб та осіб з інвалідністю.

Перспективи розвитку програм Жана Моне в контексті мовної та освітньої інклюзії в Україні пов'язані з декількома напрямками:

1. Розширення міждисциплінарних ініціатив – об'єднання філології, соціальних наук і педагогіки для створення комплексних курсів з мовної інтеграції та міжкультурної адаптації внутрішньо переміщених осіб, студентів з тимчасово окупованих територій, ветеранів війни та осіб з інвалідністю.

2. Впровадження індивідуальних навчальних траєкторій – адаптація європейських практик до потреб студентів з різними фізичними, когнітивними та психологічними особливостями.

3. Активна роль університетів у соціальній інтеграції – створення центрів підтримки, наставництво та психологічна допомога студентам з інвалідністю та ветеранам війни, інтеграція таких практик у стандартні навчальні програми.

4. Міжнародний обмін досвідом – українські університети можуть ділитися практиками адаптації інклюзії з європейськими колегами, зокрема Словаччиною, що підвищує рівень міжкультурної компетентності та академічної мобільності.

Таким чином, програми Жана Моне виступають каталізатором змін у системі освіти, формуючи інклюзивне середовище та забезпечуючи ефективну інтеграцію студентів різними соціальними, культурними та фізичними особливостями, а також внутрішньо переміщених осіб та ветеранів.

2.1. Міжкультурна комунікація як основа інклюзії

Міжкультурна комунікація є однією з характерних складових процесу соціальної та мовно-освітньої інклюзії в сучасному європейському просторі. Вона забезпечує продуктивний обмін цінностями, знаннями та соціальними нормами між представниками різних культур, що першочергово важливо в багатомовному та багатонаціональному контексті ЄС. Основна мета міжкультурної комунікації полягає у створенні умов для взаєморозуміння, усунуванні культурних бар'єрів та формуванні стійкого міжкультурного діалогу, який слугує фундаментом інтеграційних процесів.

Комунікативно-прагматичний підхід зосереджується на мовних засобах та стратегіях передачі смислу, які дозволяють долати непорозуміння та забезпечують ефективний міжкультурний діалог. У цьому контексті мовна інклюзія стає не лише засобом навчання, але й інструментом соціальної інтеграції та підвищення громадянської участі.

Системний підхід розглядає міжкультурну комунікацію як елемент обширної соціальної системи, де взаємодіють політичні, освітні та культурні інститути. Слід зауважити, що інклюзія в цьому випадку оцінюється як показниками адаптації індивіда, так і здатністю суспільства створювати умови для повноцінної участі всіх його членів у соціальному, економічному та культурному житті.

Європейський Союз активно підтримує міжкультурну комунікацію як інструмент соціальної інтеграції, відображаючи його в стратегічних документах

та програмах, таких як «Європейський рік міжкультурного діалогу» та програми Erasmus+¹². Багатомовність і культурне різноманіття розглядаються як цінність, а не як перешкода. Це дозволяє країнам-членам координувати політики інклюзії та обмінюватися кращими практиками у сфері освіти, працевлаштування та соціальної підтримки.

Український контекст доповнює європейський досвід новим виміром. Повномасштабна війна Російської Федерації проти України спричинила значний потік внутрішньо переміщених осіб, студентів в тимчасово окупованих територіях, ветеранів та студентів з інвалідністю, іноземців, що висуває гостру потребу у міжкультурній комунікації. Українські освітні та соціальні практики, як от програми реабілітації та професійної адаптації ветеранів, мають демонструвати ефективні моделі поєднання психологічної підтримки, мовного навчання та професійної підготовки. Ці практики можуть бути інтегрованими у політики ЄС, адже є прикладом комплексного підходу до впровадження інтегрування осіб із травматичним досвідом у соціальний та освітній простір.

Гуманітарні дисципліни відіграють фундаментальну роль у формуванні міжкультурної компетентності та розвитку інклюзії. Філологія, культурологія, соціологія та психологія забезпечують теоретичні та методологічні основи для аналізу культурних відмінностей, дослідження міжкультурної комунікації та розробки програм інклюзивної освіти. В університетах необхідно впроваджувати міждисциплінарні курси, створювати середовище, де студенти навчаються сприймати культурне різноманіття як ресурс, а не як перешкоду.

Успіх інтеграційного потенціалу українського досвіду для ЄС полягатиме у системності підходів до людей з інвалідністю, у поєднанні реабілітаційних, освітніх та психологічних програм. Це дасть змогу не лише покращити механізми інклюзії у країнах ЄС, а й створити нові моделі для інтеграції людей із складними потребами в мультикультурне середовище.

---

¹² Erasmus+ EU programme for education, training, youth and sport. [Electronic resource]. Available at: <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/> (accessed: 20.03.2026).

Отже, міжкультурна комунікація виступає основоположною умовою успішної соціальної інтеграції та інклюзії у ЄС. Вона забезпечує плідний діалог культур, сприяє зниженню бар'єрів та формує орієнтоване на різноманітність освітнє середовище.

2.2. Мовна політика ЄС у контексті інклюзії

Мовна політика Європейського Союзу є центральним інструментом соціальної та культурної інтеграції, позаяк вона забезпечує доступ до освіти, адміністративних послуг і культурного простору для громадян різних національностей. Водночас політика багатомовності та захисту мов меншин спрямована на підтримку культурного різноманіття і формування спільного європейського простору, де різні мовні спільноти можуть взаємодіяти на рівних засадах.

Багатомовність є ключовим принципом ЄС, яка закріплена в основоположних документах Європейського Союзу, таких як Хартія основних прав ЄС та Стратегія багатомовності (2019–2025)¹³. Основна мета цього принципу — забезпечити право кожного громадянина на використання своєї рідної мови, одночасно створюючи умови для вивчення кількох офіційних мов ЄС, а багатомовність реалізує три важливі функції:

1. Освітню, дозволяючи студентам отримувати знання та академічні компетентності у різних мовних середовищах;
2. Соціальну, сприяючи інтеграції мігрантів та представників національних меншин;
3. Культурну, підтримуючи ідентичність мовних спільнот і запобігаючи асиміляції та втраті свого «Я».

В Україні, особливо після початку російсько-української війни у 2014 році та повномасштабного вторгнення у 2022 році, зростає потреба у багатомовних освітніх програмах для внутрішньо переміщених осіб, студентів з тимчасово окупованих територій, ветеранів війни, іноземців, осіб з інвалідністю.

---

¹³ Charter of Fundamental Rights of the European Union. [Electronic resource]. Available at: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf

Програми підготовки викладачів-філологів, що враховують міжкультурну та багатомовну комунікацію, мають демонструвати значний потенціал для інтеграції українського досвіду у політику багатомовності ЄС, насамперед в університетському контексті.

Політика ЄС щодо мов меншин спрямована на забезпечення прав етнічних, національних і регіональних груп на використання своєї рідної мови в освіті, культурі та адміністрації. Цей підхід реалізується через рекомендації Ради Європи, Директиви про мовну освіту та проекти, такі як «Europe for Citizens».

Європейські мовні стратегії інтегрують принципи багатомовності та захисту мов меншин у ширший контекст соціальної інклюзії. Першорядними напрямами є:

1. Розвиток політик формальної та неформальної мовної освіти, що дозволяє громадянам опанувати кілька мов і підвищує їхню мобільність;
2. Підтримка наукових досліджень у галузі лінгвістики та міжкультурної комунікації, що сприяє створенню методологічних основ для інклюзії;
3. Інтеграція мовних програм у сферу працевлаштування та соціальних послуг, що забезпечує рівний доступ до ринку праці та соціальних інституцій.

Для України ці стратегії мають практичне значення у кількох аспектах:

- українські університети можуть розвивати програми підготовки фахівців-філологів, здатних працювати у міжкультурних і багатомовних командах, що відповідає європейським стандартам;
- адаптація українського досвіду реабілітації ветеранів і внутрішньо переміщених осіб до європейських програм може стати прикладом комплексного підходу до мовної та соціальної інклюзії;
- українські наукові школи філології та перекладу можуть представити ЄС цінні методики навчання української, англійської, інших мов та мовам меншин, а також міжкультурної комунікації, особливо для інтеграції осіб з інвалідністю.

Таким чином, мовна політика ЄС у контексті інклюзії поєднує принципи багатомовності, захисту мов меншин та міжкультурної освіти. Україна може

надати ЄС унікальний досвід роботи з ветеранами, внутрішньо переміщеними особами та осіб з інвалідністю, що дозволяє створювати нові моделі інклюзивної та міжкультурної освіти на рівні всієї Європи.

2.3. Освітні політики ЄС та їх інклюзивний вимір

Інструмент соціальної інтеграції та зміцнення культурного та мовного різноманіття, а не лише засіб передачі знань – саме так розглядається освіта в Європейському Союзі. Інклюзивний вимір освітньої політики стає помітним для створення умов для рівного доступу до освіти, формуванні міжкультурної компетентності та інтеграції різних груп населення, включаючи студентів із соціально вразливих категорій, осіб з інвалідністю та мігрантів.

Європейський простір вищої освіти (European Higher Education Area, EHEA) став платформою для уніфікації стандартів освіти, підвищенню академічної мобільності та впровадження інклюзивних практик. Визначним принципом цього простору є доступність освіти для всіх, незалежно від соціального статусу, національності, гендеру, походження чи фізичних можливостей.

Університети Словаччини, зокрема Пряшвський університет в Пряшеві, активно реалізують принципи ЕНЕА через запровадження адаптивних програм для студентів із різними потребами. Наприклад, студенти з фізичними або сенсорними обмеженнями отримують доступ до спеціально обладнаних навчальних аудиторій та технічних засобів підтримки.

В Україні сучасні освітні реформи мають передбачати інтеграцію принципів ЕНЕА у вищу освіту, зокрема для ветеранів війни, внутрішньо переміщених осіб та осіб з інвалідністю. Філологічні факультети та інститути українських університетів мають активно включати міжкультурну та багатомовну підготовку у навчальні програми, що сприятиме академічній та соціальній адаптації студентів з різних культурних і мовних груп.

Що стосується програми мобільності, то мобільність студентів та викладачів є одним із основних механізмів інклюзії у ЄС. Програми Erasmus+, Horizon Europe та інші ініціативи створюють можливості для обміну знаннями, професійного розвитку та соціальної інтеграції. Важливим аспектом є

підтримка осіб із інвалідністю та студентів із соціально вразливих груп, що включає фінансову підтримку, адаптивні навчальні матеріали та психологічний супровід.

В Україні інтеграція іноземних студентів має здійснюватися за допомогою комплексу заходів, що включають мовну підтримку, культурну адаптацію та академічний супровід. Варто наголосити на створенні безпечного та інклюзивного освітнього середовища, де кожен студент має змогу брати активну участь у навчальному процесі та соціальному житті університету.

В Україні інтеграція осіб з інвалідністю, ветеранів війни, внутрішньо переміщених осіб та студентів з тимчасово окупованих територій має передбачати комплексну підтримку: від забезпечення доступу до інфраструктури до психологічного супроводу та адаптації навчальних програм. Філологічні факультети та інститути можуть використовувати свій досвід у міжкультурній комунікації, перекладі та навчанні іноземних мов для створення ефективних програм інтеграції студентів, які поєднують академічну, соціальну та психологічну підтримку.

Україна може мати унікальний досвід інтеграції ветеранів війни, внутрішньо переміщених осіб та студентів з тимчасово окупованих територій у освітній процес, який має поєднувати медичну, фізичну, психологічну, соціальну та професійну реабілітацію, а також мовну підготовку. Цей досвід може бути цінним для ЄС, передусім для країн, що приймають біженців та мігрантів із травматичним досвідом.

Отже, освітні політики ЄС у сфері вищої освіти, програми мобільності та практики інтеграції іноземних студентів формують систему інклюзії, у якій український та словацький досвід можуть виступати взаємодоповнюючими елементами. Українські практики роботи з ветеранами, внутрішньо переміщеними особами та студентами з інвалідністю мають демонструвати всеохоплюючий підхід до інклюзії, який у подальшому можна адаптувати для європейських освітніх інституцій, що прагнуть поєднувати академічну якість і соціальну справедливість.

3.1. Інклюзивне освітнє середовище в університетах ЄС

Інклюзивне освітнє середовище у вищих навчальних закладах Європейського Союзу виступає вирішальним механізмом забезпечення рівного доступу до освіти та соціальної інтеграції студентів з різними мовними компетенціями та фізичними або психоемоційними особливостями. Формування такого середовища передбачає комплекс організаційних моделей, систем підтримки та адаптаційних механізмів, що разом створюють умови для повноцінної участі кожного студента в академічному процесі та університетському житті.

Підтримка студентів з різними мовними компетенціями та фізичними або психоемоційними особливостями має передбачати створення умов для академічної, соціальної та психологічної адаптації, яка має здійснюватися за принципами:

- мовної підтримки: курси з опанування офіційної мови країни навчання та додаткові курси з англійської або інших мов, що дозволяють студентам брати участь у міжнародних програмах;
- культурної адаптації: семінари з міжкультурної комунікації, культурні заходи, наставництво старших студентів;
- соціальної підтримки: організація клубів за інтересами, волонтерських програм та психологічного супроводу.

Адаптаційні механізми в університетах синтезують впровадження змін у структурі навчального процесу, використання технологій та індивідуалізацію програм, що охоплює:

- адаптацію навчальних матеріалів: аудіо- та відеоматеріали, тексти з доступними форматами для студентів із сенсорними порушеннями;
- гнучкий графік навчання: онлайн-заняття, можливість часткового дистанційного навчання;
- технологічну підтримку: використання навчальних платформ, програмного забезпечення для перекладу та адаптації текстів, інтерактивних засобів для вивчення мов.

- індивідуальні навчальні траєкторії: складання планів відповідно до особистих потреб, консультації з наставниками та психологами.

Отже, інклюзивне освітнє середовище у ЄС формується завдяки комбінації організаційних моделей, підтримки студентів з різними мовними компетенціями та фізичними або психоемоційними особливостями та адаптаційних механізмів. Досвід українських та європейських університетів, зокрема мій досвід викладання у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка та у Пряшівському університеті у Пряшеві демонструє практичні моделі інтеграції студентів з різними потребами, що може стати цінним внеском у європейські та українські політики інклюзії та міжкультурної освіти.

3.2. Практики мовної інтеграції в академічному середовищі

Мовна інтеграція є основним аспектом освітньої інклюзії в університетах Європейського Союзу, оскільки мова виступає основним інструментом академічного навчання, соціальної адаптації та міжкультурної комунікації. У сучасному освітньому просторі мають поєднуватися три основні практики мовної інтеграції: курси мовної адаптації, викладання в багатомовному середовищі та активна роль викладача як модератора міжкультурної взаємодії.

Курси мовної адаптації спрямовані на підготовку студентів до ефективної участі в навчальному процесі та соціальному житті університету. Такі курси повинні пропонуватися як інтенсивні підготовчі програми перед початком академічного року або як паралельні курси протягом перших семестрів. Вони охоплюють не лише академічну лексику, а й мовні практики комунікації у соціальному, культурному та професійному середовищі.

Багатомовне навчання є критично важливим у контексті інклюзії, адже воно дозволяє студентам взаємодіяти з навчальними матеріалами та однокурсниками різними мовами. Це має реалізуватися через програми подвійних дипломів, викладання англійською як мовою академічного спілкування та інтеграцію локальних мов у навчальний процес.

Викладач у системі мовної інтеграції має виконувати функцію не лише транслятора знань, а й медіатора міжкультурної взаємодії. Необхідно, щоб

викладачі проходили підготовку з міжкультурної педагогіки, володіли методиками адаптивного навчання та використовують технології для підтримки студентів з різними потребами.

Отже, практики мовної інтеграції в академічному середовищі є комплексними та багатовимірними. Мій багаторічний досвід викладання у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, а останнім часом у Пряшівському університеті у Пряшеві, демонструє ефективні моделі адаптації та багатомовного навчання, які можуть бути цінним внеском у політики інклюзії як України, так і всієї Європи.

3.3. Міжкультурна взаємодія в освітньому процесі

Міжкультурна взаємодія у вищій освіті є першочерговим елементом інклюзії, позаяк формує здатність студентів та викладачів ефективно комунікувати в різноманітному культурному середовищі. Вона забезпечує розвиток толерантності, міжкультурної компетентності та сприяє подоланню соціально-культурних бар'єрів, які можуть перешкоджати академічній успішності та соціальній інтеграції студентів. У практичному контексті ЄС і України можна виділити три основні компоненти міжкультурної взаємодії: комунікативні стратегії, формування толерантності та подолання культурних бар'єрів.

Ефективна міжкультурна взаємодія починається з впровадження спеціальних комунікативних стратегій, які враховують мовні, соціальні та культурні відмінності учасників освітнього процесу.

Толерантність виступає фундаментальною цінністю інклюзивної освіти та міжкультурної взаємодії і вона формується через:

- інтеграцію курсів з міжкультурної комунікації та гуманітарних дисциплін;
- організацію культурних і наукових заходів, що стимулюють взаємне розуміння та повагу до різноманітності;
- наставництво, де старші студенти підтримують новоприбулих або студентів із соціально вразливих груп.

Подолання культурних бар'єрів є необхідною умовою ефективної інтеграції студентів у міжнародні освітні програми, це має реалізовуватися через:

- створення мультимовних навчальних ресурсів і цифрових платформ для спільного навчання;
- мовні курси та програми академічного письма, що враховують культурні особливості студентів;
- організацію воркшопів, культурних вечорів та міжкультурних зустрічей, які формують практичні навички комунікації у різних культурних контекстах.

Таким чином, міжкультурна взаємодія в університетах має виступати фундаментом освітньої інклюзії, формувати толерантність та дозволить подолати мовні та культурні бар'єри.

Український досвід, зокрема мій досвід викладання у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка і в Пряшівському університеті в Пряшеві, демонструє практичні моделі, які можуть бути адаптовані і в ЄС, і в Україні для розвитку інклюзивної та багатомовної академічної спільноти.

4.1. Стан мовної та освітньої інклюзії в Україні

Мовна та освітня інклюзія в Україні сьогодні перебуває на етапі активної трансформації, зумовленої як внутрішніми соціальними процесами, так і інтеграційними викликами у контексті європейського простору освіти. Університетська система України має значний потенціал для розвитку інклюзивної освіти, проте стикається з низкою сучасних викликів, що впливають на ефективність інтеграційних процесів.

Основними викликами мовної та освітньої інклюзії в Україні є:

- нерівномірність доступу до освітніх ресурсів між міськими та сільськими регіонами;
- недостатня підготовка викладачів до роботи у багатомовному та міжкультурному середовищі;
- відсутність достатньої кількості адаптивних програм для студентів з особливими потребами, ветеранів війни та внутрішньо переміщених осіб;

- потреба у сучасних технологіях дистанційного та адаптивного навчання для студентів, що перебувають у різних регіонах або мають обмежені можливості фізичної участі у навчальному процесі.

Ці виклики особливо відчутні у філологічній освіті, де найважливішим ресурсом є мова та міжкультурна комунікація. Багаторічний досвід роботи автора у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, а також у Пряшівському університеті у Пряшеві демонструє, що застосування інтерактивних, мультимедійних та адаптивних методик дозволяє долати ці бар'єри.

Російсько-українська війна внесла суттєві корективи у систему освіти, особливо в частині мовної та освітньої інклюзії. Значна кількість внутрішньо переміщених осіб, студентів з тимчасово окупованих територій, ветеранів та осіб з інвалідністю потребують спеціалізованих програм адаптації та підтримки. Для них необхідно розробити індивідуальні траєкторії навчання, інтегровані в основні курси зі філології та перекладу, що забезпечить їхню академічну та соціальну інтеграцію.

4.2. Проблеми інтеграції європейських практик

Інтеграція європейських практик мовної та освітньої інклюзії в український освітній контекст є складним і багатовимірним процесом. Попри активні реформи та зусилля університетів, на шляху імплементації існують численні бар'єри, що обмежують ефективність інтеграційних заходів. Аналіз проблем інтеграції доцільно здійснити через три основні групи чинників: нормативні бар'єри, освітні обмеження та соціокультурні фактори.

Одним із головних викликів інтеграції європейських стандартів у сфері інклюзії є невідповідність національної нормативної бази сучасним європейським підходам. Хоча законодавство України передбачає загальні принципи рівності та доступності освіти для осіб з інвалідністю, воно не завжди деталізує механізми адаптації навчальних програм до конкретних

категорій студентів — ветеранів війни, внутрішньо переміщених осіб, осіб з інвалідністю або студентів з тимчасово окупованих територій¹⁴.

Іншим важливим аспектом є обмеження, пов'язані з організацією освітнього процесу. Основними проблемами є:

- недостатня підготовка викладачів до роботи в багатомовному та міжкультурному середовищі;

- обмежені ресурси для дистанційного та змішаного навчання, насамперед для ветеранів, студентів з інвалідністю або внутрішньо переміщених осіб;

- нестача адаптивних навчальних програм, які відповідають різним рівням мовної компетентності та соціальних потреб.

Соціокультурні бар'єри також мають визначальне значення для інтеграції європейських практик. Вони включають:

- мовні та культурні бар'єри, які ускладнюють академічну та соціальну адаптацію;

- стереотипи та упередження щодо внутрішньо переміщених осіб, ветеранів війни та осіб з інвалідністю;

- різні рівні соціальної підтримки, що залежать від локального середовища та інституційних ресурсів.

4.3. Перспективи впровадження європейського досвіду

Інтеграція європейських моделей освітньої та мовної інклюзії в український освітній простір є стратегічно важливим завданням, що дозволяє підвищити якість навчання, забезпечити соціальну інтеграцію студентів та адаптувати українські університети до стандартів ЄС¹⁵. Перспективи впровадження європейського досвіду охоплюють три взаємопов'язані напрямки: адаптацію моделей ЄС, активну роль університетів та пріоритетні напрями реформ. Європейські моделі інклюзії відзначаються комплексністю та багатовимірністю, поєднуючи нормативні, освітні та соціокультурні механізми.

---

¹⁴ Закон України Про освіту [Електронний ресурс]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 20.03.2026).

¹⁵ Міністерство освіти і науки України. Інклюзивне навчання. [Електронний ресурс]. URL : <https://mon.gov.ua/> (дата звернення: 20.03.2026).

В Україні адаптація таких моделей може здійснюватися через кілька ключових підходів.

1. Інтеграція багатомовних практик. Необхідно робити акцент на багатомовності як інструменті соціальної інтеграції та академічної мобільності. Українські університети можуть запроваджувати курси адаптації для внутрішньо переміщених осіб, студентів з тимчасово окупованих територій та ветеранів, програмні блоки з української, англійської та інших мов, що сприятиме міжкультурному діалогу. Наприклад, у Навчально-науковому інституті філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка на кафедрі східнослов'янської філології та інформаційно-прикладних студій, на якій багато років працює автор, під час занять українські студенти та студенти з інших країн разом працюють над філологічними, перекладацькими та культурологічними завданнями, що формує навички інтеграції та професійну компетентність.

2. Індивідуалізація навчальних траєкторій. Має практикуватися персоналізований підхід до студентів з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб та ветеранів війни. Українські університети можуть адаптувати цю модель, розробляючи гнучкі програми, що враховують фізичні, психологічні та мовні потреби студентів. Так, для ветеранів війни з пораненнями, ампутаціями чи контузіями мають бути створені спеціальні навчальні завдання та онлайн-модулі, що дозволять підтримувати академічну активність без перевантаження.

3. Розвиток міжкультурних проєктів. Важливо активно використовувати інтеграційні міжкультурні практики через спільні навчальні проєкти та семінари з університетами ЄС, зокрема Словаччини. В Україні цей досвід можна масштабувати, створюючи програми спільного навчання студентів українських та європейських університетів.

Українські університети мають виступати агентами імплементації інклюзивних практик та забезпечити:

- організаційні умови – створення центрів підтримки студентів, адаптаційних програм для іноземців, ветеранів, осіб з інвалідністю та внутрішньо переміщених осіб;

- педагогічну підготовку викладачів – курси методики роботи у багатомовному та міжкультурному середовищі, тренінги з адаптивної освіти;

- соціальну інтеграцію студентів – наставництво, психологічна підтримка, спільні проєкти та міжкультурні заходи.

Для успішної інтеграції європейських моделей в Україні слід реалізувати низку реформ:

1. Нормативне забезпечення – удосконалення законодавства щодо інклюзивної освіти, що дозволить швидко адаптувати навчальні програми до потреб внутрішньо переміщених осіб, ветеранів війни та осіб з інвалідністю.

2. Розширення міжкультурних проєктів – створення спільних програм з університетами ЄС, спрямованих на обмін досвідом, міжкультурні практики та інтеграцію українських студентів у європейські освітні простори.

3. Розвиток багатомовних та адаптивних методик – інтеграція мультимедійних технологій, онлайн-курсів та індивідуальних траєкторій у навчальний процес.

4. Підвищення компетентності викладачів – запровадження регулярних тренінгів з міжкультурної комунікації, адаптивного викладання та роботи з уразливими групами студентів.

Український досвід має демонструвати значні переваги для ЄС:

1. Адаптивні програми для внутрішньо переміщених осіб, студентів з тимчасово окупованих територій, ветеранів війни та осіб з інвалідністю можна інтегрувати у європейські університети з метою підвищення інклюзивності;

2. Багатомовні та міжкультурні практики у філологічній освіті, які забезпечують соціальну інтеграцію та академічну мобільність;

3. Інтеграція соціальної підтримки в навчальний процес, що дозволяє ефективно працювати з особами з різними фізичними та когнітивними потребами.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження підтверджує, що мовна та освітня інклюзія виступають ключовими інструментами соціальної інтеграції у сучасному європейському освітньому просторі. Аналіз теоретико-концептуальних основ ЄС, міжкультурної парадигми та університетських практик засвідчує взаємозв'язок між політиками інклюзії, освітніми програмами та соціальною інтеграцією різних категорій населення, включно з внутрішньо переміщеними особами, ветеранами війни та студентами з інвалідністю.

Узагальнення результатів дослідження

1. Теоретичний рівень. Соціальна та освітня інклюзія розглядається в ЄС як комплексне явище, що включає рівність доступу, мовну багатоманітність та міжкультурну взаємодію. Встановлено, що інклюзивна освіта реалізується через адаптацію навчальних програм до потреб різних груп студентів, створення сприятливого академічного середовища та підготовку викладачів до роботи в умовах різноманітності.

2. Мовна інклюзія. Європейські практики багатомовності, захисту мов меншин та мовної адаптації студентів демонструють високий потенціал для соціальної інтеграції. Мій досвід викладання як у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, так і в Пряшівському університеті у Пряшеві, показує ефективність впровадження курсів адаптації та міжкультурної комунікації, що сприяє інтеграції внутрішньо переміщених осіб, ветеранів війни та осіб з інвалідністю у навчальний процес.

3. Освітня інклюзія. Доступність освіти для різних соціальних груп, включно з людьми з ампутаціями, протезами, контузіями та іншими фізичними чи когнітивними обмеженнями, є ключовим фактором соціальної інтеграції. Досвід університетів ЄС та адаптація цих практик в Україні демонструють, що індивідуальні траєкторії навчання та міждисциплінарні проекти значно підвищують ефективність інклюзії.

4. Університетські практики. Інклюзивне освітнє середовище українських університетах має включати організаційні моделі підтримки

студентів, адаптаційні механізми та активну міжкультурну взаємодію. Реалізація практик Жана Моне забезпечує платформу для обміну досвідом, розвитку компетентностей та інтеграції ветеранів, внутрішньо переміщених осіб, студентів з тимчасово окупованих територій та осіб з інвалідністю у міжнародний академічний простір.

5. Український контекст. Війна та міграційні процеси створюють нові виклики, включаючи необхідність інтеграції ветеранів війни, внутрішньо переміщених осіб, студентів з тимчасово окупованих територій та осіб з інвалідністю у навчальний процес. Українські університети мають перевагу в адаптації інклюзивних практик завдяки досвіду роботи з уразливими групами студентів та впровадженню міжкультурних та багатомовних програм.

Таким чином, дослідження дозволило реалізувати мету, а саме: визначити потенціал мовної та освітньої інклюзії в Україні на основі досвіду ЄС. Встановлено: міжкультурна парадигма та багатомовність є фундаментальними чинниками соціальної інтеграції; освітні та мовні програми Жана Моне сприяють підвищенню академічної мобільності та інклюзії студентів; українські університети можуть ефективно адаптувати європейські моделі, особливо в умовах війни та соціальної трансформації, а університети ЄС переймати український досвід.

Теоретичні висновки

1. Інклюзія є комплексним процесом, що поєднує соціальні, мовні та освітні компоненти.

2. Міжкультурна комунікація та філологічні практики виступають важливими інструментами інтеграції різних категорій студентів.

3. Європейські моделі багатомовності, адаптації та академічної мобільності можуть бути успішно впроваджені в Україні за умови адаптації до локальних реалій.

4. Викладацький досвід, зокрема у сфері філології, має вирішальне значення для формування інклюзивного академічного середовища.

Практичні рекомендації

1. Розширення багатомовних програм – впровадження курсів адаптації та міжкультурної комунікації для внутрішньо переміщених осіб, студентів з тимчасово окупованих територій і ветеранів війни;

2. Індивідуалізація навчальних траєкторій – створення адаптивних програм для студентів з фізичними, когнітивними та психологічними обмеженнями;

3. Міждисциплінарні проекти – інтеграція філології, соціальних наук та педагогіки для формування міжкультурної компетентності;

4. Розвиток центрів підтримки та наставництва – забезпечення соціальної та психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб, студентів з тимчасово окупованих територій, ветеранів війни та осіб з інвалідністю;

5. Обмін досвідом з ЄС – використання практик Словаччини та інших країн ЄС для формування стратегії інклюзії в українських університетах.

Подальші дослідження мають охоплювати:

- Системну оцінку ефективності впровадження європейських моделей інклюзії в українських університетах;

- Аналіз впливу війни та соціальних трансформацій на інклюзію ветеранів, студентів з тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб;

- Розробку методичних рекомендацій для інтеграції багатомовних та міжкультурних практик у навчальні програми;

- Порівняльні дослідження українського та словацького досвіду щодо університетської інклюзії в умовах багатомовного академічного середовища.

Таким чином, результати дослідження підтверджують, що мовна та освітня інклюзія, реалізована через міжкультурну парадигму та університетські практики, є ефективним інструментом соціальної інтеграції та має високий потенціал для адаптації та розвитку в українському освітньому просторі з перспективою інтеграції в ЄС.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України Про освіту [Електронний ресурс]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 20.03.2026).
2. Кабінет Міністрів України. Про схвалення Національної стратегії розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації на 2024-2026 роки [Електронний ресурс]. URL : <https://www.kmu.gov.ua> (дата звернення: 20.03.2026).
3. Кремень В. Г. Філософія освіти: пошук пріоритетів. Київ, 2012. 523 с.
4. Кремень В. Г., Луговий В. І., Саух П. Ю. Вища освіта України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення: виклики і відповіді. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2023. Т. 5. № 2. С. 1–15.
5. Мартинчук О.В. Інклюзивна педагогіка в контексті розвитку сучасного наукового знання про освіту. *Освітологія. Українсько-польський щорічник*. 2016. № 5. С. 147-151.
6. Міністерство освіти і науки України. Інклюзивне навчання. [Електронний ресурс]. URL : <https://mon.gov.ua/> (дата звернення: 20.03.2026).
7. Основи інклюзивної освіти / за заг. ред. Колупаєвої А.А. Київ, 2012. 308 с.
8. Cenoz J., Hufeisen B., Jessner U. The multilingual lexicon. Dordrecht: Springer, 2003. 312 p.
9. Charter of Fundamental Rights of the European Union. [Electronic resource]. Available at: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf
10. De Florio-Hansen I. Towards multilingualism and the inclusion of cultural diversity. Kassel: Kassel University Press, 2011. 210 p.
11. Dockrell J. E., Papadopoulos T. C., Mifsud C. L., et al. Teaching and learning in a multilingual Europe: findings from a cross-European study. // *European Journal of Psychology of Education*. 2022. Vol. 37. P. 293–320.

12. Erasmus+ EU programme for education, training, youth and sport. [Electronic resource]. Available at: <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/> (accessed: 20.03.2026).

13. European Parliament. Language policy in the European Union [Electronic resource]. Available at: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/142/language-policy> (accessed: 20.03.2026).

14. Multilingual Education in the Light of Diversity: Lessons Learned. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017. [Electronic resource]. Available at: <https://surl.lu/vmttdp> (accessed: 20.03.2026).

СОЦІАЛЬНА ТА ЕКОНОМІЧНА ІНКЛЮЗІЯ ЄС:
ДОСВІД ТА НАПРЯМИ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

EU SOCIAL AND ECONOMIC
INCLUSION: EUROPEAN EXPERIENCE AND DIRECTIONS
OF IMPLEMENTATION IN UKRAINE

*За редакцією
член-кореспондента НАН України
Шинкарук Л.В.*

МОНОГРАФІЯ

Підписано до друку 16.06.26   Формат 60x84\16
Ум. друк. арк. 19,8   Наклад 50 прим.   Зам. № 260341

Видавець і виготовлювач Національний університет біоресурсів
і природокористування України,
вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03041.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4097 від 17.06.2011